

ตามรอยพระอรหันต์

อักษรย่อ

(เพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่ยังไม่เข้าใจเรื่องอักษรย่อที่ใช้หมายแทนชื่อคัมภีร์ ซึ่งมีอยู่โดยมาก)

มหา. วิ	มหาวิภังค์ วินัยปิฎก	ฉก. อ.	ฉกนิบาต อังคุตตรนิกาย
ภิกขุฉน. วิ.	ภิกขุฉนวิภังค์ วินัยปิฎก	สตุตค. อ.	สตุตคนิบาต ”
มหาวค. วิ.	มหาวคค์ ”	อฎ. อ.	อฎฐกนิบาต ”
จุลวค. วิ.	จุลวคค์ ”	นว. อ.	นวกนิบาต ”
ปริวาร. วิ.	ปริวารวคค์ ”	ทส. อ.	ทสกนิบาต ”
สีล. ที.	สีลขันธวคค์ ทีฆนิกาย	เอกทส. อ.	เอกาทสกน. เอกาทสกนิบาต ”
มหา. ที.	มหาวคค์ ”	ขุ. ขุ.	ขุททกบาฐ ขุททกนิกาย
ปา. ที.	ปกฏิกวคค์ ”	ธ. ขุ.	ธัมมบท ”
มู. ม.	มูลปัณณาสก มัชฌิมนิกาย	อุ. ขุ.	อุทาน ”
ม. ม.	มัชฌิมปัณณาสก ”	อิติ. ขุ.	อิติวุตตก ”
อุปริ. ม.	อุปริปัณณาสก ”	สตุต. ขุ.	สตุตคนิบาต ”
สคาถ. ส.	สคาถวคค์ สยุดตนิกาย	วิมาน. ขุ.	วิมานวัตถุ ”
นิทาน. ส.	นิทานวคค์ ”	เปต. ขุ.	เปตวัตถุ ”
ขนธ. ส.	ขันธวารวคค์ ”	เถร. ขุ.	เถรคาถา ”
สพ. ส.	สพายนวคค์ ”	เถรี. ขุ.	เถรีคาถา ”
มหาวาร. ส.	มหาวารวคค์ ”	ชา. ขุ.	ชาดก ”
เอก. อ.	เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย	นิท. ขุ.	นิทเทศ ”
ทุก. อ.	ทุกนิบาต ”	ปฎิสมุ ขุ.	ปฎิสมุภิกขา ”
ติก. อ.	ติกกนิบาต ”	อปทาน. ขุ.	อปทาน ”
จตุก. อ.	จตุกกนิบาต ”	พุทธว. ขุ.	พุทธวงส์ ”
ปญจ. อ.	ปญจกนิบาต ”	จริยา. ขุ.	จริยาปิฎก ”

ล. = เล่ม, น. = หน้า, บ. = บรรพ, ท. = ทั้งหมด, != ดูก่อน

ลำดับเรื่อง
ในเรื่องการตามรอยพระอรหันต์

ตอนบุพภาค

	หน้า
<u>ประณมพจน์</u>	๕
<u>คำปรารภเรื่องการตามรอยพระอรหันต์</u>	๑๐
<u>พระบาลี ๑ สูตรที่ใช้เป็นหลัก</u>	๒๓
<u>บาลีจวิโสทรสูตร</u>	๒๔
<u>บาลิมหาอัสสปรสูตร</u>	๒๕
<u>บาลีสัมมัญญผลสูตร</u>	๓๗
<u>หัวข้อที่ได้จากบาลี ๑ สูตรแต่ละสูตร</u>	๔๗
<u>บาลีพระสูตรอื่นที่ควรตรวจดูด้วย(๑๖สูตร)</u>	๔๗
<u>หลัก ๒๓ ชั้น</u>	๔๘
<u>หลัก ๒๓ ชั้น กับมรรคมืดงศ์แปด</u>	๔๘
<u>หลัก ๒๓ ชั้น กับไตรสิกขา</u>	๔๕

บทนำ

<u>บทนำการตามรอยพระอรหันต์</u>	๕๐
<u>พระตถาคต</u>	๕๓
<u>เกิดขึ้นในโลก</u>	๕๕
<u>อรห-เป็นพระอรหันต์</u>	๕๕
<u>สมมาสมพุทโธ-ตรัสรู้ชอบเอง</u>	๕๗
<u>วิชาจรณสมปนโน-สมบุรณ์ด้วยวิชาและจรณะ</u>	๕๘
<u>สุกโต</u>	๖๓
<u>โลกวิทู</u>	๖๔
<u>อนุตตรโร ปุริสทมมสารถิ-เป็นผู้ฝึกคนควรฝึกไม่มีใครยิ่งกว่า</u>	๖๘

สตถา เทวามนุสสานัน-เป็นครูของเทวดาและมนุษย์	๖๕
พุทโธ-ผู้เบิกบาน	๗๒
ภควา-ผู้จำแนกธรรม	๗๓
แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น, ท่ามกลาง, ที่สุด	๗๕
ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์	๗๖

บทที่ ๑

ฟังเทศน์เกิดปัญญาอยากบวช	๗๗
ผู้ที่จะบรรลุมรรคผล	๗๕
การฟัง	๗๕
ใครจะรู้สึกเช่นกุลบุตรนี้	๘๑
อยากบวชเพราะอะไร	๘๑
อะไรทำให้เบื่อโลก	๘๒
กามคืออะไร	๘๓
ตัวอย่างในปวัตติกาล	๘๕
บัดนี้โลกรู้สึกอย่างไรบ้างในเรื่องนี้?	๘๗

บทที่ ๒

การสละทรัพย์และญาติออกบวช	๕๐
การบวชคืออะไร	๕๑
ทำไมจึงบวช	๕๔
ค่าของการบวช	๕๗
ชนิดของนักบวช	๕๘
บวชกันหมดเป็นไปได้หรือไม่	๕๕
ประโยชน์โดยแท้จริงของการบวช	๑๐๑
ประโยชน์พิเศษของการบวช	๑๐๓
การสึก	๑๐๓
ถ้าไม่บวชจะได้หรือไม่	๑๐๗

บทที่ ๓

<u>ปาติโมกข์สังวร-ตำรวมในพระปาติโมกข์</u>	๑๑๐
๑. <u>ปาติโมกข์</u>	๑๑๒
<u>ปาติโมกข์จำเป็นแก่การตามรอยพระอรหันต์อย่างไร</u>	๑๑๒
<u>ปาติโมกข์คืออะไร</u>	๑๑๔
<u>ปาติโมกข์อันมาในบาลีวินัย</u>	๑๑๘
<u>ปาติโมกข์อันมาในบาลีสถิตตันตปิฎก</u>	๑๒๑
<u>จุลศีล มัชฌิมศีล</u>	๑๒๒
<u>มหาศีล</u>	๑๒๒
<u>ปาติโมกข์กับวินัยต่างกันอย่างไร</u>	๑๒๓
<u>ปาติโมกข์สังวรเนื่องกับมรรยาทและ โจร</u>	๑๒๔
<u>อภิสมจาร</u>	๑๒๔
<u>โจจร</u>	๑๒๕
<u>การเปิดประชุมทำปาติโมกข์</u>	๑๒๖
๒. <u>สังวรคืออะไร</u>	๑๒๗
<u>การตำรวมทั่วไป</u>	๑๒๘
<u>การตำรวมเฉพาะปาติโมกข์</u>	๑๓๐
๓. <u>ศีลคืออะไร</u>	๑๓๑
<u>อะไรเป็นตัวศีล</u>	๑๓๑
<u>ที่เรียกว่าศีล เพราะเนื้อความว่าอะไร?</u>	๑๓๑
<u>อะไรเป็นลักษณะเครื่องให้สังเกตรของศีล</u>	๑๓๒
<u>อะไรเป็นรสของศีล</u>	๑๓๒
<u>อะไรเป็นเครื่องปรากฏหรือเครื่องหมายของศีล</u>	๑๓๒
<u>อะไรเป็นฐานที่ตั้งอาศัยของศีล</u>	๑๓๒
<u>ศีลมีอะไรเป็นอานิสงส์?</u>	๑๓๒
<u>ศีลมีกี่อย่าง</u>	๑๓๔
<u>อะไรเป็นเครื่องเศร้าหมองของศีล</u>	๑๓๕
<u>อะไรเป็นความสะอาดหมดจดของศีล</u>	๑๓๗
<u>ศีลวิบัติมีโทษอย่างไรบ้าง</u>	๑๓๗

<u>ศีลสมบัติมีอันใดอย่างไร?</u>	๑๓๕
<u>๔. ความเบ็ดเตล็ด</u>	๑๔๐
<u>ความหมายของคำว่าปาติโมกข์สังวร</u>	๑๔๑
<u>การนิยมนในหลักแห่งอริยวินัย</u>	๑๔๑
<u>การสำรวมปาติโมกข์เนื่องกับการบริโภคมของภิกษุ</u>	๑๔๑
<u>ปาติโมกข์สังวรศีลในฐานะเป็นธรรมผู้ปกครองสงฆ์</u>	๑๔๒
<u>การต้องอาบัติคืออะไร</u>	๑๔๓
<u>ประโยชน์แห่งปาติโมกข์สังวรที่สะอาดหมดจด</u>	๑๔๔
<u>พระพุทธประสงฆ์ที่ทรงฝากไว้แก่ภิกษุสงฆ์</u>	๑๔๖
<u>บทที่ ๔</u>	
<u>อินทริยสังวร-การสำรวมอินทริย</u>	๑๔๘
<u>๑. อินทริยสังวรศีล</u>	๑๕๐
<u>อินทริยสังวรจำเป็นในการตามรอยพระอรหันต์</u>	๑๕๐
<u>อินทริยคืออะไร</u>	๑๕๑
<u>ทวารคืออะไร</u>	๑๕๒
<u>คุ้มครองอินทริยคือทำอย่างไร</u>	๑๕๔
<u>การไม่ถือเอาโดยนินิตและโดยพยัญชนะ</u>	๑๕๘
<u>อภิขณาและโทมนัสคืออะไร?</u>	๑๖๐
<u>๒. เบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับอินทริยสังวร</u>	๑๖๑
<u>การสำรวมอินทริยชนิดขอดเยี่ยม</u>	๑๖๑
<u>ปฏิบัติทวารของพระเสขะ</u>	๑๖๓
<u>อินทริยชนิดที่ฝึกอยู่ในอำนาจแล้ว</u>	๑๖๔
<u>ความเข้าใจผิดของบางคน</u>	๑๖๕
<u>ธรรมอื่นที่ช่วยเหลือแก่การสำรวมอินทริย</u>	๑๖๘
<u>อันสงฆ์ของการสำรวมอินทริย</u>	๑๖๕
<u>โทษของการไม่สำรวมอินทริย</u>	๑๗๔
<u>การทรงกำชับในเรื่องการสำรวมอินทริย</u>	๑๗๘

บทที่ ๕

<u>อาชีวปาริสุทธิ-ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ</u>	๑๘๓
๑. <u>อาชีวปาริสุทธิศีล คืออะไร?</u>	๑๘๔
<u>ศัพท์ว่าอาชีวปาริสุทธิศีล</u>	๑๘๔
<u>อาชีวะที่ไม่บริสุทธิ์เป็นอย่างไร?</u>	๑๘๕
<u>การแสวงหาด้วยการล่อหลอก</u>	๑๘๕
<u>กุหนนา-การหลอกลวง</u>	๑๘๕
<u>ลปนา-พูดพรีพรีไร</u>	๑๘๖
<u>เนमितติกตา-พูดหวานล้อม</u>	๑๘๖
<u>นิปเปสิกตา-พูดทำให้เจ็บใจ</u>	๑๘๗
<u>นิหิสิสนตา-แลกเปลี่ยนหากำไร</u>	๑๘๗
<u>การแสวงล้างละเมิดพระพุทธรูปบุญญิตี</u>	๑๘๘
<u>เครื่องงานวิชา</u>	๑๘๘
<u>เวชกรรม</u>	๑๘๐
<u>วิญญูติ</u>	๑๘๒
<u>การรับใช้ตระกูล</u>	๑๘๔
<u>อาชีวะที่บริสุทธิ์เป็นอย่างไร?</u>	๑๘๕
๒. <u>เบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับอาชีวปาริสุทธิศีล</u>	๑๘๘
<u>อาชีวปาริสุทธิศีลภายในปาติโมกขสังวรศีล</u>	๑๘๘
<u>อาบัติเกี่ยวกับอาชีวะ โดยตรง</u>	๑๘๘
<u>สามเณรกับอาชีวปาริสุทธิศีล</u>	๑๘๘
<u>ความเคร่งครัดของพระมหาเถระ</u>	๒๐๐
<u>ความเคร่งครัดในเรื่องนี้ของบัณฑิตในกาลก่อน</u>	๒๐๒
<u>อาชีวะที่ถือตั้งเกินไป</u>	๒๐๕
<u>สรุปหลักของเรื่องนี้จากตัวอย่างทั่วไป</u>	๒๐๖
<u>อานิสงส์แห่งอาชีวปาริสุทธิศีล</u>	๒๐๗

บุพภาค

แห่งการ

ตามรอยพระอรหันต์

“

พุทธสุสาค์ นิยุบาทมิ สรีระญชีวิตญจัก
พุทธสุสาหสุมิ ทาสี ๖ พุทธิ เม สามิกสุสริ-อิต

พุทธทาส

ข้าพเจ้ามอบชีวิตและร่างกายนี้ ถวายแด่พระพุทธรเจ้า,
ข้าพเจ้าเป็นทาสของพระพุทธรเจ้า, พระพุทธรเจ้าเป็นนายของ
ข้าพเจ้า เพราะเหตุดังว่ามานี้ ข้าพเจ้าจึงชื่อว่า “พุทธทาส”

”

ประณมพจน์

พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, ยังอิงอาศัยกันตั้งอยู่เพื่อความสุขของมหาชน, ข้าพเจ้าขอมอบชีวิตพร้อมทั้งร่างกาย แต่พระรัตนตรัยนั้น เพื่อปราศจากอันตรายทั้งทางกายและทางใจ อันหากจะเกิดมีแก่ข้าพเจ้า ผู้ตั้งใจรวบรวมร้อยกรองข้อปฏิบัติ ที่พระผู้เป็นโลกนาถตรัสไว้เป็นรอยทางแห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย, จนกว่าจะสำเร็จเรียบร้อยลงด้วยดี. ขอให้ข้าพเจ้าได้กล่าวคำจริงทุกประการ โดยไม่มีอุปสรรค. ขอกุศลจิตอันนี้ จงมีวิบากสมดังมโนรถครบถ้วน นับแต่เวลาที่ข้าพเจ้าจะเริ่มร้อยกรองเนื้อความในปรกณนั้น ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป เทอญ.

พุทธทาสภิกขุ

๒๘ สิงหาคม ๒๔๗๕

คำปรารภ

ชีวิตแห่งบุคคลผู้ดำเนินตามรอยพระอรหันต์ ไม่ได้มีหลักว่าจะต้องนั่งหลับตาภาวนาอยู่ตายไป แต่มีหลักสำคัญอยู่ว่า จะต้องหมั่นใจตนให้ตรงต่อแนวทางแห่งความสุขที่แท้จริงตามลำดับตามคำสั่งสอนของพระองค์ เท่านั้น.

ชีวิตแห่งความเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นชิ้นเอกในบรรดาธรรมที่โลกควรต้องการ, เพราะเป็นสิ่งเดียว ที่อาจนำสุขแท้จริงมาให้แก่โลกได้. การกระทำเพื่อให้จิตมีอำนาจเหนือโลก - เพื่อไม่ต้องหมั่นเวียนไปในกระแสแห่งความทุกข์ทรมานของโลก และเพื่อถึงที่สุดแห่งความสุขอันจะไม่กลับไปเป็นทุกข์อีกต่อไป, นี้เป็นวิธีการแห่งการกระทำตามรอยพระอรหันต์ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำสำเร็จเป็นคนแรก แล้วสอนให้ผู้อื่นทำตามบ้าง จนมีพระอรหันต์ คือผู้ที่หลุดจากทุกข์เป็นจำนวนมาก. ในครั้งนั้น มนุษย์ที่มีปัญญาล้วนแต่เป็นผู้ที่ได้รับความสุขอย่างสูงไปตามกันจนตลอดชีวิต. เพียงแต่ได้เห็นคนเช่นนั้นก็เป็นการดี เพราะเป็นการได้เห็นตัวอย่างผู้ที่พ้นทุกข์มีใจเป็นอิสระจากธรรมชาติฝ่ายข้างต่ำ ไม่คิดขัดข้องท้องฟ้าในกลางหาว และสดชื่นได้ถึงที่สุด ที่ธรรมชาติของใจจะสดชื่นได้, กงทีและแน่นอน เพราะอยู่นอกอำนาจของความชั่วในโลกดังกล่าวแล้ว. นี้เป็นวิถีการอย่างเดียว ที่จะนำความสุขมาสู่โลกได้แท้จริง. โลกมีความจริงเป็นเช่นนี้ แต่มนุษย์ส่วนมากในโลก ไม่มีศรัทธาความจริงนี้เป็นหลัก จึงดำเนินชีวิตขัดขวางต่อความจริงของโลก ได้รับทุกข์ทรมานใจ โดยไม่รู้ลี้กอยู่เสมอ

มนุษย์ส่วนมาก สอนกันให้หมั่นตัวเองตามความอยากอย่างวิสัยโลก. เขาไม่ทราบว่าการล้างโลกแล้ว ย่อมหมั่นไปสู่ความยุ่งเหยิง, แม้จะมีการศึกษาอย่างใหม่เจริญขึ้นกว่าบัดนี้เพียงใด ถ้าไม่อาจบังคับความอยากของโลกได้แล้ว ก็จำต้องเล่นไปไม่มีกำหนดหยุด แม้ว่าโลกจะมีอายุยืนไปอีกเท่าไรก็ตาม. ระหว่างที่สัตว์โลกหมั่นไปตามอำนาจบันดาล ของความอยากนานาชนิดของมนุษย์นั่นเอง มนุษย์ย่อมได้รับความระหกระเหินมากน้อยเท่ากับความช้าและเร็วแห่งกำลังหมั่นของโลก เพราะมนุษย์เป็นผู้ทำโลกให้หมั่นไป และตนเองก็เล่นติดไปด้วย, นี้คือการหมั่นแห่งลือของสังสารวัฏฏ์ อันเป็นทุกข์ทรมาน !

ชีวิตแห่งความเป็นอรหันต์ จะหักงลือให้หยุดเฉพาะตน. ถ้ามีมากคน ก็อาจหักงลือของโลกได้. โลกจะสงบ ! มนุษย์จะไม่ต้องเหนื่อยบอบด้วยการหมั่นติดตามโลก ซึ่งหมั่นไปด้วย

อำนาจความอยาก. สิ่งทั้งหลายจักเอือกเขิน ! แต่มนุษย์ผู้ไม่เป็นไทยแก่ตัว ที่ไหนจะทำเช่นนั้นได้. มนุษย์ไม่เป็นไทยแก่ตัวเพราะตกอยู่ใต้อำนาจความขี้ขวนของโลก : มนุษย์อยากได้ก็เล่นตาม จนกว่าจะมีพระอรหันต์มาเรียกให้เขาหยุดฟังคำชี้แจง จนทราบถึงเหตุผลของการที่ไม่ควรวิ่ง เขาจึงจะไม่ออกวิ่งต่อไป; พระอรหันต์จึงเป็นบุคคลจำพวกเดียวเท่านั้น ที่โลกต้องการเพื่อประศาสน์ความสุขสงบ. นอกนั้นก็คือพวกที่จะวิ่งตามโลก และช่วยกำลังให้โลกหมุนเร็วยิ่งขึ้น. จึงเป็นโชคดีแก่โลกอย่างยิ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก !

ทำไมจึงมีคนกล่าวว่า พระอรหันต์ไม่มีในโลก และจะไม่มีอีกต่อไป. ทำไมเขาจึงพยายามยกเหตุผลมากล่าวอย่างจริงจัง จนคล้ายกับว่าเขาจะได้รับผลคืออะไรสักอย่างหนึ่ง ในเมื่อไม่มีใครพยายามเพื่อเป็นพระอรหันต์, และคล้ายกับว่าพุทธศาสนานั่นเป็นคำพูดที่เหลวไหลไม่เป็นชิ้น ไม่ใช่คนที่เรียนพุทธศาสนาเหลวไหล. ทำไมจึงไม่มีใครพยายามยกเหตุผลฝ่ายข้างที่ว่าพระอรหันต์อาจมีได้ เหมือนอย่างนั้นบ้าง. ธรรมดาฝ่ายต่ำของโลกอันขี้ขวนที่สิงอยู่ในหัวใจของมนุษย์ ได้ชนะธรรมดาฝ่ายสูงของโลกอันสงบเสียแล้วกรรมัง? พระธรรม เป็นของจำกัดเวลา (กาลิก) คือมีประโยชน์ได้แต่ครั้งกระโน้นเท่านั้นเองดอกหรือ? จิตศึกษาไม่ใช่วิชาที่จะสำเร็จได้ผลเกินคาด เหมือนผลศึกษาในสมัยนี้บ้างเทียวหรือ? หรือว่าคำพูดนั้น เป็นเพียงคำพูดของผู้ไม่สนใจในจิตศึกษาเท่านั้น, มาช่วยกันพิจารณาเถิด !

พระอรหันต์ ไม่มีเครื่องหมายภายนอกแสดงให้รู้ เหมือนแถบ, ดาว, หรือพัศยศ ดังเรื่องราวพระอรหันต์ **ลกุลทกะ** ครั้งกระโน้นถูกพระบุรุษคนกล้าศิรัษะเล่น เพราะสำคัญว่าท่านเป็นสามเณรน้อย ๆ รูปหนึ่ง, เพราะฉะนั้น เรายากที่จะรู้จักพระอรหันต์ด้วยรูปร่างภายนอก. คนที่เรียนเรื่องพระอรหันต์รู้แล้ว แต่ไม่ทำจริง ๆ ตามนั้นด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง พระองค์ทรงเรียกเขาว่าโมฆบุรุษ หรือคนว่างเปล่า, หรือคนกำมือเปล่า. การเรียนจบพระไตรปิฎกไม่ได้ทำให้เขาพ้นจากการดิ้นรนนี้เลย ! จงดูเถิด. เพียงแต่การเรียนอย่างเดียวไม่อาจทำตนให้เป็นประโยชน์อย่างสูงแก่โลกได้, ส่วนผู้ที่เรียนเพียงน้อย ๆ แต่ทำจริง ๆ ได้รับความสุขยังไม่ถึงขั้นอรหันต์ พระองค์กลับสรรเสริญว่ากำมือไม่เปล่า. น่าจะเป็นพวกโมฆบุรุษกรรมัง ที่พยายามยกเหตุผลมากล่าวว่า พระอรหันต์จะไม่ได้อีก เพื่อปกปิดข้อที่เขาเคยถูกตำหนิมาแล้วและจะไม่ต้องก้อเงินกระดากตัวเองออหรือผู้อื่นซึ่งอาจถามเขาว่า “ทำไมท่านจึงไม่ปฏิบัติดูบ้างตามที่เรียนมา อย่างน้อยสักคราวหนึ่ง”

ตัวพระพุทธรูปที่แท้จริง ไม่รู้จักคร่ำคร่าหรือตายคือสาปสูญ เพราะเป็นกฎที่แท้จริง ประจำอยู่ในโลก จึงไม่เคยเหลวไหล. ส่วนผู้เข้าไปเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนานั้นไม่แน่นอน, เขาอาจอาศัยประโยชน์ส่วนตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วกล่าวว่าอะไรก็ได้. และเพราะเป็นการกล่าวชั้นหลัง ๆ จึงขัดกับกฎดั้งเดิม ที่ว่าพระธรรมเป็นอกาลิก, คือให้ผลไม่จำกัดเวลาดังกล่าว.

ในวงการแห่งพุทธศาสนาทั้งหมด แบ่งกิจการของพุทธบริษัทออกเป็น ๓ ชั้น คือ (๑) การเรียนรู้ ให้เรียกว่า **ปริยัติธรรม**, (๒) การทำจริง ๆ ตามที่เรียนมานั้น เรียกว่า **ปฏิบัติธรรม**, (๓) การเก็บเกี่ยวผลอันเกิดจากการทำจริง ๆ นั้น เรียกว่า **ปฏิเวธธรรม**, เรียบากบั่นกันอย่างเต็มที่มาแล้วขั้นหนึ่ง ยังมีอีกขั้นหนึ่ง ที่จะต้องพยายามกันต่อไป ขั้นนั้น คือ ปฏิบัติธรรม. ส่วนการเก็บเกี่ยวผลอันเป็นขั้นสุดท้ายนั้น ไม่ต้องบากบั่นอะไร เพราะเมื่อมีการทำจริง ๆ แล้ว ก็หวังได้แน่นอนว่าจะต้องได้รับ.

ผู้ที่เกิดสุดท้ายภายหลัง มีใจไม่กล้าแข็ง **ไม่อาจ** สละความสุขและการบำเรอด้วยวัตถุ กาม ซึ่งตนกำลังได้รับอยู่, **ไม่อาจ** ทนความลำบากอันเกิดจากความพากเพียรค้นหาความจริง อย่าง พระอรหันต์ทั้งหลาย **ไม่อาจ** ทนต่อการหัวเราะเยาะ ของผู้ที่ไม่มีความรู้เรื่องพระอรหันต์, **ไม่อาจ** ทนต่อความขี้ขลาดของเหยื่อในโลก หรือต่อคำชี้แจงให้เขากลับทางเดินของเพื่อนฝูงที่ไม่ได้ตั้งใจเหมือนเขา. เขาถูกรอบม โดยทำนองให้ห่างจากรอยทางแห่งพระอรหันต์! เพราะไม่ค่อยมีใครจะสมัครเป็นผู้เดินตามรอยพระอรหันต์ ด้วยหัวใจอันแท้จริง การยกเหตุผลฝ่ายข้างที่ว่า พระอรหันต์อาจมีได้ จึงไม่ค่อยมีใครสนับสนุน. อาศัยความมีพวกมาก มีการขี้ขลาดมาก, และธรรมดาฝ่ายต่ำของโลกอาจชนะฝ่ายสูงได้ง่าย ตามกฎธรรมชาติในโลก ซึ่งเป็นเช่นนั้นอยู่แล้ว เขาจึงเพียงแต่พูดส่งเสริมเท่านั้น ก็ชนะโดยโวหารได้ง่ายดาย. ส่วนฝ่ายที่จะต้องอ้างเหตุผลด้านทานกฎของธรรมชาติ ย่อมชนะได้ยาก, ยิ่งพระธรรมเป็นปัจจัยตัดสินลักษณะ คือคนฉลาด จะเห็นได้เฉพาะตนด้วยแล้ว โลกซึ่งมีความฉลาดน้อย จะชนะด้วยอาการนิมิตภายนอกได้อย่างไร. การที่โลกถูกพวกมากฝ่ายข้างโน้นลากไป จึงเป็นของไม่แปลก. ส่วนความจริงทุก ๆ อย่างคงเป็นอยู่อย่างเดิม ซึ่งคนฉลาดยังคงเก็บเกี่ยวผลได้ตามที่เขาหว่านลงไว้. ภายนอกเราต้องยอมให้โลกชนะ แต่ภายในแห่งความจริงธรรมย่อมชนะเสมอ.

พระธรรมหรือกฎที่แท้จริงในโลก ย่อมไม่จำกัดเวลาจริง, จะจริงเสมอไป เช่นเดียวกับ ท่านบริโภคได้โดยสะดวกแล้ว จะต้องอัม อันเป็นความจริงเสมอคงที่ ทั้งในสมัยนี้และสมัยโน้น. ก็เมื่อท่านทำความชั่ว ท่านจะต้องได้รับทุกข์ทั้งในสมัยโน้นและสมัยนี้; แต่ถ้าท่านทำความดีถึงที่สุด ท่านอาจได้รับผลถึงที่สุดเพียงแต่สมัยโน้น, ในสมัยนี้ไม่ได้รับ เช่นนี้แล้ว อะไรจะเป็นตัวพระธรรม,

พระธรรมอยู่ที่ไหน ? ทำไมจิตศึกษาที่เขาฝึกคิดแล้วจะไม่สำเร็จผลได้ดีกับพลศึกษาที่เขาฝึกกันได้แปลก ๆ ในสมัยนี้บ้าง. ถ้ากายศึกษาเป็นสิ่งที่มนุษย์อาจทำให้ดียิ่งขึ้นได้เป็นลำดับ ส่วนจิตศึกษานั้น ไม่สามารถแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นได้ หรือแม้จะรักษาให้คงอยู่อย่างเดิมก็ไม่ได้แล้ว ในโลกนี้ไม่มีก็ไม่มีพระธรรมเลย, พุทธศาสนาที่สอนไว้ก็ผิดหมด จริงอยู่แต่คำพูดของคนพวกมากเท่านั้น ท่านทั้งหลายจะได้รับความยุติธรรมจากอะไรเล่า. สิ่งที่เป็นความจริงต้องยังคงเป็นความจริง, เว้นไว้แต่ความจริง มักไม่มีโอกาสโผล่เข้าไปในโลกที่เป็นเท็จ และเต็มไปด้วยมายาเท่านั้น. การที่พวกเราผู้เป็นพุทธบริษัท ยังเชื่อว่าพระอรหันต์อาจมีได้นั้น ไม่เป็นการมกมายเลย. เราเชื่อกันอย่างมีเหตุผล และจะไม่ชวนกัน กลบความจริงข้อนี้ เพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวด้วย.

ตมธรรมดา พวกมคปลวกมีประสาทก็จริง แต่มันไม่อาจมีความรู้ว่า ในโลกนี้มีมนุษย์มี อากาศยานซึ่งแล่นไปได้เร็วกว่าพวกมันตั้งหลายพันเท่า หรือมีคนตรีที่ไพบระกว่าเสียงจิ้งหรีดเพื่อน ของมันตั้งหลายร้อยเท่าด้วย. ถ้ามคหรือปลวกตัวไหน เฝอญมีประสาทเป็นพิเศษรู้ได้เหมือนที่คนเรารู้ กันแล้ว และมันขึ้นขยายแก่พวกมันขึ้น ก็จะถูกพวกมันแยกคักให้อยู่ต่างหาก เช่นเดียวกับที่เราคัก พวกวิกลจริตให้อยู่ต่างหากในสมัยนี้. นั่นทำไมความจริงของมคหรือปลวกตัวนั้นจึงไม่มีเพื่อนเชื่อถือ, นั่นไม่ใช่เป็นเพราะความจริงบางอย่าง เป็นความจริงที่คนบางพวกไม่อาจรู้ หรือไม่อาจกะเนเอาได้คดอก หรือ. อย่างว่าถึงเช่นนั้นเลย ถ้าเราจะไปบอกคนป่าเถื่อนจริงๆ ถึงความเจริญอย่างใหม่, ก็ยากที่จะให้ เขาเชื่อได้ทุกคำพูด. เมื่อวิสัยแห่งพระอรหันต์ เป็นความจริงที่ละเอียดและลึกซึ้งยิ่งกว่า ความแปลก ปลาดในระหว่างสิ่งที่อาจรู้ได้ด้วยหูด้วยตา อย่างว่ามาแล้วนั้น เราจะพูดให้เชื่อกันด้วยปากง่าย ๆ ได้ อย่งไรเล่า, นอกจากจะให้เขาทำดู แล้วเห็นเอง. นี้เป็น **หลักสันทิฏฐุโก** หรือ **ปัจจัยตตลักษณะ** ที่มี ประจําอยู่ในพระธรรมชั้นสูง อันลึกละเอียด ; จึงเป็นอันว่านักกายศึกษาจำเป็นจะต้องกล่าวไปอย่าง หนึ่ง, และนักจิตศึกษา อาจฟังคำพูดของนักกายศึกษาเข้าใจได้ง่ายกว่าการที่จะให้นักกายศึกษาฟัง คำพูดของเขาเข้าใจ, เพราะฉะนั้น ในวงการนักจิตศึกษา จักต้องเรียนรู้ธรรม ที่ลึกละเอียดด้วยใจ ตนเองโดยเฉพาะ, แล้วพยายามทำจริง ๆ ตามลำดับที่เราสามารถ จึงเป็นการถูกต้องและมีค่าอย่างสูงสุด ในชีวิต เพราะเป็นวิชาที่ประณีตทำยาก และได้รับผลคุ้มกัน เป็นสุขอย่างแท้จริง ซึ่งไม่มีวิธีการอย่าง อื่นบันดาลให้ได้.

วิธีการแห่งความเป็นพระอรหันต์ ไม่ใช่ศาสนาชนิดเป็นยาเสพติดทำให้จี๋เกียจ ถ่วง ความเจริญของประเทศ อย่างที่บางคนเข้าใจ, เว้นไว้แต่เป็นการกระทำที่เท็จปลอมอันคนทุจริตกระทำ หรือสั่งสอนเพื่อประโยชน์ส่วนตัวบางอย่าง หรือที่พวกขาดการศึกษา มีความรู้อย่างมกมายเพราะทำ

ตาม ๆ สืบ ๆ กันมาด้วยอำนาจยึดมั่นสำคัญผิด อันแปลกจากคำสั่งสอนของพระองค์, มีข้อพิสูจน์ได้ตรงที่เขาจะไม่ได้มีความสุขอันสูงสุดสมจริงดังที่กล่าวไว้ : เราจะเห็นพวกนี้เดินตามลาภสักการะจนปรากฏแก่ตามนุษย์ธรรมดา เพราะเขาอาจล้มภาวะหรืออาการของพระอรหันต์ที่เขาเข้าไปภายนอกในไม่นานนั่นเอง. เมื่อผู้ที่ไม่รู้ ไม่อาจจับความเท็จเทียมหลงเชื่อตายไป ก็อาจเกิดศาสนาชนิดยาเสพติดขึ้นได้. บัดนี้เรามีการศึกษาปริยัติมากพอแล้ว ไม่ต้องกลัวในข้อนี้. ผู้ที่อยากทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นอย่างสูง ควรพิจารณา และบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่โลก ด้วยการช่วยกันหา รื้อฟื้น ความสุขอย่างสูงสุดอันมีอยู่ในพุทธศาสนาเท่านั้น ขึ้นมาแสดงแก่โลกเกิด จะเป็นความดีอย่างเดียวกันกับที่พระอรหันต์ในกาลก่อนได้เคยกระทำมาแล้ว ไม่จำกัดว่าจะเป็นบรรพชิตหรือฆราวาส, ทั้งในสมัยนี้หรือสมัยโน้น ก็อาจทำได้ด้วยกัน เพียงแต่สำหรับฆราวาสมีจิตจำกัดอยู่บ้างบางอย่างเท่านั้น พระองค์ทรงรับรองว่าฆราวาสก็อาจบรรลุมรรคผล คือความสุขทางใจอย่างสูงขึ้นไปตามลำดับได้.

การตามรอยพระอรหันต์ หรือการเดินทางตามทางพระอริยเจ้า คือการปฏิบัติกาย วาจา ใจ ตามอย่างพระอรหันต์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า เป็นต้น ได้เคยกระทำมาแล้ว เพื่อให้บรรลุสุขเต็มที่ ที่มนุษย์จะสามารถทำได้ไม่เหลือวิสัย และเป็นการกระทำเพื่อบรรลุสุขอย่างประเสริฐในชีวิต ไม่ใช่เป็นการมกมายอย่างที่บางท่านเข้าใจและคอยแต่หัวเราะเยาะผู้อื่น. เราจงมาช่วยกันคิด ช่วยกันรื้อฟื้นช่วยกันทำ ให้สำเร็จลุล่วงเป็นลำดับ จะพบความสุขที่เราเคยคาดเอาไว้ ไม่อาจมิได้เป็นได้ตามส่วนแห่งกำลังสติปัญญาของเรา

พระพุทธศาสนาชั้นสูงก็ไม่ได้มีไว้สำหรับหลอกลวงเล่น เพราะหลักในพุทธศาสนาสอนให้คิดจนเห็นจริงด้วยตนเองเสียก่อน แล้วจึงเชื่อ ไม่ต้องเชื่อสิ่งที่ไม่มีความตามผู้อื่นบอก. พระพุทธศาสนาสอนให้เก็บเกี่ยวผลอันเกิดจากการกระทำของตนเอง ซึ่งเป็นการกระทำที่สุจริตถูกต้องต่อภาวะของตนๆ ไม่ใช่ให้รอคอยรับผลจากผู้ศักดิ์สิทธิ์วิเศษ, เพราะฉะนั้นคำสั่งสอนในพุทธศาสนาทุกคำจึงมีบทพิสูจน์กำกับอยู่ด้วยในตัว เพื่อให้ผู้นั้นเห็นได้เองแล้วเต็มใจทำตามด้วยตนเอง ทำไปตามลำดับ ๆ ก็จะได้รับผลแห่งความดีนั้นโดยลำดับ ๆ, ถึงที่สุดแห่งความดีเมื่อใด เมื่อนั้นเรียกว่า เป็นพระอรหันต์ คือผู้ที่หมดความชั่วและหมดทุกข์อันเป็นผลเกิดจากความชั่ว มีวิชาเป็นต้น, เป็นผู้มีความดีเต็มที่เสวยผลอันเกิดจากความดี คือสุขชนิดที่ไม่มีอื่นยิ่งไปกว่า จัดเป็นคนหนึ่งในจำพวกคนดีที่สุดของโลก หรือเป็นคนธรรมดาคนหนึ่งในโลกพระอรหันต์

แม้จะไม่เป็นการแน่นอนว่า เราจะเป็นอรหันต์กันได้ในปีทุกคนก็จริง แต่เป็นการแน่นอนที่สุดว่า เราทุกคนควรพยายามเป็นพระอรหันต์เท่าที่สามารถ หรืออย่างน้อยที่สุด ก็ต้องเดินตามรอยท่าน, มิฉะนั้นชีวิตจะไม่ราบรื่น ตามธรรมดาของสัตว์โลกที่เต็มไปด้วยความชั่ว และไม่ได้รับความสุขในพุทธศาสนาที่มีอยู่เป็นพิเศษจากศาสนาอื่น ๆ. สุขพิเศษนั้นไม่จำกัดว่า จะต้องได้รับหลังจากการเป็นพระอรหันต์แล้ว เพราะแม้เพียงแม้เพียงย่างเข้ารอยของท่าน ก็ได้รับผลคุ้มเหนี่ยวทันที และได้รับมากขึ้นตามลำดับแห่งการพยายาม, เป็นสุขชนิดที่การศึกษาอย่างใหม่ เช่น วิทยาศาสตร์ เป็นต้น ก็ไม่อาจให้ได้เลย. คำสอนในโลกสมัยใหม่ เขาสอนกันให้กลบทุกข์ หรือ แก้ทุกข์ที่มีอยู่ประจำชีวิตมนุษย์ ทั้งที่ไม่ต้องรู้ว่าทุกข์นั้นเกิดจากอะไร; ด้วยการเอาของล่อมาล่อให้เพลินไปคราวหนึ่ง ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด. ส่วนวิธีการแห่งความเป็นอรหันต์สอนให้รู้จักทุกข์ และรู้รากของทุกข์ขึ้นทำลายเสียให้หมดเชื้อสิ้นเชิง ไม่ต้องมัวแก้ทุกข์หรือกลบทุกข์ อันเป็นการกระทำที่ไม่แน่นอนยั่งยืน, ในที่สุดก็ไม่มียะโรมาทำให้ทุกข์อีกได้จนตลอดชีวิต.

วิทยาศาสตร์ใหม่ ๆ เกิดขึ้นในโลก เจริญขึ้นในโลกเพียงใด, เหตุแห่งความทุกข์ทางใจก็ยังลึกลับลงไปเพียงนั้น. เพราะวิทยาศาสตร์ใหม่เอาหลักแห่งธรรมชาติมาเรียนรู้ เพื่อดำเนินกิจการฝืนความสงบแห่งนามธรรมของโลก, ช่วยวนพอกพูนกิเลสอันเป็นสาเหตุของความทุกข์ เช่นเดียวกับเอาเหยื่อเลี้ยงเสือผอม ด้วยหวังว่ามันจะไม่กัดเพราะความฉลาดของตน แล้วก็เลี้ยงกันเรื่อยไปไม่มีกำหนดเล็ก. การกระทำนั้น ๆ มีผลเพียงกลบทุกข์ได้ชั่วคราว โพล้ขึ้นใหม่ยิ่งกว่าเก่า จะต้องหาวิธีปราบให้ยิ่งขึ้นไป. มันเจริญมาโดยทำนองนี้ อันเป็นทำนองที่ทำให้โลกให้ยุ่งเหยิงจนสาหัสยาก, ทุกข์ของโลกจึงยิ่งลึกซึ้งซับซ้อนเปลี่ยนแปลง และก้าวหน้าลวงพ้นความสามารถของวิทยาศาสตร์ซึ่งที่แท้กลับเป็นสิ่งที่เพิ่มกำลังให้แก่มัน มันเอานักวิทยาศาสตร์ไว้คอยแก้ตามหลังเสมอไป. **เมื่อไหร่จะทัน !** เมื่อไหร่โลกจะเลิกวิ่งด้วยอำนาจวิทยาศาสตร์ชนิดที่พอกพูนกิเลส อันเป็นเชื้อของความทุกข์ แล้วหมุนมาข้างวิทยาศาสตร์ ที่ถอนรากกิเลส กล่าวคือวิธีการแห่งความเป็นพระอรหันต์นี้บ้าง.

แม้ว่ารูปธรรมภายนอกได้เจริญเปลี่ยนแปลงไปมาก มีตึกงามใหญ่โต มีรถยนต์ มีอากาศยาน วิหุฯ ฯลฯ เกิดขึ้นในโลก, มนุษย์ดื่มนุ่นง่อม ไซ้สอยวัตถุ ที่ให้ความสะดวกสบาย จนเกือบเรียกได้ว่าของทิพย์ก็จริง, ส่วนนามธรรมคือใจของเขา ไม่ได้ได้รับความตรากตรำ เพราะไม่รู้ลึกอึ้ง ไม่รู้ลึกพอยิ่งขึ้น เท่ากับความเจริญแห่งรูปธรรมอันช่วยวนนั้นดอกหรือ ?

จริงอยู่ที่วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ อาจบำบัดโรคบำรุงอนามัย ทำให้มนุษย์ตายก่อนกำหนดน้อยก็จริง แต่ถ้าเป็นการทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่เพื่อตรากตรำทรมานใจ เพราะนามธรรมภายในของเขา ถูกแผดเผาแล้ว, การมีวิทยาศาสตร์หรือไม่มีวิทยาศาสตร์ ก็คงมีผลไม่ลึกว่ากันมิใช่หรือ ? ถ้าใครเลี้ยง

เราให้มีชีวิตอยู่เพื่อรับความทรมานแล้ว จะเป็นประโยชน์อะไรหรือ ? วิทยาศาสตร์นี้เสียอีก จะพาโลกไปสู่ความยุ่งเหยิง มัวแต่ฟูขึ้นแล้วแพลงเหนือขอบเช่นเดียวกับสุนัขที่หอบจืด. วิทยาศาสตร์นี้สร้างเครื่องมือมหาพินาสขึ้น เพื่อป้องกันประเทศของตนหรือทำลายชีวิตเฉพาะผู้ที่เป็นศัตรูได้ก็จริง แต่วิทยาศาสตร์มีอาจป้องกันมนุษย์ไม่ให้เป็นศัตรูกันได้, มิหน่ากลับจะเป็นสิ่งส่งเสริมความแตกร้าวเสียอีก, เพราะวิทยาศาสตร์นั่นเองยั่วให้เกิดความอยากแผ่อำนาจ และอยากเป็นเจ้าโลก นักวิทยาศาสตร์พวกที่ก้าวหน้า ก็ให้ความอยู่ดีธรรมแก่พวกที่ล่าหลังอยู่เป็นประจำอันเป็นการก่อความระวางและเกิดเป็นศัตรูกันขึ้นตลอดกาล. เมื่อเป็นเช่นนี้ อะไรเล่าเป็นความสุขสงบที่ได้จากวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ หรือการศึกษาอย่างใหม่ชนิดที่ขาดหลักธรรมของพระอรหันต์

โลกพร่องอยู่เป็นนิจ ! หัวอยู่เป็นนิจ ! กระจายเลือดอยู่เป็นนิจ ! ก็ไม่เพราะอำนาจความยั่ว ที่นักวิทยาศาสตร์คอยปรุงแต่งขึ้นใหม่ ๆ อยู่เสมอดอกหรือ ?

นักวิทยาศาสตร์ชนิดอริยะ, คือนักวิทยาศาสตร์ฝ่ายนามธรรม ครั้งสองพันปีมาแล้วสอนให้มนุษย์เป็นมิตรกัน ไม่จำกัดฐานะ, ให้เสรีภาพและสมภาพ ในชีวิตร่างกายเสมอกันทั้งมนุษย์และดิรัจฉาน ด้วยการอบรมนามธรรมมาเช่นนั้นตั้งแต่กำเนิด คือ ตั้งแต่ชั้นบิดามารดาของเขาเป็นเบื้องต้น, และอบรมนามธรรมให้เป็นสุขสงบทั้งคนมั่งมีและคนยาก ทั้งคนที่จะคงมีชีวิตอยู่ และคนที่จะต้องตายไปในเดี๋ยวนั้น. ผู้ที่ได้รสอบรมแก่กล้าถึงที่สุด ย่อมได้รับความสุขสงบเยือกเย็นตลอดชีวิต มีความรู้สึกเป็นสุขในระดับเสมอกัน ระหว่างผู้รู้ตัวว่าจะต้องตาย หรือยังไม่ต้องตาย, ความสุขที่สุขุมเช่นนี้ จะดับหายต่อเมื่อรูปธรรมดับสนิท; ต่างจากวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ซึ่งทำมนุษย์ให้แตกตรางใจทุกชนิดบุคคล, และทุกเวลา, เพราะมันล่อให้ยิ่งอยากไม่รู้จักจบ เช่นเดียวกับคนที่รับประทานอิมแล้ว แต่ยังมีสิ่งที่เขาชอบยิ่งขึ้นไปกว่านั้นมาอีกมาล่ออยู่. มันเข้าแผดเผาภายในให้เราร้อน ทั้งคนมีและคนยากเสมอกันตลอดเวลา จนกว่าเขาจะได้ดื่มรสแห่งอริยวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ แบบแห่งการครองชีวิตของพระอรหันต์เท่านั้น, ทำไมเขาจึงไม่กินยานานนี้กันเล่า ! ยาวิเศษสำหรับบำบัดโรคอันเกิดเฉพาะนามธรรม ! ไม่ใช่แก่รูปธรรมอันเป็นหน้าที่ของยาที่ได้มาจากวิทยาศาสตร์ใหม่ ๆ, - เราแบ่งกันดังนี้เกิด, จะช่วยให้เข้าถึงความจริงเร็วขึ้น.

ทุกข์แห่งนามธรรมเป็นตัวโรค, ความอยากไม่รู้จักอิมจักพอเป็นเชื้อโรค, พระนิพพานเป็นยาแก้โรคอย่างเด็ดขาด, ผู้ดำเนินตามวิธีการแห่งความเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ประกอบยานั้น, เราจงมาเป็นหมอผู้ประกอบยากันเถิด, เพื่อรักษาตนเองแล้วช่วยเหลือผู้อื่น : เราจงเรียนอริยวิทยาศาสตร์

แห่งความจริงข้อนี้ แล้วช่วยกันทำประโยชน์สุขอย่างสูงสุดให้แก่โลกซึ่งรวมทั้งตัวเรา ด้วยการดำเนินชีวิตตามหมอ กล่าวคือเหล่าพระอรหันต์ที่ล่วงลับไปแล้ว และให้เป็นตัวอย่างแก่มหาชนภายหลัง.

เราจึงเป็นผู้ที่มีชีวิตอยู่อย่างสดชื่นแท้จริงทั้งภายนอกและภายใน, มีแววตาสุกใสแสดงนิมิตแห่งความเยือกเย็นอยู่เสมอ. ข้อนี้ จะเป็นตัวอย่างแก่นุชย์ผู้มีทุกข์เต็มอก มีแววตาขุ่นข้นเพราะภายในถูกแผดเผาด้วยอำนาจความโลภ ความโกรธ และความไม่ได้ตามใจหวัง. แม้ภายนอกแสดงเพศแห่งสมณะผู้สงบ แต่ภายในเต็มไปด้วยความตริตริก่ร่าร่นเช่นเดียวกับเพศฆราวาสแล้ว ก็ไม่อาจเป็นตัวอย่างแก่มหาชนในโลก และจะกลายเป็นคนตาบอดช่วยจูงคนตาบอดไป. เราจะเป็นตัวอย่างการบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์ผู้อื่นอย่างสูงสุด โดยไม่มีการตอบแทนเสมอทุกเวลา, ด้วยอำนาจเมตตานุภาพนี้จะทำให้มหาชนเกิดมีความอาทรแก่กันและกัน. เราจะสละสุขเพื่ออบรมโลกในคุณธรรมข้อนี้ โดยจะเป็นตัวอย่างแห่งผู้รู้จักบริโภคใช้สอยแต่พอขังชีวิตให้เป็นไปสะดวก รวบรวมทุนที่เหลือจากการบริโภคฟุ่มเฟือย มาบำเพ็ญประโยชน์สุขอย่างอื่น และแก่ผู้อื่นที่กำลังได้รับทุกข์

พระอรหันต์ครั้งกระโน้น หรือครั้งไหนก็ตาม ไม่ได้มีชีวิตอยู่อย่างจี๋เกียจโดยผู้อื่นรู้ไม่เห็น หรือเอาเปรียบมหาชนด้วยการหลีกออกหาความสุขแต่ผู้เดียว, ที่แท้ เป็นผู้ที่คอยทำตัวอย่างแก่บุคคลที่มีใจเป็นสุขให้มหาชนอยู่ทุก ๆ เวลาตลอดชีวิต. มหาชนเจือจานท่านเพียงแต่ให้อาหารพอประทังชีพ, เครื่องนุ่งห่มท่านพอใจแสวงหาเอาจากท่านผ้าที่พวกมนุษย์ทิ้ง มาทำขึ้นใช้สอย, เสนาสนะท่านพอใจตามธรรมชาติ ซึ่งอำนวยความสะดวกทางใจ เช่น ถ้ำและโคนไม้เป็นต้น, ยาแก้โรคก็แสวงหาที่จะได้มาง่าย ๆ, แต่ท่านกลับทำประโยชน์อย่างสูงให้แก่มหาชน ด้วยการคอยอบรมมนุษย์ให้มีเมตตาอารี ใฝ่มีใจสงบสุข เพราะปลงตกไม่ต้องเดือดร้อนใจ เพราะความรัก ความกลัว และเหตุแห่งทุกข์อย่างอื่น ๆ, ด้วยการทำตัวอย่างให้ดู.

สำหรับมนุษย์ที่มุ่งความเจริญฝ่ายโลกิยะนั้น พระอรหันต์เป็นตัวอย่างแห่งความอดทน ความหนักแน่น แลความเพียร ให้ดู, เพราะวิธีการของความเป็นพระอรหันต์ ต้องเริ่มกระทำด้วยอธิษฐานใจ ตามทำนองที่พระองค์ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลายจงตั้งความเพียรด้วยการอธิษฐานใจว่า **เลือดเนื้อจงแห้งไป** เหลืออยู่แต่กระดูกกับเอ็นก็ตาม หากยังไม่บรรลุนั้นพึงได้ด้วยกำลังเรี่ยวแรงของมนุษย์เพียงใด จักไม่หยุดความเพียรนั้นเสีย” สำหรับเด็ก ๆ, วิธีการแห่งความเป็นพระอรหันต์ย่อมอบรมให้ออดทนมั่นคงสม่าเสมอสัจย์ซื่อสัตย์ผูกตัญญูตเวทิจ ให้อุจจกทำใจให้เป็นสุขไปตั้งแต่ต้นทีเดียว ตัดเชื้อโรคทางใจเสียแต่ต้นมือ ก่อนแต่จะกินตัวเป็นผู้ใหญ่ปกครองตน แล้วก็แก้ไขไม่ได้จนตาย, ไม่ได้สอนให้มักน้อยจนเกียจคร้าน เพราะผู้ที่บรรลอรหันต์แล้ว ก็ยังบำเพ็ญเพียรเพื่อ

ประโยชน์ผู้อื่นอยู่เสมอไป และยังเป็นตัวอย่างหรืออบรมให้รู้จักอดทนต่อธรรมชาติ เช่น หนาว ร้อน เป็นต้น มุ่งเอาประโยชน์สำเร็จเป็นเกณฑ์. สำหรับคนแก่ชรา ก็เป็นตัวอย่างแห่งคนผู้ดับจิตไปด้วยความสุขสงบ ไม่กระวนกระวาย, เพราะตามธรรมดาพระอรหันต์เป็นตัวอย่างแห่งบุคคลชนิดที่เรียกกันว่า อาจยืนยัมได้ในระหว่างกองเพลิง ซึ่งกำลังลามเข้ามาเผาตัวอยู่แล้ว.

การทำให้อัจฉริยะ ๆ ดีกว่าการสอนด้วยปาก หรือเขียนหนังสือให้อ่าน. ๑ เพื่อ ของการทำจริง ๆ ให้อัจฉริยะ ๆ ๑ หาบของการสอนด้วยปาก. เราจึงเดินตามรอยพระอรหันต์ด้วยการถือหลัก เช่นนั้นเถิด, ประโยชน์สุขจะเกิดแก่พวกเรา, ประเทศของเรา, และแก่อีก.

วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เป็นวิทยาศาสตร์เหมาะสำหรับรูปธรรมเพียงใด อริยวิทยาศาสตร์เก่าแก่ของพระอรหันต์ทั้งหลาย ก็เหมาะสำหรับนามธรรมเพียงนั้น. บัดนี้วิทยาศาสตร์ใหม่ได้วิ่งก้าวหน้าเจริญรุ่งเรืองไปมากแล้ว วิทยาศาสตร์เก่าจะมัวล้าหลังอยู่อย่างเดิมทำไมกัน. **นามธรรมสำคัญกว่ารูปธรรม !** เพื่อความเอ็นดูกรุณาแก่วิทยาศาสตร์แห่งรูปธรรม อันเล่นเข้าสู่ปากแห่งปีศาจมืด คืออวิชชาและตัณหาอันเป็นสาเหตุของความทุกข์มานานแล้วนั้น อริยวิทยาศาสตร์แห่งนามธรรมจึงรีบเล่นไปคู่เคียงกับวิทยาศาสตร์แห่งรูปธรรมเพื่อช่วยเหลือเถิด, โลกจะสงบเป็นสุข และหมุนไปตามเกลียวแห่งความสุขได้ ถ้าวิทยาศาสตร์แห่งรูปธรรมและนามธรรมเข้าผสมกำกับกันไป. นามธรรมที่ฝึกคิดแล้วย่อมมีอำนาจเหนือรูปธรรมทั้งหมด, จึงเป็นอันหวังได้ว่าวิทยาศาสตร์แห่งนามธรรมจะสามารถควบคุมวิทยาศาสตร์แห่งรูปธรรมของโลก ให้เป็นไปราบรื่นปราศจากทุกข์ได้, และเมื่อนั้น ก็คือ **ศรีอารยสมัย !** สมัยแห่งอริยเจ้าอันรุ่งเรือง.

มนุษยโลกได้ละเลยวิทยาศาสตร์เก่าแก่ของพระพุทธเจ้าให้ตกอยู่เบื้องหลัง, ต่างหมุนมาเพลินอยู่กับวิทยาศาสตร์ใหม่. แม้สาวกบางพวกของพระองค์ ก็กำลังเพ้ออำนาจความช่วยวนของวิทยาศาสตร์ใหม่ จนคล้ายทรยศต่อพระองค์ผู้เป็นสังฆบิดร. ข้อนี้อะไรเป็นเหตุ และเป็นมาตั้งแต่เมื่อไร ถึงจะค้นได้ก็ไม่เป็นประโยชน์นัก แต่อาจกล่าวได้อย่างถูกต้องและง่ายที่สุดว่า มันเป็นไปตามกฎแห่งอนิจจัง ที่พระองค์ทรงแนะไว้เช่นนั้น. ก็เมื่อสาวกของพระองค์ อาจล้มตัวหมุนไปรักวิทยาศาสตร์ใหม่ เพราะกฎความไม่เที่ยงได้แล้ว เขาพากันหมุนกลับไปหาวิทยาศาสตร์เก่า ตามกฎแห่งความไม่เที่ยงนั้นอีก ไม่ได้หรือ. ถ้าพระธรรมยังคงเป็นพระธรรมอยู่ก็ย่อมได้. จึงเป็นอันหวังได้ว่า อริยวิทยาศาสตร์เก่าแก่ของพระองค์อันมีการค้นคว้าและทดลองด้วยวิปัสณาธุระนั้น จะถูกฟื้นฟูให้กลับสู่สถานะเดิมขึ้นมาอีก เพื่อความสุขของมหาชนในโลกทั้งสี่.

ทำไมจึงมีผู้ออกความเห็นว่ แม้พุทธศาสนาก็ต้องหมุนไปตามสมัยใหม่. เขาผู้กล่าว ทราบความต่างกันแห่งวิทยาศาสตร์ใหม่ กับอริยวิทยาศาสตร์เก่าแห่งพุทธศาสนาแล้วหรือ. อริยสังข์ แปลว่ากฎที่จริงและคงที่แน่นอนที่สุดคนบรรดาทุกทั้งปวง, จะต้องหมุนไปตามสมัยใหม่ด้วยหรือ, ถ้า เช่นนั้น พระพุทธเจ้าพระองค์ใหม่ มิต้องตรัสอริยสังข์เป็นอีกอย่างไรหรือ? พระพุทธเจ้าองค์ใหม่จะ ยกไว้ก็ได้ เพราะเป็นอนาคตวิสัยยังไม่ถึงและยังไม่มา, แต่สำหรับพระพุทธเจ้าองค์เก่า นั้น คงไม่ กลับความจริงที่พระองค์ทรงตรัสไว้แล้ว ซึ่งเป็นที่รวบรวมความจริงทั้งสิ้นอันมีอยู่ในศาสนาของ พระองค์ ให้กลายเป็นอื่นไปโดยแน่นอน. พระองค์ยังทรงยืนยันว่าของจริงต้องเป็นอย่างนี้เสมอ ถึง หากพระพุทธเจ้าองค์อื่นก็ต้องตรัสอย่างนี้. และยิ่งกว่านั้น คงไม่ทรงอนุมัติให้หลักความจริงของ พระองค์หมุนไปตามสมัยใหม่ แม้สาวกบางพวกที่ชอบการเจริญอย่างใหม่ขอร้อง. อริยวิทยาศาสตร์ เก่าแก่ จึงคงอยู่อย่างเก่าให้บริสุทธิ์เถิด, วิทยาศาสตร์ใหม่ จะเป็นผู้ตามได้อย่างดีที่สุดเอง, มิฉะนั้น โลกจะต้องได้รับของปลอมและไม่แน่นอนเข้าไว้เป็นที่พึง เป็นแน่ !

ขอบรรดาท่านผู้เป็นสาวกของพระองค์ทั้งหลาย จงช่วยกันฟื้นฟูฐานะของ อริย วิทยาศาสตร์ ได้แก่โลกซึ่งกำลังกระหายเถิด, จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ทำประโยชน์ให้แก่โลก เป็นเจ้าหนี ของโลก เป็นที่เคารพของโลก เพราะท่านนำโลกไปสู่ความสุขที่ถูกต้อง, และจะเป็นการกตัญญู กตเวทิต่อพระองค์ผู้เสด็จปรินิพพานไปนานแล้ว แต่ยังทรงประสงค์ให้เราทำตามรอยพระองค์อย่าง บริสุทธิ์. เพราะเราบวชอุทิศต่อพระองค์ หรือต่อวิทยาศาสตร์อย่างเก่า ไม่ใช่อุทิศต่อความรู้ หรือ ความเจริญอย่างใหม่ เราจำต้องรู้จักหน้าที่ของเรา, รู้จักความที่เราเป็นผู้ซื้อตรงต่อตนเอง, ต่อพระองค์ , และต่อโลกที่พากันนับถือเราว่า เป็นผู้สืบศาสนาของพระองค์ไว้. เราจะพยายามแสดงอริย วิทยาศาสตร์ทางฝ่ายนามธรรมให้แก่โลก ด้วยการทำให้ดูด้วยตนเองจริง ในการสละสุขเจืออามิสคือ เหยื่อในโลก - เป็นการกระทำที่แม้ว่าเราจะตายเสียแต่ขณะลงมือ ก็ยังได้รับผลคือ ความดีสิ้นเหลือ จนอ้อมอกอ้อมใจได้, นั่นคือการดำเนินชีวิตตามรอยพระอรหันต์ผู้หมดจดนั่นเอง, และเป็น ทานบารมี อย่างสูงสุดด้วย.

รอยเท้าแห่งพระอรหันต์จริง ๆ ได้สาบสูญไป ยังเหลือตำราที่เขียนเรื่องราวไว้เท่านั้น. จะสาบสูญไปตั้งแต่เมื่อไร ก็ไม่จำเป็นต้องคิดอีก เพราะเป็นอดีตกรรม. ตำราที่เขาเขียนไว้นั้นก็ เหมือนกัน ไม่ใช่สิ่งที่ต้องเรียนให้จบ เราจะทราบความจริงแห่งนามธรรม จากกระดาษซึ่งเป็น รูปธรรมนั้นไม่ได้, เราจะรู้เพียงแต่แนวทางที่จะเอาไปคิดไปตรง. พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความเพียร

เครื่องให้รู้ นั่น เขาจะต้องทำเอง ตถาคตเป็นแต่ผู้ที่ชี้ทางเท่านั้น. ตั้งแต่ครั้งกระโน้นมาจนถึงบัดนี้ เคยมีผู้เรียนจบตำราเหล่านั้นเป็นอันมาก แต่เขาไม่ได้บรรลุคุณวิเศษอะไร นอกจากเป็นอาจารย์ที่มีชื่อเสียงและรวยลากก็มี. ถ้าเพียงแต่เรามีตำราเหล่านี้ไว้ หรือจำเนื้อความในตำรานั้นได้อย่างเดียว เรายังคงไม่อาจเห็นอริยสัจอันเป็นความจริงของโลกได้อยู่แน่นอน, เราจงชวนกันก้าวหน้าอีกก้าวหนึ่ง คือการทำให้จริง ๆ ตามที่เราเรียนกันมาแล้ว. สภาพแห่งนามธรรมเป็นสิ่งที่ต้องค้นด้วยใจ และด้วยความเพียรอันแนบคายในที่สุดปราศจากการรบกวนของวัตถุทางและกิเลสทาง. พระศาสดาทรงสอนให้เราเสพที่สังัด คือ ป่าไม้ โคนไม้ และสุญญาคาร เช่น ถ้า เป็นต้น ก็เพื่อช่วยให้เราพบเราเห็นได้ง่ายเข้า.

พระศาสดาของเราทั้งหลาย ประสูติ ณ พื้นดิน ได้โคนไม้สาละในสวนลุมพินี ตรัสรู้กลางพื้นดิน ซึ่งมีหญ้าคารองแต่บาง ๆ ได้ต้นไม้โพธิ์ที่พุทธคยา และทรงปรินิพพาน แพบพื้นดิน ได้โคนไม้สาละ เพียงแต่มีสังฆาฏิรองเท่านั้น, ยิ่งกว่านั้นเป็นส่วนมาก เมื่อพระองค์ทรงพระชนม์อยู่ก็ทรงประทับแพบพื้นดินโคนไม้เสมอ ๆ ทั้งนี้บ่งว่าชีวิตของพระองค์วิเวก ไม่คลุกคลีเสพเสนาสนะอันสังคยอย่างจริงจัง ก็ไม่ควรเดา หรือคาดคะเนเอาว่า เราไม่อาจบำเพ็ญความดีพิเศษให้เกิดขึ้นแก่ตนได้ตามที่กล่าวสอนไว้. เราควรจะตัดบ่วงในใจที่ผูกมัดเรากับความคลุมคลี สนุกสบายนั้นเสีย, เราจักรักษาเกียรติของการเสพเสนาสนะสังคยชนิดที่พระองค์เคยทรงใช้ได้ผลดีมาแล้ว ถึงกับทรงแนะนำพวกเราไว้, และจักรักษาเกียรติแห่งความเป็นสมณะสากขบุตรของพวกเราเอง ด้วยการตั้งใจทำจริง ๆ อย่างสัตย์ซื่อต่อตัวเอง และต่อมหาชนก็จะพบผลแห่งอริยวิทยาศาสตร์แห่งนามธรรม ซึ่งเป็นความจริงอันไม่เปลี่ยนแปลงนั้น ใจเราก็จะเป็นไทยไม่เป็นทาสต่ออะไร ๆ ในโลกมีอำนาจเหนือวิทยาศาสตร์ฝ่ายรูปธรรม, อาจควบคุมโลกให้สงบเย็น เช่นเดียวกันสารถีที่ชานาญควบคุมม้าพยศได้เรียบร้อยเหมือนกัน.

ตะวันตกเจริญด้วยวิทยาศาสตร์อย่างใหม่ จนเป็นครุตะวันตกในเรื่องนี้. ส่วนตะวันออก ก็เคยเป็นเจ้าของอริยวิทยาศาสตร์อย่างเก่า ซึ่งแม้บัดนี้เหลือแต่ตำราเสียแล้ว ไม่มีการกระทำจริง ๆ ในขั้นผลัดผล, ถึงกระนั้น ตะวันตกก็ยังให้เกียรติยศแก่ตะวันออก ในฐานะที่เคยเป็นเจ้าของ และตำรายังมีอยู่มาก เขาจะขอตำรานั้นไปคิดค้น. ตะวันตกต้องการวิทยาศาสตร์ของพระพุทธเจ้า, ความนับถือของตะวันตกจึงยังคงมีอยู่ต่อตะวันออก. เมื่อใด ตะวันตกได้ตำราเพียงพอ และมีการคิดค้นด้วยการกระทำจริง ๆ ขึ้นแล้ว เมื่อนั้น ความนับถือจะกลายเป็นกลายเป็นต้องนับถือตะวันตกไปทั้งสองอย่าง เพราะมัวล่าหลังอยู่. การมีตำราหรือรู้เนื้อความในตำรา.

แต่ไม่ทำตามตำรานั้น จะเก็บเกี่ยวผลตามที่กล่าวไว้ในตำราอย่างไรได้. การเรียนรู้ กับการทำจริง ๆ ย่อมต่างกันมาก ! การตรัสรู้เกิดจากการกระทำจริง ๆ ไม่ได้เกิดจากความรู้ในกระดาษ. พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เพราะการกระทำเพื่อความเพียรด้วยใจจริง ๆ. ความรู้ในกระดาษเป็นเพียงเครื่องชี้ทางเท่านั้น ถ้ายังไม่ได้อะไรลงไปก็เกือบจะไม่ได้ผลเลย เช่นเดียวกับเรียนวิชาแพทย์แล้วไม่ได้ทำอะไร ก็ไม่มีประโยชน์แก่คนเจ็บ.

เราจะนอนรออุปนิสัย หรือจะพยายามทำเอาด้วยกำลังของบุรุษ - ด้วยความเพียรของบุรุษอย่างที่พระองค์ตรัสสอน ! ถ้าการเรียนรู้ในกระดาษอย่างเดียวเป็นการจบกิจที่ต้องทำแล้ว พรหมจรรย์ในพุทธศาสนาก็ไม่ใช่ของลึกลับดังที่กล่าวไว้. สำหรับการเรียนที่ตั้งใจเรียนเพื่อหวังออกจากทุกข์มาเดิมก็พอทำเนา แต่ถ้าเป็นการเรียนที่ตั้งต้นด้วยใจเห่อต่อลาภยศแล้ว ก็เป็นการตั้งต้นที่ผิดพลาดหรือไขว้เขว. ข้างไหนจะใกล้เคียงตรงกว่ากัน, ข้างไหนจะหมุนไปฝ่ายโลกียะ, และข้างไหนจะหมุนไปข้างโลกุตระได้ง่ายกว่า ย่อมเป็นสิ่งที่พอจะมองเห็นได้. เพียงแต่เรียนอย่างเดียว เราจะหวังกอบกำผลของอริยวิद्याศาสตร์แห่งนามธรรมไว้ในกำมือได้อย่างไร.

ชีวิตแห่งบุคคลผู้ครองเรือนก็คือชีวิตที่มีที่อยู่อาศัยใหญ่โต มีการเลี้ยงดูมาก มีกิจกังวลมาก มีข้าวของเป็นกรรมสิทธิ์มาก ไม่จำกัดว่าจะแต่งกายเป็นเพศบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เพราะไม่ได้หมายเอาเพศ แต่หมายเอาแบบความอยู่แห่งชีวิต คือรูปและนาม ที่เป็นไปด้วยอาการอย่างใดต่างหาก. ชีวิตที่ไม่มีเรือนก็มีนัยเดียวกัน ถ้าเขาปราศจากเรือนไม่มีข้าวของ นอกจากเครื่องนุ่งห่มที่ปิดกาย และภาชนะสำหรับใส่อาหารรับประทานใบเดียว ประารถนอยู่แต่ความไม่มีทุกข์แล้ว เขาจะแต่งกายเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต ก็เรียกว่าอนาคาริกบุคคลได้ทั้งนั้น, นี้ย่อมเห็นได้ว่า หลักธรรมทางใจ ไม่ได้มุ่งหมายเอาเพศหรืออาการภายนอกเป็นเกณฑ์. เราจะต้องบำเพ็ญด้วยใจ ภายในห้วงแห่งความคิดอันละเอียดและตั้งใจทำจริง ๆ อันได้แก่การกระทำตามรอยพระอรหันต์ จะพบวิद्याศาสตร์แห่งนามธรรมซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่โลกได้ และเราจะรักษาเกียรติยศนี้ไว้ให้แก่ตะวันออกได้อย่างเดิมทั้งเป็นประโยชน์แก่โลก ซึ่งกำลังกระหายความจริงและความสุขสงบอย่างมกนั้น อีกด้วย.

เราจะเร่งเดินตามรอยพระอรหันต์กันเถิด ! พวกอนาคาริกบุคคล จะต้องรับหน้าที่ทำตนเป็นตัวอย่างแก่อาคาริกบุคคล. หนังสือเล่มนี้กล่าวเฉพาะหลักปฏิบัติของอนาคาริกบุคคลผู้จะเป็นตัวอย่างเท่านั้น.

ประเทศสยามเรา เป็นประเทศที่ได้รับยกย่องจากโลก ให้เป็นประเทศหนึ่ง ในบรรดาประเทศที่มีพุทธศาสนารุ่งเรือง. แต่ในสมัยที่วงการแห่งพุทธศาสนาเจริญด้วยปรีชา เนื่องจากเรามีพระเจ้าแผ่นดินเป็นศาสนูปถัมภก และมีการศึกษาปรีชาธรรมเจริญมากนี้ เรายังไม่มีบุคคลผู้ใดที่ได้รับผลอันสูงสุดของพุทธศาสนา มาแสดงให้เป็นที่พอใจแก่โลกได้ เพราะเรายังไม่ก้าวหน้าให้ลู่ล่งไปจริง ๆ อีกก้าวหนึ่ง คือก้าวแห่งการปฏิบัติธรรมชั้นสูง ตามรอยพระอรหันต์ อย่างที่เราเรียนกันมาอย่างมากมายแล้วนั้น. เรายังไม่มีใครที่ได้ผลทางใจ จนอาจพิสูจน์ให้โลกเห็นได้ว่าวิทยาศาสตร์ของพระพุทธเจ้าดับทุกข์ภายในหัวใจของสัตว์ทั้งหลายได้โดยเด็ดขาด ทำกับวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ดับทุกข์ทางกายภายนอกได้จริง ๆ. เราจึงพยายามที่จะเดินตามรอยพระอรหันต์ ยังมีชีวิตให้ลู่ล่งไปวันหนึ่ง ๆ ด้วยการเดินเข้าไปใกล้ผลอันสูงสุดในพุทธศาสนาตามหน้าที่ของเราด้วย การสลละสิ่งที่เป็นอุปสรรคทุก ๆ อย่างเสียเถิด !.

ต่อไปนี้ จะได้นำเอาพระบาลี ๓ สูตร ที่แสดงรอยทางแห่งการดำเนินของพระอรหันต์ เริ่มตั้งแต่ยังเป็นฆราวาส ได้ออกบวชจนถึงบรรลุผลเป็นลำดับ ๆ ที่เข้าใจได้ง่ายทั้งอย่างย่อและอย่างพิสดาร มาตั้งเป็นหัวข้อแล้วยกเอาเนื้อความจากบาลีและอรรถกถาอื่น ๆ มาอธิบายประกอบเพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติสำหรับผู้ที่ไม่ประสงค์จะเรียนให้จบพระไตรปิฎก แต่สนใจในการที่จะหยั่งเอาผลการปฏิบัติจริง ๆ. รวมทั้งตัวข้าพเจ้าเองผู้หนึ่ง ซึ่งต้องการจะมีส่วนในการช่วยกันส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของพระองค์ให้รุ่งเรือง ต่อจากปรีชาธรรมที่ได้รุ่งเรืองมาแล้วในยุคอันสมมติกันว่าเป็นถึงพุทธกาล นี้.

เพื่อ เห็นแก่พระรัตนตรัย ด้วยการพิสูจน์ให้โลกเห็นว่าเป็นของประเสริฐจริง, เห็นแก่ชาติประเทศอันเป็นที่รักของเรา ด้วยการรักษาเกียรติยศแห่งการก้าวหน้าของพุทธศาสนาประเทศไว้ไม่ให้ล้ำหลังเขา, และ เห็นแก่ภาคตะวันออกของโลก ซึ่งเป็นบ้านเกิดแห่งอริยวิทยาศาสตร์ทางใจของพระพุทธเจ้ามานาน, ขอเราจงช่วยกันส่งเสริมวิธีการแห่งปฏิบัติศีลธรรม คือการเดินตามรอยพระอรหันต์ อันเป็นก้าวสุดท้ายที่จะได้บรรลุถึงการเก็บเกี่ยวผลจากศาสนาอันสุดประเสริฐ จงเต็มความสามารถทุก ๆ รูปทุกนาม เทอญ.

พุทธทาสภิกขุ

๒๖ สิงหาคม ๒๔๖๕

หมายเหตุ:- ในบาลีที่ใช้เป็นหลักสูตรข้างหน้า. มีวิธีแสดงฤทธิ์อันเป็นผลของสมาธิ ซึ่งที่จริงไม่ได้เป็นความมุ่งหมายของผู้ที่จะเดินตามรอยพระอรหันต์ เป็นแต่ยกมากล่าวไว้ด้วยอย่างบริบูรณ์ก็เพื่อให้ครบถ้วนและในเครื่องเรื่องปัญญาแผนกหนึ่ง ในเมื่อท่านอ่านไปพิจารณาไป อย่าเพิ่งเข้าใจเป็นอย่างอื่น ก่อนแต่จะได้ศึกษาพอสมควร.

พระบาถึ ๓ สุตร

บาถึนวิโสธนสูตร

บาถึมหาอัสนปุรสูตร

บาถึสามัญญผลสูตร

ที่ใช้เป็นหลัก

แนวตามรอยพระอรหันต์

ที่ ๑

พระบาลีวิโธชนสูตร

ในอนุปทวรรค อุปริปัญญาสาก์ มัชฌิมนิกาย
พระไตรปิฎก ฉบับบาลีสยามรัฐ เล่ม ๑๔ หน้า ๑๒๗ บรรพ ๑๗๒

สมัยหนึ่ง, พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ ณ ป่าเจ้าเขตอันเป็นอารามที่อนาถบิณฑิกคหบดี (ชื่อ) ถวาย ไกล่กรุงสาวิตถิ, ครั้งนั้นพระผู้พระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย (เพื่อให้ตั้งใจฟัง) แล้วได้ตรัสพระธรรมเทศนานี้ ว่า :

“ภิกษุ ท. ! (ถ้า) มีภิกษุในศาสนานี้ กล่าวพยากรณ์ (คือยืนยัน) อรหัตผลว่า ‘ข้าพเจ้านี้รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ก็ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ก็ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก’ ดังนี้.

“ภิกษุ ท. ! พวกเธอไม่ควรยินดี ไม่ควรคัดค้านถ้อยคำของภิกษุรูปนั้น แต่ควรถามปัญหาของเธอ ฯลฯ ให้ยิ่งขึ้นไปว่า ‘ท่านผู้มีอายุ ! ท่านรู้อย่างไร ท่านเห็นอย่างไร ท่านจึงถอนเสียได้ด้วยดี ซึ่งอหังการ (คือความถือว่าเรา), ซึ่งมมังการ (คือความถือว่าของเรา), และมานานุสัย (คือกิเลสนอนนึ่งในสันดานคือมานะ) ในกายที่มีวิญญาณของท่านนี้ และในสิ่งอื่นที่ท่านเห็นอยู่ภายนอก ?’ ดังนี้.

“ภิกษุ ท. ! เป็นธรรมดาของภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว มีภาระคือขันธอันปลงลงได้แล้ว ตามถึงประโยชน์ตนแล้ว มีภวตั้งโยชน์สิ้นรอบแล้ว เป็นผู้รู้ชอบพันพิเศษแล้ว ก็พึงพยากรณ์ (ให้แก่พวกเธอ) ได้ดังต่อไปนี้ :-

[๑] “ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ในกาลก่อน ข้าพเจ้านั้นเป็นคฤหัสถ์ครอบครองเรือน เป็นคนไม่รู้. ครั้นเมื่อพระตถาคตเจ้าบัง พระสาวกของพระตถาคตเจ้าบัง แสดงธรรมแก่ข้าพเจ้าอยู่,

ข้าพเจ้าได้ **พึงธรรม** นี้แล้ว มีสัทธาในพระตถาคตเจ้า, ครั้น **ประกอบด้วยสัทธา เห็นแจ่มแจ้งว่า** **ภราวาสเป็นที่คับแคบ** เป็นทางไหลมาแห่งธุลีคือกิเลส การบรรพชาเป็นโอกาสสว่าง. ก็การบรรพชา คือพรหมจรรย์นี้ อันคนผู้อยู่ครองเรือน จะประพฤติกให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียว คุณสังข์ที่เขาจัด ดีแล้ว ไม่อาจทำได้โดยง่าย โฉนหนอเราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาจะออกจากเรือน ถือเอาการบวชของคนไม่มีเรือนเถิด. ๑

[๒] “ข้าพเจ้านั้น ได้ละกองสมบัติ น้อยบ้างมากบ้าง ละวงศ์ญาติ น้อยบ้างใหญ่บ้าง, ปลงผมและหนวด นุ่งผ้ากาสาจะ ถือเอาการบวชเป็นคนไม่มีเหย้าเรือนแล้ว.๑

[๓] “ข้าพเจ้านั้น ครั้นบรรพชาแล้ว ถึงพร้อมด้วยสิกขาและอาชีพของภิกษุทั้งหลาย, คือละการทำสัตว์ที่มีชีวิตให้ตกลงไปเป็นผู้งดขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้และศาสตราเสียแล้ว มีความละอายต่อบาป มีความเอ็นดูกรุณา หวังประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย; ละการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ งดขาดจากอกินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เจ้าของให้แล้ว หวังอยู่แต่ของที่เจ้าของให้ เป็นคนสะอาด ไม่เป็นขโมย; ละกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ เป็นผู้ประพฤติกพรหมจรรย์โดยปกติ ประพฤติห่างไกล เว้นขาดจากการเสพเมถุนอันเป็นของชาวบ้าน; ละการพูดเท็จ งดขาดจากการมุสาวาท พูดแต่ความจริง รักษาสัตย์ มั่นคงในคำพูด ควรเชื่อได้ ไม่แก่งกล่าวให้ผิดต่อโลก; ละคำส่อเสียด งดขาดจากปิสุณาวาท ได้ฟังจากฝ่ายนี้แล้ว ไม่เก็บไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อให้ฝ่ายนี้แตกร้าง หรือได้ฟังจากฝ่ายโน้นแล้ว ไม่นำมาบอกแก่ฝ่ายนี้ เพื่อให้ฝ่ายโน้นแตกร้าง แต่จะสมานชนที่แตกกันแล้ว ให้กลับมาพร้อมเพรียงกันยิ่งขึ้น เป็นคนชอบในการพร้อมเพรียง กล่าวแต่วาจาที่ทำให้พร้อมเพรียงกัน; ละการกล่าวคำหยาบเสียด งดขาดจากมรฺสุวาท กล่าวแต่วาจาที่ไม่มีโทษเสนาะโสด ให้เกิดความรัก เป็นคำฟูใจ เป็นคำสุภาพที่ชาวเมืองเขาพูดกัน เป็นที่รักใคร่ของมหาชน; ละคำพูดที่ไปรยประโยชน์ทิ้งเสีย งดขาดจากการพูดเพื่อเจ้อ กล่าวแต่ในเวลาสมควร กล่าวแต่คำจริงเป็นประโยชน์ เป็นธรรมเป็นวินัย กล่าวแต่วาจาที่มีตั้งมีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีเวลาจบ ประกอบด้วยประโยชน์สมความแก่เวลา.๑

“ข้าพเจ้านั้น เป็นผู้งดขาดจากการล้างผลาญพีชคามและภูตคาม, เป็นผู้ฉันอาหารวันหนึ่งเพียงคนเดียว เว้นจากฉันในราตรีกาลและวิกาล, เป็นผู้งดขาดจากการรำ การขับ การร้อง การประโคม และดูการเล่นชนิดที่เป็นข้าศึกแก่กุศล เป็นผู้งดขาดจากการประดับประดา คือทัดทรงตกแต่งด้วยมาลาและของหอม และเครื่องลูบทา, เป็นผู้งดขาดจากการนอนบนที่นอนสูงใหญ่, เป็นผู้งดขาดจากการรับเงินและทอง, เป็นผู้งดขาดจากการรับข้าวเปลือก, งดขาดจากการรับเนื้อดิบ, งดขาดจาก

การรับหญิงและเด็กหญิง, งดขาดจากการรับแพะ แกะ ไก่ สุนัข ช้าง โคน ม้า ทั้งผู้และเมีย, งดขาดจากการรับที่นาและที่สวน, งดขาดจากการรับใช้ทูตไปในที่ต่าง ๆ (ให้คฤหัสถ์), งดขาดจากการซื้อขาย, งดขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง แรลวงด้วยของปลอม การฉ้อด้วยเครื่องนับ (เครื่องตวงและเครื่องวัด), งดขาดจากการโกงด้วยการรับสินบนแลต่อลวง งดขาดจาก การตัด การฆ่า การจำจอง การชุมนุมทำร้าย การปล้น และการกรรโชก.๑

[๔] “ข้าพเจ้านั้น เป็นผู้ **สันโดษ** ด้วยจิรวรอันเครื่องบริหารปกปิดกาย สันโดษด้วยบิณฑบาต อันเป็นเครื่องบริหารเลี้ยงท้อง, ไปสู่ทิศภาคใด ๆ ก็ถือเอาจากทิศภาคนั้น ๆ แล้วหลีกไป, เมื่อนอนอย่างนกมีปีก เมื่อจะบินไปสู่ทิศภาคใด มีแต่ปีกเป็นภาระบินไปฉันใด, ข้าพเจ้าก็เป็นผู้สันโดษด้วยจิรวรสำหรับปกปิดกาย และบิณฑบาตสำหรับเลี้ยงท้อง ไปสู่ทิศภาคใดก็ถือเอาจากทิศภาคนั้นแล้วหลีกไปได้ (ไม่ต้องรุงรังด้วยบริวาร) ฉะนั้น.๑

[๕] “ข้าพเจ้านั้น ประกอบด้วยกองศีลอันเป็นของพระอริยเจ้าเช่นนี้แล้ว ได้เสวยสุขไม่มีโทษในภายใน, ได้เห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ฐุธรรมารมณ์ด้วยใจ ก็ไม่ถือมั่นเอาโดยนิमित และไม่ถือมั่นเอาโดยอนุพยัญชนะ, อภิชฌาและโทมนัสมักไหลไปตามบุคคล ผู้ไม่สำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะการไม่สำรวมอินทรีย์เหล่านี้เป็นเหตุ ข้าพเจ้าก็ **ปฏิบัติ ปิดกั้นอินทรีย์** เหล่านี้ไว้, ข้าพเจ้ารักษาและสำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.๑

[๖] “ข้าพเจ้านั้น ครั้นประกอบด้วยการรักษาและสำรวมอินทรีย์ที่เป็นของพระอริยเจ้าเช่นนี้ ได้เสวยสุขไม่เจือปนด้วยทุกข์อันมีในภายในแล้ว เป็นผู้ **ทำความรู้สึกตัวทั่วพร้อม** (สัมปชัญญะ) ในการก้าวไปข้างหน้า ในการถอยกลับ ในการแล ในการเหลียว ในการรู้ ในการเหยียด ในการใช้สังฆาภิบาลจิรวร ในการดื่มการเคี้ยวการลิ้ม มีสัมปชัญญะในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง.๑

[๗] ข้าพเจ้านั้น ครั้นประกอบด้วยศีลแห่งพระอริยเจ้า และประกอบด้วยความสำรวมอินทรีย์ แห่งพระอริยเจ้า และประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ แห่งพระอริยเจ้า ดังนี้แล้ว ย่อม **เสพเสนาสนะอันสงัด** คือป่าละเมาะ โคนไม้ ภูเขา ลำธาร ท้องถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง ลอมฟาง.๑

“ข้าพเจ้านั้น ครั้นกลับจากบิณฑบาต ในเวลาปัจฉิมภัตต์แล้ว นั่งสูเข้าซึ่งขาโดยรอบ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า ละอภิชฌาในโลก มีจิตปราศจากอภิชฌา **คอยระวังชำระจิตให้บริสุทธิ์** จากอภิชฌา, ละพยาบาท มีจิตไม่พยาบาท เป็นผู้กรุณาหวังประโยชน์แก่ภูตในสัตว์ทั้งหลาย คอยระวังชำระจิตให้หมดจดจากพยาบาท, ละถีนะมิทระแล้ว ปราศจากถีนะมิทระ จิตมุ่งอยู่ความสว่าง มีสติสัมปชัญญะ คอยชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนะมิทระ, ละอุทธัจจะกุกกุจจะ ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบ อยู่ในภายใน คอยระวังชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจะกุกกุจจะ, ละวิจิกิจฉา ข้ามวิจิกิจฉาได้แล้ว เป็นคนไม่ต้องกล่าวด้วยความสงสัยว่า ‘นี่อะไร? นี้อย่างไร?’ ในกุศลธรรมทั้งหลาย; คอยระวังชำระจิตให้หมดจดจากวิจิกิจฉา.๑

[๘] “ข้าพเจ้านั้น ครั้นละนิเวรณทั้งห้า อันเป็นอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองใจ อันเป็นโทษทำปัญญาให้อ่อนกำลัง ได้แล้ว, เพราะสังัดจากกามทั้งหลาย สังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ก็ได้บรรลุ **ปฐมฌาน** มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก. เพราะระงับวิตกวิจารณ์เสียได้ จึงได้บรรลุ **ทุติยฌาน** อันเป็นเครื่องฟ่องใสของจิตในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์เดียว ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ แต่ปีติและสุขอันเกิดสมาธิ. เพราะความเสื่อมหายไปแห่งปีติ และข้าพเจ้าเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติรู้ตัว รอบคอบ ได้เสวยสุขด้วยนามกาย ก็ได้บรรลุ **ตติยฌาน** อันเป็นฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้อยู่ในอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข. เพราะละทุกข์และสุขเสียได้แล้ว และเพราะความดับหายไปแห่งโทมนัสและโสมนัสในการก่อน จึงได้บรรลุ **จตุตถฌาน** อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุขมีอยู่แต่สติอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา.๑

[๙] “ข้าพเจ้านั้น ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ขาวผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยนนิมนวลควรแก่การงาน เป็นจิตไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่อย่างนี้แล้ว ก็ทำจิตให้ **น้อมไปเพื่อ อาสวักขยญาณ**.

“ข้าพเจ้านั้น รู้ชัดตามเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ นี้เป็นหนทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, และรู้แจ้งชัดตามเป็นจริงว่า นี้อาสวะ. นี้เหตุให้เกิดอาสวะ, นี้ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, เมื่อรู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นจากกามาสวะ, จากภวาสวะ จากอวิชชาสวะ, ครั้นจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณรู้ว่าเราพ้นแล้ว. ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้วพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก.๑

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ข้าพเจ้ารู้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้ จึงถอนเสียได้ด้วยดี ซึ่ง
อหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีวิญญานนี้ และในสิ่งอื่นที่เห็นอยู่ภายนอก.

“ภิกษุ ท. ! พวกเธอควรเพลิดเพลิน ควรบันเทิงใจในภพิตของภิกษุนั้นว่า สาธุ !
สาธุ !, ครั้นแล้ว ควรกล่าวกะภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้มีอายุ ! การที่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ได้เห็น
ผู้ประพฤติพรหมจรรย์เช่นกับท่านนี้เป็นลาภของพวกข้าพเจ้า, เป็นการเห็นอย่างดี ที่พวกข้าพเจ้าได้
ได้แล้ว ดังนี้” .

เมื่อพระผู้มีพระภาค ได้ตรัสพระธรรมเทศนานี้จบลง ภิกษุทั้งหลายมีใจยินดี
เพลิดเพลิน รับภพิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประการฉะนี้.

บาลีวิโสธนสูตร, หลักตามรอยพระอรหันต์ที่ 1 จบ

แนวตามรอยพระอรหันต์

ที่ ๒

พระบาลีมหาอัสนปรสูตร

ในมหายมกวรรค มูลปิณณาสก มัชฌิมนิคาय
พระไตรปิฎก ฉบับบาลีสยามรัฐ เล่ม ๑๒ หน้า ๔๕๖ บรรพ ๔๕๕

สมัยหนึ่ง, พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในชนบทอันเป็นที่ประทับแรมของราชกุมารชาวชนบท นามว่า อังคะ, มีนิคมของอัครราชกุมารชื่อว่า อัสนปุระ เป็นที่ภิกขาจาร, ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย (เพื่อให้ตั้งใจฟังแล้ว) ได้ตรัสพระพุทธรวณะ ว่า :

“ภิกษุ ท. ! มหาชนเขารู้จักพวกเธอว่าเป็นสมณะ. ถึงแม้พวกเธอเล่า ถ้าเขาถามว่า พวกท่านเป็นอะไร ก็จงปฏิบัติตนเองว่าเราเป็นสมณะฯ เมื่อพวกเธอมีชื่ออย่างนั้น ปฏิบัติตนเองอย่างนั้น ก็ต้องสำเหนียกตนว่าธรรมเหล่าใด อันจะทำให้เราเป็นสมณะและเป็นพราหมณ์ (คือพระอรหันต์ผู้ลอยบุญและบาปเสียได้), เราจะประพฤติถือเอาด้วยดี ซึ่งธรรมเหล่านั้น. การทำเช่นนี้ กับชื่อของพวกเรา และกับทั้งปฏิญญาของพวกเรา จึงจะเป็นสัตย์เป็นจริง (คือตรงกัน). อนึ่ง พวกเราบริโภคน้ำจืด บิณฑบาตเสนาสนะและคิลานเภสัช ของทายกเหล่าใด, การกระทำของทายกเหล่านั้นจักมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่, และการบรรพชาของพวกเราจักไม่เป็นหมัน แต่จักเป็นไปเพื่อผลเพื่อกำไรโดยแท้. คุณก่อน ภิกษุ ท. ! พวกเธอพึงสำเหนียกตนอย่างนี้แลฯ

ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่าไหนเล่า ที่จะทำให้พวกเราให้เป็นสมณะที่จะทำพวกเราให้เป็นพราหมณ์ ?

[๑] ภิกษุ ท. ! จริงแท้ พวกเธอต้องสำเหนียก (ตนให้ได้อย่างนี้) ว่า เราจักเป็นผู้ **ถึงพร้อมด้วยhiriและโอตตปปะ**. ภิกษุ ท. ! พวกเธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แลฯ ภิกษุ ท. ! เรื่องนี้บังเกิดมีแก่พวกเธอ คือจะพากันถึงความพอใจเสียเพียงเท่านั้นว่า ‘พวกเราถึงพร้อมด้วยhiriและโอตตปปะ. พอแล้วด้วยคุณเพียงเท่านี้ พวกเราได้ตามถึงผลแห่งสมณปฏิบัติแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำให้อีกไปอีก

มิได้มี.’ ภิกษุ ท.! เราจักบอกแก่พวกเธอ เราจักเตือนให้รู้ เมื่อพวกเธอต้องการความเป็นสมณะ ก็อย่าทำผลของความ เป็นสมณะให้เสื่อมไป เพราะว่า กิจที่พวกเธอจะต้องทำให้งิ่งขึ้นไปอีกยังมีอยู่ ฯ

[๒] “ภิกษุ ท.! กิจที่พวกเธอจะต้องทำให้งิ่งขึ้นไปอีกเป็นลำดับนั้น คืออะไร ? คือการสำเหนียก (ตัวเองให้ได้) ว่า **กายสมาจาร** การประพฤติชอบ สม่่าเสมอด้วยกายของเรา บริสุทธิ์แล้ว หงายได้ (คือจะแสดงให้ใครดูก็ได้) แล้ว เปิดเผยได้แล้ว หาช่องทะลุมิได้ เป็นอันสำรวมดีแล้ว. อนึ่ง เราจักไม่ยกตนข่มท่านด้วยคุณชื่อนี้เป็นอันขาด. ภิกษุ ท.! พวกเธอต้องสำเหนียกอย่างนี้แล. ... ฯลฯ... (คำต่อไปข้างท้ายทุก ๆ ข้อ คือมีครัสไมให้สนใจด้วยคุณเพียงเท่านั้น และครัสเตือนว่ายังมีกิจที่จะต้องทำให้งิ่งขึ้นไปอีก เหมือนกับท้ายข้อ (๑) ทุกข้อไป จงเติมเอง)

[๓] “ภิกษุ ท. ! กิจที่พวกเธอจะต้องทำให้งิ่งขึ้นไปอีกนั้น คืออะไร ? คือการสำเหนียก (ตัวเองให้ได้) ว่า **วจีสมาจาร** การประพฤติชอบ สม่่าเสมอด้วยวาจาของเรา บริสุทธิ์แล้ว หงายได้แล้ว เปิดเผยได้แล้ว หาช่องมิได้ เป็นอันสำรวมดีแล้ว. อนึ่ง ... ฯลฯ..... (คำตั้งแต่ อนึ่ง ไปเหมือนท้ายข้อสองทั้งนั้น)

[๔] “ภิกษุ ท. ! กิจที่พวกเธอจะต้องทำให้งิ่งขึ้นไปอีกเป็นลำดับนั้น คืออะไร ? คือการสำเหนียก (ตัวเองให้ได้) ว่า **มโนสมาจาร** การประพฤติชอบ สม่่าเสมอด้วยใจของเรา บริสุทธิ์แล้ว หงายได้แล้ว เปิดเผยได้แล้ว หาช่องมิได้ เป็นอันสำรวมดีแล้ว. อนึ่ง ... ฯลฯ...

[๕] “ภิกษุ ท. ! กิจที่พวกเธอจะต้องทำให้งิ่งขึ้นไปอีกเป็นลำดับนั้น คืออะไร ? คือการสำเหนียก (ตัวเองให้ได้) ว่า **อาชีวะ** ของเรา บริสุทธิ์แล้ว หงายได้แล้ว เปิดเผยได้แล้ว หาช่องมิได้ เป็นอันสำรวมดีแล้ว. อนึ่ง ... ฯลฯ...

[๖] “ภิกษุ ท. ! กิจที่พวกเธอจะต้องทำให้งิ่งขึ้นไปอีกเป็นลำดับนั้น คืออะไร ? คือการสำเหนียก (ตัวเองให้ได้) ว่า เราจะเป็นผู้ **สำรวมทวารในอินทรีย์** ทั้งหลาย. : ได้เห็นรูปด้วยตาแล้ว ไม่ถือเอาโดยนิमित ไม่ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ. บาบอกุศลคืออกิขณาและโทมนัส มันมักไหลไปตามผู้ที่ไม่สำรวมจักขุอินทรีย์ใดเป็นเหตุ เราจักปฏิบัติเพื่อปิดกั้นอินทรีย์นั้นไว้ เป็นผู้รักษาสำรวมจักขุอินทรีย์ ฯ ได้ฟังเสียงด้วยหู ได้ดมกลิ่นด้วยจมูก ได้ลิ้มรสด้วยลิ้น ได้สัมผัสโภกฐัพพะด้วยกาย รู้ธรรมารมณด้วยใจแล้วไม่ถือเอาโดยนิमित ไม่ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ, บาบอกุศลคืออกิขณาและ

โทมนัส มักไหลไปตามผู้ที่ไม่สำรวมอินทรีย์ใดเป็นเหตุ เราจักปฏิบัติเพื่อปิดกั้นอินทรีย์เหล่านั้นไว้ เป็นผู้รักษาสำรวมอินทรีย์. อนึ่ง...ฯลฯ...

[๗] “ภิกษุ ท. ! กิจที่พวกเธอต้องทำให้งยิ่งขึ้นไปอีกเป็นลำดับนั้น คืออะไร ? คือ การสำเหนียก (ตัวเองให้ได้) ว่า เราจะเป็นผู้รู้ *ประมาณในโภชนะอยู่เสมอ*, จักพิจารณาโดยแยกคาย แล้วจึงฉัน, ไมฉันเพื่อเล่น ไมฉันเพื่อมัวเมา ไมฉันเพื่อประดับตกแต่ง, แต่ฉันเพื่อเพียงให้กายนี้ ตั้งอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตเป็นไปเพื่อป้องกันความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์. เราจักกำจัดเวทนาเก่า (คือหิว) เสียแล้ว ไม่ทำเวทนาใหม่ (คืออิมจนอิธอัถ) ให้เกิดขึ้น. ความที่อายุดำเนินไปได้, ความไม่มีโทษเพราะอาหาร และความอยู่ผาสุกสำราญจักมีแก่เราดังนี้. อนึ่ง...ฯลฯ...

[๘] “ภิกษุ ท. ! กิจที่พวกเธอต้องทำให้งยิ่งขึ้นไปอีกเป็นลำดับนั้น คืออะไร ? คือ การสำเหนียก (ตัวเองให้ได้) ว่า เราจัก *ตามประกอบในธรรมเป็นเครื่องตื่น* เราจักชำระจิตให้หมดจด สิ้นเชิงจากอวารณิยธรรม (คือกิเลสที่กั้นจิต) ด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดวันยังค่ำ ไปจน สิ้นยามแรกแห่งราตรี, ครั้นยามกลางแห่งราตรี เราจักนอนอย่างราชสีห์ (คือ) ตะแคงข้างขวา เท้า เหลื่อมเท้า มี สติสัมปชัญญะในการลุกขึ้น, ครั้นยามสุดท้ายแห่งราตรี เราลุกขึ้นแล้ว จักชำระจิตให้ หมดจด จากอวารณิยธรรม ด้วยการจงกรมและการนั่งอีก. อนึ่ง...ฯลฯ...

[๙] “ภิกษุ ท. ! กิจที่พวกเธอต้องทำให้งยิ่งขึ้นไปอีกเป็นลำดับนั้น คืออะไร ? คือ การ สำเหนียก (ตัวเองให้ได้) ว่า เราจักเป็นผู้ประกอบพร้อมด้วย *สติสัมปชัญญะ*, รู้ตัวรอบคอบในการก้าว ไปข้างหน้า การถอยหลัง การแลดู การเหลียวดู การกู่ การเหยียด การทรงสังฆาฏิจีวร การกิน การ หยุด, กานั่ง การนอน, การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง. อนึ่ง...ฯลฯ...

[๑๐] “ภิกษุ ท. ! กิจที่พวกเธอต้องทำให้งยิ่งขึ้นไปอีกนั้นคืออะไร ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ในศาสนานี้ *มาสพเสนาสนะอันสงัด* คือป่าละเมาะ โคนไม้ ภูเขา ลำธาร ท้องถ้ำ ป่าช้า ที่แจ้ง ลอมฟาง. ฯ ในกาลเป็นปัจฉิมกัตต์ เธอกลับจากบิณฑบาตแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติ เฉพาะหน้า ละอภิชฌาในโลกแล้ว มีจิตปราศจากอภิชฌา *คอยชำระจิต* จากอภิชฌา, ละพยาบาท แล้ว มีจิตปราศจากพยาบาท เป็นผู้กรูณาหวังประโยชน์เกื้อกูลในสัตว์ทั้งหลาย คอยชำระจิตให้ สะอาดจากพยาบาท, ละถีนะมิทระแล้ว มีจิตปราศจากถีนะมิทระ เป็นผู้มุ่งอยู่แต่ความสว่างในใจ มี สติสัมปชัญญะรู้สีกตัว คอยชำระจิตจากถีนะมิทระ, ละอุทซัจจะกุกกจะได้แล้ว ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิต

สงบอยู่ในภายใน คอยชำระจิตจากอุทธัจจะกุกกุจจะ, ละวิจิกิจฉาแล้ว ข้ามลวงวิจิกิจฉาเสียได้ ไม่ต้องกล่าวว่ ‘นี่อะไร? นี้อย่างไร’ ในกุศลธรรมทั้งหลาย คอยชำระจิตจากวิจิกิจฉาฯ

“ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนชายผู้หนึ่ง กู้หน้เขาไปทำางานสำเร็จผล ใช้นี้ต้นทุนเดิมหมดแล้ว ถ้าไ้ยังเหลือพอเลี้ยงภรรยาได้ถมไป. เขาคนึงถึงโศคลากว่ ‘เมื่อก่อนเรากู้หน้เขาไปทำางาน สำเร็จผล ใช้นี้ต้นทุนเดิมหมดแล้ว ถ้าไ้ยังเหลือพอเลี้ยงภรรยาได้ถมไป’ ดังนี้ เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะข้อนั้นเป็นเหตุ ฉนใจ, (นี้อย่างหนึ่ง)

“ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนชาย (อีก) ผู้หนึ่ง ป่วยไข้หนักทนทุกข์อาหารไม่ตก กำลังน้อย, ครันเวลาอื่นเขาหายจากไข้นั้น อาหารก็ตั้ง กำลังก็มี เขาต้องนึกถึงการเก่าว่ ‘เมื่อก่อน เราป่วยหนัก ทนทุกข์ อาหารก็ไม่ตก กำลังก็น้อยลง บัดนี้เราหายจากไข้นั้น อาหารก็ตั้ง กำลังก็มีมา’ ดังนี้ เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจ โสมนัสเพราะข้อนั้นเป็นเหตุ ฉนใจ (นี้อย่างหนึ่ง)

“ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนชายอีกผู้หนึ่ง ติดเรือนจำ ครันเวลาอื่น เขาหลุดจากเรือนจำโดยสะดวก ไม่มีภัย ไม่มีเสียทรัพย์ เขาต้องนึกถึงการเก่าว่ ‘เมื่อก่อน เราติดเรือนจำ บัดนี้เราหลุดมาโดยสะดวก ไม่มีภัย ไม่มีเสียทรัพย์’ ดังนี้ เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจ โสมนัส เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ ฉนใจ (นี้อย่างหนึ่ง)

“ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนชาย (อีก) ผู้หนึ่ง เป็นทาสเขา ฟังตัวเองไม่ได้ ต้องฟังผู้อื่น เทียวตามอำเภอใจไม่ได้ ครันถึงสมัยอื่น เขาพ้นจากการเป็นทาส ฟังตัวเองได้ ไม่ต้องฟังผู้อื่น เทียวตามอำเภอใจได้, เขาต้องนึกถึงการเก่าว่ ‘เมื่อก่อนเราเป็นทาสเขา ฟังตัวเองไม่ได้ ฯลฯ ครันสมัยอื่นเราพ้นจากการเป็นทาส ฯลฯ เทียวตามอำเภอใจได้’ ดังนี้, เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจ โสมนัสเพราะข้อนี้เป็นเหตุ ฉนใจ, (นี้อย่างหนึ่ง)

“ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนชาย (อีก) ผู้หนึ่ง นำทรัพย์เดินทางไกลกันดาร ครันพ้นทางกันดาร ไม่มีภัย ไม่ต้องเสียโภคทรัพย์ เขาต้องนึกถึงการเก่าว่ ‘เมื่อก่อน เรานำทรัพย์เดินทางไกล ฯลฯ ไม่ต้องเสื่อมเสียโภคทรัพย์’ ดังนี้, เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจ โสมนัสเพราะข้อนี้เป็นเหตุ (เหล่านี้) เป็นฉนใจ :

“ภิกษุ ท. ! ภิกษุพิจารณาเห็นนิวรรณ์ ๕ ประการ ที่ตนยังละไม่ได้ว่ เป็นเช่นการกู้หน้ เช่นการเป็นโรค เช่นกับการติดเรือนจำ เช่นการเป็นทาส และการนำทรัพย์ข้ามทางกันดาร, และเธอพิจารณาเห็นนิวรรณ์ ๕ ประการ ที่ละเสียแล้วในตนเองเป็นเช่นการหมดหน้ การหมดโรค การหลุดจากเรือนจำ การพ้นจากทาส การบรรลุถึงที่พ้นภัย (เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจ โสมนัสเพราะข้อนี้เป็นเหตุ ฉนนั้นเหมือนกัน)

[๑๑] “ภิกษุ ท. ! เธอนั้นครั้งละนิวรรณ์ ๕ ประการ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิต และทำปัญญาให้ถอยกำลังเหล่านี้ได้แล้ว, เพราะสังคจากามทั้งหลาย สังคจากุศลธรรมทั้งหลาย ได้บรรลุ *ปฐมฌาน* มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่, เธอประพรมกายนี้ให้ชุ่มทั่วชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกนั้น, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนนายช่างอาบก็ติ หรือลูกมือของเขาก็ติ เป็นคนฉลาด ไรยผงที่ใช้สำหรับถูตัวในเวลาอาบน้ำลงในขันสำริด แล้วพรมน้ำหมักไว้, ครั้นเวลาเย็น ก็องผงออกย่างเข้ากัน ชิมทั่วกันแล้ว จับกันทั้งภายในภายนอก ไม่ไหลหยด ฉนั้นใด ภิกษุ ท. ! ภิกษุประพรมกายนี้ให้ชุ่มทั่วชุ่มรอบ เต็มรอบด้วยปีติและสุขอันเกิดวิเวก, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอ ที่ปีติสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี ฉนั้นนั่นเหมือนกัน.

[๑๒] “ภิกษุ ท. ! อีกประการหนึ่งภิกษุบรรลุ *ทุติยฌาน* อันเป็นเครื่องฟ่องใสในภายใน และทำจิตให้เกิดสมาธิ ไม่มีวิตกวิจารณ์ เพราะระงับวิตกวิจารณ์เสียได้ มีแต่ปีติและสุขแล้วแลอยู่, เธอพรมกายนี้ให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบเต็มรอบ ด้วยปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนห้วงน้ำอันลึก มีน้ำอันป่วน ไม่มีปากน้ำ ทางทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ แต่ฝนตกเพิ่มน้ำให้แก่ห้วงน้ำนั้นตลอดกาล โดยกาล ท่อน้ำเย็นพลุ่งขึ้นจากห้วงน้ำ ประพรมทำให้ชุ่มถูกต้องห้วงน้ำนั้นเอง ส่วนไหน ๆ ของห้วงน้ำนั้น ที่น้ำเย็นไม่ถูกต้องแล้วมิได้มี, ข้อนี้ฉนั้นใด, ภิกษุ ท. ! ภิกษุประพรมกายนี้ ทำให้ชุ่มทั่วชุ่มรอบ เต็มรอบด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ส่วนใดส่วนหนึ่งในกายเธอที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี ฉนั้นนั่นเหมือนกัน !

[๑๓] “ภิกษุ ท. ! อีกประการหนึ่ง เพราะปีติหน่ายไป (คือจางไป) เธอเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุ *ตติยฌาน* อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่าเป็น ‘ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข,’ เธอประพรมกายนี้ ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบด้วยลำพึงสุข หาปีติมิได้, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอ ที่สุขหาปีติมิได้ ไม่ถูกต้องแล้ว เป็นไม่มี.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในหนองบัวอุบล หนองบัวปทุม บัวบุณฑริก มีดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางเหล่าที่เกิดอยู่ในน้ำ เจริญอยู่ใต้น้ำ ยังขึ้นไม่พ้นน้ำ จมอยู่ภายใต้ อันน้ำเลี้ยงไว้, ดอกบัวเหล่านั้น ถูกน้ำเย็นแช่ชุ่ม ถูกต้องตั้งแต่ยอดตลอดราก ส่วนไหน ๆ ของดอกบัวเหล่านั้นทั่วทั้งดอก ที่น้ำเย็นไม่ได้ถูกต้องแล้ว มิได้มี. ข้อนี้ฉนั้นใด, ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ ก็ประพรม

กายนี้ทำให้ชุ่มทั่วชุ่มรอบ เต็มรอบด้วยลำพึงสุข ไม่มีปีติ ส่วนใดส่วนหนึ่งในกายเธอ ที่ลำพึงสุขไม่มีปีติ ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี ฉะนั้นเหมือนกัน

[๑๔] “ภิกษุ ท. ! อีกประการหนึ่ง เพราะละทุกข์และสุขเสียได้ เพราะการดับหายไปแห่งโทมนัส และโสมนัสในกาลก่อน ภิกษุบรรลุ *จตุตถสมา* ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีแต่สติที่บริสุทธิ์เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่ เธอนั่งนิ่งแผ่ไปตลอดกายนี้ ด้วยใจอันบริสุทธิ์ส่องใสส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอ ทว่าทั้งตัวที่ใจอันบริสุทธิ์ส่องใสไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนชายคนหนึ่ง นั่งคลุมตัวด้วยผ้าขาวตลอดศีรษะ ส่วนไหน ๆ ในกายเขาทั่วทั้งตัว ที่ผ้าขาวไม่ถูกต้องแล้ว (คือไม่คลุมแล้ว) มิได้มี ข้อนี้นี้เป็นฉันท, ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั่งนิ่งแผ่ใจอันบริสุทธิ์ส่องใสไปตลอดกายนี้, ส่วนใดส่วนหนึ่งในกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ส่องใสไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มีฉันทเหมือนกัน.

[๑๕] “ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ส่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอก็โน้มจิตไปเฉพาะ *บุพเพนิวาสานุสสติญาณ* เธอระลึกได้ถึงขั้นที่เธออยู่อาศัยในภพก่อนได้หลายประการ คือ เธอระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติ สามชาติ สี่ชาติ ห้าชาติ สิบชาติ ยี่สิบชาติ สามสิบชาติ สี่สิบชาติ ห้าสิบชาติ ร้อยชาติบ้าง, พันชาติ แสนชาติบ้าง ตลอดหลายสังสารวัฏฏ์กัปบ้าง ตลอดหลายวิวัฏฏ์กัปบ้าง ตลอดทั้งหลายสังวัฏฏ์กัปและหลายวิวัฏฏ์กัปบ้าง ว่าเราอยู่ในภพโน้น มีชื่ออย่างนั้น มีโคตร มีวรรณะ มีอาหาร อย่างนั้น ๆ, เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้น. มีที่สุดอายุเท่านั้น ครั้นเราจุติจากภพนั้นแล้ว ได้เกิดในภพโน้น ครั้นเกิดแล้ว มีชื่อ-โคตร-วรรณะ-อาหารอย่างนั้น ๆ ได้เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้น มีที่สุดอายุเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว มาเกิดในภพนี้, เธอตามระลึกได้ถึงขั้นที่เธออยู่อาศัยในภพก่อนหลายประการ พร้อมทั้งอาการและลักษณะฉะนี้.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนชายผู้หนึ่ง ออกจากบ้านตนไปบ้านอื่น แล้วออกจากบ้านนั้น ไปสู่บ้านอื่นอีก แล้วออกจากบ้านนั้น ๆ กลับมาสู่บ้านตน เขาจะระลึกได้ดังนี้ว่า เราออกจากบ้านตนไปสู่บ้านโน้น ที่บ้านโน้นนั้น เราได้ขึ้น ใต้นั่ง ใต้อุ้ง ใต้นั่งอย่างนั้น ๆ, ครั้นออกจากบ้านนั้นแล้ว ได้ไปสู่บ้านโน้นอีก, แม้ที่บ้านนั้น เราได้ขึ้น ใต้นั่ง ใต้นั่ง อย่างนั้น ๆ, เราออกจากบ้านนั้นแล้ว กลับมาสู่บ้านของตนเที่ยวแล ดังนี้ จ้อนี้นี้เป็นฉันท, ภิกษุ ท. ! ภิกษุก็ตามระลึกได้ถึงขั้นที่เธออาศัยในภพก่อน คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สอง- สาม- ฯลฯ ตลอดทั้งหลายสังวัฏฏ์กัปและหลายวิวัฏฏ์กัปบ้าง ว่าเราได้เป็นในภพโน้น มีชื่อ โคตร วรรณะ อาหาร อย่างนั้น ๆ

เสวยสุขทุกข์อย่างนั้น ๆ มีอายุสั้นสุดลงเท่านั้น ฯลฯ, เธอตามระลึกได้ถึงขั้นที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการและลักษณะเช่นนี้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๖] “ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลสเป็นธรรมชาติ อ่อนโยนควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอก็โน้มจิตไปเฉพาะต่อ **จุดปบาทญาณ** เธอมีจักขุเป็นทิพย์ (ดุจทิพย์?) บริสุทธิ์กว่าจักขุของสามัญมนุษย์ ย่อมแลเห็นทั้งหลายจุดที่อยู่ บังเกิดอยู่ เลวทราม ประณีต มีวรรณะดี มีวรรณะเลว มีทุกข์ มีสุข เธอรู้แจ้งชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมว่า ‘ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย, สัตว์เหล่านี้หนอประกอบด้วยกายทุจริต วาจาทุจริต มโนทุจริต พุทธิเตียนพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นมิจฉาทิฐิ กระทำการทำงานด้วยอำนาจมิจฉาทิฐิ เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปล้วนพากันเข้าสู่อบายทุกติวินิบาตนรก. ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย, ส่วนว่าสัตว์เหล่านี้หนอประกอบด้วย กายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฐิ กระทำการทำงานด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป ล้วนพากันเข้าสู่สุคติโลกสวรรค์. ภิกษุมีจักขุเป็นทิพย์ บริสุทธิ์เกินจักขุของสามัญมนุษย์เห็นเหล่าสัตว์ผู้จุด บังเกิด เลว ประณีต วรรณะดี วรรณะเลว มีทุกข์ มีสุข เธอรู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมได้ฉะนี้.

“ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนเรือนสองหลัง มีประตูตรงกัน ณ ที่นั้น ชายมีจักขุ (ไม่บอด) ยืนอยู่หว่างกลาง เขาอาจเห็นหมู่มนุษย์ที่เข้าไปในเรือนข้าง ออกมาข้าง เดินไปมาข้าง เดินตรงข้างเลี้ยวข้าง, ข้อนี้เป็นฉันใด, ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ก็ฉะนั้นเหมือนกัน เธอมีจักขุทิพย์ บริสุทธิ์เกินกว่าจักขุสามัญมนุษย์ เห็นหมู่สัตว์ผู้จุดอยู่ เลว ประณีต วรรณะดี วรรณะเลว มีทุกข์ มีสุข ฯลฯ, เธอรู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมได้ฉะนั้น.

[๑๗] “ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติ อ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอก็โน้มจิตไปเฉพาะต่อ **อาสวักขญาณ**, เธอย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า ‘นี่ทุกข์ นี่เหตุ ให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่เป็นข้อปฏิบัติอันทำสัตว์ให้ถึงความดับทุกข์ และเหล่านี้เป็นอาสวะทั้งหลาย, นี่เป็นเหตุให้เกิดอาสวะทั้งหลาย นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ นี่เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ’ เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นพิเศษจาก กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ, ครั้นจิตพ้นพิเศษแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า จิตพ้นแล้ว, เธอรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก ดังนี้.

“ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนห้วงน้ำใสที่ไหลเข้า ไม่ขุ่นมัว, คนมีจักขุ (ไม่บอด) ยืนอยู่บนฝั่งในที่นั้น เขาจะเห็นหอยต่าง ๆ บ้าง กรวดและหินบ้าง ผุ่งปลาบ้าง อันหอยอยู่และว่ายไปในห้วงน้ำนั้น เขาจำจะสำนึกใจอย่างนี้ว่า ‘ห้วงน้ำนี้ ไส้ไม่ขุ่นเลย หอย ก้อนกรวด ปลาทั้งหลายเหล่านี้ หอยอยู่บ้าง เทียวไปบ้าง ในห้วงน้ำนั้น ข้อนี้เป็นฉันใด, ภิกษุ ท. ! ภิกษุก็รู้ชัดตามเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ... นี้เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ’ ดังนี้, เมื่อเธอรู้เห็นอย่างนี้ จิตก็พ้นพิเศษจาก กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ, ครั้นจิตพ้นพิเศษแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า จิตพ้นแล้ว เธอรู้ชัดว่าชาติสิ้นสุดลงแล้ว พรหมจรรย์จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่ต้องทำเพื่อความ เป็นเช่นนี้มีได้อีกฉันนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุรูปนี้ เราตถาคตเรียกเธอว่า เป็นสมณะบ้าง เป็นพรหมณ์ เป็น นหุต กะบ้าง เวทกุกบ้าง โสตติยะบ้าง อริยะบ้าง. อรหันต์บ้าง. ฯลฯ.....(ทรงอธิบายคำว่า...สมณะ...พรหมณ์ ...นหุตกะ...เวทกุก...โสตติยะ...อริยะฯ ไปตามลำดับทีละคำ ๆ เห็นว่ามากเกินไป จะไม่ยกมาไว้ในที่นี้ทั้งหมด จะยกมาแต่ที่ทรงอธิบายคำว่าอรหันต์)...

ภิกษุ ท. ! ภิกษุจะได้ชื่อว่า **พระอรหันต์** เพราะไกลจากอะไร ? ภิกษุจะได้ชื่อว่า **อรหันต์** เพราะไกลจากกรรมที่เป็นบาปอกุศลที่เป็นไปข้างฝ่ายเศร้าหมอง ที่เอียงไปข้างความต้องเกิดอีก เป็นไปกับด้วยความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นผล, เป็นที่ตั้งของความเกิด ความแก่ ความตาย ต่อ ๆ ไป. ภิกษุ ท. ! ภิกษุจะชื่อว่า **พระอรหันต์** ด้วยประการฉะนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงภยิตพุทธวจนะนี้จบลงแล้ว บรรดาภิกษุมิไฉยินดี เพลิดเพลินต่อภยิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยประการฉะนี้แล.

บาลีมหาอัสดปุรสูตร หลักตามรอยพระอรหันต์ที่ ๒ จบ.

แนวตามรอยพระอรหันต์

ที่ ๑

พระบาลีสามีญผลสูตร

ในสี่ลักขณชวรกรท ทิมนิกาย สุตตันตปิฎก

พระไตรปิฎก ฉบับบาลีสยามรัฐ เล่ม ๘ หน้า ๘๒ บรรพ ๑๐๒

สมัยหนึ่ง, พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ป่ามะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจจ์ ใกล้กรุงราชคฤห์, พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ๑๒๕๐ รูป. ครั้งนั้นพระราชามคร นามว่า อชาตศัตรู ผู้เป็นบุตรแห่งนางเวเทหิ มีราชอาณาเขตล้อม ประทับอยู่บนประสาท ในวันเพ็ญดิถี ๑๕ แห่งเดือน ๑๒ อันเป็นฤดูดอกโกมุทบาน มีพระจันทร์เต็มดวง, ท้าวเธอตรัสออกอุทานว่า “ราตรีเดือนหงายน่ารื่นรมย์จริง, น่าชอบใจจริง น่าดูจริง น่าเบิกบานจริง เข้าลักษณะดีหนอ, เราจะไปหาสมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดดี ที่จะทำเราผู้ไปหาให้เกิดความเลื่อมใสได้”.....ฯลฯ.....

(บาลีระหว่างนี้ กล่าวถึงอำมาตย์บางคน ต่างแนะนำให้ไปหาครูทั้งหก ท้าวเธอปฏิเสธทั้งหมด ในที่สุด หมอชีวกโกมารภัจจ์ ทูลเชิญไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค, ท้าวเธอเห็นด้วย เข้าไปเฝ้าแล้ว ได้สนทนากันด้วยเรื่องครูทั้งหก และผลของสมณะโดยนัยต่าง ๆ กัน ในที่สุดเมื่อพระองค์จะทรงแสดงผลอันเลิศของสมณะ ได้ตรัสจ้อปฏิบัติของสมณะ ในศาสนาของพระองค์ตั้งแต่ต้นไป จนถึงการบรรลุผลเป็นพระอรหันต์ มีเนื้อความดังจะกล่าวต่อไปข้างล่างนี้).....

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสธรรมเทศานี้ว่า:- “ดูก่อนมหาราชา ! ตถาคตเกิดขึ้นในโลกนี้เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ ดำเนินไปด้วยดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิฝึกคนควรฝึก ไม่มีใครยิ่งกว่าเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบานแล้ว จำแนกธรรมออกสอนสัตว์ ตถาคตนั้น ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้กับทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์พร้อมสมณะ พราหมณ์ เทวดา พร้อมมนุษย์, ด้วยปัญญาตัวเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตาม. ตถาคตนั้นแสดงธรรมไพเราะ ในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด, ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง.

[๑] “คหบดี หรือบุตรคหบดี หรือผู้เกิดในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ในภายหลังก็ดี ย่อมได้ **สดับธรรม** นั้น. ครั้นเขาได้สดับแล้ว **เกิดสัทธา** ในตถาคต เขาเป็นผู้ประกอบด้วยสัทธา ย่อมพิจารณาเห็นว่า ‘ฆราวาสคับแคบ เป็นที่มาแห่งขุติ, บรรพชาเป็นโอกาสว่างอันยิ่ง, การที่คน อยู่ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์โดยส่วนเดียว เหมือนสังข์ที่เขาขัดดีแล้วนั้น ไม่ทำ ได้โดยง่าย. ถ้ากระไรเราจงปลงผมและหนวด แล้วครองผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็นคนไม่เรือน เถิด.’

[๒] “โดยสมัยอื่นอีก เขาละกองสมบัติน้อยใหญ่ ละวงศ์ญาติน้อยใหญ่ ปลงผมและ หนวด ครองผ้ากาสายะ **ออกจากเรือนบวช** เป็นคนไม่มีเรือน เขาผู้บวชแล้วอย่างนี้ ย่อมสำรวมในปา ติโมกขสังวรสมบุรณ์ด้วยมรรยาทและโคจร มีปรกติเห็นภัยในโทษแม้มีประมานน้อย สมาทาน ศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย เป็นผู้ประกอบคนด้วยกายกรรมและวจีกรรมอันเป็นกุศล มีการเลี้ยง ชีพบริสุทธ์สมบุรณ์ด้วยศีล รักษาทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะเป็นคน สันโดษ.

[๓] “ดูก่อนมหาราช! ภิกษุที่ได้ชื่อว่าสมบุรณ์ด้วยศีล เป็นไหน? ดูก่อนมหาราช! ภิกษุในศาสนา นี้ ละปาณาติบาต งดขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้และศาสตราเสียแล้ว มีความ ละอายเอ็นดู หวังประโยชน์เกื้อกูลในบรรดาสัตว์ทั้งหลาย... ฯลฯ... (คำต่อไปในข้อ ๓ เหมือนกับในข้อ (๑) แห่งฉวิโสทรสูตร ทั้งข้อ ให้พลิกดูในที่นั้น จะไม่เขียนไว้ในที่นี้อีก)... งดขาดจากการตัดที่ต่อแห่งฝ่า เรือน งดขาดจากการฆ่า การจำจอง การคอยชும்ทำร้าย การปล้น และการกรรโชก. แม้นี้ก็ เป็นศีล ของเธอประการหนึ่ง.๑ (**จุลศีล จบ**)

[๔] “อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก จันโทษนะที่ตายกลวยด้วยสัทธา แล้ว ยังทำพืชคามและกุตคามให้กำเริบ. คืออะไรบ้าง? คือพืชที่เกิดแต่ราก - เกิดแต่ต้น - เกิดแต่ผล - เกิดแต่ยอด - เกิดแต่เมล็ด ให้กำเริบ ส่วนภิกษุในธรรมวินัยนี้ เองงดขาดจากการทำพืชคาม และ กุตคาม เห็นปานนั้นให้กำเริบแล้ว. แม้นี้ก็ เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก จันโทษนะที่ตายกลวยด้วยสัทธาแล้ว ยัง ทำการบริโภคะสะสม คือสะสมข้าวบ้าง สะสมน้ำดื่มบ้าง สะสมยานพาหนะ สะสมที่นอน สะสม

เครื่องพัดพาของหอมและอามิสบ้าง, ส่วนภิกษุในศาสนานี้ เรืองดขาดการสะสมเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังดูการเล่นอยู่ คือ ดูฟ้อน ฟังขับ ฟังประโคม ดูไม้ลอย ฟังนิยาย ฟังเพลงปรบมือ ฟังตีฆ้อง ฟังตีระนาด ดูหุ่นยนต์ ฟังเพลงขอทาน ฟังแคน ดูเล่นน้ำศพ ดูชนช้าง แข่งม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทา ดูรำไม้ รำมือ ชกมวย ดูเขารบกัน ดูเขาดรอปผล ดูเขาดูตั้ง กระบวนทัพ ดูกองทัพที่จัดไว้. ส่วนภิกษุในศาสนานี้ เรืองดขาดจากการดู การฟัง การฟัง เห็น ปานนั้นเสีย แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังเล่นการพนันหรือการเล่นอันเป็นที่ตั้งแห่งความประสาทอยู่ คือ เล่นหมากรุกแถวละ ๘ ตา บ้าง เล่น ๑๐ ตาบ้าง เล่นหมากเก็บ เล่นชิงนาง หมากไหว โยนห่วง ไม้หึ่ง เล่นฟาดให้เป็นรูปต่าง ๆ ทอดลูกบาท เป่าใบไม้ เล่นไถน้อย เล่นหกคะเมน เล่นไม้กางหัน เล่นดวงทราย เล่นร่น้อย ฆนน้อย เล่นเขียนทายกัน เล่นทายใจ เล่นล้อคนพิการบ้าง. ส่วนภิกษุในศาสนานี้เรืองดขาดจากการพนัน หรือการเล่นอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังประกอบการนอนบนที่นอนสูงใหญ่อยู่ คือ นอนบนเตียงมีเท้าสูงเกินประมาณ บนเตียงมีเท้าทำเป็นรูปสัตว์ร้ายบนผ้าโกเสาขนยาว บนเครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยลายเย็บ เครื่องลาดขนแกะสี ขาว เครื่องลาดขนแกะมีสีฐานดังพวกดอกไม้ เครื่องลาดมีนุ่นภายใน เครื่องลาดวิจิตรด้วยรูปสัตว์ ร้าย เครื่องลาดมีขาขึ้นข้างบน เครื่องลาดมีชายครุย เครื่องลาดทอดด้วย ทอง เงิน แกมไหม เครื่องลาด ขนแกะใหญ่พองนางพื่อนได้ ๑๖ คน เครื่องลาดบนหลังช้าง บนหลังม้า ลนรถ เครื่องลาดที่ทำด้วย หนังฉนิชะ ทำด้วยหนังชะมด เครื่องลาดมีเพดานแดง มีหมอนข้างแดง ส่วนภิกษุในศาสนานี้ เรืองดขาดจากการนอนบนที่นอนสูงใหญ่เห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังประกอบการประดับประดาตกแต่งร่างกายเห็นปานนี้อยู่ คือ การอบตัว การเคลื่นตัว การอาบน้ำ ล้างมือ การนวดเนื้อ กานส่องดูเงา การหยอดตาให้มีแววมจัน การใช้ดอกไม้ การทาของหอม การ ผัดหน้า การทาปาก การผูกเครื่องประดับที่มีมือ การผูกเครื่องประดับกลางกระหม่อม การถือไม้ถือ การห้อยแขวนกลองกลักอันวิจิตร การคาดดาบ การคาดพระขรรค์ การใช้ร่มและรองเท้าอันวิจิตร การใส่กรอบหน้า การปักปิ่น การใช้พัดสวยงาม การใช้ผ้าขาวชายเพื่อย และอื่น ๆ. ส่วนภิกษุใน

ศาสนานี้ เธอขาดจากการประดับประดาตกแต่งร่างกายเห็นปานนั้นเสีย แม่นี่ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกเขาถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังประกอบเครื่องจานกถาอยู่ คือ คุยกันถึงเรื่องพระราชาบ้าง เรื่องโจรบ้าง เรื่องอมตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องของนาคกลัว เรื่องการรบพุ่ง เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยานพาหนะ เรื่องบ้าน – จังหวัด- เมืองหลวง – บ้านนอก - เรื่องหญิง – ชาย เรื่องคนกล้า เรื่องตลก เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ตายไปแล้ว เรื่องต่าง ๆ เรื่องโลก เรื่องสมุทร เรื่องความฉิบหายและเจริญบ้าง. ส่วนภิกษุศาสนานี้ เธอขาดจากการคุย ด้วยเครื่องจานกถาเห็นปานนั้นเสีย. แม่นี่ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกเขาถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังกล่าวถ้อยคำแก่งแย่งกันอยู่ คือ แก่งแย่งกันว่า ‘ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ท่านจะรู้ทั่วธรรมวินัยนี้อย่างไรได้ ท่านปฏิบัติผิด ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก ถ้อยคำของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์ ถ้อยคำของท่านไม่เป็นประโยชน์ คำควรพูดก่อนท่านมาพูดทีหลัง คำควรพูดทีหลังท่านมาพูดก่อน ข้อที่ท่านเคยเชียวชาญ เปลี่ยนแปลงไปเสียแล้ว, ข้าพเจ้ายกคำพูดแก่ท่านได้แล้ว ท่านถูกข้าพเจ้าข่มแล้ว ท่านจงถอนคำพูดของท่านเสีย, หรือถ้าท่านสามารถก็จงค้านมาเถิด.’ ส่วนภิกษุในศาสนานี้ เธอขาดจากการกล่าวคำแก่งแย่งเห็นปานดังนั้นเสีย. แม่นี่ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกเขาถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังประกอบกรับเป็นทูต รับใช้ไปในที่นั้น ๆ อยู่. คือรับใช้พระราชา รับใช้อมตย์ของพระราชาบ้าง รับใช้กษัตริย์ – พราหมณ์ – ฤๅษี และรับใช้เด็ก ๆ บ้าง ที่ใช้ว่า ‘ท่านจงไปที่นี้ ท่านจงไปที่โน้น, ท่านจงนำสิ่งนี้ไป ท่านจงนำสิ่งนี้มา’ ส่วนภิกษุในศาสนานี้ เธอขาดจากการกรับเป็นทูต รับใช้เห็นปานนั้นเสีย. แม่นี่ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกเขาถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังประกอบกรแสวงลาภด้วยการกล่าวคำล่อหลอก การกล่าวคำพริ้วไพเราะ การพูดแหวดล้อมด้วยเลศ การพูดให้ทายกเกิดมานะมูทะลุในการให้ และการใช้ของมีค่าน้อยต่อเอาของมีค่ามาก. ส่วนภิกษุในศาสนานี้ เธอขาดจากการแสวงลาภโดยอุบายหลอกลวงเช่นนั้นเสีย. แม่นี่ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง. (มัชฌิมสูตร จบ)

[๕] “อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกเขาลววยด้วย สัทธาแล้ว ยังประกอบมิจจาอาชีพ เพราะทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนี้อยู่ คือทายลักษณะใน ร่างกายบ้าง ทายนิมิตกลางคิลากร้าบบ้าง ทายอุปปาตะ คือของตกบ้าง ทายอสนีบาต ทำนายฝัน ทาย ษะตา ทายผ้าหนูกัด ทำพิธีโหมเพลิง ทำพิธีเบิกแวงเวียนเทียน ทำพิธีชัศโปรยเกลบร่าและข้าวสาร ทำพิธีจองเปรียง ทำพิธีจุดไฟบูชา ทำพิธีเสกเป่า ทำพิธีพลีด้วยโลหิตบ้าง เป็นหมอดูอวัยวะร่างกาย หมอดูภูมิที่ตั้งบ้านเรือน ดูลักษณะไร่นา เป็นหมอปลูกลูกเสก เป็นหมอดี หมอทำนายน้ดก้นบ้านเรือน หมองู หมอดับพิษ หมอแมลงป่อง หมอหนูกัด หมอทายเสียงนก เสียงกา หมอทายอายุ หมอกัน ลูกศร (กันปืน) หมอดูรอยสัตว์ ส่วนภิกษุในศาสนานี้ เธอเว้นขาดจากการประกอบมิจจาชีพ เพราะ ทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกเขาลววยด้วยสัทธา แล้ว ยังประกอบมิจจาชีพเพราะทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนี้อยู่ คือทายลักษณะแก้วมณี (หมอดูเพชร) ทายลักษณะไม้เท้า ทายลักษณะผ้า ลักษณะศาสตรา ลักษณะดาบ – ลูก - ศร - อาวุธ. ทายลักษณะ หุญ - ชาย - เด็กหญิง - เด็กชาย ทาส - ทาสี. ทายลักษณะช้าง ม้า กระบือ โคอสุภ โค แพะ แกะ ไก่ นกกระทา หีบ สัตว์จู่อกัณณิกา เต่า เนื้อ บ้าง. ส่วนภิกษุในศาสนานี้ เธองดขาดจากมิจจาชีพเพราะทำ เครื่องงานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกเขาลววยด้วยสัทธา แล้ว ยังประกอบมิจจาชีพทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนี้อยู่ คือ ดูฤกษ์ยามตราทัพให้แก่พระราชว่า ‘วัน นั้นควรยก วันนั้นไม่ควรยก, พระราชาภายในจักรุก พระราชาภายนอกจักรถอย, พระราชาภายนอก จักรุก พระราชาภายในจักรถอย, ราชอาณาจักรในจักรชนะ ราชอาณาจักรนอกจักแพ้, ราชอาณาจักรชนะ ราชอาณาจักรในจักแพ้, องค์กรนี้จักแพ้ องค์กรนี้จักชนะบ้าง,’ ส่วนภิกษุในศาสนานี้เธองดขาดจากมิจจาชีพ เพราะทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกเขาลววยด้วยสัทธา แล้ว ยังประกอบมิจจาชีพทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนี้อยู่ คือ ทำนายจันทรคราส สุริยคราส นักษัตร คราส ทำนายดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดาวพระเคราะห์ ว่าจักเดินถูกทางบ้าง ผิดทางบ้าง, ทำนายว่า จักมีอุกกาบาต ฮุมเพลิง แผ่นดินไหว ไฟร้องบ้าง, ทำนายการขึ้น การตก การหมอง การแผ้ว ของ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาว จะมีผลเป็นอย่างไร ๆ ดังนี้บ้าง, ส่วนภิกษุในศาสนานี้ เธองด ขาดจากมิจจาชีพ ทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกเขาลววยด้วยสัทธา แล้ว ยังประกอบมิจจาชีพทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนี้อยู่ คือ ทำนายว่า จักมีฝนดีบ้าง จักมีฝนแล้งบ้าง

อาหารหาง่าย อาหารหายาก จักมีความสบาย จักมีความทุกข์ จักมีโรค จักไม่มีโรคบ้าง ทำนายการนับคะแนน คิดเลข ประมวลผลแต่งกายก็กลอน สอนตำราว่าด้วยเรื่องทางโลก ดังนี้บ้าง, ส่วนภิกษุในศาสนา^{นี้} เธอจดจากมิจจาชีพทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศิลปะของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกเขาถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังประกอบมิจจาชีพทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนี้^{อยู่} คือ คุฤกษ์อาวหะ คุฤกษ์วิวาหะ คุฤกษ์ทำการผูกมิตร คุฤกษ์ทำการแตกร้าง คุฤกษ์ทำการเก็บทรัพย์ คุฤกษ์ทำการจ่ายทรัพย์ (ลงทุน) คุฤกษ์คดี โศคร้ายบ้าง ให้ยาบำรุงครรภ์บ้าง ร่ายมนต์ผูกยึด ปิดอุดบ้าง. ร่ายมนต์สลัด ร่ายมนต์กั้นเสียง เป็นหมอเชิญผีถามบ้าง เชิญเจ้าเข้าหญิงถามบ้าง ถามเทวดาบ้าง ทำพิธีบวงสรวงพระอาทิตย์ บวงสรวงมหาพรหม ร่ายมนต์ฟันไฟ ร่ายมนต์เรียกขวัญให้บ้าง. ส่วนภิกษุในศาสนา^{นี้} เธอจดจากมิจจาชีพทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศิลปะของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ทายกเขาถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังประกอบมิจจาชีพทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนี้^{อยู่} คือ บนขอลากผลต่อเทวดา ทำการบวงสรวงแก่นบน สอนมนต์กั้นผีกันบ้านเรือน ทำกะเทยให้เป็นชาย ทำชายให้เป็นกะเทย ทำพิธีปลุกเรื้อน ทำการบวงสรวงในที่ปลุกเรื้อน พ่นน้ำมันดับซาเพลิงให้บ้าง, ประกอบยาสำรอกให้บ้าง ประกอบยาประจุ ประกอบยาถ่ายโทษข้างบน ประกอบยาแก้ปวดศีรษะ หุงน้ำมันหยอดหู ทำยาหยอดตา ประกอบยานัตถุ์ ประกอบยาทำให้กัด ประกอบยาทำให้สมาน เป็นหมอป้ายยาตา เป็นหมอผ่าบาดแผล เป็นหมอกุมาร หมอพอกยาแก้ยาให้บ้าง. ส่วนภิกษุในศาสนา^{นี้} เธอจดจากมิจจาชีพทำเครื่องงานเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศิลปะของเธอประการหนึ่ง ๆ. (มหาศีล จบ)

“ดูก่อนมหาราช ! ภิกษุนั้นสมบูรณ์ด้วยศิลปะอย่างนี้ ย่อมไม่เห็นโทษแต่ที่ไร ๆ เพราะเหตุศีลสังวรของเธอ เช่นเดียวกับกษัตริย์ได้มูรธาภิเษกแล้ว กำจัดข้าศึกได้แล้ว ย่อมไม่เห็นภัยแต่ที่ไร ๆ เพราะเหตุข้าศึกนั้น. เธอนั้นประกอบด้วยศีลอันเป็นของอริชน^{นี้}แล้ว ย่อมได้เสวยสุขในภายใน หาโทษมิได้. ดูก่อนมหาราช ! ภิกษุได้ชื่อว่าสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นดังแลนี้.

[๖] ดูก่อนมหาราช ! ภิกษุได้ชื่อว่า **สำรวมทวารในอินทรี** ทั้งหลายเป็นไหน ? ดูก่อนมหาราช ! ภิกษุในศาสนา^{นี้}ไม่ถือเอาโดยนิमित...(คำต่อไปเหมือนข้อ (๖) ในมหาอัสดรสูตร.)

[๗] “ดูก่อนมหาราช ! ภิกษุได้ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วย **สติสัมปชัญญะ** เป็นไฉน ? ดูก่อนมหาราช ! ภิกษุในศาสนานี้มีปรกตริฐัฏฐีรอบคอบในการก้าวไปข้างหน้า ในการถอยกลับข้างหลัง... (คำต่อไปนี้เหมือนในข้อ (๕) ในมหาอัสดรสูตร).

[๘] “ดูก่อนมหาราช ! ภิกษุได้ชื่อว่าเป็นผู้ **สันโดษ** เป็นไฉน ? ดูก่อนมหาราช ! ภิกษุในศาสนานี้เป็นผู้สันโดษด้วยจิรว... (คำต่อไปนี้เหมือนกับข้อ ๔ ในลวิโสทรสูตร)

[๙] “ดูก่อนมหาราช ! ครั้นภิกษุประกอบด้วยศีล อินทริยสังวร. สติสัมปชัญญะ สันโดษ, อันเป็นของแห่งอริยะเช่นนี้แล้ว เธอย่อม **เสพเสนาสนะอันสงัด** คือ ป่าละเมาะ โคนไม้ ภูเขา ลำธาร ท้องถ้ำ... (คำต่อไปนี้เหมือนข้อ ๑๐ ในมหาอัสดรสูตร)

[๑๐] “เธอนั้น เพราะสังัดจากกามและอกุศลทั้งหลาย **บรรลุปฐมฌาน** มีวิตกวิจารณ์... (ต่อไปเหมือนข้อ (๑๑) มหาอัสดรสูตร)

[๑๑] “อีกประการหนึ่ง, ภิกษุนั้นบรรลु **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องฟ่องใสในภายใน... (ต่อไปเหมือนข้อ (๑๒) มหาอัสดรสูตร)

[๑๒] “ดูก่อนมหาราช ! อีกประการหนึ่ง, เพราะปิติจางหายไป ภิกษุนั้น เป็นผู้ย่อยกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุ **ตติยฌาน**... (คำต่อไปนี้เหมือนข้อ ๑๓ ในมหาอัสดรสูตร)

[๑๓] “ดูก่อนมหาราช ! อีกประการหนึ่ง, ภิกษุนั้นบรรลุ **จตุตถฌาน** ไม่มีทุกข์ไม่สุข เพราะละทุกข์และสุขเสียได้... (เหมือนข้อ ๑๔ มหาอัสดรสูตร)

[๑๔] “ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ฟ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอก็ย่อมจิตไปเฉพาะต่อ **ญาณทัสนะ**, เธอย่อมรู้ประจักษ์อย่างนี้ว่า กายของเราแล้ว มีรูปโครงสร้างด้วยประสมแห่งมหาภูตทั้งสี่ มีบิดามารดาเป็นแดนเกิด เจริญขึ้นด้วยข้าวสุก และกุ่มมาส ต้องอบอาบหนาวเพ็นอยู่เสมอมิมีความแตกกระจายเป็นของประจำ อนึ่ง วิญญาณแห่งเรานี้ อิงอาศัยอยู่ที่กายนี้ เนื่องในกายนี้. เปรียบเหมือนแก้วไฟทูลย์อันงามตามกำเนิด แปรแต่เหลี่ยม นายช่างขัดแต่งดีแล้ว สดใสสะอาดด้วยประการทั้งปวง หากจะมีด้ายร้อยในแก้วนั้น สีขาว เหลือง แดง ขาว นวล บ้าง ชายมีจักขุ (ไม่บอด) จับแก้วนั้นวางใน

มือ พิจารณาเห็นว่าแก้วไพฑูรย์นี้งามตามกำเนิด แปรเปลี่ยน นายช่างจัดแต่งดีแล้ว สดใสสะอาดด้วย ประการทั้งปวง ด้ายเส้นนี้ ร้อยอยู่ในแก้วนั้น สีขาว เหลือง แดง ขาว นวล บ้าง ดังนี้เหมือนฉะนั้น ดูก่อนมหาราช! นี่แหละผลแห่งสมณปฏิบัติที่เห็นได้ประจักษ์.

[๑๕] “ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธ์ฟ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติ อ่อนโยนควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอก็โน้มจิตไปเฉพาะต่อ **การณฤมิตอัน สำเร็จด้วยใจ** (มโนมย อภินิมมิตินาย), เรณฤมิตกายอื่นนอกจากกายนี้เป็นรูปเกิดจากใจ พร้อมด้วย อวัยวะทั้งปวง มีอินทรีย์ไม่เสื่อมทราม. เปรียบเหมือนชายผู้หนึ่งชักไม้เท้าปูล่อง ออกจากเท้าปูล่อง เขากำหนดได้ว่า นี่เท้าปูล่อง นี่ไม้เท้าปูล่อง เท้าปูล่องเป็นอย่างหนึ่ง ไม้เท้าปูล่องเป็นอีกอย่าง หนึ่ง แต่ไม้เท้าชักออกมาจากเท้าปูล่องนั่นเอง, อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนชายอีกผู้หนึ่งชักดาบออก จากฝัก เขากำหนดได้ว่า นี่ดาบ นี่ฝัก ดาบเป็นอย่างหนึ่ง ฝักเป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ดาบชักออกจากฝัก นั้นเอง, อีกอย่างหนึ่งเปรียบเหมือนชายอีกคนหนึ่ง ยกขึ้นจากช่อง เขากำหนดได้ว่านี่ช่อง ฐูเป็น อย่างหนึ่ง ช่องเป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ฐูก่อออกมาจากช่องนั่นเอง, ฉะนั้น เหมือนกัน. ดูก่อน มหาราช! นี่แหละผลแห่งสมณปฏิบัติที่เห็นประจักษ์.

[๑๖] “ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธ์ฟ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติ อ่อนโยนควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอก็โน้มจิตไปเฉพาะต่อ **อิทธิวิธี** (คือ วิธีเครื่องแสดงฤทธิ์) เธอได้บรรลุนิติเครื่องแสดงฤทธิ์หลายประการ ทำคนเดียวเป็นคนมากบ้าง ทำ คนมากกลับเป็นคนเดียวบ้าง ทำที่กำบังให้เป็นที่แจ้ง ทำที่แจ้งให้เป็นที่กำบัง ไปได้ไม่ขัดข้องทะลุฝา ทะลุกำแพง ทะลุภูเขา เหมือนไปในที่ว่าง, ผุดขึ้นและดิ่งลงในแผ่นดินได้เหมือนในน้ำ ไปได้เหนือ น้ำเหมือนบนแผ่นดิน ลอยไปในอากาศได้ทั้งที่ยังนั่งคู้ขาเหมือนนกมีปีก, ลูบคลำพระจันทร์และพระ อาทิตย์อันมีฤทธิ์อำนาจมากได้ด้วยฝ่ามือ แสดงอำนาจด้วยกายเป็นไปตลอดถึงพรหมโลก. เปรียบ เหมือนนายช่างหล่อผู้ฉลาด เมื่อขยำดินไว้ดีแล้วปรารภจะทำภาชนะดินชนิดต่าง ๆ กัน ก็พึงทำ ภาชนะชนิดต่าง ๆ นั้นได้สำเร็จ, อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนนายช่างงาหรือลูกมือของนายช่างงาผู้ ฉลาด เมื่อแต่งงาดีแล้ว ถ้าปรารภว่าวัดถุขาชนิดต่าง ๆ ก็ทำวัดถุขานั้นให้สำเร็จได้. อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนนายช่างทอง หรือลูกมือของนายช่างทองผู้ฉลาด เมื่อแต่งเนื้อทองคำดีแล้ว ตน ปรารภว่าเครื่องทองชนิดต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ ฉะนั้น เหมือนกัน. ดูก่อนมหาราช! นี่แหละ ผลแห่ง สมณปฏิบัติที่เห็นประจักษ์.

[๑๗] “ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลสเป็นธรรมชาติ อ่อนโยนควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่หวั่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอก็โน้มจิตไปเฉพาะต่อ **โสตธาตุอันเป็นทิพย์** (ทิพพายุโสตธาตุยา), เธอมีโสตธาตุเป็นทิพย์ (จุททิพย์ ?) หมดจกวิเศษล่วงเกินโสตธาตุของสามัญมนุษย์ อาจได้ยินเสียงทั้งสองชนิด คือ ทั้งเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งใกล้ทั้งไกล เปรียบเหมือนชายเดินทางไกล เขาได้ยินเสียงกลองบ้าง เสียงตะโพน เสียงสังข์ เสียงบัณเฑาะว์ เสียงเปิงมางบ้าง เขาย่อมสามารถกำหนดได้ว่า นั่นเสียงกลอง นั่นเสียงตะโพน นั่นเสียงสังข์ เสียงบัณเฑาะว์ เสียงเปิงมาง ฉะนั้นเหมือนกัน. คุณก่อนมหาราช! นี่แหละผลแห่งสมณปฏิบัติที่เห็นประจักษ์.

[๑๘] “ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติ อ่อนโยนควรแก่การงาน ตั้งอยู่ไม่หวั่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอก็โน้มจิตไปเฉพาะต่อ **ญาณเครื่องกำหนดรู้ใจผู้อื่น** (เจโตปริยญาณ), เธอกำหนดรู้จิตใจสัตว์เหล่าอื่นบุคคลเหล่าอื่นด้วยใจของตน. จิตประกอบด้วยราคะ ก็รู้ชัดว่าประกอบด้วยราคะ จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่าปราศจากราคะ ประกอบด้วยโทสะ ก็รู้ชัดว่าประกอบด้วยโทสะ ปราศจากโทสะ ก็รู้ชัดว่าปราศจากโทสะ ประกอบด้วยโมหะ ก็รู้ชัดว่าประกอบด้วยโมหะ ปราศจากโมหะ ก็รู้ชัดว่าปราศจากโมหะ จิตหดหู่...จิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหรคต...จิตไม่เป็นมหรคต...จิตยังมีจิตอื่นยิ่งกว่า...จิตไม่มีจิตยิ่งกว่า...จิตตั้งมั่น...จิตไม่ตั้งมั่น...จิตพ้นพิเศษ...จิตไม่พ้นพิเศษ...(ก็รู้ชัดด้วยประการนั้น ๆ), เปรียบเหมือนหญิงหรือชายที่กำลังสาวหรือหนุ่มรักแต่งกาย เมื่อส่องดูเงาในแว่นอันหมดจกผ่องใสหรือน้ำอันใส ถ้ำหน้ามีมลทิน ก็รู้ว่ามิลทิน ถ้ำหน้าไม่มีมลทิน ก็รู้ว่าหน้าไม่มีมลทิน ฉะนั้นเหมือนกัน. คุณก่อนมหาราช! นี่แหละ ผลแห่งสมณปฏิบัติที่เห็นประจักษ์.

[๑๙] “ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติ อ่อนโยนควรแก่การงาน ตั้งอยู่ไม่หวั่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอก็โน้มจิตไปเฉพาะต่อ **บุพเพนิวาสานุสสติญาณ**. เธอระลึกถึงขั้นที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อนได้หลายประการ... (คำต่อไปเหมือนข้อ (๑๕) ในมหาอัสสปรสูตรทั้งข้อ) คุณก่อนมหาราช! นี่แหละผลแห่งสมณปฏิบัติที่เห็นประจักษ์.

[๒๐] “ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติ อ่อนโยนควรแก่การงาน ตั้งอยู่ไม่หวั่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอก็โน้มจิตไปเฉพาะต่อ **จตุปปาทญาณ**. เธอมีจักขุเป็นทิพย์ (จุททิพย์)... (คำต่อไปเหมือนข้อ (๑๖) ในมหาอัสสปรสูตร เป็นแต่ตอนอุปมาแปลกกัน ในสูตรนี้ ครัสเปรียบอีกอย่างหนึ่งว่า)...

เปรียบเหมือนปราสาทตั้งอยู่ท่ามกลางทาง ๓ แยก คนมีจักขุ (ไม่บอด) อยู่บนปราสาท นั้น อาจเห็นหมู่มนุษย์ที่เข้าเรือน, ออกเรือน, เดินเป็นแถวอยู่กลางถนน, นั่งอยู่ท่ามกลางสามแยก บ้าง, เธอย่อมกำหนดได้ว่ามนุษย์หมู่นั้น เข้าเรือน, หมู่นั้นออกจากเรือน, หมู่นั้นเดินไปตามถนน, หมู่นั้นนั่งกลางทางสามแยก, ฉะนั้นเหมือนกัน. ดูก่อนมหาราช ! นี้แล เป็นผลแห่งสมณปฏิบัติที่ เห็นประจักษ์.

[๒๑] “ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติ อ่อนโยนควรแก่การงาน ตั้งอยู่ไม่หวั่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอก็โน้มจิตไปเฉพาะต่อ **อาสวักขยญาณ**. เธอรู้ชัดตามเป็นจริงว่า นี่ทุกข์, นี่เหตุให้เกิดทุกข์,...(คำต่อไปในข้อนี้ เหมือนข้อ (๑๗) ในมหาอัสดรสูตร)... ดูก่อนมหาราช ! นี้แล เป็นผลแห่งสมณปฏิบัติที่เห็นประจักษ์.

“ดูก่อนมหาราช ! ผลแห่งสมณปฏิบัติที่เห็นประจักษ์อย่างอื่น ที่ยิ่งหรือประณีตกว่า ผลแห่งสมณปฏิบัติที่เห็นประจักษ์เหล่านี้ มิได้มีอีก.”

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเทศนานี้จบแล้ว พระเจ้ามคธราชขอชาติสัตต ผู้เป็นโอรสแห่ง พระนางเวเทหิ ได้กราบทูลแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ธรรมเทศนาไพเราะยิ่ง นัก... (คำต่อไปนี้จะไม่ยกมาไว้ เพราะไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติ เพราะเป็นแต่คำสรรเสริญเทศนา และคำแสดงตนเป็น อุบาสกของเจ้าอชาตศัตรู แล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลาย ถึงเรื่องที่เจ้ามคธผู้นี้ไม่อาจได้บรรลุ มรรคผลในที่นั้นๆ เพราะเธอกระทำอนันตริยกรรม)...”

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระวาจาจบแล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีเพลิดเพลีนพุทธร ายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนี้แล.

บาลีสถาปณญาณผลสูตร หลักตามรอยพระอรหันต์ที่ ๓ จบ

หัวข้อที่ได้จากพระบาลี ๓ สูตรนี้

(๑) **จากบาลีฉวิโสธนสูตร** เก็บหลักธรรมได้ ๕ ข้อ ดังนี้, คือ ฃรวาตได้ฟังเทศน์, ออกบวช, ถึงพร้อมด้วยศีล, สันโดษ, ตำรวมอินทรีย์, มีสติสัมปชัญญะ, เสพเสนาสนะสงัด, บรรลุรูปฃนทั้งสี่, บรรลุอัสวักขฃณ.

(๒) **จากบาลีสัมทาสปุรสูตร** เก็บหลักธรรมได้ ๑๗ ข้อ ดังนี้, ประกอบด้วย หิริโอดตปปะ, มีกายสมาจาร, วจิตสมาจาร, มโนสมาจาร, อาชีวาปารีสุทธิ, ตำรวมอินทรีย์, บิณฑบาตปัจจเวกขณะ, ชาครยานุโยคธรรม, สติสัมปชัญญะ, เสพเสนาสนะสงัดละนิวรรณ์, ปฐมฃณ, ทุติยฃณ, ตติยฃณ, จตตฃณ, บุพเพนิวาสานุสสติฃณ, จุตูปปาตฃณ, อัสวักขฃณ.

(๓) **จากบาลีสามัญญผลสูตร** เก็บหลักธรรมได้ ๒๑ ข้อ ดังนี้, คือ ฃรวาตได้ฟังเทศน์เกิดสัทธาและปัญญา, ออกบวช, จุลศีล, มัชฃิมศีล, มหาศีล, ตำรวมอินทรีย์, สติสัมปชัญญะ, สันโดษ, เสพเสนาสนะสงัดละนิวรรณ์, ปฐมฃณ, ทุติยฃณ, ตติยฃณ, จตตฃณ, ฃณทักสนะ, มโนมขอกิณิมมณะ, จุตูปปาตฃณ, อัสวักขฃณ.

พระบาลีพระสูตรอื่น ที่ควรตรวจดูด้วย

คือบาลี กัณฑกสูตร, อปัณณกสูตร, จุพสกุทายิสูตร, เทวทหสูตร, จุพหัตถิปโทปมสูตร, มหาคัณหาสังเขยสูตร, คณกโมคคัลลานสูตร, สันทกสูตร, และโฆฎมุขสูตร, แห่งมิชฃิมนิกาย ทั้ง ๕ สูตรคล้ายฉวิโสธนสูตร.

บาลี เกวัฏฐสูตร, สุกสูตร, อัมพัฏฐสูตร, โลหิจจสูตร, โสณทัณฑสูตร, ชาลียสูตร, และโปฏฐปาทสูตร, แห่งทีฆนิกาย, ๗ สูตรนี้ คล้ายสามัญญผลสูตร.

จากบาลีทั้ง ๓ สูตร เก็บได้ ๒๓ ข้อ ดังนี้

ขั้นที่ ๑	กฺลฺบุตรได้ฟังเทศน์	เกิดศัทธาและปัญญา.
ขั้นที่ ๒	ละสมบัติ	และวงศ์ญาติออกบวช.
ขั้นที่ ๓	ปาฏิโมกขสังวร	หรือ กาย-วจี-มโนสมาจาร.
ขั้นที่ ๔	อินทริยสังวร	สำรวมอินทริย์ทั้งหก.
ขั้นที่ ๕	อาชีวนปาริสุทธิ	การหาเลี้ยงชีพปาริสุทธิ.
ขั้นที่ ๖	ปัจจัยปัจเจกขณะ	พิจารณาปัจจัยสี่
ขั้นที่ ๗	หิริและโอตตตัปปะ	คือ สมุฏฐานแห่งศีลทั้ง ๔.
ขั้นที่ ๘	สันโดษ	ยินดีด้วยสิ่งของเท่าที่จะหาได้ในที่นั้น ๆ.
ขั้นที่ ๙	สติสัมปชัญญะ	รู้ตัวรอบคอบทุกอิริยบท.
ขั้นที่ ๑๐	ชาครนุโยค	ประกอบการเดิน ไม่เห็นแก่นอน.
ขั้นที่ ๑๑	เสปเสนาสนะอันสงัด	และละนิเวศน์ ๕.
ขั้นที่ ๑๒	บรรลุปฐมฌาน	ที่ ๑.
ขั้นที่ ๑๓	บรรลุตุตติยฌาน	ที่ ๒.
ขั้นที่ ๑๔	บรรลุตติยฌาน	ที่ ๓.
ขั้นที่ ๑๕	บรรลุตตตฌาน	ที่ ๔.
ขั้นที่ ๑๖	ญาณทัสนะ	ปัญญาเครื่องรู้เห็นสภาพแห่งร่างกาย.
ขั้นที่ ๑๗	มโนมยอกนิมมณะ	นฤมิตรูปทางใจ.
ขั้นที่ ๑๘	อิทธิวิธี	วิธีแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ตามปรารถนา.
ขั้นที่ ๑๙	ทิพโสถ	หุทิพย์ได้อินททั้งเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์.
ขั้นที่ ๒๐	เจโตปริยญาณ	รู้ใจผู้อื่นตามที่เป็นอยู่อย่างไร.
ขั้นที่ ๒๑	บุพเพนิวาสานุสสติญาณ	ระลึกชาติได้เป็นอันมาก.
ขั้นที่ ๒๒	จตุปปาทญาณ	ตาทิพย์ เห็นการจุติและบังเกิดของสัตว์.
ขั้นที่ ๒๓	อาสวักขยญาณ	เครื่องมือทำอาสวะให้สิ้น.

เทียบหลักธรรม ๒๓ ขั้นกับอัฐังคิกมรรค

การสงเคราะห์หรือการเทียบ ข้อมเป็นการยากที่จะให้ลุ่มคลั่งไถ้กันทุกอย่างไป
 เพราะบางหลักธรรมเป็นได้หลายอย่างก็มี เช่น ปาฏิโมกขสังวร (ขั้นที่ ๔) เป็นสัมมาวาจาก็ได้

สัมมากัมมันตะ, อาชีวะ ก็ได้ จะเทียบตามที่เห็นควรแก่เหตุผลซึ่งยกได้จากหลักกรรมนั้นเป็นส่วน ๆ ไปพอเป็นแนว. ผู้ปรารถนาทราบละเอียดพลิกดูบทสุดท้ายของเรื่องนี้. ในที่นี้จะเทียบย่อ ๆ ดังต่อไปนี้. โดยตรง และในชั้นที่ ๑๗,๑๘,๒๐

สัมมาทิฐิ มีในชั้นที่ ๑,๑๖,๑๗,๑๘,๑๙,๒๐,๒๑,๒๒,๒๓. โดยตรงบ้าง, โดยอ้อมบ้าง เต็มที่บ้าง, โดยเอกเทศบ้าง. **สัมมาสังกัปปะ** มีในชั้น ๒,๑๑ โดยเอกเทศ. **สัมมาวาจา** มีในชั้นที่ ๓ โดยเอกเทศ. **สัมมากัมมันตะ** มีในชั้นที่ ๓. **สัมมาอาชีวะ** มีในชั้นที่ ๓,๕,๖. **สัมมาวายามะ** มีในชั้นที่ ๒,๑๐,๑๑. โดยตรงบ้าง เอกเทศบ้าง. **สัมมาสติ** มีในชั้นที่ ๖,๗,๘,๑๐,๑๑,๑๒. โดยตรงบ้าง โดยเอกเทศบ้าง. **สัมมาสมาธิ** มีในชั้นที่ ๔,๘,๑๑,๑๒,๑๓,๑๔,๑๕. โดยตรง และในชั้นที่ ๑๗,๑๘,๒๐. โดยอ้อมเป็นส่วนผล.

สงเคราะห์ลงเป็นไตรสิกขา ดังนี้ :

พวกที่เป็น สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ เป็น **ศีลสิกขา**. พวกที่เป็น สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นส่วน **จิตสิกขา**. พวกที่เป็น สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นส่วน **ปัญญาสิกขา**

(การเทียบ, การสงเคราะห์, ในที่นี้ พงษ์เล็งเอาภริยาที่ทำจริง ๆ เป็นเกณฑ์. ไม่เอาชื่อที่เรียกกันเป็นเกณฑ์ เพราะถ้าทำอย่างนั้นจะขัดกัน เช่น อินทริยสังวร โดยภริยาที่ทำยอมเป็นส่วนใจแท้ ถ้าสงเคราะห์เข้าในองค์มรรค ต้องเป็นสัมมาสมาธิ. แต่ในหลักปาริสุทธิศีลสี่ ท่านจัดเป็นศีล เพราะท่านพึงชื่อในความเป็นปฏิปทาส่วนต้น. แต่ข้าพเจ้าประสงค์ เฉพาะอาการทำลงไปจริง ๆ จึงจัดดังนี้ ที่จัดอย่างง่าย โดยพึงชื่อเป็นเกณฑ์ ก็มีจัดง่าย ๆ ดังนี้ : ชั้น ๓,๔,๕,๖,๗,๘,๙,๑๐. เป็นส่วนศีล. ชั้น ๑๑,๑๒,๑๓,๑๔,๑๕. เป็นส่วนสมาธิ. ชั้น ๑๖,๑๗,๑๘,๑๙,๒๐,๒๑,๒๒,๒๓. เป็นส่วนปัญญา. การจัดดังนี้ พงษ์ชื่อหรือความสูงต่ำของปฏิปทานั้น ๆ เป็นหลัก แต่ไม่เป็นการจัดที่จะแยกออกให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้งได้, จึงจัดใหม่ตามอาการของการกระทำจริง ๆ ดังกล่าวข้างบน.)

บุพภาคแห่งการตามรอยพระอรหันต์ จบ.

บทนำ

พระพุทธเจ้า

ผู้ให้กำเนิด

พระอรหันต์

พระพุทธรูป

ภิกษุทั้งหลาย ! ธรรมตามหาสมุทรย่อมลุ่มไปเป็นลำดับ, ลึกลงไปโดยลำดับ, ซึ่งลงไปโดยลำดับ, ไมโครกษัตริย์เดียวฉันใด. ในธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน มีการศึกษาโดยลำดับ, มีการทำโดยลำดับ, มีการปฏิบัติโดยลำดับ, การตรัสรู้หรือรหัตผลไม่มีอาการลึกลับที่เดียว ถึงขั้นนั้น.

[วิสุทธิโยสถสูตร. อรรถก. อัง. ส. ๒๓ น. ๒๑๐]

คำนำ

เฉพาะตอนต่อไปนี้

ผู้อ่านควรทราบรูปโครงของเรื่องพอเป็นเลา ๆ เสียก่อน, คือ เมื่อได้แสดงความปรารถนาระบายและยกบาลี ๓ สูตร ที่จะใช้เป็นหลักมาตั้งไว้ และเก็บหลักจากบาลีนั้น ๆ ได้ ๒๓ หลัก จัดเป็นตอนบุพภาคแห่งการตามรอยพระอรหันต์แล้ว ต่อไปนี้ไปจะได้เริ่มอธิบายความไปที่ละหลัก.

การอธิบายความ แบ่งออกเป็น ๒๔ บท. จัดเป็นบทนำ ว่าด้วยพระตถาคต ผู้ให้กำเนิดพระอรหันต์ คือใครเสียบทหนึ่ง, ต่อนั้นไป จะได้พรรณนา การตามรอยพระอรหันต์บทละชั้น ตั้งแต่บท ๑ ถึง บท ๒๓, รวมทั้งบทนำด้วยกันเป็น ๒๔ บทพอดี.

เนื้อความที่นำมาอธิบาย จะยกเอาบาลีที่ขึ้นสู่สังคีตแล้ว (ที่เราเรียกกันว่าพระไตรปิฎก) เป็นหลัก ยกเป็นพุทธภาษิตเป็นใหญ่ แล้วจึงถึงสาวกภาษิตหรืออภิกษิตเป็นต้น, เมื่อต้องการอธิบายออกไปอีก จึงถึงชั้นอรรถกถา, ฎีกา, เว้นไว้แต่ที่จำเป็น เช่นในบาลีไม่ได้พรรณนาไว้ มีแต่อรรถกถาเป็นต้น.

โดยเหตุที่ เรื่องนี้เป็นแต่เนื้อความซึ่งผู้สนใจในการค้นหาร่องรอยของพระอรหันต์ บรรยายให้ท่านฟังเท่าที่ค้นมาได้จากปริยัติและการทดลองด้วยตนเองบางอย่าง ไม่ใช่เป็นหนังสือที่เขียนขึ้นโดยพระอรหันต์เอง ชื่อเรื่องก็บอกอยู่ชัดเจนแล้วว่าเรื่องตามรอย หรือค้นหาอรหันต์, ฉะนั้นท่านผู้อ่านทั้งหลาย ควรนำไปคิดไปตรองไปสอบสวนอีกต่อหนึ่ง แจ่มแจ้งด้วยใจแล้วจึงเดินตาม, หากมีการผิดพลาดบ้างเพราะความผลออหรือรู้ไม่ถึงตรงไหนแล้ว ท่านผู้เป็นปราชญ์จงช่วยส่งเสริมด้วยการแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นไป เชื่อว่าในเวลาข้างหน้า งานแห่งพระอรหันต์คงจะฉายผ่านตาผู้สนใจบ้างไม่มากก็น้อย.

พุทธทาสภิกขุ

๓ เมษายน ๒๔๗๖

ตามรอยพระอรหันต์

บทนำ

คือบทที่จะให้รู้ว่า

พระพุทธเจ้าอันเป็นผู้ให้กำเนิดพระอรหันต์ คือใคร ?

มีพระบาลีพุทธภาษิตที่เป็นหลัก ดังนี้ :-

พระตถาคต เกิดขึ้นในโลก, เป็นพระอรหันต์, ตรัสรู้ชอบเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ, เสด็จไปได้, รู้แจ้งโลก, เป็นผู้ทรงมานุสรุขควรทรมานอย่างไม่มีใครยิ่งกว่า, เป็นครูของเทวดาและมนุษย์. แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น - ท่ามกลาง - ที่สุด, ประกาศพรหมจรรย์พร้อมมรรค พยัญชนะบริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง. ฯ (รวม ๑๓ ตอน) บาลีสามัญญผลสูตร สีล. ที.

ต่อไปนี้จะได้ยกขึ้นอธิบายทีละตอน เริ่มด้วยตอนที่ว่า ตถาคต.

๑. ตถาคต

คำนี้ เป็นคำที่พระผู้มีพระภาคใช้เรียกแทนชื่อพระองค์เองเท่านั้น, แต่มาในตอนหลัง มีผู้นำมาใช้เป็นคำพูดของตน สำหรับเรียกพระผู้มีพระภาคไปก็มี. ศัพท์ “ตถาคต” นี้ แปลเอาแต่เนื้อความ ได้ความว่า ผู้มาอย่างไร ไปอย่างนั้น, หมายความว่า เสด็จมาสู่โลกนี้อย่างพระพุทธเจ้า เสด็จไปจากโลกนี้ก็อย่างพระพุทธเจ้า.

ที่เรียกว่า มาอย่างพระพุทธเจ้า หมายถึงการที่พระองค์บังเกิดขึ้นเพื่อสอนมนุษย์ให้รู้จักทำตัวเองให้พ้นทุกข์ มีพระกรุณาแก่สัตว์ที่กำลังมีทุกข์เต็มอก, หากว่า ในวังพระราชาก็มีมณฑลัน และในเวลาเดียวกัน มีหญิงใจกำลังได้รับทุกข์อย่างแรง เพราะลูกหรือผัวตายเป็นต้น พระองค์จะทรงสละอติเรกลาภภายในวัง เสด็จไปลอบโยนหญิงใจด้วยธรรมิกถา ให้ความคับแค้นหายไป จากอกหรือได้บรรลุธรรมบางอย่าง ถ้าเขาจะมีอุปนิสัยอยู่บ้าง. และพระองค์มีพระปัญญาสอดส่อง หากคำพูดมาแสดงธรรม พอที่จะให้คนทุกจำพวกได้รับประโยชน์ เว้นแต่เขาจะเป็นคนหนาเกินไป เท่านั้น. พระองค์หมดความชั่วทุกชนิด มีใจสะอาดถึงที่สุด ไม่เห็นแก่อะไรหมด นอกจากความ

จริง ความถูกต้องอย่างเดียวแล้ว ทรงประพฤติประโยชน์แก่ผู้อื่นคือแก่โลกทั้งสิ้น จนตลอดพระชนมายุ. นี้เรียกว่า **มาอย่างพระพุทธเจ้า**. ๑

ที่เรียกว่า ไปอย่างพระพุทธเจ้า คือทรงปรินิพพานดับหมดทั้งร่างกายจิตใจ รวมทั้งกรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดอีก ไม่ต้องกลับมาเป็นทุกข์ทรมานเหมือนสัตว์โลกทั้งหลาย. แต่แม้ว่าพระองค์จะปรินิพพานไปแล้วก็จริง ส่วนความดีของพระองค์ยังคงเหลืออยู่ ได้แก่ธรรมวินัยที่ทรงสอนไว้ เราพากันยกขึ้นแทนตัวพระองค์ เป็นดังว่าพระองค์ยังคงอยู่, ความสุขอันเป็นผลเกิดจากการกระทำตามคำสั่งสอนของพระองค์ยังคงกำลังปกคลุมโลกอยู่ทั่วไป แม้จะเป็นความสุขชั้นต่ำ ๆ ไม่สูงสุดเหมือนที่พระองค์เองบรรลุ ก็ยังเป็นเครื่องหมายของการกระทำอันประเสริฐที่พระองค์ทรงทิ้งไว้ในโลกนี้ หลังแต่พระองค์ได้เสด็จปรินิพพาน. นี้เรียกว่า **ไปอย่างพระพุทธเจ้า**. ๑

รวมทั้งที่ไปและที่มาอย่างพระพุทธเจ้า จึงได้เรียกว่า **ตลาคต**. ๑

พวกเราทั้งหลาย เมื่อจะทำตนให้สมชื่อว่าเป็น ศิษย์ตลาคตแล้ว จงชวนกันเดินตามรอยพระตลาคตด้วยตั้งหลักในใจว่า มาอย่างไร ไปอย่างนั้นเถิด, เราทั้งหมด มาอย่างมนุษย์ (คือสัตว์มีใจสูง) แล้ว ก็จะไปอย่างมนุษย์ ที่เป็นฝ่ายโลก ก็จึงมาอย่างพลเมืองดี ไปอย่างพลเมืองดี. ฝ่ายธรรม ถ้ามาอย่างอุบาสก ก็จะไปอย่างอุบาสก มาอย่างสมณะ ก็ไปอย่างสมณะ, เราจะต้องรู้จักตัวเราเองและหน้าที่ของเรา จะไม่ทำผิดแผนของเพศที่ตนกำลังทรงอยู่, ในเรื่องนี้ ควรจำประวัติการณ์ตอนใกล้ปรินิพพาน ตอนหนึ่งเป็นหลัก คือ พระอานนท์ทูลถามว่า “พวกข้าพระองค์พึงปฏิบัติในสรีระของพระตลาคตเจ้าอย่างไร ?” ตรัสว่า “อย่าเลยอานนท์. พวกเธออย่างได้ชวนชวายเป็นอุบาสก สรีระของตลาคตงเข พวกเธอจงสืบต่อในประโยชน์ของคนเถิด, จงอย่างประมาท, จงมีเพียร จงตั้งใจไว้ในประโยชน์ของคนเถิด, คู่ก่อนอานนท์! พวกกษัตริย์ - พราหมณ์ - คฤหบดี ที่เลื่อมใสในตลาคต ก็มีอยู่ เขาจะทำการบูชาสรีระตลาคตเอง...” ในที่นี้ทรงหมายความว่า ใครปฏิบัติตนถือเพศอย่างไหนแล้ว พึงตั้งหน้าทำกิจของเพศนั้น ๆ ให้บริบูรณ์ ตั้งแต่ต้นจนปลาย, บรรพชิตจักรู้จักกิจของบรรพชิต, ฆราวาสจักรู้จักกิจของฆราวาส อย่างแย่งของกันและกัน มาทำให้สับสน, ก็จะเป็นผู้ชื้อตรงทั้งภายนอกและภายใน มีชื่อและการกระทำตรงกัน เรียกว่า **มาอย่างไร ไปอย่างนั้น** ได้ ไม่จำกัดว่าเป็นคฤหัสถ์ หรือบรรพชิต เป็นศิษย์ตลาคตได้ ด้วยหลักอันนี้, ถ้าผิดไปจากนั้น ก็ไม่ใช่. ๑

นี่เป็นการตามรอยตลาคตผู้เป็นอรหันต์

๒. เกิดในโลก

เหล่าโบราณจารย์กล่าวต้องกันว่า พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลกสมัยเมื่อโลกกำลังเป็น กลียุค หมายความว่า เวลาที่โลกระส่ำระสาย เพราะขาดผู้นำไปสู่ความเจริญ หรืออารยธรรมอย่าง สูงสุดแท้จริง คือ เมื่อสองพันปีเศษมาแล้ว อันเป็นสมัยที่มนุษย์โลกกำลังนิยมการคั่นหาวิชา สำหรับ ชีวิตแก้ตนอย่างจริงจัง.

เมื่อก่อนพุทธศก ๘๐ ปี ผู้ที่ได้นามว่าตถาคต ได้ประสูติจากครรภ์มารดา ในตระกูล กษัตริย์อุกโตสุชาติ แพบพื้นดินใต้ต้นสาละในสวนลุมพินี อันตั้งอยู่ระหว่างเมืองกบิลพัสดุ์กับเมือง เทวทหะแห่งแคว้นสักกะ ในประเทศอินเดียตอนเหนือ เรียกว่าโพธิสัตว์ พระนามว่าสิทธัตถะ หรือ สิทธารถ, กรันเจริญวัย ได้ละทิ้งราชสมบัติที่จะได้รับช่วงจากพระราชบิดา ออกแสวงหาความรู้อัน สูงสุดกว่าความรู้ทั้งปวงในโลกนี้ คือความรู้ที่อาจดับทุกข์ทรมานได้สิ้นเชิง ได้ค้นพบความรู้นี้ด้วย ตนเอง เมื่อพระชนมายุ ๓๕ พรรษา คือเมื่อก่อนพุทธศก ๔๕ ปี เราเรียกกันว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้. นี่คือการที่พระตถาคตเกิดขึ้นในโลก คำว่าเกิดในที่นี้ หมายเอาตอนที่ทรงเกิดด้วยธรรมกาย หรือ ความรู้ หรือเกิดโดยอริยชาติ ได้แก่การตรัสรู้นั่นเอง, ไม่ได้หมายเอาอาการที่ประสูติจากพระครรภ์ โดยตรง. ๗

คำว่า โลก ในบาลีตอนนี้ จะหมายเอาเฉพาะชมพูทวีป (เท่าความเห็นของบางคนซึ่งมีว่า คนในครั้งนั้น รู้จักโลกแค่ชมพูทวีปเท่านั้นเอง) หรือหมายถึงโลกทั้งหมด? คำว่าโลก หมายเอาโลก ทั้งหมด, เพราะโลกทั้งหมดล้วนแต่ตกอยู่ใต้กระแสธรรมดา ควรรับคำสั่งสอนของพระองค์ทั่วกัน และยังหมายถึงเทวโลก มารโลก ซึ่งล้วนแต่ต้องการธรรมของพระองค์เช่นเดียวกันอีกด้วย. สรุป ความว่า แม้พระองค์จะไม่ได้เสด็จไปเอง แต่ถ้าธรรมของพระองค์แผ่ไปถึงไหน คำว่าโลกในที่นี้ก็ หมายความว่าถึงนั้น เพราะพระองค์เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์แก่เขา สอนเขาให้รู้ความจริง ซึ่งไม่มีใคร สอนหรือค้ำได้.

พระองค์ทรงคุณความดีเลิศในพระองค์หลายประการ ดังจะกล่าวสืบไป :

๑. อรหิ = เป็นพระอรหันต์

คำว่า อรหิ แปลตามตัวหนังสือ ได้ความ ๔ อย่าง คือ ผู้ควร, ผู้ไกล, ผู้ไม่มีข้อลี้ลับ, ผู้หัก. จะอธิบายทีละอย่างดังนี้:-

ก. ผู้ควร. หมายความว่าได้หลายอย่าง คือ (๑) ควรเพราะทรงทำเองและสอนผู้อื่นด้วยสิ่งที่ควร, สิ่งที่ควรคือ อริยมรรคมีองค์ ๘ มีความเห็นชอบเป็นต้น, (๒) ควรแก้ตำแหน่งผู้บัญญัติธรรมวินัยขึ้นสอนโลก เพราะเป็นผู้รู้จริง สอนเขาอย่างไร ทำได้เองอย่างนั้น, คนบางคนรู้ว่า สิ่งนี้ไม่ควรทำ มีโทษหรือไม่เป็นประโยชน์ ก็ยังขึ้นทำอยู่ เพราะข่มความอยากในใจตนเองยังไม่ได้ คนเช่นนี้ไม่ควรเป็นอาจารย์สอนเขา. ส่วนพระองค์เอง ไม่เป็นเช่นนั้นเลย จึงสมควรแก้ตำแหน่งอาจารย์สอนโลก. (๓) ควรแก้การกระทบโลกธรรม เพราะมันทำให้พระองค์หวั่นมิได้. คนธรรมดาไม่ควรแก้การกระทบของโลกธรรม เพราะอดทนไม่หวั่นไหวต่อมันมิได้. (๔) ควรแก้การกราบไหว้และเครื่องสักการะบูชาของมหาชน เพราะความดี ที่มีอยู่ในพระองค์ มีค่าสูงกว่าเครื่องสักการะบูชาเหล่านั้น จึงเป็นกำไรแก่ผู้กราบไหว้บูชา. แม้ชาติตระกูลของพระองค์ ก็ควรแก้การบูชามาแต่กำเนิด.

ข. ผู้ไกล. แบ่งเป็น ๒ คือ (๑) ไกลจากกิเลส เพราะหมดจากกิเลส อันเป็นความชั่วยภายในใจ ได้แก่ ความอยาก, ความโกรธ, ความโง่, แม้กายและวาจาก็ไกลจากความชั่วด้วยประการทั้งปวง. (๒) ไกลจากทุกข์ อันเป็นผลของความชั่วเก่าใหม่ ทั้งทางกายและทางใจ ไม่มีอะไรที่สามารถย่ำยีขู่เข็ญต่อหลวงพระองค์ ให้รัก โกรธ กลัว เกลียด ฯลฯ ได้อีก พระองค์จึงได้รับความสุขถึงที่สุด.

ค. ผู้ไม่มีข้อลี้ลับ. คือไม่มีความชั่วทุจริตอันใด ที่จะต้องปกปิดผู้อื่นดูคนทั้งหลายภาพแห่งความเป็นอยู่ทางกายวาจา และภายในใจของพระองค์ เปิดเผยให้ใครดูก็ได้ ไม่มีข้อที่ใครจะเก็บขึ้นติเตียนหรือรังเกียจแม้แต่เล็กน้อย ทั้งในที่แจ้งและที่ลับ.

ง. ผู้หัก. ได้แก่การหักวงล้อมแห่งการเวียนเกิด เวียนตายให้หยุดหมุน เพราะถ้ายังหมุน ก็ยังไม่เป็นอิสระแก่ตัว ยังไม่เป็นสุข. กรรม, กิเลส, และวิบาก ๓ อย่างนี้ ซึ่งเป็นกงล้อได้ถูกพระองค์ทำลายเสียแล้ว ตั้งแต่คืนวันตรัสรู้ ได้ไม้โพธิ์ ที่พุทธคยา.

เราทั้งหลาย เป็นสาวกของพระองค์ผู้เป็นพระอรหันต์ จงมาพยายามตามรอยพระองค์กันเถิด. (๑) พยายามทำตนให้มีราคาพอสมควรกับการไหว้กราบของมหาชน ด้วยการตั้งใจละสิ่งที

รู้อยู่แก่ใจเอง ว่าชั่วหรือไม่เป็นประโยชน์นั้นเสีย อย่าเห็นแก่ตนแล้วหมกความชั่วไว้ คุกกองขยะ มูลฝอย. (๒) พยายามหลีกเลี่ยงให้ไกลจากเหตุอันปรนเปรอความชั่วภายในใจ ให้ผลิหน่อต่อก้านออกไป. (๓) พยายามสะสางให้ความชั่วออกไปจากตน จนเปิดเผยให้ใครดูก็ได้ ว่าเราสะอาดทั้งภายนอกและภายใน ไม่มีข้อลึกลับ ที่ปกปิดไว้สำหรับล่อลวงตบตาที่ผู้ที่หลงนับถือ. (๔) พยายามค้นคว้าด้วยปัญญา จนเห็นทุกข้ออันเกิดขึ้นเพราะการว้ายเวียน และเห็นสุขอันเกิดจากการสงบ เป็นการทำให้หมดสิ้นไป ก็จะได้อะไรที่เป็นศิษย์พระพุทธเจ้าผู้องค์อรหันต์, ถ้ามีละนั่นตัวเองก็จะดิ้นรนตัวเองได้ ไม่ต้องกล่าวถึงผู้อื่น. ๑

๔. สมมาสมพุทธโธ

คำว่า “ตรัสรู้” หมายความว่า “คิดเอาจนรู้” ไม่ใช่นั่งรอนอนรอ ให้ความรู้ปรากฏขึ้นในใจเอง, ไม่ใช่เพียงอ่านเองเฉย ๆ มาก ๆ ก็จะตรัสรู้ได้ ต้องเป็นการรวบรวมค้นคว้าหาเหตุผลอย่างมากและนาน ในเรื่องที่ต้องการให้ตรัสรู้นั้น, อาศัยการเทียบเคียงเหตุผลเก่าใหม่ ใช้ความรู้เก่าสาวเอาความรู้ใหม่มาอีก เป็นทอด ๆ ไป ในที่สุดก็รู้ได้หมด หรือพอเพียงแต่ความต้องการ. คนโดยมาก เมื่อได้ความรู้พอที่จะทำให้เขาสรรเสริญ หรือรู้สึกดีกว่าเพื่อนฝูงแล้ว ก็พะวงหลงรัก เชิดชูความรู้นั้น เลยนึกเอาว่าเพียงพอแก่ชีวิตของตน มัวใช้เวลาวันหนึ่ง ๆ ให้หมดสิ้นไปด้วยการวางทำเป็นศาสดา หรือเที่ยวตีฟปากกับผู้มีความรู้หย่อนกว่าตัว, เขาก็เลยรู้เพียงแค่นั้น หรืออาจกลับรู้น้อยลงไปอีก เพราะระหว่างที่รู้สึกตัวลอย ทำให้ลืมความรู้เก่าไปทีละเล็กละน้อย ความรู้จึงไม่เจริญถึงที่สุดพอที่จะให้ตรัสรู้ได้. หรือบางคนเป็นด้วยถือมานะ ในการที่ตนมีอายุมากกว่า หรือเคยเป็นครูเขาอยู่ จะมายอมเป็นศิษย์เด็กหน้าใหม่ไม่ลงคอ เช่นเดียวกับพราหมณ์ผู้เฒ่าเป็นอันมาก หรือสุกฤษทุยาธิปริพพาชก ในสุกฤษทุยาธิสูตร เป็นต้น ทั้งที่รู้ว่าข้อปฏิบัติในศาสนาดี ดีกว่าของตน ก็สละมาบวชไม่ลง ด้วยถือมานะบ้าง บริวารค่านไว้บ้าง เขาจึงไม่อาจตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้าได้. ส่วนพระองค์เองตรงกันข้าม เที่ยวศึกษาทดลองดูทุกวิถีที่อยากทราบ เพื่อเป็นเครื่องมือหาความรู้ที่สูงขึ้นไป ในที่สุดก็ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้.

คำว่า “ขอบ” นี้ หมายความว่า รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ อะไรเป็นประโยชน์? คือสิ่งที่ดับทุกข์ได้. อะไรดับทุกข์ได้? คือการรู้จักตัวทุกข์, รู้จักรากเงาที่เกิดของตัวทุกข์, รู้จักสิ่งที่ดับทุกข์. และรู้ทางที่ให้สิ่งดับทุกข์นั้น อันเรียกว่า รู้อริยสัจสี่, เป็นสิ่งที่พระองค์ผู้ทั่วถึง เข้าใจแตกฉานดี และทำได้จริงตามควรแก่ความรู้นั้น ไม่ใช่เป็นความรู้ ที่รู้แล้วทำไม่ได้ตามนั้น อันเป็น

การสร้างวิมานในอากาศ เช่นเดียวกับนักกะโครงการ อันวิจิตรต่าง ๆ, เพราะฉะนั้น คำว่า ชอบ ใน
 ที่นี้ จึงหมายความว่า เป็นประโยชน์ดีด้วย และ ทำตามที่รู้มันได้ด้วย.

คำว่า “เอง” หมายความว่าตรัสรู้เอง ไม่มีใครสอน, แต่ความหมายมีวงจำกัด ข้อนี้
 จะแจ่มแจ้งได้ด้วยการเปรียบเทียบ: เป็นกฎธรรมดาอย่างหนึ่งว่า ความคิดชั้นหลัง ก็คือสิ่งที่ผล
 ออกมาจากคลังแห่งความรู้ที่ได้สะสมไว้ในสมองก่อนแล้วนั่นเอง. เช่น คนที่จะมีความรู้หรือเป็นต้นคิด
 เรื่องวิทยุต่าง ๆ ได้ดี เขาต้องเคยมีความรู้เรื่อง ความร้อน แสง เสียง ไฟฟ้า อากาศ ฯลฯ ตลอดจน
 สิ่งอื่นที่เป็นเบื้องต้นของการเรียนวิทยาศาสตร์มาจากครูก่อน ๆ แล้ว เขาอาจประดิษฐ์เครื่องวิจิตรใหม่ ๆ
 ขึ้นได้ ฉันทิด การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แม้จะไม่ตรงทำนองนี้ทีเดียว แต่ก็ไม่ต่างกันจนตรงข้าม.
 พระองค์รอบรู้ศิลปวิทยาการทั้งทางราชการงานเมืองหรือนักรบ เป็นนักกวี นักอักษรศาสตร์ และ
 คำนวณมาแล้วแต่ยังเยาว์ซ้ายังเที่ยวสนทนาค้นคว้ากับเจ้าลัทธิต่าง ๆ ถึง ๖ ปี ก่อนแต่ได้ตรัสรู้, ทรง
 รอบรู้สิ่งอันเป็นเบื้องต้น เช่น ฌานและสมาธิจากศาสดาเหล่านั้น ส่วนที่ถูกหรือมีประโยชน์ก็เก็บ
 สะสมไว้ ส่วนที่ผิดทิ้งเสีย รวบรวมเอาแต่สิ่งที่ถูกต้องทั้งหมด มาค้นหาความจริงด้วยปัญญาอันลึก
 ละเอียดอีกต่อหนึ่ง ในที่สุด ก็ตรัสรู้ได้จริง อันเป็นสิ่งที่สุดโผลงขึ้นมาจากความรู้เก่าที่ได้ศึกษามา
 ด้วยอำนาจความพิจารณาโดยละเอียดแยกแยะกายอีกต่อหนึ่ง ฉันทันนั้นเหมือนกัน.

พวกเราทั้งหลาย. จงเป็นศิษย์ของพระองค์ในข้อนี้ ด้วยการคอยเพิ่มอาหารให้แก่
 ความรู้ บำรุงให้ยิ่งขึ้นไปในทางที่ตรัสสอนไว้ อย่าทะนงด้วยมานะ หรือทำการผัดแพนออกกริด
 พระองค์ไป อันทำให้เราต้องเป็นผู้ร้อนในภายหลัง. พระองค์เป็นแต่ผู้ชี้ทางการบรรลุถึงที่มุ่งหมาย
 เป็นสิ่งที่พวกเราจะต้องทำเอาเอง. สำหรับพวกเรา ๆ ผู้เป็นแต่เพียงจะตรัสรู้ตามรอยพระองค์ (ไม่ใช่
 ตรัสรู้เอง) นั้นคงไม่เป็นการยากเกินวิสัยของมนุษย์ผู้พยายามตั้งใจทำจริง ๆ ด้วยการรู้สึกถึงคุณค่าของ
 ความเป็นมนุษย์ ดอก. ๗

๕. วิชาจรณสมุปนุโน = สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ

วิชา แปลว่า ความรู้, จรณะ แปลว่า เครื่องมือให้ได้ความรู้, สมบูรณ์ แปลว่า มี
 เต็มที่, รวมทั้งสามคำได้ความว่าถึงพร้อมด้วยความรู้ และเครื่องมือให้ได้ความรู้. อะไรเป็นความรู้?
 อะไรเป็นเครื่องมือ? ข้อนี้ตอบได้ด้วยบาลีพุทธภาษิตตอนหนึ่ง ในอัมพพัสสูต สิล ที.^๑ ดังต่อไปนี้

^๑ ไตรปิฎกบาลีสยามรัฐ เล่ม ๕ หน้า ๑๒๘ บรรพ ๑๖๓

อัมพัฏฐมาณพ ทูลกล่าวว่า “พระโคตม. จรณะนั้นเป็นอย่างไร? วิชานั้นเป็นอย่างไร?” “ ครัสตอบว่า

“อัมพัฏฐะ” ตถาคตเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ศรีสุขอตนเอง... ฯลฯ... แสดงธรรมประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถะ พยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง... กุลบุตรได้สดับธรรมนั้นแล้ว... บวชเป็นผู้ไม่มีเรือน เขาผู้บวชแล้วอย่างนี้ (๑) ย่อมสังวรด้วยปาติโมกขสังวร... (๒) มีทวารอันรักษาแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย... (๓) ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ... (๔) สันโดษ ยินดีด้วยจีวรและบิณฑบาตตามมีตามได้... (๕) เสพเสนาสนะสังคละนิวรรณ์... (๖) บรรลุปฐมฌาน... (๗) บรรลุทุติยฌาน... (๘) บรรลุตติยฌาน... (๙) บรรลุจตุตถฌาน... แม้ข้อนี้ ๆ ก็เป็นจรณะของเธอประการหนึ่ง ๆ, คุณก่อนอัมพัฏฐะ นี้แล จรณะนั้น.

“ครั้นเมื่อจิตตั้งมั่นอย่างนี้แล้ว เธอก็ย่อมจิตไปเพื่อ (๑) ญาณทัสนะ คือปัญญาเห็นกาย ... (๒) เพื่อการนิรมิตรูปอันสำเร็จด้วยใจ... (๓) เพื่อวิธีเครื่องแสดงฤทธิ์... (๔) เพื่อทิพโสต... (๕) เพื่อญาณอันเป็นเครื่องกำหนดรู้ใจผู้อื่น... (๖) เพื่อบุพเพนิวาสานุสสติญาณ... (๗) เพื่อจตุปปาตญาณ... (๘) เพื่ออสาวิกขณญาณ... ญาณที่เธอได้บรรลุแล้วนี้ ล้วนเป็นวิชาประการหนึ่ง ๆ ของเธอ, อัมพัฏฐะ. นี้แลวิชาละ, ภิกษุนี้ เราเรียกผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาบ้าง. ว่าผู้ถึงพร้อมวิชาและจรณะบ้าง. ว่าผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะบ้าง, วิชาและจรณะอย่างอื่นที่ยังกว่า ประณีตกว่าวิชาและจรณะเหล่านี้ มิได้มีอีก... ฯลฯ...”

(เนื้อความนี้ ยกเอามาแต่หัวข้อ เพราะยี่คยวนัก ผู้ปรารถนาจงเปิดดูสามัญญผลสูตร ที่ได้ยกมาไว้ในตอนบุพภาคแห่งการตามรอยพระอรหันต์เถิด เหมือนกันอย่างไรไม่มีผิด, สำหรับจรณะ คุณตั้งแต่ข้อ (๑) ถึงข้อ (๑๓). สำหรับวิชาคุณตั้งแต่ข้อ (๑๔) ถึง ข้อ(๒๑).)

โดยนัยนี้ได้ความว่า จรณะก็คือข้อปฏิบัติในศาสนา นี้ ตั้งแต่ขั้นศีลจนถึงขั้นสมาธิ, วิชาก็คือข้อปฏิบัติขั้นปัญญาตนเอง. จะอธิบายส่วนที่ท่านจัดและแบ่งแปลก ๆ ออกไปจากบาลีอัมพัฏฐสูตรนี้อีก พอดควร.

จรณะ

ในเสขปฏิบัติปาฐุตร ม.ม. จำแนกจรณะออกไปถึง ๑๕ คือ ๑. สำรวมในปาติโมกข์ ๒. สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ๓. รู้จักประมาณคือความพอดี ในการแสวง และบริโภคอาหาร. ๔. กระทำอาการของคนที่ดีอยู่เสมอ เรียกว่าชาครยานุโยค. (๔ อย่างนี้จัดเป็นหมวดหนึ่ง), ๕. เชื้อ

สิ่งที่มีเหตุผล, ๖. ละอายบาปคือเกลียดบาป, ๗. สะดุ้งกลัวบาป, ๘. มีการศึกษามาก, ๙. ความเพียร, ๑๐. มีสติสัมปชัญญะ, ๑๑. ปัญญา. (๗ อย่างนี้จัดเป็นหมวดที่ ๒) ๑๒. ปฐมฌาน, ๑๓. ทุติยฌาน, ๑๔. ตติยฌาน, ๑๕. จตุตถฌาน. (๔ อย่างนี้ จัดเป็นหมวดที่ ๓), เหล่านี้ทั้งหมด ก็ตรงกับในอัมพัญญสูตรนั่นเอง...มีแปลมากออกไปบ้าง ก็ส่วนที่อุปกรรมเกี่ยวอนุธรรมอื่น เช่น หิริโอตตปปะ อันเป็นเครื่องเกี่ยวอนุสติเป็นต้น. ทั้ง ๑๕ อย่างนี้ สงเคราะห์เป็นองค์มรรค ๘ ประการ ได้อย่างบริบูรณ์ หรือมรรคมีองค์ ๘ ก็กระจายออกเป็นจรรณะได้, ในสูตรนี้ เรียกจรรณะ ๑๕ อย่างนี้ เสขปฏิบัติทา คือ ข้อปฏิบัติของผู้ที่ยังต้องศึกษา.๑

วิชา

ความรู้ เรียกว่าวิชาก็ได้, ญาณ ก็ได้, ปัญญา ก็ได้ แจกไปได้ต่าง ๆ กัน ตามแต่จะมุ่งกล่าวอะไรเป็นหลัก เมื่อรวมความก็เป็นอย่างเดียวกัน มีหลักใหญ่ใจความอยู่ตรงที่รู้พ้นการพ้นทุกข์, ส่วนที่รู้เพื่อเป็นเครื่องประกอบนั้น สักก็อย่างก็ได้, ดังจะสังเกตเห็นว่า วิชาทุกหมวด มีการรู้วิธีประกอบเป็นสำคัญเสมอ และเรียกชื่อว่าอัสวักขญาณ. หมวดแห่งวิชาท่านแจกต่าง ๆ กันดังนี้

วิชา ๓ คือ ๑. นุพเพนิวาสานุสสติญาณ ได้แก่ความรู้เป็นเหตุให้ระลึกได้ถึงความเป็นอยู่ชาติก่อน ๆ ของตน (อ่านมหาอัสดรสูตร ข้อ (๑๕)) ญาณนี้ทำให้ผู้บรรลุ หายตื่น หายง หายทะเยอทะยานในการเวียนเกิดแก่ - ตาย. สำหรับพระบรมศาสดาเอง ได้บรรลุญาณนี้ในตอนปฐมยาม แห่งคืนตรัสรู้ ๒. จุตุปปาตญาณ ความรู้เป็นเหตุให้เห็นการเกิด และการตายของสัตว์เหล่าอื่นได้จุตตาทิพย์ (อ่านมหาอัสดรสูตร ข้อ (๑๖)) ญาณนี้ทำให้หายหลงติดมัวเมาในสิ่งภายนอกด้วยความสังเวช. บางแห่งเรียกทิพจักขุญาณก็มี. พระศาสดาเองได้บรรลุเมื่อตอนมัชฌิมยามแห่งคืนตรัสรู้ ๓. อัสวักขญาณ ความรู้ทำให้อาสวะหรือความชั่วอันละเอียดลึกซึ้งที่หมักคองอยู่ในใจให้หมดสิ้นไป (อ่านมหาอัสดรสูตร ข้อ (๑๗)) เป็นผู้ต้อง อยาก - โกรธ - รัก - กลัว - หลง อีกต่อไป เป็นสุขถึงที่สุด คือนิพพานสุข, พระศาสดาเองได้บรรลุเมื่อตอนปัจฉิมยามแห่งคืนตรัสรู้. การได้บรรลุอัสวักขญาณนี้เองเรียกว่า ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ อันได้มีขึ้นเมื่อ ๔๕ ปีก่อนพุทธศก เมื่อวันเพ็ญกลางเดือนหก ภายใต้มัวโพธิที่พุทธคยา.

พระอรหันต์อื่น ๆ ที่เป็นสาวกของพระองค์ ได้บรรลุวิชา ๓ นี้ก็มีไม่น้อย, แต่ส่วนมาก มักได้แต่วิชาที่สามอย่างเดียว เพราะท่านไม่อาจเจริญสมาธิให้บริบูรณ์เพียงพอ ได้แก่พวกอรหันต์สุกขวิปัสสก. วิชาที่แบ่งเป็นสามอย่างเช่นนี้ มีในบาลีต่าง ๆ มากกว่าวิชาที่แบ่งอย่างอื่น.

วิชา ๔ (ตรงกันข้ามจากอวิชา ๔) คือ ๑. รู้จักทุกข์ซึ่งมีประจำในสังขารทั่วไปโดยชัดเจนแจ่มแจ้ง. ๒. รู้จักสมุทัย คือ เหตุให้เกิดทุกข์เหล่านั้น ได้แก่ความอยากทะเยอทะยาน อันเกิดขึ้นเพราะความโง่หลง. ๓. รู้จักนิโรธ คือความดับทุกข์ ได้แก่การดับความอยากอันเป็นต้นเหตุ นั้นเสียได้ด้วยปัญญา. ๔. รู้จักมรรคคือหนทางที่จะทำตนเองให้ถึงความดับทุกข์นั้น. ขอให้เข้าใจว่าทั้ง ๔ ข้อนี้ ก็คืออัสถวิภังคญาณ อันเป็นข้อสุดท้ายในวิชา ๓ นั้นเอง ท่านแบ่งออกเป็น ๔ (ลองอ่านมหาอัสสปสูตรข้อ (๑๗) ดูอีกที)

วิชา ๘ คือ ๑. วิปัสสนาญาณ ความรู้อันนับเนื่องเข้าในการเห็นแจ้ง ในความเป็นไปตามธรรมดาของสิ่งต่าง ๆ เช่นกายเป็นต้นได้ชัดเจน (ดูสามัญญผลสูตรข้อ (๑๔)) ๒. มโนมยิทธิ นิรมิตรูปกายอื่นด้วยใจของตนได้ (ดูสามัญญผลสูตรข้อ (๑๕)) ๓. อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ (ดูสามัญญผลสูตรข้อ (๑๖)) ๔. ทิพโสต หูทิพย์ ฟังเสียงได้ทุกชนิด (ดูสามัญญผลสูตรข้อ (๑๗)) ๕. เจโตปริยญาณ ล่วงรู้ภายในใจของผู้อื่นว่ากำลังเป็นอยู่อย่างไร (ดูสามัญญผลสูตร ข้อ(๑๘)) ๖ – ๗ – ๘ ก็คือวิชา ๓ ที่กล่าวข้างต้นนั่นเอง. แท้จริงวิชา ๘ นี้ไม่พิเศษไปกว่าวิชา ๓ เป็นแต่เพิ่มการแสดงฤทธิ์ทางใจ อันจัดเป็นวิชาฝ่ายฤทธิ์อีกพวกหนึ่งและไม่เกี่ยวกับอริยสังข เข้าข้างต้นเพื่อให้เป็นความรู้ที่ครบบริบูรณ์เท่านั้น. แม้จะมากไปกว่าวิชา ๓ ก็เปรียบเหมือนช่างปลูกเรือน ๒ คน เพียงแต่คนหนึ่งมีฝีมือในการทำเครื่องประดับกระจุกกระจิกด้วย. ผลสุดท้ายก็เป็นเรือนที่อาศัยได้ความสุขสบายด้วยกันทั้งนั้น.

วิชา ๘ อีกหมวดหนึ่ง ได้แก่วิชา ๔ ข้างต้นที่กล่าวมาแล้ว และเพิ่มเข้าอีก ๔ อย่าง คือ ๕. รู้จักอดีต ได้แก่รู้จักสาวหาเหตุ เช่นเหตุแห่งทุกข์. ๖. รู้จักอนาคต ได้แก่รู้จักผลข้างหน้า เช่น มรรค๘ จะให้เกิดนิโรธได้. ๗. รู้จักทั้งอดีตและอนาคต คือรู้จักโยงเหตุและผลให้ถึงกัน เช่นรู้ว่านิโรธเกิดมาแต่มรรค มรรคเป็นเหตุให้เกิดนิโรธเป็นต้น. ๘. รู้จักปฏิจางสมุปปาท, ได้แก่รู้อาการที่สิ่งหนึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดสิ่งหนึ่ง แล้วสิ่งนั้นกลับเป็นปัจจัยให้เกิดสิ่งต่อไปอีกหลายชั้น เช่นทุกข์เกิดมาจากชาติ ชาติเกิดมาจากภพ ภพเกิดมาจากอุปาทาน... ฯลฯ...สังขารเกิดมาจากอวิชา. โดยนัยนี้

พอจะเห็นได้ว่าวิชา ๔ ข้างต้น คือการรู้วิธีสัง, อีก ๔ ข้างปลาย ก็คือรู้อาการของการรู้วิธีสัง นั้นเอง.

เมื่อจะกล่าวให้สั้นที่สุดแล้ว วิชาทุกประเภทก็คือการรู้วิธีสัง ๔, หรือสั้นที่สุดก็คือ รู้จักการดับทุกข์ให้หมดไปจากตนเท่านั้น.

ถึงพร้อม

สัมปันโน แปลว่าถึงพร้อม, ถ้าเป็นพระก็พร้อมทั้ง ๘ อย่าง (ตามจำนวนในอัมพัฏฐสูตร) หรือพร้อมทั้ง ๑๕ อย่าง (ตามจำนวนในเสขปฏิบัติสูตร) กลมเกลียวเป็นอันเดียวกัน, เช่น คนหมู่หนึ่ง ต่างช่วยกันทำตามหน้าที่ของตนจนงานสำเร็จ: เมื่อพระหรือการทำ ถึงพร้อมแล้ว วิชาก็เป็นอันถึงพร้อมอยู่เอง. พระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลายได้ทรงดำเนินไปในพระธรรมอันเลิศนี้ ทรงบรรลุวิชชาอันนั้น ๆ แล้ว สอนสาวกให้เดินตามจนบรรลุได้. ในบาลีฎกัณฑ์ตสุตฺร สีล. ที. ๒ เป็น ต้นก็กล่าวว่า พระศาสดาได้รับยศอันใหญ่ยิ่งจากโลกก็เพราะสมบูรณ์ด้วยวิชาและพระธรรมทั้งสองนี้ ไม่ใช่เพราะคุณอย่างอื่น, หมายความว่า รู้จริง ทำจริงแล้ว ก็ได้ผลถึงที่สุดจริง. นี่เป็นคุณสมบัติประจำพระองค์.

เราทั้งหลายเป็นศิษย์ของพระองค์ในเรื่องนี้ ควรพยายามทำตนให้ถึงพร้อมด้วยวิชา และพระธรรมนั้น สละสิ่งอันนอกหน้าที่ของสมณะเสียแล้ว ดำเนินตามปฏิบัติที่จะให้ตรัสรู้ ย่อมรู้จัก ความดับทุกข์ได้. พระธรรมนั้นเมื่อข่มลงก็คือมรรคมีองค์ ๘ นั่นเอง มรรคทั้ง ๘ เมื่อข่มลงก็คือไตรสิกขา ได้แก่ สีล สมาธิ ปัญญา, มรรค ๘ เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ พระองค์ทรงยืนยันรับรองไว้ด้วย พุทธภาษิตในมหาปริณิพพานสูตร มหา. ที. ว่า

“ดูก่อน สุภทัต, ในธรรมวินัยที่ไม่มีผู้บรรลุวิมุตติมรรคมีองค์ ๘ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ (คือ อริยมรรค ๔). ดูก่อนสุภทัต, ในธรรมวินัยที่มีผู้บรรลุวิมุตติมรรคมีองค์ ๘ ย่อมมีสมณะ ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔. ดูก่อนสุภทัต, ในธรรมวินัยนี้แล มีผู้บรรลุวิมุตติมรรคมีองค์ ๘ (เพราะฉะนั้น) สมณะที่ ๑ - ๒ - ๓ - ๔ จึงมีในธรรมวินัยนี้...ดูก่อนสุภทัต, ถ้าภิกษุเหล่านี้พึงอยู่ โดยชอบไซ้ โลกก็ไม่ว่างเปล่าจากพระอรหันต์ทั้งหลาย.”

^๒ ไตร. ส. ๕ น. ๑๖๕ บ. ๒๐๑

นี่ เป็นแสงสว่างจ้า ซึ่งส่องทางดำเนินแห่งชีวิตในอนาคตของโลกอยู่แล้ว ยังอยู่อย่างเดียว แต่ที่เราจะพากันเดินตามเท่านั้น.

๖. สุกโต = เสด็จไปดี

เมื่อกล่าวโดยทั่วไป คำว่าไปดี หมายความว่า ได้ ๒ อย่าง คือ โวหารโลก และโวหารธรรม. การไปดีโดยโวหารโลก สำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ดังต่อไปนี้:-

๑. ในเวลาแห่งพระชนมายุของพระองค์ ได้ทรงบากบั่นทำหน้าที่มหาบุรุษของโลก ก้าวหน้าเรื่อยไปไม่มีถอยหลัง ไม่ย่อท้อต่อความยากลำบากจนกระทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้าได้อย่างบริบูรณ์, ถ้าทรงแพ้ต่อความสุขก็หวนกลับคืนครองฆราวาสเสียนานแล้ว, และถ้าชะงักต่อการค้นคว้า ก็จะติดเป็นศิษย์คาบส หรือเป็นคาบสตนในตนหนึ่งเท่านั้นเอง ไม่ปรากฏเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นได้, แต่ในชีวิตของพระองค์ดำเนินไปโดยลำดับจนถึงที่สุดจึงได้ชื่อว่า สุกโต - ไปดี.

๒. เมื่อทรงพระชนม์อยู่ เสด็จไปในที่ใด ก็ทรงทำประโยชน์ให้สัตว์โลกในที่นั้น เสด็จไปถึงไหน ความสุขก็แผ่ไปถึงนั้น, เสด็จพ้นไปแล้วก็มีคนอาลัยถึงด้วยความรักและเสียดาย เพราะไม่ได้เสด็จไปเบียดเบียนเขาด้วยการขอ และทำความรบกวนด้วยประการใดเลย. นี้ก็ชื่อว่า สุกโต.

๓. การไปของพระองค์ เป็นสวัสดิภาพแก่พระองค์เอง ปราศจากอันตราย แม้แต่เมื่อเข้าไปสั่งสอนคนชั่วร้ายเช่นยักษ์และโจรเป็นต้น ไม่ได้รับอุปสรรคและการประทุษร้ายในการนั้น. นี้ก็ชื่อว่า สุกโต.

๔. แม้การเสด็จไปครั้งสุดท้ายของพระองค์ ก็เป็นการไปดีอย่างเลิศ คือเสด็จไปปรินิพพานด้วยเกียรติอันสูงสุด ผิดจากคนธรรมดาทั้งหลาย. มีผู้ระลึกถึงพระองค์เป็นจำนวนหลายร้อยล้านในวันที่ตรงกับวันปรินิพพานของพระองค์ ชนเหล่านั้นพากัน “ทำบุญวันตาย” เพื่อพระองค์ก็เพราะการเสด็จไปดีอย่างสูงสุดนั่นเอง.

ส่วน การไปดีในโวหารธรรม นั้นดังนี้ : ไปดี คือ หลุดเป็นอิสระพ้นจากอำนาจกิเลสอันเป็นความชั่วประจำใจสัตว์ ได้แก่ ราคะโทสะ โมหะ ซึ่งเป็นเครื่องผูกมัดคนไว้กับการทำความ

ชั่ว และหลุดพ้นจากความทุกข์ หรือมารและเสนามาร ได้แก่ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ตลอดถึง ความทุกข์อย่างอื่น เพราะพระองค์ไม่มีมวลหลงเก็บดอกไม้ของมาร คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อัน ชั่ววนใจในโลก เหมือนมนุษย์ธรรมดาซึ่งยังไม่รู้จักสิ่งเหล่านี้ตามเป็นจริง พระพุทธยจึงฟ้องไส บริสุทธิ ข้ามขึ้นพ้นจากอำนาจของโลก กลายเป็นโลกุตตรสูงพิเศษไม่อันยิ่งไปกว่า. นี่คือ สุกโต โดยโฆหารธรรม.

เราทั้งหลายปฏิบัติญาณตัวเองเป็นศิษย์ของพระองค์ ควรยึดหลักว่า **ไปดี** นี้ให้มั่น. ชีวิต ของตนเองได้ตั้งเข็มมุ่งหมายทำอะไรลงไปแล้ว จงบำเพ็ญให้ถึงที่สุด อย่าถอยหลัง. รักษาความดีที่มี อยู่ให้มั่นคงแน่นอนหาจุดเก็กรักษาความดีของมัน. พุทธบริษัทที่ต้องสึกจากสมณะเพศ หรือคืน กลับจากการเป็นอุบาสก อุบาสิกา หรือคนที่ทำงานจับจ้องอันแน่นอาภูล ก็เพราะไม่ยึดหลักนี้. เป็น สมณะไปในที่ใด อย่าเบียดเบียนรบกวนมหาชนเขาอดทนระอาใจ ดังเรื่องในวินัยปิฎก^๓ เทรส กัณฑ์ เทรสกัณฑ์ กล่าวว่า ชาวบ้านถูกพวกพระรุมขบองจนต้องคอยหลบ เห็นวัวแดง ๆ กี่ตัวหนึ่ ด้วย สำคัญว่าพระมาขอ เป็นต้น. แต่จะทำประโยชน์สุขให้แก่เขาตามหน้าที่ของผู้ที่คลุมกายด้วยผ้ากาสา ยะไม่นอกรัตนกรอย. ถ้าเป็นฆราวาสก็ถือหลักการบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น. รวมความ ว่าไปในที่ใด กลับมาจะต้องให้คนในที่นั้นสรรเสริญส่ง และเสียใจในการจาก. รู้จักทำตนให้พ้น อันตรายต่าง ๆ ด้วยความรู้จักระวัง และมีคุณความดีอันจะแวดล้อมเป็นรั้วให้แก่ตนได้ ความดีที่ ทำไว้นั่นเอง เป็นตัวโชคดีหรือชะตาดีพระเคราะห์ดี. ชีวิตก็จะดำเนินไปด้วยอาการอันราบรื่น ผล ที่สุด เมื่อตายไปก็มีผู้เสียสละและระลึกถึง ไม่มีใครคิดใจเพราะการตายของเรา. เป็นเช่นนี้ จึงจะ เรียกว่าศิษย์พระสุคต. ภิกษุที่ปฏิบัติในหลักนี้ได้ดี ไม่เรียกว่าสุคโตอย่างพระพุทธรเจ้า แต่เรียกว่า **สุปฏิปันโน** คือผู้ดำเนินไปดีหรือถึงแล้วดี.

๗. โลกวิทู = รู้แจ้งแล้ว

“**ดูทั้งหลาย จงมาดูโลกนี้ ที่งดงามเปรียบด้วยราชรถ, ที่พวกคนโง่พากันจมติดอยู่ แต่นักรู้ทั้งหลาย ไม่เกี่ยวข้องด้วย**”

^๓ ไตร. ถ. ๑ น. ๓๒๕ พ. ๔๕๕

^๔ ธ. พ. ไตร. ถ. ๒๕ น. ๓๗ พ. ๒๓

นี่เป็นพุทธคำรัส ที่แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงทราบชัดลักษณะความเป็นไปของโลกเพียงไร. ทรงทราบอย่างไรบ้าง ดังจะได้พรรณนา :

๑. **ทรงทราบความเป็นไปตามธรรมชาติของสัตว์.** สัตว์ทุกจำพวกต้องขวนขวายเลี้ยงตัว มีการแย่งชิงอิฉาวิชาเบียดเบียนกันเพราะเรื่องนี้ ถ้ากำลังน้อย ต้องขวนขวายป้องกันตัวอีกด้วย ต้องต่อสู้ศัตรู, เมื่อไม่มีศัตรู ก็อยากแผ่อำนาจของตนให้กว้างขวางออกไป ไม่มีจำกัดเพียงพอ ขวนขวายรวมกำลังไว้ประหัดประหารกัน ใครดีก็ได้ไม่เห็นธรรมเป็นใหญ่ โลกจึงอาภยธรณ์ไปด้วย ทุกข์. เพราะทรงทราบเรื่องนี้ จึงได้ทรงสั่งสอนให้มีเมตตากรุณา เว้นจากเบียดเบียนกัน เพื่อผู้มีกำลังน้อยก็จะอยู่เป็นสุข ผู้ที่มีกำลังมากก็ไม่ถูกเขาจองเวรคอยแก้แค้น.

๒. **ทรงทราบวิปริณามธรรมของโลก.** ประชุมแห่งหมู่สัตว์ที่ตั้งกันอยู่เป็นปีกแผ่นแน่นหนา เป็นบ้านเมือง ประเทศ ก็ดี ย่อมแปรปรวนไปตามยุคสมัยและปัจจัย ผู้เคยมีอำนาจมากที่สุด อาจต้องกลายเป็นคนมือสั้นเท้าสั้นในภายหลัง, อาจตายอย่างไม่มีเกียรติ, ประเทศที่เคยเอิกเกริกใหญ่โต อาจกลายเป็นเมืองน้อย (เช่นกรีกและโรมัน), เป็นต้น. การที่ทรงทราบความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ ทำให้หายตื่น หายง หายทะยานอยาก ในการเป็นเจ้าเป็นใหญ่ที่ไม่แน่นอนยั่งยืน และไม่ทรงปรารถนาที่จะเกี่ยวข้องกับสิ่งที่แปรปรวนเป็นธรรมดา เช่นนั้น.

๓. **ทรงทราบความที่สัตว์ทุกจำพวก ต่างมีทุกข์ประจำชั้นของตนเสมอกันไปหมด.** คนยากจนจะต้องทำงานตรากตรำ เขาเห็นตัวเองเป็นทุกข์เพราะจน เห็นคนมีเงินว่าเป็นสุข, ฝ่ายคนมีเงิน ก็เห็นว่าตนเต็มไปด้วยทุกข์ โดยต้องหาเงินให้พอใช้มาก ๆ ต้องแข่งขันกัน ต้องป้องกันอันตราย อันจะเกิดแก่ชีวิต เพราะมีเงิน ต้องเลี้ยงบริวาร. กลับเห็นว่าคนจนเป็นสุขใจยิ่งกว่า. ราษฎรเห็นตนเป็นทุกข์ เห็นเจ้านายเป็นสุข เจ้านายก็เห็นตนเป็นทุกข์ เห็นราษฎรเป็นสุข เช่นเดียวกันต่างมีภาระหนักไปคนละทาง เพราะทุกคนล้วนมีความอยากไม่รู้จักอ้อมเสมอกันไปหมด. การที่ทรงทราบเช่นนี้ ทำให้พระองค์ทรงเบื่อหน่ายโลกและแสวงหาทางดับทุกข์ในใจให้แก่โลก.

๔. **ทรงทราบกามโดยเป็นสภาพเผาผลาญและผูกมัด.** สัตว์ทั้งสิ้นมีหัวใจมดลึกลึกอยู่ในบ่อเปลือกตม คือกาม ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่ยั่วกำหนดราคาค่าฤษณา, มันเผาผลาญใจให้เรา ร้อนเมื่อยังไม่ได้ ได้มาแล้ว เผาด้วยความหึงหวง. ครั้นแตกสลายพลัดพรากไป ก็เผาผลาญด้วยความอาลัย เหี่ยวแห้งใจ ช้ำยังผูกมัดให้พะวงหลง คิดแน่นอนไม่ปลอดโปร่ง เป็นฝ่าหนูปิดบังปัญญา

ความคิดที่จะถอนตนให้ขึ้นจากบ่อเปือกตมนั้นได้ (เช่นเดียวกับคนติดฝิ่น) สัตว์ผู้โง่เขลา จึงยอมเสียชีวิตได้เพราะกาม ประพฤติชั่วเพราะกาม โลกเต็มไปด้วยกาม มนุษย์ทั้งหมดชอบโลก ก็เพราะมีกาม, เนื่องจากทรงทราบความจริงข้อนี้ จึงถอนพระองค์ออกจากกามได้ เขือกเย็นและเป็นอิสระจากปีศาจแห่งกาม.

๕. **ทรงทราบบุคคลและสถานที่เสด็จไปอย่างประปรัง.** เมื่อออกผนวชแล้วก่อนตรัสรู้ พระองค์เป็นนักจาริกแสวงบุญ. ครั้นตรัสรู้แล้ว เป็นนักท่องเที่ยวโปรดสัตว์ ทรงชำนาญเรื่องหนทาง, อาหาร, สถานที่, ดินฟ้าอากาศ, อันเป็นการปลอดภัยในการท่องเที่ยว. ทรงพบเห็นเหตุการณ์และบุคคลมาก เพราะการสมาคม เป็นเหตุให้ทรงทราบจิตใจอหังการของคนทุกชั้นอย่างละเอียดละออ อาจสั่งสอนดัดใจให้เขาเชื่อและเห็นตามความจริงได้โดยง่าย เรียกว่าทรงมีขำพระญาณ. คนเรามักรู้จักกันแต่ภายนอกส่วนพระองค์ทรงทราบคนทั้งหมดถึงภายในใจ, ข้อนี้เป็นประโยชน์แก่การวางกฏบัญญัติสั่งสอนพระธรรมให้ถูกตามอุปนิสัยและกาละเทศะ.

(ที่ยิ่งไปกว่านั้น พระอรรถกถาจารย์ได้เกณฑ์ให้ทรงทราบโลกตามคัมภีร์ว่าด้วยโลกที่เชื่อถือกันในสมัยนั้น พิสดารยิ่งขึ้นไปอีก เช่น เกณฑ์ให้ทรงทราบว่า โลกหนาเท่าไร น้ำที่ทานโลกหนาเท่าไร ลมที่ทานน้ำหนาเท่าไร ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดันหว่าประจำทวีป ฯลฯ เป็นต้น มีประมาณเท่าไร, ข้าพเจ้าจะเว้นเสีย ไม่นำมากล่าวในที่นี้).

๖. **ทรงทราบกฎแห่งกรรมที่มีประจำอยู่ในโลก.** ทรงทราบผลกรรม คือผลแห่งการกระทำ ว่าเป็นเครื่องจำแนกสัตว์ให้เป็นไปต่างกัน จะสุขทุกข์ ชั่วดี สูงต่ำ ก็เพราะกรรมของผู้นั้น ไม่ใช่เพราะวรรณะ, เพศพรรณ, ชาติตระกูล, ซึ่งทำให้มีมานะกระด้างถือตัวจัด ถือพวกพ้อง เขาเรา, และไม่ใช่เพราะพระเจ้าผู้สร้างหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไหน. ทรงสอนให้ยึดเอากรรมของตนเป็นหลักเกณฑ์เว้นจากกรรมชั่ว ประกอบกรรมดี. การที่ทรงทราบหลักข้อนี้ ทำให้ศาสนาของพระองค์ ลงรากฐานได้มั่นคง จนพระองค์ได้นามว่าพระเจ้าแห่งความสัตย์, ใครคิดแล้วเป็นต้องเห็นจริงตาม เว้นแต่จะคิดไม่เป็นเท่านั้น.

๗. **ทรงทราบโลกโดยปรมัตถ (คือสิ่งซึ่ง).** พระปรีชาญาณอันแหลมคมสอดส่องดูความเท็จเทียมล่อลวงของธรรมชาติในโลก. ทรงทราบโลกโดยความเป็นสังขาร คือสิ่งที่ปรุงแต่งกันเองให้กลายเป็นสิ่งอื่นๆ แล้วแต่งกันต่อไปอีก จนสำเร็จเป็นคนบ้าง สัตว์บ้าง สิ่งของต่าง ๆ บ้าง. เมื่อ

กระจายสิ่งเหล่านั้นออกเป็นส่วน ๆ ด้วยปัญญา จะเห็นเป็นส่วนเป็นกองเรียกว่าชั้นบ้าง ชาติบ้าง ทุกส่วนล้วนแต่เกิดขึ้นชั่วคราว เปลี่ยนแปลงลงเรื่อย ในที่สุดก็ดับลง. หลาย ๆ ส่วน ประกอบกันเข้ากันเป็นรูปกาย รูปกายจึงเป็นของไม่ยั่งยืน เปลี่ยนไปเป็นนิจ. ธรรมชาติเป็นผู้ฉาบทาความช่วยวน เป็นเหยื่อล่อไว้ภายนอก ซ่อนเอาความทุกข์ ความไม่งาม กลิ่นเหม็น และความแฉะกัดเผาผลาญไว้ภายใน ล่อให้หลงคิดเช่นเหยื่อที่หุ้มเบ็ดเหมือนฉะนั้น. พระองค์อาจแยกออกเป็นส่วนตัวย่อย จนเห็นว่าเป็นของหาค่ามิได้ ไม่ควรหลงคิดอยู่ในโลกนี้ ซึ่งคนเขลาเข้าใจว่างามแล้วหมกจมอยู่ด้วยการเข้ายึดถือว่าของฉัน ๆ. ส่วนนักรู้เพราะได้พิจารณาเห็นแล้วกลับเบือนหน้าทำใจไม่ให้เกิดข้องด้วย ไม่เข้าไปเป็นทาสของสิ่งเหล่านั้น วางเฉยอยู่ได้, ในที่สุดก็ดับสนิทไปจากโลกอันยุ่งเหยิง.

แท้จริง การตรัสรู้โลกุตตรธรรมหรือพระนิพพาน อันได้แก่ ความดับทุกข์นั่นเอง เป็นการรู้จักโลกอย่างยิ่ง. พระนิพพานเป็นที่สุดแห่งโลก. ผู้รู้จักที่สุดแห่งโลก ก็หมายความว่ารู้จักโลกจบหมด. การที่รู้จักโลกจบหมด ก็คือรู้จักโลก, ที่เกิดของโลก, ความดับของโลก, และทางให้ถึงความดับของโลกนั้น. ก็สิ่งทั้งสี่นี้ ปรากฏอยู่ในร่างกายของมนุษย์เรานี่เอง. พระองค์ตรัสไว้ในโรหิตัสสวรรค จตุก. อ. ว่า แน่ะเธอ ! ในร่างกายที่ยาววาหนึ่ง มีพร้อมทั้งสัญญาและใจนี้เองเราบัญญัติ โลก, เหตุเกิดของโลก, ความดับของโลก, และทางให้ถึงความดับของโลกไว้.”

ในที่นี้ โลกหมายถึงทุกข์, ถ้ารู้จักโลกดี ก็ต้องเห็นทุกข์ เพราะทุกข์คือโลก โลกคือทุกข์. พระองค์ทรงทราบความข้อนี้แจ่มแจ้ง จึงได้เลิยทราบไปถึงโลกุตตร อันเป็นสุข เพราะพ้นจากโลกและเรื่องนี้ จะศึกษาทดลองได้จากร่างกายมนุษย์เท่านั้น. ๑

พวกเราทั้งหลายเป็นศิษย์ของพระองค์ผู้โลกวิทู ควรรู้แจ้งโลกพอสมควรแล้วทำตนให้เหมาะแก่โลก ไม่ต้องฝืนโลกให้มาเหมาะกับตน ซึ่งเป็นการทำไม่ได้เลย. รู้จักทำให้ใจสงบ ไม่ทะเยอทะยานถึงกับก่อไฟขึ้นในอก, มองเห็นทุกข์ประจำชั้นของมนุษย์ทั้งหมดแล้ว ไม่น้อยใจ เสียใจ หรือทั้งทุกข์นี้ วิ่งไปจับเอาทุกข์อื่นซึ่งหนักยิ่งขึ้นไป. ควรบากบั่นฝึกฝนตามฐานะของตน อย่าเป็นทาสกาม แต่จะสังเกตเห็นเหตุการณ์ บุคคล สถานที่ ที่แวดล้อมตน ให้เข้าใจแจ่มแจ้งเพื่อปลอดภัย. เชื้อกรรมอันเป็นเครื่องเย็นใจ หาสิ่งอื่นเสมอมิได้ เพราะไม่เข้าใคร เป็นอิสระแก่ตัว และรู้จักสภาวะธรรมดา โดยความเป็นของต้องเกิดขึ้นแล้วแปรปรวนไปจนแตกดับ จนหายตื่นหายหลง ห้ามกั้นการทำ การแสวง การป้องกัน ที่นอกกริตนอกรอยของตนเสียได้.

๘. อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ = เป็นผู้ฝึกคนพอฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งกว่า

คำว่า “สารถิ” แปลตามตัว ผู้ให้เล่นไป, โดยความ คือผู้ฝึกฝนด้วยการทรมาน. คำว่า “ปุริสทมฺม” คือ คนที่พอฝึกสอนได้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เวไนยสัตว์ หรือสัตว์ผู้พอจะนำไปได้. อนุตฺตโร หมายความว่าผู้ฝึกก็ดี อากาที่ฝึกก็ดี ไม่มีอย่างอื่นยิ่งกว่า. อธิบายดังต่อไปนี้

ควรทราบว่า การฝึกหัดม้า เป็นการออกหน้าออกตาในอินเดียครั้งโน้น. โวหารว่า สารถิ จึงถูกนำมาใช้เรียกพระผู้มีพระภาคผู้ฝึกคน เพื่อให้ฟังเข้าใจง่าย, แต่คำว่า บุรุษที่พอฝึกได้ บ่งอยู่แล้วว่า พระองค์ฝึกได้แต่บางคนเท่านั้น. ผู้ที่ฝึกไม่ได้ เพราะเขาไม่รับคำสอนก็ยังคงมี เช่นกับ ม้าบางตัวที่ฝึกไม่ได้เหมือนกัน. ในเกสิสูตร^๕ จตุก. อ. กล่าวถึงการสนทนาของพระองค์กับนาย ภาณุม้าคนหนึ่ง พอที่จะให้ทราบปฏิบัติของพระองค์ได้ดี. นายเกสิภาณุม้านั้น ฝึกม้าด้วยอุบาย อันละเอียด คือปลอบโยนบ้าง ด้วยอุบายหยาบคือเขี่ยดินบ้าง ก็สำเร็จ, ถ้าฝึกถึงอย่างนี้แล้ว ม้านั้นยัง ใช้การไม่ได้ ก็ฆ่าเสีย เพื่อรักษาชื่อเสียงของตนและอาจารย์. ฉันทใดก็ดี พระองค์ทรงฝึกบุรุษด้วย อุบายละเอียด คือแสดงสุคติ สวรรค์, อุบายหยาบ คือทุกคืนรัก และอุบายทั้งละเอียดและหยาบ คือ ทั้งสุคติและทุกคืนปนกัน สัตว์ฝึกอย่างนี้แล้ว ยังรับเอาไม่ได้ ก็ทรงฆ่าเสียด้วยการไม่กล่าวสั่งสอน อีกต่อไป ฉันทนั้น.

สำหรับการฝึก ควรทราบตามนัยแห่ง เกวิฏฐสูตร^๖ สีล. ที. ที่ตรัสไว้ว่า ทรงพอ พระทัยฝึกฝนทรมานคนด้วยอนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือพรั่าสอนด้วยศีลสมาธิปัญญา, ไม่พอใจทรมาน เขาด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ คือการแสดงฤทธิ์ให้ดู เพราะไปพ้องกับวิทยาชื่อ คันธารีของโบราณ กล่าว จะถูกครหาว่าเล่นวิทยานี้. และไม่พอพระทัยทรมานด้วย อาเทศนาปาฏิหาริย์ คือดักใจได้ทุกท่า เพราะ ไปพ้องกับมนต์ชื่อ มณิกา ของเก่าเหมือนกัน กล่าวจะถูกครหาว่าเล่นมนต์นี้ หาใช่ญาณหรือวิชาที่ ประเสริฐไม่, เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงทรงสั่งสอนด้วยการยกเหตุผลมาแสดงจนเขาเห็นจริง พา

^๕ เกสิสูตร ไตรปิฎก เล่ม ๒๑ หน้า ๑๕๐ บรรพ ๑๑๑

^๖ เกวิฏฐสูตร ไตร. เล่ม ๕ หน้า ๒๑๓ บรรพ ๓๓๕

กันอัศจรรย์แล้วทำตามโดยเต็มใจ การทรมานนั้นจึงเป็นผลดี และสงบเรียบร้อยเป็นการทรมานที่ไม่มีอันดีไปกว่า.

ข้อว่า ไม่มีใครยิ่งกว่า ในส่วนตัวผู้ฝึกคือพระองค์นั้น พอจะรู้ได้ด้วยคำสรรเสริญของ นายเปสสะ ที่กราบทูลว่า การฝึกสัตว์เดรัจฉานนั้นง่าย เพราะมันตื่น คือตรงไปตรงมา อาการภายนอกกับใจตรงกัน พอจะสังเกตรู้. ส่วนมนุษย์นั้น ปากอย่างใจอย่าง จึงฝึกยาก แต่พระองค์กลับฝึกได้ดี โดยไม่ต้องใช้อาชญาเขี่ยนตืออย่างใดเลย. อีกอย่างหนึ่ง การที่ฝึกสัตว์ ก็เพื่อค่าจ้างและชื่อเสียง หรือใช้สอยอันล้วนแต่เป็นประโยชน์ตน ส่วนการฝึกของพระองค์ไม่ได้ประโยชน์ตอบแทน นอกจากจะเป็นประโยชน์สุขแก่ผู้ถูกฝึกนั่นเองเท่านั้น นี้ข้อว่า พระองค์เป็นสารัตถ์ที่หาตัวจับไม่ได้.

ข้อว่า สัตว์ที่พระองค์ฝึกแล้ว ไม่มีอันยิ่งกว่านั้น รู้ตามนัยแห่งสพายนวิภังคสูตร^๗ ม. อุ. กล่าวไว้ว่า สัตว์ธรรมดาเช่นม้าเป็นต้น ฝึกแล้วก็ทำได้เท่าที่เขาฝึกให้เท่านั้น ถึงจะได้หลายอย่าง ก็ต้องทีละอย่าง, ส่วนคนที่พระองค์ฝึกแล้ว นิ่งทีเดียวทำได้หลายอย่าง แล่นไปได้ ๘ ทิศ (รูปมานสีและอรุปมานสี?). และอาจแล่นไปสู่พระนิพพาน อันเป็นสถานที่ถึงได้ด้วยยาก ดังตรัสไว้ใน ธ. จุ. ว่ามนุษย์ที่ฝึกดีแล้วประเสริฐกว่าม้าอัสดร ม้าอาชานัย ม้าสินธพ ช้างกฤษร ช้างมหานาคแม้ที่ฝึกดีแล้ว เพราะมันจะไปสู่สถานที่ยังไม่เคยไป (คือพระนิพพาน) เหมือนกับ บุรุษผู้ฝึกตนแล้วหาได้ไม่. ๗

๘. สตุถา เทวมนุสฺसानิ = เป็นครูของเทวดาและมนุษย์

ข้อนี้ หมายความว่า เป็นครูของโลก, พระองค์เป็นนักสอนความดับทุกข์ เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่าใดก็ตาม ตกอยู่ในห้วงทุกข์ พระองค์ควรแก่ความเป็นครูของสัตว์เหล่านั้นทุกเพศทุกชั้นโดยไม่จำกัด. พระองค์ทรงมีความรู้เพียงพอที่จะเป็นบรมครูของโลกได้ เพราะเป็นผู้รู้ถึงธรรมที่ควรรู้ ดังกล่าวแล้วในบท อรหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ, ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะอาการที่พระองค์แสดงธรรมสั่งสอนสัตว์โลกอย่างไร แล้วเราจงพากันทำตามเท่านั้น, พอที่จะย่นเป็นหัวข้อได้ดังต่อไปนี้:-

^๗ สพายนวิภังคสูตร ไตร. ล. ๑๔ หน้า ๑๕๐ บรรพ ๖๑๗

๑. **ไม่สั่งสอนเพื่อลาภ.** พระองค์ละทิ้งราชสมบัติอันบริบูรณ์ด้วยกามคุณ เสด็จออกมาดำรงตำแหน่งครูของโลก, ถ้าทรงประสงค์ลาภหรืออามิสจากการแสดงธรรมแล้ว คงไม่ละราชสมบัติออกมาถือตำแหน่งนี้. ตามบาลีที่กล่าวถึงครั้งกระโน้น ไม่มีตรงไหนจะสื่อให้เห็นว่า มีประเพณีเรื่องกัณฑ์แก่พระพุทธเจ้า หรือสาวกเมื่อแสดงธรรมเลย (นอกจากอรรถกถาตอนหลัง ๆ) การแสดงธรรมในครั้งนั้นเป็นหน้าที่ของผู้แสดงจะต้องเข้าไปแสดงในฐานะที่ตนเป็นผู้บำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น แม้เขาจะเชื่อเชิญหรือไม่ก็ตาม เมื่อเป็นคราวควรแก่การแสดงแล้ว ต้องสอนหรือแนะนำเขาทันที. มาบัดนี้ไม่เป็นเช่นนั้น ไม่ค่อยมีใครสมัครแสดงธรรม โดยไม่มีการเชื่อเชิญจากเจ้าภาพ ซึ่งมีประเพณีแน่นอนตายตัวว่า ต้องถวายสิ่งของและเงิน การแสดงธรรม จึงกลายเป็นหน้าที่ของคนมีเงินอยากฟัง หรือประกอบพิธีอะไรสักอย่าง หรือเกี่ยวแก่ชื่อเสียง จะต้องจัดหาผู้แสดง มาแสดงด้วยทำนองที่ต้องใช้มูลค่า แต่เรียกว่าบำเพ็ญบุญ, ให้มาแสดงที่ที่อยู่ของตนก็มี ให้แสดงที่วัดประจำทุกวันก็มี ซึ่งที่แท้จริงแล้ว ศิษย์พระพุทธเจ้าผู้ตามรอยพระองค์น่าจะสมัคร หรือคอยหาโอกาสเข้าไปแสดง อย่างพระองค์จึงจะควร.

ใน ลากสักการลัญจก ลัญจกนิยาย, ตรีสเรื่องลากไว้มาก, จะกล่าวพอเป็นตัวอย่าง เช่น ตรีสว่า “ภิกษุ ท.! หากว่าลากสักการะกระทบภิกษุผู้ยังต้องศึกษา ยังไม่บรรลอรหัตตผลแล้ว ไชรี ย่อมเป็นอันตรายแก่เธอ. ภิกษุ ท.! ลากสักการะเป็นของหยาบช้ำ เผ็ดร้อนหยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุนุตรโยคักเขมธรรมอย่างนี้, ภิกษุ ท.! พวกเธอควรศึกษาอย่างนี้แล.” เท่านั้นก็พอเห็นได้ว่า ลากกับธรรม ควรห่างกันเสียทีเดียว ที่ไหนมีลาก ที่นั่นไม่มีธรรม, ที่ไหนมีธรรม ที่นั่นไม่ลาก, ลากเป็นผู้ไล่ ธรรมเป็นผู้หนี, จึงเป็นอันมั่นใจว่า หลักธรรมของพระศาสดา ต้องไม่สั่งสอน หรือแสดงธรรมเพื่อลาภ, การอ้างว่าเขาถวายแล้วรับเพื่อฉลองสักขานัน ไม่เป็นข้อแก้ตัวที่มีเหตุผลเพียงพอเลย แท้จริงยังไม่รับ น่าจะเป็นที่ขบใจของทายก และเป็นธรรมแท้. ถ้าหากจะมีการถวายเพื่อเกื้อกูล ก็ไม่ควรถวายเนื่องกับการแสดงธรรม อันจะกลายเป็นเรื่องมัวหมอง เป็นประเพณีที่ให้โทษติดต่อกันไป.

๒. **แสดงธรรมด้วยเมตตา.** พระองค์ได้ทรงฝากหลักสำหรับธรรมกถึกไว้ข้อหนึ่งว่า “เมื่อแสดงธรรมแก่ผู้อื่น พึงตั้งเมตตาจิตเป็นเบื้องหน้า ไม่พึงมุ่งอามิส คือ ลาภผล, เมตตาคือความรัก อันประกอบด้วยธรรม (ไม่ใช่ประกอบด้วยความกำหนัด เช่นความรักระหว่างเพศ แล้วแสดงธรรมเลียบเคียงให้เขารักคนบ้าง, หรือรักเพราะเขาถวายสิ่งที่ตนต้องประสงค์แล้วสรรเสริญยินยอมจนคำพูดนั้นเกินความเป็นจริงไป.) เมตตา คือความรักด้วยความอยากให้เขาเป็นสุข ในฐานะที่เป็น

มนุษย์ร่วมโลกด้วยกัน แต่เป็นผู้ยังมีปัญญาอ่อนต่อการที่จะทำตนเองให้เป็นสุขได้ตามลำพัง. เมตตานี้เป็นบารมีอันหนึ่ง ที่พระโพธิสัตว์ได้เก็บเล็กผสมน้อยมาตั้ง ๔ อสงฆ์แสนกัปป์ จึงจะแก่กล้าถึงที่สุด เป็นพระพุทธเจ้าได้. โลกต้องการเมตตาอยู่เสมอ. ผู้ที่มีเมตตาแท้จริงแล้วทำอะไรลงไปด้วยเมตตานี้ จึงเป็นเจ้าหนี่โลก. พระศาสดาผู้เป็นบรมครูของเราทั้งหลาย จึงทรงสั่งไว้ว่า ให้แสดงธรรมด้วยเมตตา.

๓. มุ่งธรรมเป็นใหญ่. พระองค์สอนว่า คำที่พระองค์ตรัสเองก็ตาม ที่อาจารย์สอนให้ก็ตาม ตลอดจนคำที่ได้ยินได้ฟังมาจากไหนก็ตาม อย่าเพื่อเชื่อในทันที ต้องคิดดูให้เห็นว่าดีหรือชั่ว จริงหรือไม่จริง ด้วยตนเองเสียก่อนแล้วจึงเชื่อ, เช่นกาลามสูตรที่ตรัสแก่พวกกาลามชนเป็นต้น ตลอดจนสูตรอื่นที่เหมือนกัน, นี้ก็เพราะมุ่งธรรมเป็นใหญ่ ไม่มุ่งบุคคลเป็นใหญ่, มีเชื่อบุคคล แต่เชื่อธรรม.

พระองค์สอนให้คิดหาเหตุผล แสดงเหตุผลให้แก่ผู้ฟัง ไม่ปิดบังอำพราง, ไม่สอนคนโน้นอย่างหนึ่ง สอนคนนี้อีกอย่างหนึ่ง ด้วยความลำเอียง, พุคตรงไปตรงมาอย่างเป็นธรรม ไม่ต้องคิดถึงว่าจะชอบใจผู้ใดหรือไม่. เหล่านี้ ล้วนแต่บ่งว่า มุ่งธรรมเป็นใหญ่.

๔. ต้องทำให้ได้เหมือนที่สอนเขา. ตรัสไว้ว่า ฟังตั้งตัวเองไว้ในคุณที่สมควรเสียก่อน จึงค่อยสอนผู้อื่นภายหลัง, และฝึกตนให้ดีเสียก่อน จึงค่อยฝึกผู้อื่น เพราะคนนั้นฝึกยากกว่าผู้อื่น. จะสอนเขาให้มี ศีล มีหิริโอตตปยะเป็นต้น ตนเองควรทำเช่นนั้นให้ได้เสียก่อน ไม่ใช่ไปอ่านหรือฟังจากใครแล้วมาสอน ผู้ที่ทำไม่ได้เหมือนสอน เป็นผู้ควรติเตียน และพระองค์ทรงอนุญาตให้ติ ดังพุทธภาษิตที่ตรัสแก่โลหิจจพราหมณ์ ในโลหิจจสูตร สีล. ที.^๔ ว่า ครูที่ควรติเตียนมีอยู่ ๓ พวก คือ ๑. ผู้ที่ออกบวชแล้วแต่ไม่ทำตนให้บรรลุมรรณธรรมอันใด ๆ เสียก่อน มาสอนผู้อื่น. คำเทศน์ของเขาไม่มีใครเอาใจใส่เหมือนคนรักผู้หญิงที่ไม่รักตน หรือกอดผู้หญิงข้างหลัง. ๒. ผู้ที่เป็นเช่นนั้น แต่คำเทศน์ของเขามีผู้เอาใจใส่เขาเพลินไปในการสอน ละทิ้งหน้าที่ของตนที่ควรทำก่อน เช่นเดียวกับผู้ทิ้งนาของตน ไปทำนาของผู้อื่น. ๓. และผู้ที่เป็นเช่นนั้น สอนไม่มีใครฟัง เขาละสิ่งที่จะทำได้ ไปรับภาระในสิ่งที่เขาทำไม่ได้เลย เหมือนที่คนที่ตัดบ่วงเก่า เพื่อเอาบ่วงอันใหม่จะนั้น. ครูทั้งสามพวกนี้ ควรโทษทั้งติเตียน. การโทษนั้น เป็นของจริง ประกอบด้วยธรรม ไม่มีโทษ. พระองค์เองทรงยึดหลักนี้มั่น และสอนไว้ เพื่อป้องกันไม่ให้ละเลยต่อการที่จะทำเองให้ได้เสียก่อน แล้วจึงสอนเขา.

^๔ โลหิจจสูตร ไตร. ล. ๕ หน้า ๒๕๗ บรรพ ๒๖๐

๕. ฉลาดในวิธีสอน. ทรงเป็นผู้ฉลาดในการที่จะทำให้เขาเข้าใจ และเห็นจริงตามคำสอนนั้น เพราะทรงแสดงให้เหมาะสมแก่อุปนิสัย สติปัญญาของผู้ฟัง แสดงไปตามลำดับ ง่ายไปหายาก ต่ำไปหาสูง, ไปเพราะตลอดเวลา ทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด พร้อมเหตุผลผู้ที่ฟังจะเอาไปคิดเห็นให้เห็นได้ ไม่ต้องเชื่อด้วยมโน เพราะโดยมากมักแสดงให้เหมาะแก่เรื่องราวที่กำลังเกิดอยู่ หรือเล่าลือกันอยู่ในเวลานั้น หรือเหมาะแก่กิจการที่ผู้นั้นกระทำอยู่. (เห็นกองไฟ เทสน์เปรียบด้วยกองไฟ เช่นอัคริขันโรปมสูตร, เขาชอบไฟเทสน์เรื่องของร้อน เช่น อาทิตตปริยายสูตรแก่พวกชฎิล เป็นต้น) และตลอดเวลาที่แสดง ย่อมมีอุบายให้ผู้ฟังเกิดความสดชื่น กล้าหาญ รื่นเริง พอใจฟังในที่สุดอยากทำตาม, ไม่มีการเบื่อหน่ายว่างง. ทั้งหมดนี้ เป็นเพราะฉลาดในการแสดงธรรม.

เหล่านี้ เป็นลักษณะของพระองค์ ที่แสดงว่า ควรแก่ตำแหน่งบรมครูของเทวดาและมนุษย์ หรือครูของโลกที่แท้. เราทั้งหลาย ผู้เป็นสาวก ควรดำเนินตามให้สมกับที่ตรัสไว้ในจกกวัดติสูตร ปา. ที.^๕ ว่า “ภิกษุ ท.! พวกเธอจงเที่ยว (คือดำเนินตน) ไปในวิสัยอันเป็นของแห่งบิดาของตนเถิด...” ก็จะสมกับที่เราทั้งหลายปฏิบัติญาณตัวเองเป็นศิษย์ของพระองค์ผู้เป็นครูแห่งเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย. ๗

๑๐. พุทฺโธ = ผู้เบิกบาน

คำว่า พุทฺโธ แปลทับศัพท์ว่า พระพุทธเจ้า. มีความหมายได้หลายประการ เช่น ผู้รู้, ผู้ตื่น, ผู้ปลุก, ผู้เบิกบาน, มีอธิบายดังนี้:-

๑. ผู้รู้. หมายถึงสิ่งที่ควรรู้ เรียกญะยธรรม ได้แก่รู้ความพันทุกข์ ที่เรียกว่า ฐอริยสัง ฐุเท่าสังขารก็มี. ดังอธิบายแล้วในบทว่า สมมาสมพุทฺโธ

๒. ผู้ตื่น. หมายถึงตื่นจากอวิชชาและกิเลส อวิชชาทำสัตว์ให้โง่เขลา เปรียบคนหลับ ฐุเห็นอะไรไม่ได้ พระองค์ประกอบด้วยวิชชา ฐุสิ่งทั้งปวง จึงเปรียบด้วยคนตื่น. กิเลสทั้งสิ้นเป็นผลเนื่องมาจากรากง่าคืออวิชชา อันเป็นกิเลสอย่างละเอียดนั่นเอง.

^๕ จกกวัดติสูตร ไตร. ล. ๑๑ หน้า ๘๕ บรรพ ๕๐.

๓. ผู้ปลุก. พระองค์เองทรงตื่นแล้วมีพระกรุณาในสัตว์ผู้ยังหลับอยู่ จึงทรงปลุกขึ้นด้วยการแสดงธรรมชี้แจงเหตุผลให้เขารู้ตามเป็นจริง เช่น ทรงอธิบายให้พวกพราหมณ์ในอินเดียครั้งนั้น เลิกการถือวาระ อันเป็นเหตุให้ถือตัวจัด ไม่สามัคคีกันเข้าได้ เป็นการทอนกำลัง. ให้เลิกทาสด้วยการบัญญัติไว้ในมัจฉาณิชาของอุบาสกและไม่ให้ภิกษุรับทาสเป็นอันขาด. ให้เลิกการฆ่าสัตว์บูชาบุญแต่ให้บูชาด้วยการบำเพ็ญทาน, ให้เลิกการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการอ่อนนบวงสรวง, ให้เลิกความเห็นว่ามีตัวมีตน ในอรรถภาพร่างกายนี้ อันเป็นเหตุให้ยึดมั่นจนเกิดความร้อนใจ. และให้เห็นเป็นอนัตตา ให้เชื่อกรรม, ให้เว้นกามสุขัลลิกานุโยค และอตถกิลมถานุโยค บำเพ็ญอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา ในที่สุดแสดงพระนิพพานให้. พระองค์เป็นผู้ปลุกโลกให้ตื่นอย่างนี้.

๔. ผู้เบิกบาน. เพราะพระองค์เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น จึงสามารถพระองค์เองให้พ้นจากทุกข์และอุปสรรคในการบำเพ็ญพุทธจริยา บำเพ็ญประโยชน์แก่โลก ไม่มีอะไรติดขัด ทำพระทัยให้ชื่นบานทุกเมื่อ สรรพกิเลสและความชั่วไม่กล้ากลายพระองค์เลย จึงทรงอาจหาญสดชื่นอยู่เป็นนิจสามารถเปล่งพระสีหนาทประกาศธรรมจักรด้วยการทำให้นักู้ทั้งหลายพิสูจน์คำสั่งสอนของพระองค์, ขอมให้จับผิดหรือคัดค้านด้วยเหตุผล. เมื่อไม่มีสมณะพราหมณ์เหล่าใด โจทท้วงพระองค์ได้โดยธรรม จึงทรงบัญญัติพระองค์ด้วยอาสภัญญานะ คือตำแหน่งจอมโลก. นี่เป็นความเบิกบานไพโรจน์เต็มทีของพระองค์

เราทั้งหลายผู้เป็นศิษย์พระพุทธเจ้า ควรดำเนินตามรอยพระองค์ในทีนี้ด้วยหลักสั้น ๆ ว่า พยายามในการรู้. ชำระความโง่ให้หมดไป, ช่วยแนะนำผู้อื่นเท่าที่สามรถ, และเบิกบานสดชื่นอยู่ด้วยความสุจริตของตน เพราะไม่มีการซ่อนเร้นความชั่วอย่างใดไว้ในใจแม้แต่น้อย.๑

๑๑. ภควา = ผู้จำแนกธรรม

คำว่าภควา มีแง่หลายแง่ ในเมื่อพิจารณาถึงมูลศัพท์, โบราณจารย์เคยถกถึงเรื่องนี้แต่ก็ยากที่จะยุติ. ในทีนี้จะประมวลคำแปลหรือความหมายของคำนี้มาให้สั้นเชิง คือผู้จำแนกธรรม, ผู้มีภคธรรม, ผู้เสพ, ผู้ควรคบ, ผู้หัก, ผู้มีโชค. อธิบายดังต่อไปนี้:-

๑. **ผู้จำแนกกรรม.** ท่านแบ่งออกเป็นสองคือ ผู้กระจายกรรมทั้งหลายออกเป็นประเภท เช่นแจกอริยสัจ, ชั้น, ธาตุ, ฯลฯ ออกแสดงเป็นต้น. นี้อย่าง๑, และทรงจำแนกคือแบ่งให้แก่เวไนยสัตว์. หรือแจกกรรมทานนั่นเอง ไม่เล็กลงกว่าเทวดามนุษย์, นี้อย่าง๑.

๒. **ผู้มีภกกรรม.** ภกกรรมคือ ความบังคับจิตใจได้ในอำนาจ, ความงามแห่งอวัยวะคือรูปกาย และธรรมกาย, สิ่งที่ปรารถนาเป็นงานชิ้นใหญ่ในชีวิต, และความเพียร. ภกกรรมเหล่านี้มีพร้อมในพระองค์ไม่มีใครสู้.

๓. **ผู้เสพ.** หมายถึงความที่พระองค์ได้เสพคือดีมรสแห่งอมตธรรมหรือนิพพาน, ทรงเสพอยู่กับรสอันประเสริฐนี้จนตลอดพระชนมายุ.

๔. **ผู้ควรคบ.** ในโลกนี้ไม่มีใครเป็นนักบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นยิ่งกว่าพระองค์จำเดิมแต่เป็นโพธิสัตว์เที่ยวไปในสังสารวัฏฏ์ได้สละสิ่งของที่มี สละอวัยวะหรือชีวิตก็มี ในครั้งสุดท้ายเป็นผู้ชี้พระนิพพานจึงเป็นผู้น่าคบยิ่ง.

๕. **ผู้หัก.** คือหักวงล้อแห่งการเวียนเกิดเวียนตาย ไม่ให้มีการหมุนอีกต่อไป คือการแสดงธรรมให้สัตว์หลุดพ้นถึงที่สุดแห่งทุกข์ ไม่มีจุดและอุบัติอีกต่อไป, กิเลสและบาปกรรมหมดฤทธิ์, ไฟทุกข์ดับสนิท โลกแห่งอริยสาวกสงบเยือกเย็น.

๖. **ผู้มีโชค.** ครั้งปฐมวัย "ได้รับความทะนุบำรุงประคับประคอง ในฐานะบุคคลผู้ที่บิดามารดาหวังให้ดำรงตำแหน่งจักรพรรดิ ตามคำทำนายของพราหมณ์ผู้รู้มหาปุริสลักขณพยากรณ์, ตอนมัชฌิมวัยได้ออกบวช ได้ตรัสรู้เต็มเปี่ยม สมดังพระประสงค์, เสร็จแล้วแสดงธรรมสอนสัตว์ไปจนถึงปัจฉิมวัย ไม่มีอุปสรรคกีดกัน ประดิษฐานพระศาสนาได้มั่นคง มีผู้นับถือยอมเป็นสาสนิก, ไม่มีใครขัดขวางหรือต่อต้านคิดทำลายพระองค์ได้ แม้แต่ผู้ประสงค์ร้าย ก็พ่ายแพ้ภัยตัวเอง, จึงเรียกว่าคนมีโชค.

เราทั้งหลาย เป็นศิษย์ของพระองค์ในข้อนี้ จำดำเนินตามรอยพระบาทบุคคลได้ด้วยหลักคือ เป็นนักพิจารณาแยกเหตุผลออกพิสูจน์ เพื่อรู้จักและเข้าใจสิ่งต่าง ๆ โดยละเอียดชัดเจน, เจือจานคนข้างเคียงด้วยความรู้นั้น ๆ, มีคุณสมบัติความดีเป็นหลักประจำใจพอควรแก่อัตภาพ, เสพคบแต่

กุศล, ทำตนให้เป็นที่น่าสมาคมแก่คนทั่วไป ทำลายล้างความชั่วอันเป็นมลทิน อย่าให้มีอยู่ในตนได้ในที่สุดก็จะเป็นผู้มีโชคดีเป็นแน่แท้. ๑

๑๒. แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น, ท่ามกลาง - ที่สุด

การแสดงธรรมของพระองค์ไม่มีพิธีรีตอง เพราะที่แท้ก็คือการสนทนากับคน ๆ หนึ่งนั่นเอง, พระองค์ทรงอธิบายความ, ย้อนถามเมื่อควรย้อน, ยอมให้ค้านเมื่อยังสงสัย, ทรงชี้แจงพร้อมด้วยตัวอย่างเปรียบเทียบและคำพูดอันจูงใจสะกิดใจให้เขาใคร่ครวญยิ่งขึ้น, แม้ผู้มาฟังด้วยตั้งใจว่าจักจับผิดข่มขี้ด้อยค่า ในที่สุดก็พ่ายแพ้แก่พระองค์ยอมเป็นศิษย์, ในบาลีทั่วไปเมื่อจบเทศนา ผู้เลื่อมใสจะเปล่งคำว่า ไพเราะนัก พระโคตม, ไพเราะนัก พระโคตม, เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่ไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด, จะอธิบายพอเป็นแนว,

๑. ในสูตรหนึ่ง ๆ ขึ้นต้นด้วยคำนิทานบอกเวลาและสถานที่ตลอดจนผู้ที่มารับเทศนา, ตอนกลางว่าด้วยเรื่องที่แสดง, ลงท้ายด้วยคำนิคมคือรวบยอดเนื้อความนั้น ๆ สูตรนั้นจึงชื่อว่าเพราะโดยสถาน ๓ คือเบื้องต้นท่ามกลางที่สุด

๒. ธรรมทั้งสิ้น ชั้นต่ำ ๆ รวบยอดได้เป็นศีล ชั้นกลางเป็นสมาธิ, ชั้นสูงเป็นปัญญา เป็นลำดับเหมาะแก่แนวทางแห่งใจของผู้จะเดินตามจึงไพเราะ ๓ สถาน

๓. เมื่อกล่าวโดยทั่วไป, ปริยัติคือการศึกษางามในเบื้องต้น, ปฏิบัติคือการทำจริงในศีลสมาธิปัญญา กามในท่ามกลาง, ปฏิเวธคือมรรคผลนิพพาน เป็นผลเกิดจากปฏิบัติ กามในที่สุด, จึงได้ชื่อว่าไพเราะในที่ ๓ สถาน.

๔. เมื่อกล่าวเฉพาะวงการปฏิบัติ, การเว้นจากกามสุขัลลิกานุโยค กามในเบื้องต้น, การเว้นจากอัตตคณณานุโยค กามในท่ามกลาง, การเสพมัชฌิมาปฏิบัติ คืออริยมรรคมีองค์ ๘ กามในที่สุด.

๕. เมื่อกล่าวโดยผล, ธรรมที่เป็นอุบายเครื่องพ้นจากอบายภูมิทุกติ ชื่อว่ากามในเบื้องต้น, ธรรมที่เป็นอุบายให้หลุดพ้นจากกามคุณของมนุษย์หรือของทิพย์อันเป็นบ่วงรังรัด ชื่อว่ากามในท่ามกลาง, ส่วนที่เป็นอุบายให้พ้นไปจากภพจากชาติ ได้แก่โมกขธรรม ชื่อว่ากามในที่สุด.

๖. เมื่อก้าวโดยการละเว้น, คำสอนที่เป็นตักขณิกพหุ คือละได้ชั่วคราว ชื่อว่างามในเบื้องต้น, ที่เป็นวิกขัมภนพหุ ข่มไว้ได้นานด้วยกำลังฌาน ชื่อว่างามในท่ามกลาง, ส่วนที่เป็นสมุจเฉตพหุ ละได้เด็ดขาดไม่กลับกำเริบต่อไป ชื่อว่างามในที่สุด.

๗. เมื่อก้าวด้วยความเจริญ, ธรรมที่ทำให้ความเจริญในโลกนี้ ชื่อว่างามในเบื้องต้น, ที่เจริญในโลกหน้า ชื่อว่างามในท่ามกลาง, ที่ให้ข้ามขึ้นพ้นโลก บรรลุนิพพาน ชื่อว่างามในที่สุด. งาม ๓ สถานมีแนวความดังนี้.

ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์เข้าได้ในพวกไหน พึงทราบว่าธรรมนั้นงามโดยสถานนั้น
เถิด. ๑

๑๓. ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถะ พยัญชนะบริสุทธิบริบูรณ์

คำว่า **ประกาศ** คือการแสดงธรรมเผยแผ่, คำนี้ใช้เฉพาะพระศาสนา, ถ้าสาวกใช้อภิวัตนุติ^{๑๐} แปลว่ากล่าวโดยยิ่ง โดยความก็คือประกาศเผยแผ่เหมือนกัน. คำว่า **พรหมจรรย์** หมายถึงธรรมวินัยทั้งหมดนั่นเอง, คำว่า **พร้อมทั้งอรรถะ** คือเนื้อความพิสดาร, **พร้อมทั้งพยัญชนะ** คือคำสรุปความย่อตอนท้ายเพื่อจำง่าย มักผูกเป็นคาถา.

คำว่า **บริสุทธิ** คือไม่เจือด้วยเท็จเทียม, ทรงกล่าวธรรมใดว่าเป็นทุกข์ ก็ทุกข์จริง, ว่าทำอันตรายแก่ผู้ประพฤติ ก็ทำจริง, ว่าสุข ก็สุขจริงเป็นต้น. คำว่า **บริบูรณ์** คือพร้อมพอที่จะให้สำเร็จประโยชน์ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด ไม่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ เช่นความรู้ของอทกดาบสรวมบุตรไปติดเสียแต่อรุณมานเท่านั้นเป็นต้น.

พระพุทธคุณและพระพุทธรักษาทั้งหมดนี้ ควรเราทั้งหลายผู้เป็นศิษย์ของพระองค์ จะกำหนดถือเอาเพื่อปฏิบัติตามควรแก่เพศ เป็นแท้. ๑

จบบทนำ

^{๑๐} มีที่มาในจตุก. อ. ไตร. ล. ๒๑ น. ๒๕ บ. ๒๒.

๑

ฟังเทศน์

เกิดศรัทธาและปัญญา

อยากบวช

บทที่ ๑

ฟังเทศน์, เกิดสัทธาและปัญญา, อยากบวช.

พระบาลีที่เป็นอุทเทสในบทนี้ ดังนี้:-

“ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย! ในกาลก่อน ข้าพเจ้านั้นเป็นคฤหัสถ์ครอบครองเรือน เป็นคนไม่รู้, ครั้นเมื่อพระตถาคตเจ้าบัง สวากของพระตถาคตเจ้าบัง แสดงธรรมแก่ข้าพเจ้าอยู่, ข้าพเจ้าสดับธรรมนั้นแล้ว มีสัทธาในพระตถาคตเจ้า, ครั้นประกอบด้วยสัทธา เห็นแจ่มแจ้งว่า ฆราวาสคับแคบ เป็นที่ไหลมาแห่งธุลีคือกิเลส การบรรพชาเป็นโอกาสว่าง. ก็แต่ว่าการบรรพชาคือพรหมจรรย์นี้ คนผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติกให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ด้วยดี ดุจสังข์ที่เขาขัดดีแล้วนั้น ไม่อาจทำได้โดยง่าย, ถ้ากระไรเราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้า กาสาวะ ออกจากเรือน ถือเอาการบวชของคนไม่มีเรือน เถิด. ฯ”

[บาลี จวิโสธนสูตร อุปริ. ม.]

นิทเทศ

ความย่อในบทนี้: การตามรอยพระอรหันต์ เริ่มต้นแต่ยังเป็นฆราวาสไม่รู้ธรรม. พระตถาคตผู้ให้กำเนิดพระอรหันต์คือใคร และทรงแสดงธรรมด้วยอาการอย่างไร ได้กล่าวแล้วในบทนำโน้น, คำว่า ‘ฆราวาส’ ไม่จำกัดบุคคล จะเป็นผู้เกิดในตระกูลใดตระกูลหนึ่งก็ตาม, ครั้นได้สดับธรรมนั้นแล้ว เกิดความรู้สึกเบื้องต้นการมั่วสุมอยู่ด้วยเรื่องรบกวนใจในชีวิตฆราวาส ซึ่งมีธรรมดาแออัดคับแคบเช่นนั้น มาตั้งแต่หลายร้อยชั่วบรรพบุรุษ ไม่รู้จักจบ, เกิดความอยากในบรรพชา อันเป็นชีวิตที่ปลอดโปร่งสบาย ไม่อาภยเหมือนชีวิตคนบริโลกาม. เนื้อความอันจะพึงกล่าวในบทนี้ มีหัวข้อดังนี้:-

๑. คำว่าข้าพเจ้า หรือผู้ที่จะบรรลุมรรคผล คือใครบ้าง.
๒. การฟังในที่นี้ เป็นการฟังของใคร.
๓. ใครอาจมีความรู้สึกเช่นนี้.
๔. อยากบวชเพราะอะไรจงใจ

๕. อะไรทำให้เบื่อหน่าย.
๖. กามคืออะไร.
๗. ตัวอย่างแห่งผู้เคยรู้ลึกเช่นนั้นมาแล้ว.
๘. บัดนี้โลกทั่วไปรู้ลึกอย่างไรบ้างในเรื่องนี้.

จะได้พรรณนาความไปตามลำดับ ดังนี้:-

๑. คำว่าข้าพเจ้าหรือผู้ที่จะบรรลุมรรคผล รู้ได้โดยบาลีสามัญญผลสูตร และบาลีอื่น ๆ เช่น เกวัฏฐสูตร เป็นต้น ว่าหมายเอากุลบุตรสุดแท้แต่จะเกิดในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง โดยไม่จำกัดวรรณะ ว่าจะเป็นกษัตริย์, พราหมณ์, แพศย์, หรือสุทร เพราะอาจได้บรรลุมรรคผลเสมอกัน ไม่มีการยิ่งหย่อนกว่ากันเนื่องด้วยวรรณะนี้. สมภาพอันนี้ ปรากฏอยู่ในบาลิมจรสูตร ม.ม. เป็นใจความว่าวรรณะสี่เหล่านี้ ทำบาปอกุศล เช่น ปาณาติบาต เป็นต้น ย่อมเข้าถึงอบายทุกติเสมอกัน, ถ้าทำกุศล เช่น ทาน เป็นต้น ย่อมเข้าถึงสุคติเสมอกัน, แม้แต่กระทำผิดต่อมหาชน เช่น ทำร้ายร่างกาย เป็นต้น ย่อมได้รับอาชญาเสมอกัน, พระเจ้ามธุราตรีสรรบรองกับพระมหากัจจายนะในบาลีนี้ว่า “...จริงทีเดียวพระเจ้าเป็นเจ้า! เมื่อเป็นเช่นนั้น คนที่ต่างกันสักว่า วรรณะสี่พวกนี้ จึงไม่ต่างอะไรกัน และกระผมเห็นได้ชัดว่าไม่ต่างอะไรกัน...”

พุทธบริษัทผู้หวังตามรอยพระอรหันต์ จงไม่ควรทอดถอนใจในเรื่องชาติตระกูลของตน หากต่ำต้อย ก็หาเป็นเครื่องกีดกั้นการบรรลุมรรคผลนี้ไม่.

๒. การฟังในที่นี้ เป็นการฟังของฆราวาส ซึ่งไม่เคยศึกษาวิชาธรรมมาเลย ไม่ใช่เป็นการฟังของนักปริยัติ ซึ่งเรียนคัมภีร์จบเป็นตู้ ๆ แต่ไม่ได้แสวงการพ้นทุกข์, เป็นการฟังของผู้ที่ฟังแล้ว กำหนดเห็นสภาพแห่งชีวิต มุ่งต่อวิธีที่จะทำตนให้เป็นสุข จึงลงมือทำจริง และทำได้จริงตามนั้น. คำว่า “ธรรม” ในที่นี้หมายเอาบรรดาธรรมที่ทำให้มนุษย์หลุดพ้น อันย่อเรียกว่า จรณะ ๑๕ บ้าง, มรรค ๘ บ้าง, ลีคา ๓ บ้าง, อันข้าพเจ้ากล่าวแล้วในบทนำ ตอนวิชาจรณสัมปันโน^{๑๑} สรุปให้สั้นที่สุดก็คือ วิธีทำใจให้หลุดพ้นจากอำนาจแห่งธรรมชาติ ที่ย้ายีหัวใจมนุษย์ผู้รู้เท่าไม่ถึง เพราะอวิชา ให้รู้ถึงจนอาจทำใจให้สดชื่นอยู่ได้เสมอไป และยิ่งขึ้นไป จนในที่สุดดับไม่มีอะไรเหลือ ไม่มีวิญญานที่จะถือปฏิสนธิใหม่เพราะขาดปัจจัย, อันเรียกว่า ปรินิพพาน ไม่ต้องเกิดมา

^{๑๑} ตอนวิชาจรณสัมปันโน หน้า ๘๖.

ทรมาณต่อสู้กับธรรมชาติของโลกอีกต่อไป, ถึงหากว่ายังเป็นเช่นนั้นไม่ได้ จักมีการเกิดอีก ก็เป็นชีวิตที่สุขุมเยือกเย็น.

อรรถกถามงคลสูตร กล่าวอานิสงส์ของการฟังสองอย่างคือได้บรรลุมรรคผลในชาตินี้ อย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่ง เป็นการอบรมวาสนา เพื่อชาติข้างหน้า. กุลบุตรในบทนี้ หมายถึงผู้รับอานิสงส์ข้อต้น คือการบรรลุมรรคผลเสียแต่ในปัจจุบัน. สำหรับผู้ที่เพิ่งแต่เรียนไปมาก ๆ อย่างเดียว ฟังรับอานิสงส์ตามที่ตรัสไว้ ในปฐมสูตร ปฐมวรรค ปฐมปณณาสก จตุก. อ^๒ เป็นใจความย่อลงได้ดังนี้ว่า ตายแล้วจะได้เกิดเป็นเทวดาในเทวโลก, ธรรมจะมาปรากฏขึ้นในใจเอง, หรือมีภิกษุผู้มีฤทธิ์ขึ้นไปแสดงธรรม, หรือเมื่อมีเทวบุตรตนใดคนหนึ่ง แสดงธรรมในที่นั้น, หรือมีเทวดาผู้อนาคามีมาตักเตือนว่า ท่านจงระลึกถึงธรรมวินัยที่เคยเรียนในภพก่อน ๆ, เหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่ง เธออาจบรรลุมรรคผล ในเทวโลกได้ตามควร. แม้อานิสงส์ ที่ทรงตรัสไว้ในบาลีโพชนกสังยุตต์ เป็นต้น ว่าการฟังธรรมอาจจะระงับนิเวศน์ทั้ง ๕ ได้ก็ดี, ที่ตรัสในติกนิบาตว่าระงับความสงสัยเป็นต้นก็ดี ไม่ได้หมายความว่ากุลบุตรในบทนี้, เพราะฉะนั้นจึงควรทำความเข้าใจว่า แม้นเราเพิ่งจะได้ฟังธรรมเป็นครั้งแรก ก็อาจได้ความรู้สึกที่ใกล้ชิดต่อความเป็นพระอรหันต์ได้เหมือนกัน ขอแต่ให้ฟังด้วยความเอกาใจใส่ดังในบทว่า “ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา” เถิด ไม่ได้ประสงค์เอาการเรียนมากจนจับกำภีร์. การเรียนมาก ๆ สำหรับบางสมัยหรือบางคน ยิ่งใกล้ชิดต่อความดับทุกข์ เพราะเขาเรียนด้วยโลกจริตและโมหจริตก็ยังมี.

กุลบุตรที่ควรถือเป็นตัวอย่างในบทนี้: พระยส, อุปติส, โกลิต, และปิปลิมาณพ เป็นต้น เราควรเดินตามทางท่านเหล่านี้. เทวทัตต์กับลาภสักการะเป็นตัวอย่างแห่งผู้ที่ฟังเช่นเดียวกับเขาอื่น แต่กลับได้รับสมมติว่าเป็นผู้ที่เลวที่สุดในประวัติแห่งพุทธศาสนา. เรายังขาดผู้แสดงธรรมหรือปาฐกที่มีความรู้ในเรื่องนี้ด้วยหัวใจจริง ๆ ไม่ใช่รู้จากหนังสือหรือจำมาพูด โดยไม่ได้แทงเข้าไปภายในใจแห่งผู้ฟัง, จึงยังอาภัพต่อการตรัสรู้มากกว่าท่านเหล่านั้นที่ได้ฟังจากปากแห่งพระอรหันต์เอง. แต่อย่างไรก็ดี ขอเราจงพยายามเสมอเพื่อตามรอยท่านให้พบ.

ถึงแม้เราจะได้ฟังจากบุุชชนธรรมดาเช่นเรา ๆ หรือมีโลกะ โทสะ หนาแน่นมากกว่า เราก็ควรฟังด้วยเคารพในพระธรรมนั้น. มีตัวอย่างมาแล้วมากมายที่ผู้ฟังได้บรรลุมรรคผลเพราะได้ฟังเทศน์จากบุุชชน เพราะการฟังย่อมได้ปัญญา. ในอรรถกถา ธ. ขุ. เล่าถึงเรื่องบุตรของอนาถปิณ

^{๑๒} ปฐมสูตร ไตร. ล. ๒๑ น. ๒๕๑ บ. ๑๕๑.

ทักทอหอบดี ไปฟังธรรมเพราะบิดาจ้างให้ฟัง นักเขายังเกิดปัญญาและบรรลุได้ด้วยความสามารถของพระองค์. เพราะฉะนั้น เราจึงควรฟัง แม้เป็นสมัยที่เราเชื่อกันว่าไม่มีพระอรหันต์, เว้นแต่เราจะไม่ศึกษาด้วยใจอันประกอบด้วยธรรมเท่านั้น. คนเราส่วนมาก ไม่ได้เป็นเช่นนี้กับข้อที่ไม่รู้สแกลง เว้นแต่จะถือตัวหรือทะนงตัวต่อการเข้าไปใกล้แกง คือพระธรรมนั้น.

๓. ใครจะมีความรู้ลึกซึ้งเช่นกุกบุตรนี้. ในจตุก. อ.^{๑๑} ทรงแบ่งบุคคลเนื่องด้วยการรู้ไว้สี่พวก, พวกที่ ๑ พอได้ฟังหัวข้อย่อ ๆ เท่านั้น เข้าใจในทันที พวกนี้เรียกว่า อุกมตัตถุญ. พวกที่ ๒ ต่อได้ฟังอธิบายจึงจะเข้าใจได้ เรียกว่า วิปจิตถุญ. พวกที่ ๓ ต้องพรั่าสอนไปนานถึงจึงจะรู้ได้ เรียกว่า เนยยะ. พวกที่ ๔ เป็นพวกที่ไม่อาจรู้ได้เลยแม้จะถูกพรั่าสอนเพียงใด เพราะมีฝ้าในดวงตาหนาเกินกว่าที่ใครจะพุดให้เข้าใจได้ในชาตินี้ หรือบางทีหนาเกินกว่าที่จะนี่กอยากฟังธรรมเสียอีก. เรียกว่าปทปรมะ, ได้แก่พวกที่พระพุทเจ้าหรือใครก็โปรดไม่ได้. ใน ๔ จำพวกนี้ ๓ พวกข้างต้นเป็นลักษณะของกุกบุตรที่กล่าวถึงข้างต้น คืออาจฟังธรรมของตถาคตเข้าใจ ถึงกับออกบวชบรรลุมรรคผลตามได้.

๔. ออกบวชเพราะอะไรจงใจ. เมื่อกล่าวโดยทั่วไปในวงการบวชแล้ว ฟังจับหลักที่ตรัสไว้ใน จตุก. อ.^{๑๒} ว่า คนเลื่อมใสได้เพราะเหตุ ๔ อย่าง พวกที่ ๑ เลื่อมใสในรูปหนักในรูปแห่งศิลปะ อันเนื่องด้วยพุทธศาสนา ตลอดจนถึงใครในรูปอันเป็นกามคุณ ที่ตนคิดว่าจะได้มาด้วยการประพุดิพรหมจรรย์นี้ ในชาตินี้ ในสวรรค์ก็ดี, แล้วจึงเลื่อมใสหันเข้าบวช, เรียกว่า รูปีปปมาโณ หรือ รูปีปปลันโน. พวกที่ ๒ มีอาการอย่างเดียวกัน แต่เปลี่ยนเป็นชอบใจในเสียง เรียกว่า โหมลัปปมาโณหรือ โหมลัปปลันโน. พวกที่ ๓ แปลกออกไปบ้าง, พวกนี้เลื่อมใสในการประพุดิปอน คือ มอมแมมในเรื่องอาหาร, เครื่องนุ่งห่ม, ที่พักอาศัย และเภสัช ตลอดถึงการทำทุกกรกิริยาต่าง ๆ ด้วยเข้าใจว่านั่นเป็นสิ่งประเสริฐ เรียกว่า ลุชปปมาโณหรือ ลุชปปลันโน. ส่วนพวกที่ ๔ มีธรรมเป็นที่ปรารถแท้ เห็นสภาพแห่งชีวิตของมนุษย์ตามเป็นจริงอย่างไรแล้ว จึงอยากบวช เรียกว่า ชัมมปปมาโรหรือ ชัมมปปลันโน. พวกนี้เป็นพวกที่ประสงค์เอาในบาติอันเป็นอุทเทศข้างต้นนั้น อันเป็นผู้สามารถตามรอยพระอรหันต์ให้สำเร็จลุล่วงไปได้. ในอรรถกถาของสูตรนี้^{๑๕} กล่าวไว้อย่างน่าคิดว่า สัตว์

^{๑๑} ตติยสูตร, บุคคลงรรค, ตติยปิณณาสกั จตุก. อ. ล. ๒๑ น. ๑๘๓ บ. ๑๓๓

^{๑๒} ปัญจสูตร, ปัตถกัมมวรรค ทุคยปิณณาสกั จตุก. อ. ล. ๒๑ น. ๕๒ บ. ๖๔.

^{๑๕} อัญญกถาปัตถกมมวรรค มโนรทปุมณี ภาค ๒ หน้า ๔๑๐.

โลกทั้งหมด, ๒ ใน ๓ เป็นรูปปมาณิกา, ๔ ใน ๕ เป็นโฆสัปปมาณิกา, ๕ ใน ๑๐ เป็นลูขัปปมาณิกา, และ ๑ ใน ๑๐๐,๐๐๐ เป็นธัมมปมาณิกา, (คนเดียวอาจเป็นไปได้หลายอย่าง ก็แยกนับเอาทุกอย่าง), น่าจะลงสันนิษฐานว่า ถึงแม้ในครั้งโน้น ก็คงมีผู้ตามรอยพระอรหันต์ได้ถึงที่สุดน้อยเต็มที. มาสมัยนี้ โลกเราเปลี่ยนไปมาก ทั้งอาจมีพวกรูปปมาณิกามากกว่าพวกอื่น ก็น่าจะมีขี้ห่างเหินออกไปอีก.

๕. อะไรทำให้เขาเบื่อหน่าย. สภาพแห่งชีวิต ปรากฏเป็นของน่าเบื่อหน่ายแก่ผู้ที่พิจารณาเห็นอยู่ต่าง ๆ กัน ไม่มีหลักอันแน่นอนว่าจะต้องเห็นอย่างนั้นอย่างนี้ เสมอไปทุกคน ต้องแล้วแต่เหตุการณ์ที่แวดล้อมอยู่โดยรอบตัวเขา และทำความเข้าใจให้เกิดขึ้นถึงกับจะใคร่ค้นไปเสียหรือถอนตนออกจากสิ่งนั้น. แม้เราจะได้เกิดกันมาแล้ว หรือจักเกิดต่อไปข้างหน้าอีกก็แสนครั้งก็ดี และบรรพบุรุษที่ล่วงแล้วมาหรือลูกหลานที่จะมีต่อไปข้างหน้า ก็แสนชั่วอายุคนก็ดี พระองค์ตรัสว่า เสมอกันโดยธรรมดาอันนี้ ไม่มีใครเคยแก้ไขฐานะอันนี้ให้ดีขึ้นได้ นี่คือสภาพแห่งความเกิดแก่ตาย ทุกข์โทมนัส ความคับแค้นและตรากตรำใจ เพื่อจะได้สิ่ง ๆ หนึ่งมาเป็นของตน ทั้งที่สิ่งนั้นจะมีการแตกประจำอยู่เป็นธรรมดาของมัน และไม่อยู่ในอำนาจคนที่ตาม. นี้จะเห็นได้ตามความรู้สึกของ กุลบุตรชื่อรัฐपाल^{๑๖} อันกล่าวออกมาแก่บิดาตนเองเมื่อบวชแล้วว่า “คุณบิดา! ถ้าท่านอาจเพื่อทำตามคำของรูปไซรี ท่านจงให้เอาเงินทองเหล่านี้บรรทุกเกวียนหลายเล่ม เงินไปจมนเสียดกลางกระแสน้ำ ในแม่พระคงคา เพราะเหตุอะไรเล่า? เพราะเหตุว่า ความโศก ความร่ำไร ความทุกข์ ความเสียใจ ความคับแค้น ได้เกิดขึ้นแก่ท่านมาแล้วเป็นอันมาก ก็เพราะทรัพย์เหล่านี้เองเป็นต้นเหตุ...”

พระองค์ทรงเห็นว่า มนุษย์ได้พยายามเอาเรี่ยวแรงหรือชีวิต เข้าแลกเอาสิ่งที่เป็นทุกข์มาใส่ตน เพื่อให้เข้ากันทุกข์เก่าซึ่งมีประจำอยู่ตามธรรมดาแล้ว. ที่มีอำนาจหรือพวกมาก สัมประหารกันเพราะเรื่องนี้ เป็นการเพิ่มทุกข์ให้แก่กันยิ่งขึ้นนั่นเอง, จึงได้ทรงสอนให้รู้จักทุกข์ ต้นเหตุของทุกข์ พร้อมทั้งความดับทุกข์นั้น, และใช้ว่า จะทรงหมายความว่า การประพฤติกู้อย่างเดียวเป็นทุกข์ก็หาไม่ แม้ในสิ่งที่ปุถุชนสมมติกันว่าเป็นที่ชอบ ก็ยังเป็นทุกข์ปรากฏแก่ผู้ที่มีดวงตาอันแหลมคมยิ่งขึ้นไป จะพึงเห็นหลักอันนี้ได้ ในเมื่อตรัส อนุพพิกธา ๕ ชั้น.^{๑๗} ชั้นแรกคือทาน การเผื่อแผ่ช่วยเหลือกันและกัน ชั้นที่สองคือศีล ได้แก่การประพฤติกายวาจาอย่างดีที่สุด, ข้อที่สามคือกามสุขหรือสวรรค์ อันจะได้มาเพราะทานและศีลนั้นทั้งในภพนี้และภพหน้า, ชั้นที่สี่คือโทษของกามและ

^{๑๖} รัฐपालสูตร ราชวรรค ม.ม. ถ. ๑๓ น. ๓๕๕ บ. ๔๓๘.

^{๑๗} อนุพพิกถามีมากทั่ว ๆ ไปในบาลีทั้งหลาย. เป็นธรรมเทศนาที่ทรงแสดงมากที่สุด. สำหรับผู้ที่อาจบรรลุผลในบัดนั้นแล้ว ป็นต้องทรงแสดงเทศนานี้ แล้วทรงแสดงอริยสัจที่หลัง, ทรงฟอจคิดให้สะอาดด้วยอนุพพิกธา แล้วทรงยอมให้เป็นผลคุณด้วยอริยสัจนั้น.

สวรรค์นั่นเอง อันแผดเผาใจ หรือบางทีถึงกับบีบนำตาและโลหิตของสัตว์โลกหลีกออกเสียจากกาม. ทั้งหมดนี้ ชั้นที่ ๔ เป็นที่ตั้งแห่งความเบื่อหน่ายต่อชีวิตที่บุคคลผู้อ้างตัวเองว่าเป็นนักรู้ในสมัยนี้ บรรณานักนัก คือกามนั่นเอง. เราพากันกัดฟันมานะเพื่อให้ได้ “กาม” อันมีการเกิดขึ้นแล้ว แปรปรวนจนแตกสลายในที่สุด. และเรากำลังสอนเด็กเล็ก ๆ ที่เป็นน้อง เป็นลูกหลาน หรือเป็นศิษย์ ให้แสวงหาสิ่งนั้น, และอาจสอนกันเรื่อยไปจนกว่าโลกจะทำลาย นอกจากเราจะมาพากันรู้สึกตัวตาม คำสอนของพระองค์แล้วชี้แจงเพื่อนฝูง พ่อแม่พี่น้องลูกหลานให้รู้สึกบ้าง.

ในทศกัณฐก โยธาชีวรรค จ. อ. ตรัสว่า ใครก็ตามไม่อาจบังคับหรือเกลี้ยกล่อม หรือ สมคบกับสิ่งที่มีการแก่เจ็บ ตายเป็นธรรมดา ว่าอย่าเป็นเช่นนั้น หรือบังคับผลของกรรมชนิดที่ทำให้ ต้องเวียนไปในสงสารวัฏฏ์ว่า จงอย่าเวียนไปเฉพาะเรา. เรื่องนี้เราพากันลืมเสียทีเดียว ทั้งคู่เหมือน เราพอใจที่จะลืมด้วย เราต่างก็เห็นแก่ตน สำคัญว่าเป็นตน เห็นแก่ความสุขที่คนมีฝีมือศิลปะ เขา เคลือบหุ้มความทุกข์ไว้ดวงตาให้เราพากันนิยมหลงซ้อหา หรือที่ธรรมชาติของโลกเป็นผู้ดวงเองก็มี. เราไม่หวั่นต่อสงสารวัฏฏ์เพราะเราตีราคาชีวิตของเราเพียงชั่วไม่กี่สิบปีเท่านั้น พ้นจากนั้นเราไม่หวัง เราไม่รับรองว่าเป็นของเรา หรือมิฉะนั้นก็สมัครที่จะเป็นเช่นนั้นเรื่อยไป จะต้องสลัดใจทำไม, เรา จะต้องแสวงหาธรรมเครื่องหลุดพ้นทำไม, นอกจากจะถึงเวลาหนึ่งอันเป็นเวลาแห่งการสลัดใจซึ่งจริง ๆ ว่า เราและบรรพบุรุษของเรา ได้เป็นผู้หมกมอยู่กับกองทุกข์เช่นนี้ มาหลายแสนชั่วคนแล้ว. แต่ ความรู้สึกเช่นนี้ ช่างยากที่จะเกิดแก่เราเสียจริง ๆ. แท้จริงพระพุทธเจ้ามาตรัสคราวหนึ่งเป็นระยะไม่กี่ ร้อยปี ที่สัตว์บางพวก หรือคนบางคนได้แสงสว่างจากพระองค์. แต่แสงสว่างนั้นได้ผ่านไปความ บอดได้เข้ามาแทนที่อย่างเดิม, เราคว่ำประทีปนั้นไว้ไม่ได้ จึงพากันสำคัญว่า ชีวิตที่ขลุกขลักอยู่ใน ความมืดบอดที่สุดคืออวิชชา (แต่เราสำคัญว่าสว่าง) นั้น เป็นที่พอใจแห่งเราแล้ว เป็นความพอใจที่ทำให้ บางคนหลงไปว่า นั่นคือความสันโดษ หรือความกล้าหาญต่อการเป็นอยู่ในโลกนี้ของเขา.

๖. กามคืออะไร? กฤหัสถ์ผู้ครองเรือน คือผู้บริโภคมกาม. นักบวช (ที่แท้จริง) คือผู้ เว้นจากกาม จะเป็นนักบวชได้พร้อมทั้งกายและใจ คือทั้งภายนอกภายในก็เพราะหน่ายจากกาม ดัง พระองค์ตรัสไว้ว่า “มุนีที่ยังไม่ละกาม คือคนหลงโลก” เพราะฉะนั้น ผู้บรรณานจะตามรอยพระ อร์หันต์ ควรมีความรู้ในเรื่องกาม.

สิ่งที่คนเราผู้บุรุษพอใจอยากได้กันนักนั้น เรียกว่ากาม, ทุก ๆ อย่าง, จะเป็นรูปเสียง กลิ่นรสสัมผัสชนิดไหนก็ตาม แม้ที่สุดแต่วัตถุเครื่องนุ่งห่มใช้สอยบริโภค เมื่อเป็นที่ตั้งแห่งความ อยากร ถึงก่อให้เกิดความปรารถนาทะเยอทะยานแล้ว ก็เรียกว่า ทะเยอทะยานในกามทั้งสิ้น ทั้งทาง

ทุจริต และสุจริต. พระองค์ทรงห้ามไม่ให้แสวงงามโดยวิธีทุจริต ทรงอนุญาตให้แสวงได้โดยสุจริต. สำหรับฆราวาส. ส่วนบรรพชิต ทรงห้ามขาดทั้งทางสุจริต และทุจริต. เป็นการชอบและถูกต้องแล้วที่ฆราวาสบริโภคมามโดยสุจริต แต่เป็นการเลวทรามอย่างต่ำช้า ถ้าบรรพชิตทำเช่นนั้นบ้าง. ทางที่รู้จักงามดีต้องรู้ตามที่ตรัสไว้ในมหาทุกขกัณฑ์สูตร.^{๑๘} ในสูตรนั้นทรงตรัสหลักว่า ควรรู้จักงามโดยสถาน ๓, คือรู้จักราที่นำเพลินใจแห่งงาม, โทษคือความเลวทรามของงาม, และอุบายเป็นเครื่องออกไปพ้นจากงาม ดังต่อไปนี้:-

รสชาติที่น่าเพลินใจแห่งงาม ตรัสไว้ในตอนหนึ่งว่า “ภิกษุ ท. ! ความสุขหรือโสมนัสที่อาศัยงามคุณห้าเกิดขึ้น นี้เป็นรสที่น่ายินดีแห่งงาม.” ผู้เคยเพลิดเพลินมาแล้วย่อมทราบไว้ เพราะเป็นสิ่งที่เคยเพลิดเพลิน จนลืมความผิดชอบชั่วดีมาแล้วโดยมาก.

โทษคือความเลวทรามของงาม ตรัสไว้มากมายเหลือที่จะประมวลมาใส่ไว้ ณ ที่นี้ โดยละเอียด จะยกมาเฉพาะหัวข้อ ตั้งแต่ต้นอย่างไม่ร้ายแรงขึ้นไปตามลำดับคือ การอดอยาก ทรากตรำกายและใจประกอบการงาน, การโหม่นสคร่ำครวญเพราะการงานนั้นไม่ได้ผลสมหวัง, การเป็นห่วงหมกมุ่นอาลัยรักงามที่ได้มาแล้ว, การวิวาทรบพุ่งด้วยการแย่งชิงหรือหึงส์หวง งามระหว่างคนต่างชั้น แม้ที่สุดระหว่างบิดามารดากับบุตร ญาติกับญาติ, การสงคราม, มหาสงคราม, การต่อต้านและอารักขา, การเสียชีวิตมนุษย์, การต้องรับราชอาชญา ตลอดจนถึงทุกขอันร้ายกาจที่จะต้องได้รับในอบายภูมิ ณ ปรโลก, เหล่านี้ล้วนเกิดมาแต่งามเป็นต้นเหตุทั้งนั้น. นี้ทรงเรียกว่า ความเลวของงาม.

อุบายเครื่องหลุดพ้นไปจากงาม. ตรัสไว้ว่า “ภิกษุ ท. ! การนำออกเสียซึ่งความกำหนดด้วยความเพลินในงาม, และการสละสำรอกออกซึ่งความกำหนดอำนาจความเพลินในงาม, อันนี้ เป็นอุบายเครื่องออกไปพ้นจากงามทั้งหลาย...” โดยความก็คือ การพิจารณาเห็นโทษแล้วเกิดความหน่าย ละความหลงรัก หลงพอใจเสียได้.

คำว่า “งาม” นอกจากจะเป็นชื่อของรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสที่ช่วยวนใจแล้ว ยังเป็นชื่อของความรู้สึกที่ชั่วร้ายภายในใจ เช่น ความอยาก ความกำหนด ความรุ่มร้อน ที่เรียกว่า ตัณหาข้างราคะบ้าง อคติบ้าง เป็นต้น ในบาลีทั้งหลาย เรียกงามว่า ปิงกะ คือปลักหนองแห่งเปือกตมอันสัตว์จะพึงเกลือกกั้วหมกจมอยู่ ตกแล้วยากที่จะขึ้น และเป็นตาข่ายอันแผ่ไปครอบงำใจสัตว์โลกทั้งหมดไว้ ช่างไปได้ในสิ่งต่าง ๆ โดยไม่มีอะไรมาติดกันได้, เป็นรสนับเบื้องต้น กลายเป็นพิษใน

^{๑๘} บาลีมหาทุกขกัณฑ์สูตร สีหนาทวรรค ม. ม. ๒๓. ๑๒ น. ๑๖๖ บ. ๑๕๔.

เบื้องปลาย ทั้งที่เจ้าตัวไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นเช่นนั้นเพราะเป็นทาสของมันด้วยน้ำใจ และจำกลับหัวเราะเมื่อมีใครมาบอกว่าเป็นอย่างนั้น ๆ, สัตว์เหล่านี้ทรงเรียกว่า “ยังเป็นทาสแห่งกามคือตัณหา.”

๑๖. ตัวอย่างผู้เคยรู้สึกเช่นนี้ในปวัตติกาล. คนมีจำนวนเหลือที่จะรับในครั้งโน้น เกิดความรู้สึกหน่ายต่อชีวิตอันยุ่งเหยิง แล้วแสวงหาทางรอดคือ ความเป็นพระอรหันต์ จะยกมาพอเป็นตัวอย่างว่า ท่านรู้สึกกันอย่างไรบ้าง.

ในรัฐपालสูตร^{๑๕} มีสาวกภิกษุของพระรัฐपाल กล่าวตอบแก่พระเจ้าเการพ เป็นใจความน่าใส่ใจ ดังจะได้ยกมาตามต้นฉบับ ซึ่งเป็นคำของพระรัฐपालผู้เป็นอรหันต์องค์หนึ่ง กล่าวออกมาตามความรู้สึกภายในใจแท้จริง ผูกเป็นคาถา ความว่า:-

“เราเห็นแต่มนุษย์ผู้รวยทรัพย์, ได้ทรัพย์แล้วเมาทรัพย์ไม่เผื่อแผ่, เพราะโลกจัดจึงได้ทำการสั่งสม ข้ำยังปรารถนากามยิ่งขึ้นไป. ราชาที่ชนะแวนแคว้นครอบครองอาณาเขตจดฝั่งสมุทรข้างนี้แล้ว มิชักเบื้อ, ยังปรารถนาจะแผ่ไปให้จดฝั่งสมุทรข้างโน้นอีก. พระราชาหรือราษฎรเป็นอันมากก็ดี ยังมีตัณหา, จนกระทั่งตาย ตัณหาอันนั้นยังพร่องอยู่, ความเบื่อกามในโลกนี้มีได้มี.

“ประการหนึ่ง สพที่ญาติที่มรณพินัยอยู่ว่า ญาติของข้า อย่าตายเลย ดังนี้ ก็ยังถูกคลุมด้วยผ้า นำไปสู่เชิงตะกอนแล้วชวนกันเผาถูกแทงด้วยไม้สำหรับเจียศพ. เวลาละสมบัติตายไป มีแต่ผ้าพันกาย, ญาติมิตรสหายก็ดี ผู้จะช่วยด้านทานได้ มิได้มี. คนที่รับมรดกก็ชักชวนกันขนทรัพย์ของศพนั้นไป ส่วนสัตว์นั้นไปตามกรรมที่ทำไว้. ทรัพย์อันใดจะติดตามเจ้าของก็หาไม่. ลูกก็ดี เมียก็ดี ทรัพย์ก็ดี แวนแคว้นก็ดี ย่อมเป็นอย่างเดียวกัน, คนเราจะอายุยืนเพราะทรัพย์ที่รอมริบไว้ก็มิใช่ ด้วยทรัพย์ที่เราพอใจกันนักก็มิใช่, ทั้งเจ้าของทรัพย์และทรัพย์นั้น ย่อมรวมเข้าหาความทรุดโทรมด้วยกัน.”

“นักปราชญ์ได้กล่าวชีวิตนี้ว่า เป็นของนิคหน้อย, ไม่คงที่ มีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา. คนรวยหรือคนยากก็ตาม นักปราชญ์หรือคนพาลก็ตาม ย่อมกระทบกับผัสสะในโลก, แต่คนพาลถูกกระทบแล้วเป็นผู้หวั่นไหว เสือกสนไปตามประสาพาล, ส่วนนักปราชญ์หาสะทสะท้าน

^{๑๕} ราชวรรค ม.ม. กตร. ล. ๑๓ น. ๔๑๑ บ. ๔๕๑.

หวั่นไหวไม่, เพราะเหตุนี้เอง ปัญญาจึงประเสริฐกว่าทรัพย์ และเป็นปัญญาที่จะทำให้สัตว์ให้ถึงที่สุดแห่งโลกคือทุกข์ ฯ

“สัตว์ที่หลงทำบาปในภพน้อยใหญ่ ก็เพราะไม่มีปัญญาอันให้ถึงที่สุดนี้. เมื่อยังหลงทำบาปอยู่ ทุกตัวสัตว์จักต้องเที่ยวไปเที่ยวมา เกิดในภพบ้าง, ไปสู่ปรโลกบ้าง.^{๒๐} นอกจากผู้มีปัญญาแล้ว แน่แน่นอนว่าจะต้องเกิดในภพหรือไปสู่ปรโลกเสมอไป, สัตว์ที่มีบาป ละโลกนี้แล้วไปเดือรื้อนอยู่ในปรโลก เพราะกรรมของตนเหมือนโจรทำโจรกรรม เขาจับได้ ย่อมเดือรื้อนเพราะกรรมของตนฉะนั้น. ฯ

“ดูก่อนมหาราช! อาตมาภาพมองเห็นโทษในกามคุณ. เพราะกามทั้งดงามมีรสอร่อยรมย์ใจ ได้รับความจิตโดยวิธีต่าง ๆ กัน เหตุนี้ อาตมาภาพจึงบวชเป็นบรรพชิตเสีย. ดูก่อนมหาราช! ผลไม้จะหล่นต่อเมื่อสุกแล้วเป็นส่วนใหญ่, ส่วนมนุษย์นี้ หนุมก็ตาม แก่ก็ตาม ย่อมตายได้สิ้น. อาตมาภาพเห็นเหตุนี้แล้วจึงได้บวชเป็นบรรพชิตเสีย. ฯ

“ผลของการบวชเป็นสมณะ เป็นการกระทำที่ไม่คิดโดยส่วนทั้งสอง, มิแต่จะนำผู้หนึ่งให้ออกจากทุกข์โดยส่วนเดียว เป็นคุณอันประเสริฐ. เพราะฉะนั้น การที่มหาบพิตรได้กล่าวถามรูปว่า ‘บวชเพราะได้เห็นหรือได้ฟังอะไร, ดังนี้’ มหาบพิตรจงทรงจำอาตมาภาพไว้ว่า เพราะได้ฟังเนื้อความดังกล่าวนี้แล จึงบวชแล้ว.”

สำหรับพระองค์เอง ทรงรู้สึกอย่างไรจึงได้ออกบวช ! เราจะรู้ได้โดยพระดำรัสตอนหนึ่งที่ตรัสแก่การทวาทพราหมณ์^{๒๑} ว่า “การทวาทะ ! ในโลกนี้เมื่อก่อนแต่เราได้ตรัสรู้ ยังเป็นโภทิสต์อยู่ ความคิดได้เกิดแก่เราอย่างนี้ว่า ‘ฆราวาสเป็นที่คับแคบ เป็นที่ไหลมาแห่งธุลี บรรพชาเป็นโอกาสว่าง การที่คนอยู่ครองเรือนจะประพฤดิพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว ดูจสังข์ที่เขาขัดดีแล้วนั้นไม่ได้, ถ้ากระไรเราพึงปลงผมและหนวด ออกจากเรือนบวชเป็นผู้ไม่มีเรือนเกิด’ ดังนี้,” นี่เป็นความรู้สึกของพระองค์ผู้ให้กำเนิดการบวชในพระพุทธศาสนา.

^{๒๐} เกิดในภพก็ถือเป็นมนุษย์อีก ปรโลกคือโลกอื่นไปจากโลกมนุษย์.

^{๒๑} บาลีสารวสูตร พราหมณวรรค ม.ม. ไตร. ล.๑๓ น.๖๖๕ บ.๑๓๘

๘. บัดนี้โลกรู้สึกอย่างไรบ้างในเรื่องนี้ ในโลกแห่งชนผู้มีมันสมองเพียงพอแก่การค้นหาเหตุผล ได้เกิดความรู้สึกเบื่อและจืดชืดต่ออาการอ่อนวอนบวงสรวงพระผู้เป็นเจ้า ณ เบื้องบน เพราะผลครึ่งหลังที่สุดแห่งการอ่อนวอนก็คือชีวิตและโลกที่ยังเต็มไปด้วยความยุ่งยาก นอนตาไม่หลับอยู่อย่างเดิมนั่นเอง. นักปราชญ์ในโลกที่ได้ละจากการเมืองหรือการโลกอันรุ่มร้อน พยายามหาวิธีที่จะทำชีวิตให้เป็นสุขเยือกเย็นแท้จริง ได้เสาะหาด้วยการศึกษาหลักศาสนาต่าง ๆ บรรดามีอยู่ในโลก ได้เสาะหาด้วยการศึกษาหลักศาสนาต่าง ๆ บรรดามีอยู่ในโลก ทั้งฝ่ายตะวันตกและตะวันออก ทั้งยุคเก่าและใหม่, ในที่สุดได้พบวิธีอันสอนให้รับกับความยุ่งยากภายในใจ ให้ตัดต้นเหตุแห่งความยุ่งยากให้เกิดดวงตาดวงใจที่อาจเห็นโลกตามเป็นจริง แล้วจึงหมั่นชีวิตของตนเอง ให้คล้อยตามธรรมชาติอันนั้น ได้แก่การกระทำใจให้เป็นสุข ข้ามขึ้นพ้นจากอำนาจของโลก. การศึกษาหรือแบบฝึกหัดอันนี้เรียกว่า “การบรรพชา.” ที่จริง การบรรพชาเป็นจิตศึกษาล้วน ๆ แต่มีเครื่องแบบแห่งการนุ่งห่มกินอยู่ภายนอก แสดงเพศแห่งบุคคลชนิดนั้น เป็นเครื่องแบบแห่งการนุ่งห่มกินอยู่ภายนอก แสดงเพศแห่งบุคคลชนิดนั้น เป็นเครื่องประกอบเข้าด้วย อันเป็นผิวนอกหรือเครื่องหุ้มของการบรรพชาตัวจริง ซึ่งอยู่ลึกภายในห้วงแห่งใจอันละเอียด, มันมักจะหลอนตาคนมีจำนวนไม่น้อย ให้หลงสำคัญคิดว่าผิว ๆ ที่ดูเห็นไปจากภายนอก เป็นตัวบรรพชาแท้ไปก็มี.

มนุษย์ในโลกครึ่งพุทธกาล คงไม่มีเรื่องยุ่งเหยิงหนักอกชนิดที่ทำให้แก่และตายเร็วเหมือนในสมัยนี้ เช่นเรื่องการเมือง การเศรษฐกิจ การปราบปราม การสงคราม ฯลฯ เป็นต้น, ซึ่งล้วนแต่มนุษย์เป็นผู้ก่อกันขึ้นเอง แล้วก็ประหลัดกันแก้ไขไม่หยุดหย่อน. แม้ท่านนักการเมืองเหล่านั้นจะยอมรับแบ่งภาระอันนี้จนดับจิตไปปรโลกทุก ๆ คน ก็หาทำให้ภาระชนิดนี้ในโลกเบาบางลงไปไม่, หาช่วยให้โลกดีขึ้นไม่แม้แต่น้อย กลับจะหนาแน่นแก้ไขยากยิ่งขึ้นอีก ไม่มีเวลาจบ เพราะโลกยังไม่รู้จักโลกเอง จึงต้องทนรับภาระอันนี้. นักปราชญ์ที่เมื่อต่อเรื่องยุ่งของโลกเหล่านั้น บางคนหวนมามองธรรมของพระพุทธเจ้า ที่ล่วงมาถึง ๒๕ ศตวรรษเข้านี้แล้ว และเป็นธรรมะที่ทรงวางไว้สำหรับดับทุกข์ของโลกจริง ๆ พวกที่มองเห็นก็รีบรับเอา แต่ยังมีอีกมากนักที่ยังมองไม่เห็นและรู้สึกเบื่อ. โลกจะสงบสุขก็ต่อเพื่อได้รับเอาวิชาดับทุกข์ ของพระองค์เข้าไว้อย่างเต็มที่แล้ว. นักปราชญ์ที่มองเห็นเฉพาะตน จึงได้รับเอาเป็นหลักสำหรับดำเนินชีวิตเฉพาะตนไปแล้วก็มีมาก.

ขอให้คิดว่า ครึ่งพุทธกาลไม่มีการเมืองการโลกที่ยุ่ง ๆ เหมือนบัดนี้ จะสงบเยือกเย็นกว่าบัดนี้สักเพียงไร แต่ถึงกระนั้น ก็ยังมีผู้เบื่อต่อความเป็นอยู่เช่นนั้น ถึงกับสละทุก ๆ อย่างเพื่อแสวงหาทางที่สงบ และประณีตยิ่งขึ้นไปกว่านั้น, ถึงกับได้พบและใช้ได้ผลดีมาแล้ว. ผู้พบคือ

พระพุทธเจ้าเมื่อครั้ง ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว ซึ่งแม้บัดนี้ชื่อของพระองค์ยังก้องอยู่ในสมองแห่งเราทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ที่ค้นพบวิชาอย่างเดียวที่สามารถสะสางความยุ่งเหยิงของโลกได้. นักปราชญ์ทั่วโลก หรือใคร ๆ ก็ตามในบัดนี้ย่อมเชื่อความจริงข้อนี้โดยไม่มีเสียงค้าน และส่วนมากเต็มใจที่จะหมุ่นไป แล้วคราวหนึ่ง เพียงซีกหนึ่ง หรือส่วนหนึ่งของโลก ครั่งพุทธกาลโน้น.

โลกฝ่ายตะวันตก บัดนี้พากันเชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีตัวจริงหาใช่บุคคลสมมติดังที่เคยเข้าใจกันมาก่อนแต่ได้ศึกษามากขึ้นไม่. เขาทุกคนอยากอยู่สงบเป็นสุข จึงได้ค้นหาวิธีในลัทธิศาสนาต่าง ๆ อยู่เป็นประจำ ในที่สุดก็ได้พบวิธีดับทุกข์ในพุทธศาสนา. เขาเลื่อมใสวิธีอบรมจิตในภายในด้วยการปลุกธรรมจกขุขึ้นเป็นเครื่องควบคุมชีวิต และได้พยายามทำตามนั้นได้ผลดีสมัครเข้าเป็นพุทธบริษัทก็มี แม้ยังไม่พร้อมบริบูรณ์มาถึงเพศภายนอกคือการครองผ้ากาสาวะ เพราะยังไม่ต่อวิชชานี้ก็ยังคงได้รู้รสแห่งพระธรรมเป็นอย่างดี เท่าหรือมากกว่าผู้ทรงเพศบรรพชาอยู่บางคนก็มี. ความรู้สึกของชาวต่างประเทศคนหนึ่งซึ่งเขาผูกขึ้นในโคลงตามหลักธรรม มีความว่า

ช่องแห่งความคับแค้นยุ่งเหยิง คือชีวิตของผู้ครองเรือน

มันเต็มไปด้วยความตรากตรำ และทะเลาะถะยาน

ส่วนสิ่งที่เป็นอิสระ และสูงเหมือนท้องฟ้าในกลางหา

ก็คือชีวิตของผู้ที่ปราศจากหน้าเรือน นั้น.

โลกแห่งคนมีปัญญาทั้งหมด ล้วนรู้สึกตรงกันตามแนวนี้. เมื่อมรรคผลในพุทธศาสนา ไม่ใช่เป็นกรรมสิทธิ์เฉพาะผู้ถือเพศเป็นภิกษุเท่านั้นแล้ว คนเราจะบรรพชาแต่ภายในใจ หรือจะบวชมาถึงภายนอกกายด้วยก็อาจมีความรู้สึกตรงเป็นอย่างเดียวกันได้. ขอแต่ให้การบรรพชาของเขาและของเราทั้งหลายเป็นผลของการบังคับออกมาจากภายในใจเถิด อย่าให้เป็นการบังคับแวดล้อมเข้าไปจากภายนอก เช่น เห็นแก่อาชีพลาภยศหรือตามประเพณี เป็นต้น อันจะก่อให้เกิดการบวชที่ปลอมเทียมขึ้นในภายหลัง.

คำว่า “เรือน, เรือน,” ไม่ใช่หมายถึงอาคารवासพวกเดียว ในบาลีก็มีที่ตรัสไว้ว่า “เวทนาหรือการตรีกอาศัยเรือน” (เคหสิตเวทนา. เคหสิตวิตก) ก็อาจเกิดได้แก่ภิกษุทั่วไป

เพราะฉะนั้น การที่เป็นผู้มีเรื้อนหรือไม่มีเรื้อนต้องหมายเอาใจเป็นใหญ่. นักปราชญ์ในโลกเขาวบวชแต่หัวใจกันมาแล้ว จะดีมากขึ้นอีก ในเมื่อเขาแก่กล้าถึงกับบวชได้พร้อมทั้งกายด้วย.

ข้าพเจ้าขอจบบทนี้ด้วยพระพุทธอุทาน ที่ทรงเปล่งที่ควงไม้โพธิ์ เมื่อทรงเสวยวิมุตติสุข ว่า:- “...สัตว์โลกติดอยู่ในภพ ถูกภพบีบคั้นแล้ว กลับเป็นอย่างอื่นไปจึงได้เพลिनในภพนัก. เขาเพลिनต่อภพใดภพนั้นก็กลับเป็นภัย, เขากลับต่อสิ่งใด อันนั้นย่อมเป็นทุกข์, เราประพฤติพรหมจรรย์นี้เพื่อละภพนั้นเสีย. ทุกข์นี้ เกิดขึ้นเพราะเขาไปยึดถือความเกิดแห่งทุกข์จะไม่มีต่อเมื่อไม่ยึดถือในสิ่งทั้งปวง. ตูจมาตุโลกนี้ดี! อวิชาหนาแน่นครอบงำแล้วยังมัวปฏิบัติในสัตว์ที่เป็นอย่างเดียวกันอีก จึงไม่หลุดพ้นไปได้. ภพมีทุกแห่งเพราะมันแผ่ไปทั่วแล้ว ภพทั้งหมดนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ แปรปรวน, เมื่อเห็นข้อนี้ตามจริงด้วยปัญญาแล้ว จะละตัณหาในภพเสียได้และไม่ยินดีในวิภวตัณหา. การดับหมดด้วยความคลายคืนเพราะสิ้นตัณหา ชื่อว่านิพพาน. เพราะไม่ยึดมั่น การเกิดอีกจึงไม่มีแก่ภิกษุผู้ดับแล้ว. เธอปราบมารได้, ชนะสงครามแล้ว ล่วงพ้นภพทั้งหลาย, เป็นผู้คงที่ (ไม่มี การแปรปรวนอีกต่อไป) ดังนี้. ฯ”^{๒๒}

บทที่ ๑ จบ

^{๒๒} นันทวัลย์ อุทาน. ไตร. ล. ๒๕ น. ๑๒๒ บ. ๘๔

๒

ศัลยกรรม และญาติ

ออกบวช

บทที่ ๒

สละทรัพย์และญาติ ออกบวช

พระบาลีเป็นอุทเทสในบทนี้ ดังนี้:-

“ข้าพเจ้า ได้ละกองสมบัติ น้อยบ้าง มากบ้าง, ละวงศ์ญาติ น้อยบ้าง ใหญ่บ้าง,
ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ ออกจากเรือนบวช ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือนแล้ว.”

(บาลีจวิโสทรสูตร อุปริ. มัช.)

นิทเทศ

ความย่อในบทนี้: เป็นการตามรอยพระอรหันต์ขั้นที่ ๒, คือหลังแต่การฟังเทศน์เกิด สัทธาและปัญญา ออกบวชแล้ว ก็สละเข้าเรือนออกบวช พร้อมทั้งอธิบายถึงการสึก และการควรร บวช ไม่ควรบวช อย่างไร จบลงด้วยพระบรมราโชวาทของพระมงกุฎเกล้า ดังมีหัวข้อต่อไปนี้:-

๑. การบวชคืออะไร ?
๒. ทำไมจึงได้บวช ?
๓. ค่าของการบวช.
๔. ชนิดของนักบวช.
๕. ถ้าบวชกันหมดจะได้หรือไม่ ?
๖. ประโยชน์ที่แท้จริงของการบวช.
๗. ประโยชน์พิเศษของการบวช.
๘. การสึก.
๙. ถ้าไม่บวชจะได้หรือไม่ ?

จะได้เริ่มพรรณนาความไปตามลำดับข้อ ดังนี้:-

๑. การบวชคืออะไร ? เมื่อกล่าวโดยพยัญชนะคือโดยศัพท์หรือโดยตัวหนังสือ, คำว่า บวช มาจากคำว่า บรรพชา ซึ่งมาจากบาลีว่า ปพฺพชฺชา แปลว่า กระไร ? ในกัจจายนมูลปกรณ์^{๒๓}

^{๒๓} กัจจายนมูลปกรณ์ (๔๘๘/๕๕๖) แก้วใสดังนี้-ปพฺพชฺชา-ป ปพฺพบพท วชชตุ คคิมฺหิ อคฺเถ ในอัครถวํไป วาสิง, ฉา ปิจจยฺย สิ วิภคฺติ.

แก้ไข้ว่า มาจาก ชาตุ วัช ซึ่งแปลว่าไปหรือถึง ได้ความว่าธรรมเป็นเครื่องถึง. ถึงอะไร, มีที่แก้ไข้ไว้ในสูจิแห่งคัมภีร์ อภิธานปิฎกา^{๒๔} ว่า ถึงความเป็นผู้ประเสริฐ, เพราะฉะนั้น บรรพชาหรือการบวชก็คือการถึง หรือการทำให้ถึง ซึ่งความเป็นผู้ประเสริฐ ผู้ที่ได้บรรพชาเรียกว่าเป็นบรรพชิต หรือนักบวช ก็คือบุคคลผู้ถึงความเป็นคนประเสริฐ. และคำว่าประเสริฐหมายความว่าดีกว่ามนุษย์ธรรมดา คือเป็นผู้ที่กำลังทำความพ้นทุกข์ หรือพ้นทุกข์ได้แล้ว. นี่เป็นการแก้เชิงศัพท์และเนื้อความแห่งศัพท์ของคำว่าบวช. จะได้แก้เชิงวิธีการ คือการกระทำของนักบวชสืบไป.

แม้จะกล่าวโดยกว้างขวาง บังถึงนักบวชทุกชาติทุกศาสนา ทุกนิกายในโลก และตั้งหลักเอาว่า การบวชหมายความว่าแต่เพียงเป็นภาวะแห่งชีวิตที่เคร่งครัดอยู่ในศีลธรรม มีความสันโดษเล็กน้อย โดยถือเอาใจหรือการประพฤตินั้นใหญ่แล้ว ก็ยังเป็นการยากที่จะบอกให้คนทุกชั้นทุกฐานะแห่งความเป็นอยู่ในโลกเวลานี้ เข้าใจได้ตรงตามประสงค์ และตรงกันทุกชั้นบุคคล. คนที่มีชีวิตอย่างฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยในเมืองหลวง ก็สมมติเอาว่าชีวิตอย่างง่าย ๆ สงบเสงี่ยมของชาวบ้านนอกเป็นการบวชไปในตัวได้อยู่แล้ว, ยิ่งคนที่แวดล้อมอยู่ด้วยความสนุกสนานบำรุงบำเรอ ในประเทศที่เรียกกันว่า ก้าวหน้า และร่ำรวยเช่นอเมริกา ในฐานะเป็นเศรษฐี หรือดารารายานตร์ นางละคร, ก็อาจลงความเห็นเอาว่า ชีวิตของผู้มีอันจะกิน ในประเทศที่ยังไม่ก้าวหน้านัก (เช่นคนชั้นกลางในประเทศเรา) ก็เป็นการบวชอยู่แล้วเหมือนกัน. เขาจะคาดไม่ถึงถึงการบวชจริง ๆ ในพระพุทธศาสนาว่าเป็นชีวิตที่สงบเพียงไร ?

ถ้าเมื่อทุก ๆ คนถือเอาความเป็นอยู่ในชีวิตของตนเองเป็นสายกลางแล้ว ก็ยากที่จะกล่าวว่า ภาวะแห่งความเป็นอยู่เช่นไร เป็นการบวชหรือควรนับรวมเข้าในการบวช ? และเช่นไรเป็นคนบริโกลคามแท้ ? บวชของคนพวกนี้หรือชั้นนี้ อาจสูงหรือต่ำเกินไป สำหรับอีกพวกหนึ่งชั้นหนึ่ง, โดยนัยนี้ เราไม่ควรจะเรียกรูปแบบหรือแบบพิธี หรือการกระทำภายนอกว่าเป็นการบวชที่แท้จริงเลย ควรถือเอาการละเว้นด้วยหัวใจจริง ๆ ว่าเป็นแก่นของการบวช และถือว่าพิธีหรือขนบธรรมเนียมแห่งกิริยาภายนอกเป็นเครื่องหมายหรือรูปแบบของการบวช เช่นนี้จึงจะเป็นหนทางที่ทำให้เราตั้งหลักลงไปว่า “การบวชคืออะไร ?” ได้โดยถูกต้อง.

^{๒๔} สูจิ (๖๐๑) ปุพพา สยฆาตา อสุสาติ ปุพพิโต, สยฆาเต อโธ, เสฝกฐคฺคิ วชตฺติ วา ปุพพิโต, วช กมเน โธ.

เราลองมาฟันความจริงข้อนี้กันดู: สมมติว่ามีคนที่เราเรียกกันว่านักบวชผู้หนึ่ง อยู่ติดใหญ่โตกว้างขวาง มีเครื่องประดับห้อง ราคาพัน ๆ หมื่น ๆ มีศิษย์หรือคนใช้ปรนนิบัติ เอาใจใส่ ปรนนิบัติประคอง ด้วยการกินอยู่อย่างดีเลิศ เพราะนักบวชผู้นั้นฉุนเฉียวใจเร็วมาก. การงานของเขาก็ปรารถนาโลกจัดเก็บไป คือมุ่งทำแต่ตามที่มหาชนนิยมหรือโลกเขานิยม หรือที่ผู้มีอำนาจเหนือตนต้องการ. ที่นี้มีชวานาอีกคนหนึ่งในจำพวกคนจน ค่าอาหารและใช้จ่ายรวมทั้งครอบครัวเดือนหนึ่ง ๆ ยังไม่เท่าค่าโคมไฟและน้ำใช้ของนักบวชรูปที่เข้ามาแล้วเพียงวันเดียว, เขามีความเป็นอยู่ตามประสาชวานา ใจคอสงบเยือกเย็นอดทน สันโดษมัธยัสถ์ ข่มใจตนเองไว้ในอำนาจได้ไม่ฉุนเฉียว ทำบุญให้ทานไปตามประสาจน ซึ่งบางทีก็เจือจานเข้ามาถึงนักบวชรูปที่เข้ามาแล้วนี้ด้วย. เมื่อความจริงเป็นดังนี้ และให้เราตัดสินว่า ใครควรจะถูกรับเรียกว่านักบวช จึงจะยุติธรรม เราก็ตอบยากเต็มทีมิใช่หรือ? นอกจากนี้เราจะตอบตามประเพณี.

แต่ถ้าเราจะประสงค์การบวชเพื่อตามรอยพระอรหันต์กันจริงแล้ว จะถือตามประเพณีไม่ได้ เพราะผลแห่งการบวชที่แท้จริงไม่เกิดจากประเพณีเป็นอันขาด เกิดได้จากการกระทำที่ถูกต้องจริง ๆ เท่านั้น. สำหรับศาสนาที่ศาสนาบัญญัติการบวชไว้ด้วยจุดประสงค์อันต่ำ คือนักบวชก็อยู่ครองเฝ้าเรือน คล้ายพบเมืองศิคนหนึ่ง, ก็ใช้ได้ แต่ถ้าสำหรับพุทธศาสนา ซึ่งการบวชคือการเว้นจากเรือนและแสวงหาวิพพานแล้ว ก็ไปอีกรูปหนึ่ง. โดยนัยนี้เมื่อจะกล่าวถึงการบวชว่าคืออะไร ก็ควรจำกัดว่าบวชในที่นี้คือการตามรอยพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นศาสดาในพุทธศาสนาเสียก่อน แล้วจึงถามว่าการบวชนั้น คืออะไร !

ขอให้สังเกตความในบาลีอุทเทสขังต้นซึ่งมีว่า “ละกองสมบัติใหญ่ น้อย ละวงศ์ใหญ่ น้อย ปลงผมและหนวด นุ่งผ้าข้อมผ้าออกจากเรือนไป. ยึดเอาการบวช คือการกระทำที่ไม่เกี่ยวคู่แก่เรือน.” และคำของพระอรหันต์ชื่อรัฐपाल ในรัฐपालสูตรที่กล่าวว่า “...จะเอามาแต่ไหน, ไม่มีดอกหลบดี, เรือนของพวกรูป ผู้ออกบวชจากเรือนไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน...” แล้ว, ก็จะเห็นได้โดยชัดเจนแจ่มแจ้งว่า โดยบาลีนี้, การบวชตรงกันข้ามจากการครองเรือน, เพราะต้องละสมบัติและวงศ์ญาติ สัตว์สิ่งอันเป็นกังวลทุกอย่างเสีย มีชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่มีการประดับตกแต่งยั่วยวนกวนใจ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ใจสูงโปร่ง เป็นโอกาสให้ได้ใช้กำลังใจและเวลาทั้งหมดแสวงหาวิธีเครื่องดับทุกข์ ด้วยการฝึกใจของตนให้เข้มแข็งอย่างยิ่งในขั้นต้น ๆ แล้วแทงตลอดความโง่เขลาเมาหมก อันเป็นผ้าหนาเกาะหัวใจมนุษย์ในขั้นกลาง, จนถึงกับวางใจของตนไว้ได้ โดยวิธีที่จะไม่มีอะไรมาทำให้เป็นทุกข์ได้อีก อันเป็นขั้นสุดท้ายของการบวช หรือเรียกว่า บรรลุมรรคผล มีอรหัตผลเป็นที่สุด. นี้คือ แก่น

แท้ของการบวช. ต่อจากนั้น จึงใช้เวลาในการสอนผู้อื่นให้พ้นทุกข์ที่เขากำลังได้รับอยู่สืบไป เรียกว่า โปรดสัตว์, ซึ่งนับเป็นหน้าที่ในตอนหลังของนักบวช, จะต้องทำฐานเป็นผู้ประพาศประโยชน์แก่โลก.

เพราะฉะนั้น การบวชในโบสถ์, ประชุมสงฆ์, เอาผ้าผูกคอเป็นต้น เป็นเพียงพิธีแห่งเพศ เช่นเดียวกับพิธีรับคนเข้าเป็นสมาชิกของสมาคมหรือคณะต่าง ๆ ยังไม่อาจสำเร็จประโยชน์อย่างสูง ต้องบำเพ็ญการฝึกกาย วาจา ใจ ให้ประณีต สูงขึ้นไปโดยลำดับจึงจะเป็นการบวชตามรอยพระอรหันต์ และเป็นแก่นภายในการบวชที่แท้จริงถึงที่สุดได้. ๑

๒. ทำไมจึงได้บวช. เหตุทำให้บวช มีทั้งฝ่ายที่เป็นธรรมและไม่เป็นธรรม บวชเพื่อเลี้ยงชีพ, บวชเพื่อมีโอกาสเล่นสนุก ไม่ต้องทำการงาน และบวชเพื่อหลงตามเขา ซึ่งเรียกว่า อุปชวีริกา อุปกีฬิกา อุปมุขิกา ๓ อย่างนี้ ไม่เป็นธรรม, ส่วนพวกที่บวชด้วยมุ่งออกจากทุกข์ที่เรียกว่า อุปนิสสรณิกา เป็นธรรมแท้.

ในรัฐपालสูตร^{๒๕} มีคำของพระเจ้าโกทรพราช ตรัสแก่พระรัฐपाल ตามความเห็นของพระองค์ว่า คนออกบวชเพราะเหตุสี่อย่างคือ บวชเพราะชรา, บวชเพราะป่วยเลี้ยงชีพไม่ได้, บวชเพราะสิ้นทรัพย์, บวชเพราะสิ้นญาติ. ที่จริงเหล่านี้ยังเป็นกลาง ๆ อยู่, คือถ้าบวชแล้วจะมักหมั่นปฏิบัติธรรมก็เป็นการบวชที่ถูกต้องได้, ถ้าบวชเพื่อความสุขสบายอย่างเดียวก็รวมเข้าในพวกเหตุที่ไม่ดี.

ในจาคุมสูตร^{๒๖} และบาลีอื่นอีกเป็นอันมากตรัสไว้ตรงกันเป็นใจความว่า “ภิกษุ ท. ! เพราะคิดเห็นว่า ‘เราเป็นผู้ถูกความเกิด - แก่ - ตาย - โสภ - ไร้ไร - ทุกข์กาย - ทุกข์ใจ - และความร้อนใจครอบงำ, เป็นผู้ถูกทุกข์ท่วมทับ หุ้มห่อ, ถ้าไฉน เราจะทำที่สุดแห่งทุกข์ให้ปรากฏ’ ดังนี้แล้ว กุลบุตรบางคนในโลกนี้ จึงได้เป็นผู้สัทธาบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน...” ดังนี้. นี่เป็นเหตุของการบวชที่เป็นธรรม.

แต่ถึงกระนั้น การออกบวชย่อมมีเรื่องราวอันเป็นเหตุแปลก ๆ กัน เช่น พระเวสสันดร ออกบวชเพราะถูกขับ, พระกัททียสาภะบวชเพราะเพื่อรักบวช, พระยส, อุปติส, โก

^{๒๕} รัฐपालสูตร ราชวารค ม.ม. ถ. ๑๓ น. ๔๐๒ บ. ๕๔๑

^{๒๖} จาคุมสูตร ภิกขุวารค ม.ม. ถ. ๑๓ น. ๑๕๘ บ. ๑๕๑

ลิต, ออกแสวงหาที่บวชเพราะเบื่อหน่ายกาม, และพระรัฐपाल บวชด้วยสัทธาอันแรงกล้าใน พระพุทธเจ้า เป็นต้น.

ในบาลีอัครัญญสูตร^{๒๗} ตรัสเล่าถึงยุคศึกคำบรรพ์ เมื่อเกิดมีมนุษย์ขึ้นในโลกแล้ว คนแรกที่สุดของการออกบวช ที่เรียกกันว่าพรหมณ์ ก็คือการออกบวช เพราะรู้สึกอึดอัดด้วยความ สกปรกเศร้าหมอง ในการประพฤติ และล่วงเกินของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน, อยากพ้นไปจากความ รังเกียจชนิดนั้น จึงออกอยู่ผู้เดียวในป่า มีการอบรมใจให้โปร่งเท่าที่จะทำได้ จนเกิดตั้งตนเป็น ศาสดาสอนผู้อื่นในเรื่องนี้ ซึ่งได้บัญญัติแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นทุก ๆ ยุคมาจนบัดนี้ มีต่าง ๆ กัน เป็นลัทธิ ๆ ไปตามแต่ศาสดาจะบัญญัติ แต่ความมุ่งหมายก็เป็นจุดเดียวกัน คือหวังนิรามิสสุข หรือ สุขที่ไม่เกี่ยวข้องด้วยเหยื่อในโลก.

ในบาลีโลกสูตร^{๒๘} ตรัสไว้สูงขึ้นไป โดยเป็นความรู้สึกรู้สีกของพระองค์เอง ปรากฏเป็น อุทานที่ทรงเปล่งด้วยพระโสมนัส ในวันเสวยวิมุตติสุข ณ ฌายโพธิ์ เป็นใจความว่า การประพฤติ พรหมจรรย์ก็เพื่อละภพเสีย. ภพคือความเป็นแห่งหมู่สัตว์ ไม่ว่าชนิดไหน เทวดาหรือมนุษย์ก็ ตาม. ล้วนแต่ต้องทนทุกข์ทรมานตามยถาสภาวะของภพ คือ เกิด – แก่ – ตาย – โศก – รำไร – เจ็บกาย – เจ็บใจ – แห้งใจ – กระทบกับสิ่งที่ไม่ชอบ – พลาดพรากจากสิ่งที่ชอบ – ปรารถนาแล้ว ไม่ได้ตามใจ หวัง, ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนแต่เกิดจากการยึดถือสภาวะนั้นว่า เป็นตัวตนของตน. การละภพ ก็คือการ ละความยึดถือ, หมดภพ ก็หมดทุกข์, อยากให้ภพหมดจึงได้บวช. โดยนัยนี้เป็นอันว่า บวชเพราะ อยากดับภพ ดับชาติให้หมดไป หรือในระหว่างที่ยังไม่หมด ก็จะไม่ให้ทุกข์แห่งภพครอบงำได้.

ในบาลีรัฐपालสูตร กล่าวถึงธัมมทเทศ ๔ ข้อ, เป็นคำของพระรัฐपालว่า ท่านบวช เพราะได้ฟังและเข้าใจในธัมมทเทศ อันลึก ๔ ข้อ ของพระผู้มีพระภาค คือ

๑. โลกคือหมู่สัตว์ถูกรับไป ๆ.
๒. โลกไม่มีด้านทาน.
๓. โลกไม่มีอะไรเป็นของตน.
๔. โลกพร้อมอยู่เสมอ เพราะเป็นทาสแห่งตัณหา.

^{๒๗} อัครัญญสูตร ปา. ที. (ไตร. ๑๑/๘๗/๔๑) อรรถกถาไตรปิฎกแปล เล่ม ๓ หน้า ๘๖

^{๒๘} โลกสูตร นันทวรรค อุทาน (ไตร. ล. ๒๕ น. ๑๒๒ บ. ๘๔)

ข้อที่ว่า **ขรนาไป** ก็คือจากทารก เป็นเด็กอ่อน จากเด็กอ่อนเป็นเด็กหนุ่ม จากหนุ่มเป็นกลางคน จากกลางคนเป็นชรา จากชราก็คือตาย, นำไปทุก ๆ วินาที ที่จะหยุดนิ่งเป็นไม่มี แม้บางวันเรารู้สึกว่าสบายอยู่นาน ๆ นั้นเป็นเพียงมายาของขรนาปิดบังไม่ให้เราารู้สึกเท่านั้น. เมื่อสบายคืออยู่ เหมือนไม่ได้ระลอกข้อนี้. เมื่อนอนอยู่บนที่นอนขณะเจ็บป่วย จึงจะรู้สึกร้อนรสนใจว่า เราจะรีบทำความดีอย่างนั้นอย่างนี้ไว้บ้าง, หายแล้วก็ลืมเพราะเพลินไปอย่างเดิม. นี่เป็นการรุกรีบ ๆ แห่งขรนา รุกหน้าไม่มีหยุด. ไม่มีอำนาจอะไรต้านทานได้ แม้จะเป็นนักปราชญ์ฉลาดหรือเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ก็ได้แต่เพียงรีบทำอะไรไว้สักอย่างหนึ่งเพื่อประโยชน์แก่ตนหรือแก่โลกโดยเร็ว, และอย่ามาเกิดให้อยู่ได้อำนาจของขรนาอีกเท่านั้น.

ข้อที่ว่า **ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่งที่ต้านทาน** ก็คือไม่มีลูกเมียมิตรสหายหรือผู้มีอำนาจมารพรหมผู้ใด ช่วยต่อสู้ต้านทานอำนาจเหี้ยมโหดของโลกคือความแก่ – ตาย – จากกันไป เป็นต้นี้ได้เลย.

ข้อที่ว่า **ไม่มีอะไรเป็นของตัว** ก็คือไม่มีอะไรที่จะบังคับเอาได้ตามใจหวัง. ทรัพย์สมบัติทุกชนิด เราเข้ายึดถือเอามั่นแต่ข้างเดียวว่า เป็นของเรา ที่จริงนั้น ก็ยังไม่เป็นของใครอยู่นั่นเอง, เพราะมันไม่มีจิตใจรับรองกะเรา หรือเอาใจเรา. เราหามาวางไว้แล้วก็พอใจในมันเอาให้มาก ๆ ข้างเดียว. เมื่อตาย มันไม่ได้ตามไปในหลุมฝังศพ บางทีสิ่งที่เรายังเป็นอยู่ รักมันอยู่ ก็กลายเป็นของผู้อื่นไป. และข้อสำคัญที่สุด มันก็มีการขรนา และแตกสลาย สูญหายไป โดยไม่ฟังเสียงผู้ที่อ้างตัวเองเป็นเจ้าของ.

ข้อที่ว่า **พร่องอยู่เป็นนิจ** เพราะเป็นทาสแห่งตัณหา ก็คือโลกไม่มีเวลาอิม. ความอยากของมนุษย์เปรียบเหมือนไฟที่ไหม้เชื้อ, ไม่มีเวลาหรืออาการที่แสดงว่า อิม พอ, เพราะของที่ยังไม่ได้มาย่อมก่อให้เกิดความอยากได้, ครั้นได้มาแล้วก็จืดและเบื่อ อยากสิ่งอื่นที่ยังไม่เคยได้อีกสืบไป โดยทำนองนี้จนกระทั่งตาย.

ผู้ที่มองเห็นธรรมชาติของโลกทั้ง ๔ ข้อนี้ตามเป็นจริงแล้วย่อมรู้สึกราวจะถูกไฟไหม้ สิริระ อยากได้น้ำมาดับ, น้ำนั้นก็คือการบรรพชา. เพราะฉะนั้นเป็นอันว่า อยากบวช ก็เพราะอยากเป็นอิสระ ไปจากอำนาจบีบคั้นของธรรมชาติอันมีประจำอยู่ในใจมนุษย์ธรรมดานั่นเอง. และจะเป็นมนุษย์พิเศษ มีอำนาจเหนือความทุกข์ทั้งหลาย.

รวมความว่า แต่เดิมมาจะบวชได้ เพราะเหตุสองสถาน คือ อยากรหลุดพ้นจากทุกข์ในโลก อย่าง ๑ และเพื่อความสะดวกสบาย สำหรับผู้ที่หวังลาภผลเกิดแต่การบวช อย่าง ๑. ส่วนในบัดนี้ มีการบวชตามประเพณีเพิ่มขึ้นอีกสถานหนึ่งด้วย.

๓. **ค่าของการบวช** เฉพาะการบวชที่ถูกต้องเป็นธรรมแท้จริง มีค่าสูงสุดสำหรับผู้มีปัญญาพิจารณาเห็น, เช่น พระภิกษุทศกัณฐก เมื่อเป็นฆราวาส เป็นพระเจ้าแผ่นดิน, บวชแล้วเที่ยวออกอุทานว่า สุขหนอ ๆ ทุก ๆ วัน เนื่องแต่เมื่อยังไม่ได้บวชต้องตรากตรำกาย และใจ บำเพ็ญหน้าที่พระเจ้าแผ่นดิน บวชแล้วเบาใจ จึงทำให้รู้สึกสุขกว่าการเป็นพระเจ้าแผ่นดินมาก.

ในปัญจมสูตร^{๒๕} ตรัสแบ่งบุคคลไว้สี่พวก คือพวกมามีด ไปมีด, มามีด ไปสว่าง, มาสว่าง ไปมีด, มาสว่าง ไปสว่าง. พวกแรกได้แก่ผู้เกิดในตระกูล มิจฉาทิฐิ และตายไปในตระกูลนั้น, พวกที่สอง แม้เกิดในตระกูลมิจฉาทิฐิ เช่นพวกพราน เป็นต้น ก็ยังมีโอกาสมาบวชประพฤติธรรม, พวกที่สาม พวกเกิดในตระกูลสัมมาทิฐิ แต่กลับกลายเป็นมิจฉาทิฐิในภายหลัง, พวกที่สี่ เกิดมาในตระกูลสัมมาทิฐิ ด้วย. ประพฤติธรรมจนตายด้วย สำหรับการบวชชนิดนี้เป็นไปสว่างแท้ แม้จะเป็นอย่างไรเมื่อมาก็ตาม ผู้ที่บวชจนตายก็คือ ผู้ไปสว่าง.

ในสัชชชาดก กาลิงกวรรค จตุก ชา. มีคำของพระโพธิสัตว์ตอบแก่อำมาตย์ผู้มาเชิญไปรับราชการว่า “แม้จะเป็นผู้บวชไม่มีเหย้าเรือน ถือแต่บาตรดินเที่ยวไป ไม่เบียดเบียนใครอยู่ความเป็นอยู่เช่นนี้ประเสริฐกว่าความเป็นพระราชเสียบอีก.”

ในปัญจมสูตร^{๓๐} ตรัสไว้ว่า “ภิกษุ ท. ! การบรรพชาเป็นสิ่งที่บัณฑิตบัญญัติตั้งขึ้นไว้ เป็นสิ่งที่สัตบุรุษตั้งขึ้นไว้.”

ในปฐมสูตร^{๓๐} ตรัสไว้ว่า “ภิกษุ ท. ! สุขมีสองอย่าง คือ คิหิสุขและบรรพชาสุข. ภิกษุ ท. ! สุขมีสองอย่างเหล่านี้แล. ภิกษุ ท. ! ในบรรดาสุขสองอย่างนั้น บรรพชาสุขเป็นยอด” ดังนี้.

^{๒๕} ปัญจมสูตร จตุตถวรรค ทุติยปีณณาสน์ จ. อ. (ไทร. ๒๑/๑๐๕/๘๕)

^{๓๐} ปัญจมสูตร จตุตถวรรค ปฐมปีณณาสน์ ติก. อ. (๒๐/๑๕๑/๔๘๒)

ในอัฐมสูตร^{๓๒} ตรัสบุคคลผู้ถึงที่สุดของการบวช (คือเป็นพระอรหันต์แล้ว) ว่าเป็นบุคคลพิเศษ ตรงกันข้ามกับบุคคลอื่น, เมื่อมนุษย์โลกกำลังคับแค้นวุ่นวายอยู่เนื่องนี้ จึงกลับเป็นผู้สุขสบายที่สุด. เรื่องในบาลีนี้ เทวดาทูลถามว่า: -

“มนุษย์ แม้เป็นกษัตริย์มีทรัพย์สมบัติมาก ครอบครองแคว้นแคว้นแล้ว ยังปองหมายในสมบัติของกันและกัน ไม่รู้สึกรู้ว่าเพียงพอในทางทั้งหลาย, ในขณะที่กษัตริย์นั้นชวนชวาช แล่นไปตามกระแสน้ำ ลอยไปตามความโกรธและตัณหา, คนพวกไหนเล่า ที่ไม่มีการดิ้นรน (สงบอยู่ได้) ในโลกนี้.” ตรัสว่า: -

“มนุษย์พวกใด ทั้งเรือน ทั้งบุตร และสัตว์ผู้เป็นที่รัก ออกบวชแล้ว, ละระคะ โทสะ และถอนอวิชชาเสียได้ เป็นพระอรหันต์ผู้หมดอาสวะแล้ว. มนุษย์พวกนั้นแหละ เป็นผู้ไม่มีการดิ้นรนในโลก.” ๑

๔. ชนิดของการบวช ผู้ที่บวชเข้าแล้ว ย่อมเป็นอยู่ต่าง ๆ กัน โดยได้รู้ธรรมสมควรแก่การบวชบ้างไม่รู้บ้าง. พระองค์จึงตรัสบุคคลเนื่องด้วยการบวชไว้ ๔ พวก เปรียบด้วยหม้อ ๔ ชนิด,^{๓๓}

(อ่านพุทธศาสนา เล่ม ๓ ปีที่ ๖ ภาคไตรปิฎก หน้า ๖๒)

ในอัฐมสูตร^{๓๔} ตรัสบุคคล ๒ พวกไว้อีกชนิดหนึ่ง มีหลักว่า กายออก แต่จิตยังไม่ออก, กายยังไม่ได้้ออก แต่จิตออก, กายก็ยังไม่ออก จิตก็ยังไม่ออก, กายก็ออกแล้ว จิตก็ออกแล้ว, พวกที่ ๑ เช่น กายบวชแล้ว แต่ส่วนจิตใจยังเช่นเดียวกับจิตชาวบ้าน, พวกที่ ๒ กายยังไม่ได้บวช แต่จิตประกอบด้วยความขุติเกลา เช่นเดียวกับจิตพระ, พวกที่ ๓ เป็นฆราวาสแท้ ทั้งกายและใจ, พวกที่ ๔ เป็นพระแท้ ทั้งกายและใจ.

^{๓๑} ปฐมสูตร สุขวรรค ทศปิณฑาสกั พุท. อ. (๒๐/๑๐๐/๓๐๕).

^{๓๒} อัฐมสูตร สัตติวรรค เทวดาสั ส. ส. (๑๕/๒๒/๗๒).

^{๓๓} ศคยสูตร ปฐมวรรค ศคยปิณฑาสกั จ. อ. (๒๑/๑๓๗/๑๐๓).

^{๓๔} อัฐมสูตร จตุตถวรรค ศคยปิณฑาสกั จ. อ. (๒๑/๑๓๕/๑๓๗).

โดยนัยนี้ ย่อมได้นักบวช ๒ ชนิด คือจริงและปลอม. นักบวชจริงมีหลักที่ตรัสไว้ในบาลี ปัญจมสูตรว่า^{๓๕} “ภิกษุ ท.! พรหมจรรย์นี้ ที่ใคร ๆ อยู่ประพฤติ ไม่ใช่เพื่อโกหกแค้นมหาชน ไม่ใช่เพื่อหลอกลวงมหาชน ไม่ใช่เพื่อลาภสักการะเป็นอานิสงส์ ไม่ใช่เพื่อมีการพ้นจากคำติเตียนเป็นอานิสงส์ ไม่ใช่ด้วยหวังว่ามหาชนจงรู้จักเราด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท.! พรหมจรรย์นี้ ใคร ๆ อยู่ประพฤติ ก็เพื่อสำรวม เพื่อความสละ เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ.” นี่เป็นนักบวชแท้.

เมื่อตรัสพระโอวาทแก่พระมหาโมคคัลลานะ ได้ตรัสไว้ตอนหนึ่งว่า บวชแล้ว ต้องไม่ชวงง, ชวงงคือนึกหยังภายในใจว่า เราเป็นสมณะแล้วสูงกว่าชาวบ้าน เขาจะต้องต้อนรับ ต้องนอบน้อม ต้องคอยปรนนิบัติ เป็นต้น ให้ทันใจเรา, เมื่อเธอคิดเช่นนั้นแล้ว เดินไป เขาไม่เห็นเธอ เป็นต้น ก็โกรธน้อยใจ เก้อเงินงอจะงะ, ทั้งนี้ก็เพราะชวงง ซึ่งตรัสสอนไว้ให้ละเสีย มิฉะนั้นการบวชจะกลับเป็นความทุกข์แก่ผู้นั้น หาระวางมิได้ทีเดียว.

๕. ถ้าบวชกันหมดจะได้หรือไม่ ! พิจารณาตามพระบัญญัติในวินัย และพุทธโอวาทในบาลีต่าง ๆ เห็นว่าไม่มีพระประสงค์ให้บวชกันหมดทุกคน หรือไม่ได้ทรงบัญญัติสั่งสอนว่าให้ทุกคนบวช และทั้งไม่ทรงพระประสงค์มุ่งหมายว่า ยิ่งบวชเป็นจำนวนมาก ๆ ยิ่งดี. มีเรื่องสำหรับพิจารณาดังนี้ :-

ในส่วนวินัย อนุญาตให้มีการเลี้ยงชีวิตเนื่องด้วยผู้อื่น ดังบทอนุสาสน์ว่า “...บรรพชาอาศัยก้อนข้าวที่ได้มาด้วยกำลังลำแข้ง...” คือออกเที่ยวบิณฑบาตได้มา, ไม่ต้องประกอบการค้าขายหรือทำการแลกเปลี่ยนโดยตรงและโดยอ้อม ในทำนองอื่นอันนอกกริตแห่งสมณะ. โดยนัยนี้ถ้าบวชกันหมดทั้งหญิงและชาย ก็ไม่มีใครเลี้ยง. นอกจากอาหารแล้ว ยังได้ทรงบัญญัติอย่างอื่นซึ่งเข้มงวดพอที่จะเป็นเครื่องวัดเครื่องกรอง ให้บวชได้แต่ผู้ที่สัทธา และกล้าหาญพอที่จะบวชเท่านั้น.

ในบาลีอื่น ๆ แทบทั้งสิ้น จะรวมได้เป็นใจความอันหนึ่งว่ากุหัทธกัถ์ก็อาจบรรลุมรรคผลได้เหมือนกัน เท่ากับภิกษุ คือบรรลอรหัตตผลก็ได้, และเมื่อบรรลุแล้ว จะอยู่ในเพศฆราวาสสืบไปก็ได้ถึง ๓ ชั้น คือ โสดาบัน สกทาคามี และอนาคามี, นอกจากอรหัตตผลเท่านั้น ถ้าฆราวาสบรรลุเข้าแล้ว จะต้องออกจากเรือนไป (เช่นพระยส เป็นต้น). เมื่อมรรคผลอันเป็นของสูงสุดในพุทธศาสนาที่สาธารณะทั่วไปแก่ฆราวาสแล้ว เหตุผลฝ่ายข้างว่า ควรบวชกันให้หมด ย่อมไม่มีเลย, แม้

^{๓๕} ปัญจมสูตร อรรถกถารวด ปฐมปิณฑาสกั จ. อ. (๒๑/๓๓/๒๕).

จะว่ายิ่งมากยิ่งดีก็ไม่มี, พระพุทธโอรพาที่แท้จริง ไม่ขัดต่อความเจริญของโลกหรือบ้านเมือง หรือ ธรรมชาติแม้แต่เน้อย.

พระพุทธประสงค์ที่จริงมีว่า นักบวชก็คือผู้ประสงค์จะตัดลัดมุ่งไปสู่ความพ้นทุกข์ โดยเร็ว แล้วสอนฆราวาสหรือทำตัวอย่างให้ดูในข้อฝึกหัดกาย - วาจา - ใจ อันอาจทำชีวิตให้ราบรื่น เป็นสุขตั้งแต่ต่ำ ๆ ขึ้นไปถึงที่สุด. ใครมีความสามารถเพียงไหน ก็อาจถือเอาความสุขได้เพียงนั้น, ขึ้นกันไม่ได้ เช่นเดียวกับการป้อนอาหาร. คนโตแล้วป้อนแก่เด็กอ่อนแม้จะทำคำข้าวเท่าปากของตน เป็นประมาณ เมื่อป้อนให้เด็ก เด็กก็รับได้เพียงขนาดปากของเด็กเองเท่านั้น เหลือนั้นก็ร่วงหล่นไป ฉันทใจ การรับผลคือความสุขจากพระพุทธโอรพาหรือพุทธศาสนา ก็รับได้เท่าอินทรีย์ คือสัญชา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ที่เราเรียกกันว่า “อุปนิสัย” ที่ตัวมีอยู่เท่านั้น, ถ้าขึ้นกัน ก็กลายเป็นขึ้นให้ ทนทุกข์และเกิดการวุ่นวายขึ้นเป็นแท้.

การมากคุณสมบัติคุณความดี ก็กับการมากจำนวนคือนับตัวได้มาก ๆ คนนั้น, ทรง ประสงค์ชนิดที่มากคุณสมบัติ แม้จะมีน้อยคน ก็ดีกว่ามากคน แต่เป็นคนเปล่าหรือกลวง หรือ หลอกลวง. โดยเหตุผลอันนี้ จึงไม่มีหลักเกณฑ์ว่าเราควรบวชกันให้หมด ด้วยอุบายชักจูง. จง ปลอ่ยให้ธรรมในใจเป็นเครื่องวัดเลือกคัดขึ้นบวชเท่าที่ควร และตรงต่อพุทธประสงค์เถิด.

อันที่จริง กฎธรรมชาติ ก็ทำให้เราบวชกันทุกคนไม่ได้อยู่แล้ว, เพราะเรายังมีคนที กำลังครรภ์แก่, ลูกอ่อน, และทารก ซึ่งจะบวชพร้อมกันไม่ได้, และแม้ว่าจะมีการอนุญาตให้บวช ภิกษุณีกันขึ้นอีก ให้ผู้หญิงบวชได้เช่นครั้งพุทธกาล ก็ยังมีธรรมชาติอย่างอื่นขัดขวาง คือ ใจของบาง คนที่ไม่อยากบวช หรือไม่รู้เรื่องการบวชในพุทธศาสนานั้นเอง เพราะคนทั้งโลกที่นับถือลัทธิต่างอื่น ก็ยังมี.

หากท่านจะถามโดยหลักวิชา ว่า สมมติว่าทางบุคคลเขาสมัครใจพร้อมกันแล้วทั่วโลก ก็จะทำบวชกันเรื่อย ๆ ไปให้จนหมด ไม่ทำการสืบพันธุ์กะกันและกันต่อไป, ส่วนทางธรรมใน พุทธศาสนาจะขัดข้องหรือไม่ จะรับได้หรือไม่?

ข้าพเจ้าก็ขอตอบโดยหลักวิชา และอาศัยการอบรมจิตอันเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธ ศาสนาว่า ได้, และในที่สุดเราจะไม่ต้องกินอาหาร หรือเนื่องด้วยเครื่องใช้สอนประคบบประหงมกาย เช่นที่มนุษย์เข้าใจว่าเป็นของจำเป็น, แต่เราจะต้องอบรมตนเองในข้อปฏิบัติชนิดที่จะทำให้อยู่ได้. คือ การอบรมใจ (ที่เรียกว่าเจริญภาวนา) จนสำเร็จรูปฌาน หรืออรุฌาน อันอาจจะทำให้ทั้งหมด กลายเป็นสัตว์ที่คล้ายพรหม เช่น อภัสสรพรหมเป็นต้น, สัตว์ชนิดนี้ มีปิตีแห่งใจเป็นอาหารอยู่ได้

ไม่ตาย, แต่เราทั้งหมดจะต้องกลายเป็นสัตว์อีกชนิดหนึ่งไปเท่านั้น, และเป็นความจริงที่เป็นไปได้แท้. อย่างไรก็ตามถึงกลายเป็นพรหมเลย, ในยุคที่จิตศาสตร์กำลังเจริญในอินเดีย มีผู้บำเพ็ญตบะในวิธี “มีลมเป็นอาหาร” ก็ยังมี. พวกนี้ไม่ต้องกินอาหารอื่นนอกจากลม และกำลังความอึดใจนั่นเองเป็นอาหารคงมีชีวิตอยู่ แม้รูปร่างจะเปลี่ยนผิคนครรรคไปบ้าง ก็เป็นมนุษย์เรา ๆ นี้เอง แปลกแต่กำลังใจของคนพวกนี้แข็งแรงเหลือที่จะเปรียบเท่านั้น.

พระอรหันต์เข้าสมาบัติตลอด ๗ วัน, พระองค์ทรงอดอาหาร ๗ สัปดาห์ (๔๕ วัน) เป็นต้น ล้วนแต่อยู่ด้วยกำลังใจ, เพราะเป็นยุคที่อบรมภาวนากันจนไม่เห็นเป็นของแปลก. บัดนี้เป็นยุคอ่อนแอก่อนเห็นการทำเช่นนั้นเป็นของสูงสุดวิสัย. พอได้ยินว่าจะอดอาหารสักมื้อเดียว ก็เชื่อแน่ว่าล่วงหน้าว่าจะเป็นลมตายเสียแล้ว. ถ้าท่านเชื่อจิตตานุภาพ ท่านจะหมดสงสัยในเรื่องนี้, ถ้าอ่านบาลีอรรถกถาสูตรจะเห็นได้ว่า มนุษย์เราเคยเป็นสัตว์ชนิดที่มีปีติเป็นอาหารกันมาก่อนเหมือนกัน, แต่เป็นเพราะปล่อยให้ โลภะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้นสมทบมากเข้า จึงค่อยกลาย ๆ มานับด้วยยุค ๆ กล้วย ๆ จนมาเป็นสัตว์เช่นบัดนี้. และข้างหน้าต่อไปอีกนาน ๆ เราจะกลายเป็นสัตว์ชนิดไหนอีกก็ยังไม่รู้. ถ้าเราจะเชื่อเทวดาก็เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งเท่ากับที่มนุษย์ก็เป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง ซึ่งแม้มีอาหารและการเป็นอยู่ต่างกัน ก็เป็นสัตว์เหมือนกัน หรือเชื่อหลักวิวัฒนาการอย่างใหม่ที่ว่า คนเรากลายมาจากสัตว์ที่ต่ำต้อย แล้ว ก็จะหมดความสงสัยในข้อนี้ เพราะการประพาศสิ่งสมอบรมนั่นเอง ทำให้เราค่อย ๆ กลายเป็นอะไรไปก็ได้.

แต่ในที่นี้ข้าพเจ้าประสงค์จะกล่าวเรื่องการตามรอยพระอรหันต์ ทั้งไม่ได้มุ่งหมายว่าจะบวชกันหมด และบวชหรือไม่บวชก็ตามรอยพระอรหันต์ได้ทั้งนั้น การขบปัญหาชนิดที่กล่าวแล้วจึงอยู่นอกประเด็น ซึ่งที่แท้ควรจะให้พิสดารในเรื่องอื่นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก.

๖. ประโยชน์แท้จริงของการบวช. มันเป็นการง่ายที่จะกล่าวตามที่เข้าใจกันว่า บวชดับทุกข์ หาคความสุข. แต่เมื่อถามว่า สุขเกิดแต่การบวชคืออะไร เป็นการยากที่จะตอบ. บางคนเห็นว่า บวชไม่ต้องทำการงาน ไม่ค่อยมีเรื่องรบกวนใจ จึงจะเป็นสุข. บางคนบวชหวังๆไปสวรรค์, พรหมโลกก็มี ด้วยอำนาจความเข้าใจผิด ทั้งนี้ก็เนื่องแต่ความสุขมีเป็นชั้น ๆ นั่นเอง. ใครมองเห็นความสุขเพียงแค่นั้น ก็นึกเอาว่าความสุขมีแค่นั้น และผลของการบวชก็คือความสุขขั้นที่เขาเข้าใจนั้น. ยุคพุทธกาล ก่อนแต่พระองค์ตรัสรู้ มนุษย์ในมัชฌิมประเทศรู้จักความสุขอย่างสูงเพียงพรหมโลก. เมื่อได้เบียดเบียนไปถึงที่ยังไม่ได้เสวย เนื่องจากได้รับความทรมาณใจเห็นความไม่เที่ยงแปรปรวนอยู่เสมอ จึงสละสิ่งทั้งปวงออกบวช. ออกบวชมุ่งสุขที่สงบ, ชั้นแรกเห็นว่าเทวดาดี มุ่ง

ความเป็นเหตุดา นาน ๆ พบว่าเหตุดาก็มีใจเป็นอย่างเดียวกับมนุษย์ ถูกค้นหาและความโกรธเผาใจ อยู่เหมือนกัน ค่อยปรารถนาสูงขึ้น ไปถึงพรหม, เข้าใจว่าพรหมเป็นสภาพชีวิตที่ประเสริฐอยู่ ตลอดเวลาที่ค้นไม่พบว่า มีสิ่งอื่นที่ประเสริฐกว่านั้น.

ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าของเราเกิดขึ้น ได้ตรัสรู้ มีปัญญาแทงตลอดตามแนวความคิด ของพวกนักบวชก่อน ๆ และเลยขึ้นไปจนทรงพิสดารได้ว่า แม้พรหมโลกก็ยังไม่เที่ยง ยังเป็นทุกข์ เนื่องด้วยการต้องเกิดต้องดับ. เห็นการที่ไม่ต้องเกิดต้องดับว่าเป็นสุขอย่างยิ่ง ได้แก่นิพพาน. พระองค์จึงทรงพบสุขที่แท้จริง อันสูงขึ้นไปกว่าพรหม. และทรงสอนสาวกให้มุ่งความสุขชนิดนี้เป็น จุดหมายปลายทาง. มีเรื่องปรากฏในบาลีที่ทรงสนทนาโต้ตอบกับปริพาชกอันเป็นนักบวชที่คายคั้น อยู่ในยุคนั้น, ในจูฬสกุลทายิสสูตร^{๓๖} ปริพาชก ชื่อจูฬสกุลทายิสถามว่า: -

“พระองค์ผู้เจริญ ! พวกภิกษุพากันเข้ามาประพาศพรหมจรรย์ในสำนักพระผู้มีพระภาค เพราะหวังทำให้แจ้งโลกซึ่งมีความสุขโดยส่วนเดียวหรือ ?”

[โลกอันเป็นสุขโดยส่วนเดี่ยวนี หมายเอาสุกกนิหพรหม ซึ่งสนทนากันมาแล้วก่อนคำถามนี้.]

“ดูก่อน อุทายิ! หามิได้เลย ธรรมอื่นที่ยิ่งกว่าประณีตกว่า โดยอันเป็นสุขโดยส่วน เดี่ยวนั้นมีอยู่”

“พระองค์ผู้เจริญ ! ธรรมที่ยิ่งกว่า ประณีตกว่า อันเป็นธรรมที่ภิกษุพากันประพาศ ปรหมจรรย์เพื่อทำให้แจ้งนั้น เป็นอย่างไร ?”

ต่อไปนี้ได้ตรัสข้อปฏิบัติในศาสนานี้คือจรรยาและวิชา เริ่มต้นแต่กุลบุตรได้ฟังเทศน์ เกิดศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล, สันโดษ, สัมมาอินทรีย์, มีสติสัมปชัญญะ, เสพที่สังคละนิวรรณ์, ปฐมฌาน, ทิถิฌาน, ตติยฌาน, จตุตถฌาน, ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ, จุตูปปาตญาณ, และ อาสวักขณญาณ อย่างเดียวกับในบาลีจวิโสทรสูตรและมหาอัสดปรสูตร (ซึ่งได้ใช้เป็นหลักในเรื่องตาม รอยพระอรหันต์ คุณอนบุพภาค บาลี ๓ สูตร) เป็นการแสดงถึงธรรมอันเป็นสุขกว่าโลกเป็นสุขโดยอย่าง เดียว คือพรหมโลกนั้น.

^{๓๖} จูฬสกุลทายิสสูตร ปริพาชกวัคค์ ม.ม. (ไตร. ล. ๑๓/๓๖๓/๓๘๔)

ใจความแห่งประโยชน์แท้จริงของการบวชดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ได้ตรัสรวมความย่อให้สั้นไว้ใน ทุก อ.^{๓๗} ว่า”ภิกษุ ท. ! การอุปสมบทอันตรรกคตอนุญาตแล้วแก่สาวกทั้งหลาย ก็เพื่อประโยชน์ ๒ อย่าง คือ เพื่อการปิดกั้นอาสวะในทิฏฐิธรรม (ภพนี้), และเพื่อการทำลายอาสวะในสัมปรายภพ (ภพหน้า) ภิกษุ ท. ! การอุปสมบทอันตถาคคตอนุญาตแล้วแก่สาวกทั้งหลายก็เพื่อประโยชน์ ๒ อย่างนี้แล.” ภิกษุในศาสนานี้ทั้งหมดก็เพื่อความสุขนี้. นี่คือประโยชน์ที่แท้จริงหรือจุดหมายปลายทางของการบวช. ๕

๖. **ประโยชน์พิเศษของการบวช.** นอกจากจะเป็นการหลุดพ้นจากทุกข์เป็นส่วนตัวแล้ว การบวชยังเป็นการสืบอายุของพรหมจรรย์ชนิดนี้ให้ยืนยาวมาถึงคนที่เกิดภายหลังได้, เพราะเพศภิกษุ ย่อมสืบอายุศาสนาไว้ได้ดีกว่าเพศฆราวาส ทั้งทรงประสงค์ให้สาวกช่วยกันรักษาไว้ อย่าทำตนเป็นคนสุดท้ายของพรหมจรรย์เสีย จึงได้ตรัสไว้^{๓๘} ว่า: -

“...อานนท์ ! เราขอมกล่าวกัลลขณวัตรแก่เธอ โดยประการที่ว่าเธอจะพึงให้เป็นไปตามได้, เธอทั้งหลายอย่างเป็นบุรุษมีในที่สุดของเราเลย. อานนท์ ! เพราะเมื่อบุรุษใดกำลังเป็นไปอยู่ การขาดไปแห่งกัลลขณวัตรมีขึ้นในระหว่างนั้น บุรุษชื่อว่าบุรุษมีในที่สุดของบุรุษทั้งหลาย...” ๕ เป็นต้น.

นี้แสดงการบวชที่ถูกต้อง เป็นการต่ออายุพระศาสนาให้ยืดยาวไปด้วย.

๗. **การถือ.** การบวชแล้วถือ ไม่ได้เป็นการตามรอยพระอรหันต์อย่างแน่วแน่เลย ไม่น่าจะนำมากล่าว. แต่ก็ปัญหาที่เนื่องถึงกันอันหนึ่งจึงนำมากล่าวไว้ในที่นี้ด้วย.

ครั้งพุทธกาล ตอนแรก ๆ ไม่มีการถือ เพราะคนที่เข้าไปขอบวชเป็นคนคิดตกในสภาวะสังขารมาแล้ว จึงขอบวช และบรรลุความเป็นอริยบุคคลไปหมด, พระองค์จึงไม่ได้ทรงวางวิธีถือไว้ให้. มารุ่นหลัง มีคนถลံบวชเพราะตามเพื่อนหรือตามเสียงสรรเสริญคุณของการบวช ต่อมา

^{๓๗} ปิณฑาสกาสังกาหิตา สุตตันตา ทุก. อ. (ไตร. ล. ๒๐/๑๒๓/๔๓๗)

^{๓๘} มจกัมมพุทธุร ราชวรรค ม.ม. (ไตร. ล. ๑๓/๔๒๗/๔๖๓)

อยู่ไม่ได้ก็ต้องสึก คือแหกการบวชออกมาด้วย การอันไม่เป็นมงคล ไม่มีใครนับถือ, คำบาลีที่ตรัสใช้ ที่แปลว่าสึกนั้น ไม่ใช่เป็นคำธรรมดา เป็นคำอัปมงคล คือคำว่า “หีนายาวตฺตติ = เวียนมาเพื่อเพศอันต่ำช้า”^{๓๘}, หรือคำว่า “วิพฺภนฺติโก = หมุนไปผิดอย่างน่าติ” ซึ่งเราเรียกในภาษาไทยว่า สึก และไม่ถือกันว่าเป็นอัปมงคลอะไร บางทีก็ถือไปว่า เมื่อจะสึกก็เป็นการมงคลอีกครั้งหนึ่ง เหมือนเมื่อเข้าพิธีบวชเหมือนกัน เป็นเพราะเราเพาะพิธีสึกกันขึ้นใหม่ เนื่องจากอยากให้ได้บวชเหมือนกัน เป็นเพราะเราเพาะพิธีสึกกันขึ้นใหม่ เนื่องจากอยากให้ได้บวชกันทุกคน แม้ ๗ วัน ก็ยังคิดเป็นต้น เป็นการบวชที่ตามรอยพระอรหันต์อย่างตรงดิ่งแน่วแน่หามิได้. และเป็นการสึกที่ต่างกับครั้งกระโน้น ซึ่งถือกันว่า การสึกน่าติเอาமாக ๆ เพราะบัดนี้มีพิธีสึก.

ผู้ที่ต้องสึกก็เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ ถูกบังคับ, และสึกเอง. อย่างแรกคือ ทำผิดร้ายแรงจนเขาบังคับให้สึก หรือความอับอายคงทนอยู่ไม่ไหวบังคับให้สึก. อย่างหลังเพราะบวชตามประเพณีบางแห่งที่ถือว่าบวชชั่วคราว, ไม่ใช่บวชตามรอยพระอรหันต์จริงๆ, หรือบวชเพราะถลำเข้าไปโดยเข้าใจผิดว่าตนจะทำหน้าที่ของการบวชได้, ภายหลังมองเห็นหนทางแน่นอนต้น ก็ต้องลาสึก, หรือเมื่อได้ศึกษาพระธรรมวินัยมากเข้า ทำให้เห็นไปว่า ออกไปเป็นอุบาสก หรืออุบาสิกาที่เคร่งครัดบริสุทธิ์เรียบร้อย ก็ยังคิดว่าตนอยู่เป็นภิกษุที่เศร้าหมองรังเกียจตัวเอง, หรืออกุศลวิตก หรือกิเลสเกิดขึ้นรบกวนเผาใจให้เร่าร้อน, จึงลาสึกสรุปได้ความว่า ถ้าไม่อาจตามรอยพระอรหันต์ด้วยการบวชได้ต่อไป, ก็ควรสึก มิฉะนั้นเป็นการทนบวช ซึ่งไม่เป็นการกระทำที่ชอบหรือเย็นใจได้เลย.

ภัยหรืออันตรายของนักบวช ที่จะทำให้สึกได้ ทั้งที่เป็นคนบวชใหม่และบวชนาน ได้ตรัสไว้ใน จาคุมสูตร^{๔๐} ว่า:-

ภิกษุ ท.! ภัยของคนทีลงไปสู่่น้ำ มีสี่อย่างคือ ภัยเกิดแต่คลื่น, ภัยเกิดแต่กระเซ้, ภัยเกิดแต่น้ำวน, ภัยเกิดแต่ปลาร้าย, ภิกษุ ท.! นี้เป็นภัยสี่อย่างของคนทีลงน้ำ.

^{๓๘} เพศต่ำ หมายถึงเพศกฤหัสถ์

^{๔๐} จาคุมสูตรภิกขุวรรค ม.ม. ไตร. ล. ๑๓/๑๕๘/๑๕๐ ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่ป่ามะขามป้อม.

ภิกษุ ท. ! ภัยของนักบวชบางคนผู้บวชจากเรือนไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน ในศาสนานี้ก็มีสี่อย่าง. ฉันทเดียวกัน คือ ภัยเกิดแต่คลื่น ภัยเกิดแต่กระเซ้ ภัยเกิดแต่น้ำวน ภัยเกิดแต่ปลาร้าย.

๑.ภิกษุ ท. ! ภัยเกิดแต่คลื่นเป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! คนบางคนสังฆาตบวชในศาสนานี้ ไม่มีภาระงานอันเกี่ยวข้องกับด้วยเรือนเชอบวชเพราะคิดเห็นว่า “เราถูกความ เกิด – แก่ – ตาย – โสภ – รั้าไร – ทุกข์กาย – ทุกข์ใจ – แห่งใจ ครอบงำเอา เป็นผู้ที่ถูกความทุกข์ครอบงำห่อหุ้มแล้ว ทำไฉน ความสิ้นทุกข์จะปรากฏได้.” ๑ ครั้นบวชแล้วเพื่อนผู้ประพุดิพรหมจรรย์ด้วยกันขอมว่ากล่าวตักเตือนเธอว่า “จงก้าวไปอย่างนี้ ๆ จงถอยกลับอย่างนี้ ๆ จงแล จงเหลียว จงคู้ จงเหยียด อย่างนี้ ๆ จงทรงสังฆาฏี บาตร จีวร อย่างนี้ ๆ” ๑ เธอหวนระลึกไปว่า “เมื่อเราอยู่ครองเรือน ขอมว่ากล่าวสั่งสอนผู้อื่น บัดนี้ภิกษุคราวถูกครวหลานของเรากลับมาคอยหาโอกาสว่ากล่าวตักเตือนเรา” ดังนี้ ๑ เธอก็บอกคณิสสิกขา เวียนมาสู่เพศอันต่ำช้า ๑ ภิกษุ ท. ! ผู้ที่เราเรียกว่า ผู้กลัวต่อภัยอันเกิดแต่คลื่น แล้วบอกคณิสสิกขา เวียนมาสู่เพศอันต่ำช้า. ภิกษุ ท. ! คำว่าภัยเกิดแต่คลื่นเป็นชื่อแห่งความคับแค้นใจเพราะโทษ.

๒. ภิกษุ ท. ! ภัยเกิดแต่กระเซ้เป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! คนบางคน...^{๔๐} ครั้นบวชแล้ว เพื่อนที่ประพุดิพรหมจรรย์ด้วยกันขอมว่ากล่าวสั่งสอนเธอว่า “สิ่งนี้ท่านควรเคี้ยว สิ่งนี้ไม่ควรเคี้ยว, สิ่งนี้ท่านควรบริโภคน สิ่งนี้ไม่ควรบริโภคน, สิ่งนี้ท่านควรลิ้ม สิ่งนี้ไม่ควรลิ้ม, สิ่งนี้ท่านควรดื่ม สิ่งนี้ไม่ควรดื่ม. ท่านควรเคี้ยว-กิน-ลิ้ม-ดื่ม แต่ของที่ควร, ไม่ควรเคี้ยว-กิน-ลิ้ม-ดื่มของที่ไม่ควร. ท่านควรเคี้ยว-กิน-ลิ้ม-ดื่ม แต่ในกาล (คือเวลาที่อนุญาต), ไม่ควรเคี้ยว-กิน-ลิ้ม-ดื่มนอกกาล.” ดังนี้ ๑ เธอหวนระลึกไปว่า “เมื่อก่อนเราอยู่ครองเรือนปรารณาสั่งใดก็เคี้ยว-กิน-ลิ้ม-ดื่มนั้น, ไม่ปรารณาสั่งใดก็ไม่เคี้ยว-กิน-ลิ้ม-ดื่มนั้น, เคี้ยว-กิน-ลิ้ม-ดื่ม ได้ทั้งสิ่งที่ (ภิกษุนี้ว่า) ควรและไม่ควร, ได้ทั้งในกาลและนอกกาล, ที่คหบดีผู้มีสังฆานามถวายนอกกาลในเวลากลางวัน.” ดังนั้น เธอก็บอกคณิสสิกขา เวียนมาสู่เพศอันต่ำ, ภิกษุ ท. ! คำว่าภัยเกิดแต่กระเซ้ เป็นคำสำหรับเรียกคนเห็นแก่ท้อง. ๑

^{๔๐} ที่...เช่นนี้ เดิมให้เต็มเหมือนข้อ ๑.

๓.ภิกษุ ท. ! ภัยเกิดแต่น้ำวนเป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! คนบางคน... ครั้นบวชแล้ว ตอนเช้าถือบาตรครองจีวร เข้าไปบิณฑบาตในบ้านหรือนิคม ไม่รักษากาย ไม่รักษาวาจา ไม่กำหนดสติ ไม่สำรวมอินทรีย์ (คือหูตาเป็นต้น) ในที่นั้น เธอเห็นคหบดี หรือบุตรของคหบดี อิ่มเอิบเพียบพร้อมด้วยกามคุณห้า ให้เขาบำเรออยู่. เกิดการหวนระลึกว่า “เมื่อก่อน เราเป็นคฤหัสถ์ ครอบครองก็เป็นผู้อิ่มเอิบเพียบพร้อมด้วยกามคุณห้า ให้เขาบำเรออยู่, ทรัพย์สมบัติในตระกูลของเรา ก็มีอยู่ และเราก็อาจบริโภครทรัพย์สมบัติพลาง ทำบุญพลาง” ดังนี้ ฯ เธอบอกคณิสสิกขา เวียนมาสู่เพศต่ำ. ภิกษุ ท. ! ผู้นี้เราเรียกว่า ผู้กลัวต่อภัยเกิดแต่น้ำวน แล้วบอกคณิสสิกขา เวียนมาสู่เพศต่ำ. ภิกษุ ท. ! คำว่า ภัยเกิดแต่น้ำวนนี้เป็นคำสำหรับเรียก กามคุณทั้งห้า.

๔.ภิกษุ ท. ! ภัยเกิดแต่ปลาร้ายเป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! คนบางคน... ครั้นบวชแล้ว ตอนเช้าถือบาตร ครองจีวร เข้าไปบิณฑบาตในบ้านหรือนิคม ไม่รักษากาย ไม่รักษาวาจา ไม่กำหนดสติ ไม่สำรวมอินทรีย์ (คือหูตาเป็นต้น), ณ ที่นั้น เธอเห็นหญิงชาวบ้านที่ห่มผ้าไม่ดี ที่นุ่งผ้าไม่ดี (คือไม่มีคอด้วยะส่วนที่ควรปกปิด), เมื่อเธอเห็นหญิงชาวบ้านผู้ห่มผ้าไม่ดี นุ่งไม่ดี ความกำหนดก็เสียดแทงจิตของเธอ. เธอมีจิตถูกราคะเสียดแทงแล้ว ก็บอกคณิสสิกขา เวียนมาสู่เพศต่ำ. ภิกษุ ท. ! ผู้นี้เราเรียกว่าผู้กลัวต่อภัยอันเกิดแต่ปลาร้าย แล้วบอกคณิสสิกขา เวียนมาสู่เพศต่ำ. ภิกษุ ท. ! คำว่าภัยเกิดแต่ปลาร้ายนี้ เป็นคำสำหรับเรียกว่า มาตุคาม.

ภิกษุ ท. ! ภัยสี่อย่างนี้แล หวังได้คือมีอยู่แก่คนบางคนที่ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน ในศาสนานี้. ฯ

ส่วนใน นวมสูตร^{๔๒} ได้ตรัสเหตุให้สึกไว้อีกปริยายหนึ่ง เป็นความมัวเมา ว่า: - “ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้เมาด้วยความเมาในความเป็นหนุ่ม ย่อมบอกคณิสสิกขา เวียนมาสู่เพศต่ำ. ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้เมาในไม่มีโรค ย่อมบอกคณิสสิกขา เวียนมาสู่เพศต่ำ. ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้เมาด้วยความเมาในชีวิต ย่อมบอกคณิสสิกขา เวียนมาสู่เพศต่ำ” ดังนี้. ในบาลีนี้มีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมไปได้ถึงผู้สึกทุกจำพวก เพราะความเมาเหล่านี้ เป็นต้นเหตุทำให้เกิดภัยอันตรายต่อการบวชได้ทุกทางเป็นคำกว้าง. ฯ

^{๔๒} นวมสูตร เทวทูตวรรค ปฐมปิณฑาสกั คิก. อ (ไตร ส. ๒๐ น. ๑๘๖ บ. ๔๗๕)

โดยนัยนี้ก็ได้ความว่า การสีกก็คือ การถอยหลังกลับจากการก้าวเดินตามรอยพระอรหันต์ เนื่องด้วยอุปสรรคต่าง ๆ ตามที่มันจะเกิดขึ้นแก่ผู้ที่ไม่สามารถดำเนินได้สืบไป. ผู้จะเดินไปข้างหน้าในทางนี้ ควรทราบไว้เป็นเครื่องป้องกันตัว ครอบงำเพชรป้องกันอันตราย ให้เจริญสืบไปจนถึงความหลุดพ้นได้. ๗

๕. ถ้าไม่บวชจะได้หรือไม่ ? สำหรับผู้ประสงค์อรรถัตถมิมิไม่บวชไม่ได้, พระอรหันต์ผลเป็นคุณธรรมขั้นสูงสุดยอด ควรแก่เพศของการบวชอย่างเดียว, ไม่มีในเพศฆราวาส. แม้จะเกิดบรรลุนิพพานขั้นสูงสุดในเพศฆราวาสขั้นมาก็ต้องรับบวช เช่น ยสกุณฑลเป็นตัวอย่าง, นัยว่าบรรลุนิพพานแล้ว ถ้าขึ้นอยู่เป็นฆราวาสจักต้องปรินิพพานเนื่องจากความอาภิกษณรังเกียจด้วยสภาพแห่งเพศเดิมนั้น. แต่ที่แท้การเป็นพระอรหันต์ ย่อมสูงกว่าการบวชอยู่แล้ว.

สำหรับผู้ประสงค์มรรคผลอันต่ำลงมา คือ โสดา-สททา-อนาคา แล้ว จะบวชก็ได้ ไม่บวชก็ได้, แม้ว่าการบรรพชาจะเป็นการช่วยเหลือให้ได้บรรลุผลเร็วและง่ายเข้าก็จริง แต่ผู้ไม่บวชก็อาจบรรลุผลนั้นได้ภายในเรือน และภายในงานของฆราวาสนั่นเอง. ในบาลี คนชั้นสูงเป็นอันมาก เช่น พระญาติในสกุลวงศ์, หรือคนชั้นกลาง เช่น เศรษฐี คหบดีเป็นอันมากก็ได้บรรลุถึง อนาคามีผล. และในคนชั้นต่ำก็ยังมี ดังที่ตรัสไว้ในบาลีขุททกสูตร^{๔๗} ดังต่อไปนี้ :-

“...ดูก่อนมหาราช ! ในนิคมชื่อเวกพิงคะ มีช่างหม้อชื่อฉุกการะเป็นอุปฐากของตถาคต. มหาราช ! ความน้อยใจเสียใจว่า ‘พระผู้มีพระภาคกัสสป ไม่ทรงจำพรรษาที่พาราณสีของเราเสียแล้ว’ ดังนี้, ย่อมมีแก่มหาบพิตรเท่านั้น, ความน้อยใจเสียใจเช่นนี้ จะมีได้แก่ฉุกการะนั้นหามิได้ และจักไม่มีแม้ในกาลต่อไป.

“มหาราช ! ฉุกการะนั้น ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่ฟังแล้ว, เว้นไกลจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท และสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน. ฉุกการะนั้นมีความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, ถึงพร้อมด้วยศีลที่พระอริยเจ้าชอบใจ.

^{๔๗} ขุททกสูตร ราชวรรค ม.ม. (ไตร. ๓.๑๓/๓๘๒/๔๑๓) ตรัสแก่พระอานนท์ เล่าเรื่องพระพุทธเจ้ากัสสป. ตรัสแก่พระราชของค์หนึ่ง.

“มหाराช ! ฃฎิการะนั้นไม่ความสงสัยในทุกข์ ไม่มีความสงสัยในทุกขสมุทัย, ทุกขนิโรธ, และในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา. ฃฎิการะนั้นมิภคต์หนเดียว (คือกินข้าววันละครั้ง). ประพฤติพรหมจรรย์ (คือไม่เสพเมถุน). เป็นผู้มึศีล มีธรรมอันงดงาม.

“มหाराช ! ฃฎิการะนั้น ไม่ขุดดินด้วยเครื่องมือ ไม่ขุดด้วยมือ, หาบเอาแต่ดินที่ ชาวบ้านทิ้งไว้ หรือที่หนูและลูกหนูขุดไว้ นำมาทำภาชนะ แล้วประกาศอย่างนี้ว่า ‘ภาชนะเหล่านี้ ผู้ใดอยากได้ ก็จงเอาข้าวสารใส่ในกระบุงข้าวสาร, เอาถั่วเขียวใส่ในกระบุงถั่วเขียว หรือถั่วดำใส่ใน กระบุงถั่วดำ (๗๗) ของเราแล้ว จงถือเอาภาชนะตามที่ตนปรารถนาเถิด’ ฃฎิการะนั้นเลี้ยงมารดา บิดาผู้แก่และตามืด ตลอดกาล.

“มหाराช ! ฃฎิการะนั้นเพราะเขาได้ บรรลุอนาคามีมรรคอันเป็นเครื่องทำสังโยชน์ ห้าอย่างในเบื้องต่ำให้สิ้นไป (คือเป็นอนาคามี), จักเป็นผู้เป็นอุปาติกะ (คือลอบเกิดในชั้นสุทธาวาส), จักปรินิพพานในภพนั้น ไม่มีกลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดา,...๑”

เหล่านี้ เป็นตัวอย่างอันแสดงว่า มรรคผลชั้นอนาคามี ก็เป็นภูมิธรรมที่ฆราวาสบรรลุ ได้ โดยไม่ต้องบวช, บรรลุได้ โดยความเป็นอยู่อย่างชีวิตของฆราวาสตามธรรมดา แม้ไม่ต้องกินข้าว หนเดียวเหมือนช่างหม้อที่กล่าวถึงในบาลีนี้ก็ได้. การที่อ้างเอาเรื่องช่างหม้อนี้มากล่าว ก็เพื่อให้ทราบ พิเศษออกไปว่าฆราวาสชั้นต่ำก็บรรลุอนาคามีผลได้.

เมื่อได้ยกอากาศสถานของการบวชและเรื่องราวที่เกี่ยวกับการบวช จากบาลีและอัฐกถา มาสาธกพอควรแล้ว ข้าพเจ้าขอตัดบทปัญหาข้อนี้ลงด้วยกระแสพระบรมราโชวาทของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ตามที่ทรงกล่าวไว้ในพระราชนิพนธ์เทศนาเสือป่าหน้า ๕๖, และหน้า ๑๐๔ ว่า:

คนเราโดยมากที่เป็นคฤหัสถ์ มักถืออคติในข้อที่ว่า จะถือศาสนาได้จริงอย่างไร. มัก เข้าใจกันว่า จะถือได้จริง ๆ ก็แต่ไปบวชเสียเท่านั้น, เพราะฉะนั้นช้านานมาแล้วแต่โบราณกาล จึงมี ความนิยมกันว่าผู้ใดยังไม่ได้อุปสมบท เรียกว่าเป็นคนดิบ คือไม่มีความรู้ทางพุทธศาสนา หรือเหมือน ไม่ได้แสดงตนว่าเป็นผู้ถือพุทธศาสนา. แต่ถ้าจะว่าขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ความนิยมที่ว่าโบราณนี้

โบราณสักเพียงใด ? แท้จริงเมื่อครั้งพุทธกาล ปรากฏแน่นอนว่า ถึงผู้ที่ไม่ได้บวช พระพุทธองค์ก็ทรงนับถือเป็นอุบาสกได้ และใช่แต่เท่านั้น ถึงผู้ที่ไม่ได้บวชแต่ประพฤติดีประพฤติชอบ ก็สำเร็จเป็นโสดาบันได้เป็นอริยบุคคลได้ ไม่เฉพาะแต่ผู้ที่บวชเป็นพระ แม้ที่เป็นผู้หญิงก็อาจสำเร็จได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงแลเห็นได้ว่าในขั้นต้น การบวชไม่ใช่การจำเป็นเสียแล้ว ความจำเป็นคือใจต้องถือจริง เลื่อมใสจริง และเห็นใจจริงในคำสั่งสอนของพระศาสดาของเรานั้นแหละนับว่าเป็นผู้ที่ถือจริงได้แท้ ต่อมาคนไทยเราได้ศาสนาจากเมืองลังกา ความนิยมของพวกลังกามีหลายสถาน ซึ่งได้ตกมาเป็นมรดกของเรา สรรพสิ่งทั้งปวง ซึ่งเป็นไปเพื่อความแค้นของพระศาสนา เลยเป็นมรดกที่เราได้มาจากลังกาทั้งนั้น ประการหนึ่ง เช่นข้อที่ว่าคนเราอายุครบ ๒๑ ปีแล้วต้องบวช ถ้าไม่บวชเป็นดิบ นี่นับว่าเป็นความคิดแคบอย่างที่สุด เพราะแท้จริงเป็นอย่างไร ? ก็พอจะเห็นได้... (มองดูพวกนักบวช)

“...ก็เมื่อเราจะบวชก็ตามไม่บวชก็ตาม ก็ถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้วละนี่ จึงเป็นความจำเป็นของเราทั้งหลายที่จะต้องพยายามเรียนให้รู้ว่า ศาสนาที่เราถืออันนั้นคืออะไร ถ้าเราไม่พยายามรู้ศาสนาของเรา ก็เหมือนกับเราหลอกโลกอยู่เสมอ ถึงแม้เราจะบวชก็ตามไม่บวชก็ตาม ไม่พ้นจากความติเตียนว่าเป็นคนหลงโลก ชาติที่ประกอบด้วยอารยธรรมในเวลานี้ ชาติไหนที่ไม่มีศาสนาต้องไม่มีแล้วในโลก, ต้องมีศาสนาใดศาสนาหนึ่งแน่นอน เวลานี้ทั้งโลกเขาพูด เขานิยามว่าชาติไทยเป็นชาติที่ถือพุทธศาสนา ที่พระพุทธศาสนายังยืนอยู่ได้ เพราะมีเมืองไทยเป็นเหมือนป้อมใหญ่ในแนวรบ ตามที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาครั้งหนึ่งแล้ว ก็แปลว่า โลกนิยมแล้ว เพราะเขากันเสียหมดว่า เราถือพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้นเหมือนเราถูกโลกบังคับให้ถือ พระพุทธศาสนาเหมือนกันการที่เราบวชจิ้ม ๆ แล้วบอกว่า “ฉันถือแล้ว ต่อไปฉันไม่ต้องทำอะไรอีก” ดังนี้ ไม่ใช่จะลงโลกไปได้นานสักปานใด ในไม่ช้าเขาก็จับได้ว่าความประพฤติไม่สมกับที่ถือพุทธศาสนา ใจไม่สมกับหนทางที่พระศาสดาของเราสั่งสอนซึ่งเราเชื่อว่าเป็นทางดีที่สุด ถ้าเมื่อความประพฤติไม่สมกับผู้ถือพระพุทธศาสนาเช่นนี้แล้ว ย่อมทำให้โลกเขาดูหมิ่นเราทั้งหมดไม่ใช่ข้าพเจ้าคนเดียวจะเป็นผู้อาย ท่านทั้งหลายที่นั่งอยู่ในที่นี้ทุกคนต้องรับความอายเท่ากับข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าก็คนไทยคนหนึ่ง ท่านก็คนไทยด้วยกันทั้งนั้น ต้องรับความอายด้วยกัน เช่นนี้แล้ว จำเป็นต้องมีมานะ.

“การที่บวชนั้น ถ้ามีเวลาและใจมันคงอยู่ อยากจะบวชแล้ว ข้าพเจ้าอนุโมทนา บวชเถิด ! ถ้าไม่มีเวลาและใจรู้สึกว่าจะบวชจริงไม่ได้แล้ว ขออย่าบวชลงโลกเลย ข้าพเจ้าขอเสียที ข้อนี้เป็นข้อที่ได้รักษามานแล้ว....” ฯ

๓

ปาติโมกขสังวร

ตำรวมใน

พระปาติโมกข์

บทที่ ๓

ปาติโมกขสังวร ตำรวมในพระปาติโมกข์

พระบาลีที่เป็นอุทเทสในบทนี้ ดังนี้ :-

“เชอนัน ครั้นบวชแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นผู้ตำรวมในปาติโมกขสังวร สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและที่เป็นที่เทียวไป มีปรกติเห็นเป็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย, สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาทั้งหลาย.”

[สามัญญผลสูตร สีล. ที. ๓.๕ น.๘๓ บ.๑๐๒]

นิทเทส

ใจความของบทนี้ : กล่าวด้วยปาติโมกขสังวรอันเป็นศีลหมวดต้นแห่งจตุปารีสุทธิศีล พรรณนาความด้วยปาติโมกข์ อันมาในบาลีวินัยที่สงฆ์สาวกทุกกิ่งเดือน และที่มาในบาลีสามัญญผลสูตร อันยกขึ้นเป็นหลักตามรอยพระอรหันต์รวมเข้าด้วยกัน. เก็บคำอธิบายจากบาลีและอรรถกถาแห่งบาลีนั้น ๆ และจากปกรณ์พิเศษอื่น ๆ เช่นวิสุทธิมรรคเป็นต้น มาอธิบายเพิ่มเติม. เนื้อความอันจะกล่าวในชั้นที่ ๓ นี้ มีหัวข้อดังต่อไปนี้ :-

๑. ปาติโมกข์คือ อะไร ? (มี ๗ กระพู่)
๒. สังวรคือ อะไร ? (มี ๒ กระพู่)
๓. สีลคือ อะไร ? (มี ๑๒ กระพู่)
๔. ข้อความเบ็ดเตล็ดเกี่ยวปาติโมกขสังวรศีล (มี ๗ กระพู่)

จะเริ่มพรรณนาความไปตามลำดับข้อ ดังนี้ :-

๑. ปาติโมกข์คืออะไร ?

๑. ปาติโมกข์สังวรศีล จำเป็นแก่การตามรอยพระอรหันต์อย่างไร ?

เพื่อให้เกิดฉันทะความพอใจอย่างแรงกล้า ในการเรียนรู้เรื่องปาติโมกข์สังวรศีลแก่ผู้ศึกษา จึงขออธิบายปัญหาว่า ปาติโมกข์สังวรศีลจำเป็นแก่การตามรอยพระอรหันต์อย่างไร ?

ปาติโมกข์หรือที่เรียกกันทั่วไปว่าพระวินัย ไม่ได้เป็นแต่เพียงข้อบังคับ เพื่อความเรียบร้อยของคณะบรรพชิต เช่นเดียวกับกฎหมายของบ้านเมืองที่ใช้บังคับแก่ราษฎร. ผู้เข้าใจเพียงเท่านั้น พวกเขากล่าวแล้วกล่าวอีกถึงประโยชน์อันสำคัญของวินัยว่า เป็นเครื่องควบคุมคณะสงฆ์ให้เรียบร้อย เช่นเดียวกับด้ายที่ร้อยดอกไม้ไม่ให้กระจัดกระจายฉะนั้น. ความเข้าใจเช่นนั้น จะทำให้มักพากันตำรวมนินยแต่ในที่แจ้ง ส่วนในที่ลับเป็นอีกอย่างหนึ่ง เพราะไม่เกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของหมู่คณะ. เพียงเท่านั้น ก็เห็นได้ว่าคำกล่าวเช่นนั้นยังไม่เพียงพอแก่ความต้องการเสียแล้ว

แท้ที่จริง ปาติโมกข์หรือสิกขาที่เรียกกันว่าพระวินัยนั้น เป็นของจำเป็นอย่างยิ่ง แก่การปฏิบัติเพื่อก้าวขึ้นสู่โลกุตระภูมิโดยแท้. ผู้มีศีลเศร้าหมองอยู่ภายในใจตนเอง แม้ไม่เป็นที่เสียหายแก่หมู่คณะก็ตาม แต่ผู้นั้นไม่อาจก้าวผ่านขั้นสมาธิไปได้เลย. ความทุกข์ภายในใจ แม้รู้แต่คนเดียวก็เป็นข้าศึกอย่างร้ายแรงต่อการบรรลุผลของสมาธิ กล่าวคือ ฆานชนิดเป็นบาทฐานของมรรคและผลทั้งหลาย, พوجدิจจะเริ่มสงบ ความรู้สึกทุกข์นั้นย่อมผุดขึ้นแทรกทุกครั้งไป, ไม่มีทางที่จิตจะสงบได้.

เพราะฉะนั้น ปาติโมกข์สังวรจึงเป็นบันไดขั้นแรกของการก้าวขึ้นสู่อรหันตภาวะ ซึ่งนักปฏิบัติจะเลี้ยวพันไปไม่ได้ เป็นบุรพกิจจตุฐานรากแห่งสมณกิจทั้งปวง, ท่านกล่าวไว้ในที่ทั้งหลายมีเนื้อความตรงกัน เช่น ในอรรถกถาแห่งจิตตูปาทกัณฑ์^{๔๔} กล่าวไว้ดังนี้ว่า: - “ถามว่า กุลบุตรผู้ใคร่จะบรรลุพระอรหันต์พึงทำอย่างไร ? ตอบว่า กุลบุตรผู้ใคร่จะบรรลุพระอรหันต์ พึงชำระศีลทั้งสี่ กล่าวคือปาติโมกข์สังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวาปาริสุทธิศีล และปัจฉยสันนิสตีตศีล ตั้งแต่ต้น ให้เป็นผู้ตั้งอยู่เฉพาะในศีลอันบริสุทธิ์ด้วยดีแล้ว จึงตัดปติโพธ (เครื่องกังวล) ๑๐ อย่างมิอวาสาปติโพธเป็นต้น, เข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ให้กรรมฐานแล้ว จึงใคร่ครวญหากรรมฐานอันเกื้อกูลแก่จริยาของตนจากบรรดากรรมฐาน ๓๘ อันมาแล้วในบาลี. ถ้าปฐวีกสิณ (เป็นต้น) เกื้อกูลแก่จริยา

^{๔๔} อรรถสาลินี อรรถกถาภิธรรมปิฎก ตอนธัมมสังคณี หน้า ๒๗๔-๕

ของตนแล้ว ถือเอากรรมฐานนั้นแหละ ละวิหารอันไม่สมควร อยู่ในวิหารอันสมควรแล้วทำการตัด
 ปลิวโพธิเล็กน้อย. ทำวิธีแห่งภavanaทั้งปวง เช่นการตามรักษาบริกรรมนิมิตแห่งกสิณไม่ให้เสื่อม, -
 การเว้นจากอสังกัปายธรรม ๘ อย่าง, การเสกสังกัปายธรรม ๘ อย่าง, และประเภทแห่งอัปปนา
 โภสถ ๑๐ อย่าง 'ไม่ให้เสื่อมอยู่ พึงปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม. นี้กล่าวแต่โดยย่อ โดยพิสดาร พึงรู้
 โดยนัยแห่งคำที่กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรค...' ๑

นี่ย่อมแสดงว่า ปาติโมกขสังวรเป็นกิจจำเป็นในเบื้องต้น อันจะเว้นข้ามไปเสียไม่ได้
 โดยแท้ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสไว้ใน ปัญจ. อ.^{๔๕} ว่า ภิกษุ ท.! ภิกษุไม่ทำศีลทั้งหลายให้
 บริบูรณ์แล้ว จักทำสัมมาทิฐิให้บริบูรณ์นั้น ชื่อนั้นไม่ใช่ฐานะที่จะเป็นได้." ผู้ศึกษาพึงทราบว่
 สัมมาทิฐิก็คือการรู้อริยสัจด้วยนามกาย หรืออสาวกชญาณนั่นเอง.

ศีลเป็นการขุดเกลากายวาจาให้สะอาด. กายวาจาที่สะอาดหนุนให้เกิดสมาธิ. สมาธิให้
 เกิดญาณรู้ตามเป็นจริง เป็นตัวปัญญา ตัดกิเลสบรรลุมรรคผลได้ ดังท่านกล่าวลำดับไว้ในวิสุทธิ ๘
 คือ ศีลวิสุทธิ (= ความหมจดแห่งศีล) เป็นบันไดส่งขึ้นไปถึงจิตตวิสุทธิ (= ความหมจดแห่งจิต.)
 จิตตวิสุทธิ ส่งให้ถึงทิวฐิวิสุทธิ (= ความหมจดแห่งความเห็นคือเห็นถูก.) ทิวฐิวิสุทธิส่งต่อกันเป็น
 ลำดับ ๆ ไป จนถึงญาณทัสนะอันได้แก่ตัวอริยมรรคทั้งสี่ (ดูอธิบายพิสดารในธรรมวิภาคปริเฉท ๒
 หน้า ๘๘). การสนทนาของท่านพระสารีบุตรและท่านพระปุลณมณฺฑานีบุตร บ่งชัดว่าวิสุทธิทั้ง ๘ นี้
 เป็นจตุรต ๘ ผลัด ส่งต่อกันให้ถึงนิพพาน. ผู้ประสงค์ทราบเรื่องพิสดารจงดูในรตวินิตสูตร^{๔๖} นั้น
 เถิด.

เพราะฉะนั้น แทนที่จะกล่าวว่า ศีลเป็นเครื่องทำหมู่ให้งาม ควรกล่าวว่า ศีลเป็น
 บันไดขั้นแรกแห่งพระนิพพานโดยแท้. จึงจะเป็นคำที่มีความหมายเต็มที่แห่งสิกขาส่วนนี้.

^{๔๕} ปฐมสูตร ปัญจกิกวัคค์ ปฐมปีณณาตก์ ปัญจ. อ. ล. ๒๒/๑๖/๒๑.

^{๔๖} รตวินิตสูตร โอปมมารค ม. ม. ไตร. ล. ๑๒ น. ๒๘๗ บ. ๒๘๒.

๒. ปาติโมกข์ คืออะไร

เมื่อกล่าวให้กว้างที่สุด คำว่า ‘ปาติโมกข์’ เป็นชื่อแห่งธรรมอันเป็นประณีตแห่งความหลุดพ้น และหมายทั่วไปทั้งส่วนศีลสมาธิปัญญา ดังในโอวาทปาติโมกข์ที่พระองค์แสดงในวันมาฆปุรณมี บรรจุข้อความเต็มทั้งส่วนศีลสมาธิปัญญา. แต่ที่ใช้จนเป็นที่เข้าใจกันคั่นนั้น คำนี้หมายถึงเอาเพียงส่วนศีล คือคัดเลือกลักษณะที่เห็นว่าสำคัญขึ้นจัดเป็นพวกหนึ่ง ให้ชื่อว่าปาติโมกข์, มีที่มาทั้งในบาลีพระสูตรและบาลีวินัย. สำหรับฆราวาสทั่วไป ปาติโมกข์ คือศีลห้า, สำหรับสามเณรคือศีล ๑๐, และสำหรับภิกษุ คือศีล ๒๒๗, และ ๓๑๑ สำหรับภิกษุณี. จะกล่าวเรื่องอันได้เปลี่ยนแปลงเกี่ยวพันกันในเรื่องปาติโมกข์ของภิกษุ พอสมควร.

สิกขาบท ๒๒๗ ข้อ ซึ่งสงฆ์สวนทุกกึ่งเดือน เรียกว่า ทำอุโบสถสวดปาติโมกข์นั้น ในบาลีวินัยปิฎกเอง ก็ไม่พบที่ระบุเรียกว่าสิกขาบท ๒๒๗ นี้ว่า “ปาติโมกข์” เลย มีแต่เรียกว่ามหาวิภังค์หรือภิกขุวิภังค์. แต่พุทธภาษิตที่ตรัสว่า ปาติโมกฺเข จ สวโร = สारรวมในปาติโมกข์เป็นต้นนั้น มีอยู่ดาษดื่นในบาลีทั้งหลาย. อะไรจะเป็นตัวปาติโมกข์แท้ เป็นสิ่งที่ควรหยาบขึ้นวินิจฉัย เพราะผู้ตามรอยพระอรหันต์ควรรู้จักปาติโมกข์ที่แท้จริงหรือตรงต่อพุทธประสงค์ การที่กระทำจึงจะได้ผล เหตุว่าการสารรวมในปาติโมกข์ เป็นบันไดขั้นหนึ่งของการกระทำอันนี้, จะสาธกเรื่องในบาลีมาเป็นแนวสันนิษฐานเป็นลำดับไป.

การแสดงปาติโมกข์ ในบาลี^{๔๗} บ่งว่ามีมาแต่ครั้งพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ และพระองค์เป็นผู้ทรงแสดงปาติโมกข์เอง, แต่เรื่องที่ทรงนำแสดงนั้น เป็นเรื่องอะไรควรรู้ไว้. เข้าใจว่าครั้งแรกที่สุดก็คือการแสดงโอวาทปาติโมกข์ในวันมาฆปุรณมี ที่ทรงแสดงด้วยหลักธรรมเฉพาะที่สำคัญและตรงกันทุก ๆ พระองค์พระพุทธรเจ้า เป็นใจความเพียง ๓ คาถาว่า

[๑] “ขันติคือความอดกลั้น เป็นเครื่องเผาผลาญความชั่วอย่างยิ่ง. พวกผู้รู้ กล่าวพระฯ นิพพานว่าเป็นธรรมอย่างยิ่ง. ผู้ฆ่าสัตว์หาเป็นบรรพชิตไม่ ผู้เบียดเบียนผู้อื่นหาเป็นสมณะไม่.”

^{๔๗} ทสมสูตร มหาวรรค อด. อี (ไตร. ล. ๒๓/๒๐๗/๑๑๐)

[๒] การไม่ทำบาปทุกอย่าง, การทำกุศลให้เต็มที, การชำระจิตใจให้ผ่องแผ้ว, สามอย่างนี้ เป็นระบบศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.๑

[๓] การไม่กล่าวร้าย การไม่ทำร้าย การสำรวมในปาติโมกข์ ความรู้ประมาณในอาหาร ที่นอนที่นั่งอันสงัด การประกอบทวั่นในอธิจิต, หกอย่างนี้ เป็นระบบศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.๑”

สงฆ์ในประชุมวันนั้น เป็นพระอรหันต์ล้วน ๑๒๕๐ องค์ ทำให้เห็นว่าปาติโมกข์ที่แสดงแก่พระอรหันต์นั้นเป็นอีกอย่างหนึ่งและทั้งครั้งนั้นยังมีแต่ภิกษุผู้บริสุทธิ์ และสิกขาบททั้งหลายก็ยังไม่ได้บัญญัติขึ้น. ต่อมาภิกษุเหลวไหลมากขึ้น จึงทรงบัญญัติสิกขาบทต่าง ๆ ขึ้นตามลำดับเป็นอันมาก แม้ที่สุดแต่การจี้กันเล่น การเล่นน้ำ การแก่งช้อนของของกัน จนถึงที่หยาบคายเช่นเกี่ยวผู้หญิง เป็นต้น ก็ต้องบรรจุเข้าในปาติโมกข์. แทนที่จะแสดงด้วยหลักธรรมอย่างแต่ก่อน กลับกลายเป็นการแสดงด้วยสิกขาบทเหล่านี้ เพื่อให้เธอระลึกอาบัติไปพลาง และซ่อมความจำไว้ทุกสิ่งเดือน. ถ้าเป็นพระอรหันต์แล้วก็ยังต้องทนนั่งฟังสิกขาบทอันห้ามไม่ให้จี้กันเป็นต้นนี้ จะเป็นการนำอนาถใจเพียงใด

เพียงเท่านี้ยังไม่พอ อยู่มาวันหนึ่งเป็นวันอุโบสถ, ที่บุพพารามเมืองสาวัตถี ขณะที่ภิกษุสงฆ์ประชุมพร้อมจะทำอุโบสถกรรมนั่งรอคอยพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ มีภิกษุผู้สี่ต้องอาบัติเป็นมูลเหตุ ไม่เป็นสมณะแล้ว นั่งปนอยู่ในบริษัทนั้นด้วย, พระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงปาติโมกข์ โดยตรัสว่า ภิกษุสงฆ์ไม่บริสุทธิ์. ภิกษุสงฆ์นั่งรออยู่จนปัจฉิมยาม ในที่สุดพระมหาโมคคัลลานะกำหนดรู้จักตัวภิกษุรูปนั้นได้ด้วยญาณ นุดตัวออกจากบริษัทไป, แม้กระนั้นพระองค์ก็ไม่ทรงแสดงและตรัสเป็นคำขาดว่า จำเดิมตั้งแต่วันนี้ไป ให้สงฆ์ทั้งหลายแสดงปาติโมกข์เอง พระองค์ไม่แสดง, แล้วตรัสพุทธภาษิตอื่นมีใจความกล่าวเปรียบว่า ในธรรมวินัยของพระองค์ก็มีของศิวิเศษ ๘ อย่างเช่นเดียวกับในมหาสมุทร. ดูเรื่องพิสดารในทสมสูตร มหาวรรค. อฎฺ. อ.

ในบาลีนี้ไม่ได้กล่าวว่าปาติโมกข์ที่แสดงนั้นคืออะไร ทั้งอรรถกถาแห่งบาลีก็ไม่ได้กล่าวอธิบายไว้อย่างใดเลย จึงยังไม่ควรถือว่าปาติโมกข์ที่ทรงแสดงนั้น คือสิกขาบท ๒๒๗ ข้อ

หรือเป็นการแสดงด้วยหลักกรรม คล้ายคลึงแสดงโอวาทปาติโมกข์. ข้าพเจ้าเข้าใจว่าทรงแสดงด้วย สิกขาบทต่าง ๆ แต่หาใช่มีจำนวนมากถึง ๒๒๗ ข้อ เหมือนที่แสดงกันในบัดนี้ไม่.

ในบาลีสสูตรที่ ๖-๗-๘ (๓ สสูตร) แห่งจตุตถวรรค ทุติยปิณฑาสกั ดิก. อ^{๔๔} มีพุทธ ภาษิตว่า “ภิกษุ ท.! สิกขาบท ๑๕๐ ถ้วนนี้ ย่อมมาสู่อุทเทส (คือการนำขึ้นแสดงในที่ท่ามกลาง สงฆ์) ทุกกึ่งเดือน ซึ่งกุลบุตรผู้หวังประโยชน์ศึกษากันอยู่...” นี้แสดงให้เห็นว่า ครั้งพุทธกาลมีการ แสดงปกติโมกข์ ด้วยสิกขาบทเพียง ๑๕๐ สิกขาบทถ้วน ๆ เท่านั้น ที่กล่าวถึง ๒๒๗ สิกขาบทไม่มี เลข, มามีในคัมภีร์วิภังค์แห่งวินัยปิฎก ซึ่งเรียกคำพูดของผู้รวบรวมวินัยปิฎกไม่ใช่พุทธภาษิต, บอก เป็นอุทเทสไป นับได้ ๒๒๗ สิกขาบท. นี้ทำให้เห็นว่ามี การเพิ่มเข้าอีกภายหลังแต่พุทธปรินิพพานก็ ได้ โดยเฉพาะคือเมื่อร้อยกรองพระไตรปิฎกครั้งทำสังคายนาครั้งใดครั้งหนึ่ง. ท่านเหล่านั้นได้ นำเอาสิกขาบทอื่น ๆ ที่ได้ทรงบัญญัติไว้ แต่ไม่ได้นับรวมเข้าไปในปาติโมกข์มานับรวมเข้าไปใน ปาติโมกข์อีก ๗๗ สิกขาบท. จะเป็นสิกขาบทใดบ้าง ไม่หลักฐานในบาลี, เป็นเรื่องต้องสันนิษฐาน. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ ทรงสันนิษฐานไว้ว่า ได้แก่เสขยวัตร ๗๕ สิกขาบท และอนิยต ก ๒ สิกขาบทนั่นเอง. ต่อมาได้สวดปาติโมกข์ด้วยสิกขาบท ๒๒๗ สิกขาบทมาจนถึงทุก วันนี้.

นี่คือลักษณะการแห่งภิกษุปาติโมกข์ที่ได้กลายตัวเรื่อยมาและในบัดนี้สิกขาบท ๒๒๗ สิกขาบทนั้น ได้มีสิกขาบทที่เป็นหมันแท้ ๆ เสียแล้ว ประมาณถึง ๒๗ สิกขาบท^{๔๕} เป็นอย่างน้อย. สงฆ์ในบัดนี้ก็ยังสวดปาติโมกข์เดิมอยู่นั่นเอง. พุทธการณอันนี้คงเนื่องมาแต่ครั้งยังไม่มี การเรียนภาษา บาลี. ไม่รู้ว่าสิกขาบทที่สวดนั้นแปลว่าอะไรบ้างจนมาถึงสมัยที่เรียนบาลีศึกษาไว้วันยันกันแล้ว ก็ยัง สวดปาติโมกข์ ซึ่งบรรจุสิกขาบทอันเป็นหมันเสียหลายสิกขาบทไปตามเดิม. ขณะที่สวดปาติโมกข์นี้ เป็นนิจ จะได้รับยกย่องมากมาย, แต่ถ้าคณะใดคัดตอนที่ เป็นหมันออกเพิ่มที่จำเป็นต้องใช้แทน จะถูก ประณามว่า หักล้างพระพุทธรบบัญญัติ. ปาติโมกข์อันนี้จะเป็นประโยชน์ ก็เป็นบันไดแห่งการตามรอย

^{๔๔} ไตร. ก. ๒๑ น. ๒๕๗ บ. ๕๒๖, ๕๒๗, ๕๒๘.

^{๔๕} ที่เป็นหมันอย่างตายตัว ก็คือสิกขาบทอันเกี่ยวกับภิกษุณี และของล่วงกาละเทศะ เช่น สันถัดที่ใช้หล่อด้วยขนเจียมเป็นต้น. และยังมีที่ไม่ เป็นตัวสิกขาบท ปรับอับติอะไรเสียอีก ๕ สิกขาบท คือ อนิยต ๒ และอธิกรมสมณะ ๑, การที่พูดว่า ทรงศีล ๒๒๗ จึงฟังดูชอบกลจนน่าจะทำ ความเข้าใจกันเสียใหม่

พระอรหันต์เหมือนอย่างเดิมหรือไม่ มันเป็นการยากที่จะกล่าว. แต่เราอาจกล่าวได้ว่า สิกขาบทในปาติโมกข์นั้นแต่เดิมมีจำนวนไม่ตายตัว.

ถ้าถามว่า “ในบัดนี้เราควรแก้ไขตัดตอนเพิ่มเติมจำนวนสิกขาบทในปาติโมกข์ที่สวดกันหรือไม่?” ก่อนแต่จะตอบ ควรคิดว่าครั้งแรกที่สุดทรงแสดงปาติโมกข์ด้วยหลักกรรมแก่ผู้ฟังซึ่งเป็นพระอรหันต์ล้วน, ต่อมามีการแสดงด้วยสิกขาบท ๑๕๐ ข้อ, ทั้งเชื่อว่ากว่าจะถึง ๑๕๐ ข้อนั้น คงมีที่แสดงด้วย ๕๐ ข้อ ๑๐๐ ข้อ มาบ้างแล้ว หรือที่แสดงไม่มีจำนวนข้อจำกัด เช่นแสดงเหมือนบาลีสามัญญผลสูตร (ซึ่งจะกล่าวในตอนต่อไป) เป็นต้น ก็คงมี, ต่อมาพระสังคีติกาจารย์เพิ่มเข้าอีก ๗๗ ข้อ เป็น ๒๒๗ ข้อ แสดงมาจนทุกวันนี้. เห็นได้ว่าพระองค์หรือสาวกที่รู้พุทธประสงค์แท้จริง มุ่งประโยชน์เป็นใหญ่. เพราะฉะนั้น การที่จะชักสิกขาบทอันเป็นหมั่นออกเสียบ้าง แล้วเพิ่มสิกขาบทที่เห็นว่าสูงมีประโยชน์หรือจำเป็นกว่าสิกขาบทเหล่านั้นอันพระองค์ได้บัญญัติไว้แล้ว เข้าในสิกขาบทอันเป็นปาติโมกข์ตามควร ก็น่าจะเป็นการกระทำที่มุ่งประโยชน์ ตรงต่อพุทธประสงค์และเหตุการณ์ที่เป็นมาแล้วยิ่งเสียดายกว่ากระมัง?

การถือจำนวนเป็นของขลัง น่าจะคิดไปข้างมง่ายมากกว่า การรู้จักเหตุผลกาลเทศะ ในฐานะที่เป็นสาวกของพระองค์ ผู้ประกอบด้วยมัตตัญญูตาธรรมอย่างยิ่ง. ขอให้คำนึงถึงพระพุทธานุญาตอันประกอบด้วยสัพพัญญูตญาณของพระองค์ ผู้ทรงเห็นกาลไกลที่ยอมให้สงฆ์ถอนสิกขาบทเล็กน้อย ในเมื่อกาลสมัยล่วงไป ๆ. แต่พระสังคีติกาจารย์รุ่นทำสังคายนา ได้ประกาศห้ามยกพระพุทธานุญาตนั้นเสียแล้ว ด้วยยึดติดกรรมอันสำแดงอิทธิพลมาจนถึงทุกวันนี้. ท่านเองก็ล่วงลบไปหมดแล้วเช่นนี้ ใครเล่าเป็นผู้ได้รับความเสียหายอันเกิดขึ้น ใครต้องเป็นเหมือนกับงมง่าย สวดท่องสิกขาบทบางสิกขาบทซึ่งเป็นหมั่น เพราะล่วงกาลสมัยเหล่านั้น. ในที่นี้ไม่ได้ประสงค์ถึงกับให้เลิกถอน เป็นแต่สับเปลี่ยนเพื่อให้ที่เป็นหมั่นออกไป เอาที่ต้องการใช้ใส่แทนในส่วนที่ยกขึ้นเป็นปาติโมกข์เท่านั้น. ผู้ที่ตั้งใจจะตามรอยพระพุทธองค์ หรือพระอรหันต์ที่แท้จริง น่าจะใคร่ครวญตัดทอนเอาเองเป็นส่วนตัว, และยึดถือเอาโดยนัยที่ตนเห็นว่าตรงต่อพุทธประสงค์ มากกว่าก็เป็นสิ่งที่ทำได้เป็นภายในของตนเอง. ถ้าอยากจะรักษาประวัติศาสตร์ ก็ควรให้รักษาไว้ด้วยตำรา คือวินัยปิฎกส่วนที่แท้จริง ๆ ขอให้ได้ประโยชน์จริง ๆ. ในครั้งกระโน้น สิกขาบททั้งหมดย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ภิกษุสงฆ์ตามนั้นทุกสิกขาบท. แต่ครั้งนี้ไม่เป็นเช่นนั้นเลย.

ตามที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด สรุปได้ความว่าปาติโมกข์ในที่นี้คือจำนวนสิกขาบทที่ได้ยกขึ้นแสดงท่ามกลางสงฆ์ทุกกิ่งเดือน แต่มีการเปลี่ยนแปลงดังพรรณามาแล้ว. และยิ่งกว่านั้น สิกขาบทนั้น ๆ ยังแตกต่างกันโดยจำนวนโวหารระหว่างบาลีพระสูตรและวินัย ซึ่งจะแยกกล่าวเป็น อย่าง ๆ ในตอนหลัง.

ในบาลีสูตรอื่น เช่นมหาอัสดปุรสูตรเป็นต้น ทรงเรียกสิกขาบทเหล่านี้ว่า สมาจาร จัดเป็นทางกาย วาจา ใจ เรียกว่า กายสมาจาร วจิสมาจาร มโนสมาจาร ตามลำดับ. ที่เป็นทางใจ เช่นการยินดีในวัตถุอันไม่สมควรแก่สมณะ เช่น เงิน ทอง ทาสชายหญิง เป็นต้น. หลักฐานอันชี้ให้เห็นว่าทรงเรียกสิกขาบทอันเป็นปาติโมกข์ว่าสมาจารนั้น มีที่มาในบาลี สักกปัณหสูตร^{๕๐} กล่าวถึงเรื่องท้าว สักกะทูลถามว่า ภิกษุปฏิบัติอย่างไรจึงจะได้ชื่อว่าปฏิบัติในปาติโมกข์สังวร? ตรีศตอบว่า ผู้เว้นกาย สมาจาร วจิสมาจารที่ไม่ควรเสพ และประพฤติกายสมาจาร วจิสมาจารที่ควรเสพ เช่นนี้เรียกว่า ปฏิบัติในปาติโมกข์สังวร. เพราะฉะนั้นในหลัก ๒๓ ชั้น ตอนบุพภาคแห่งการตามรอยพระอรหันต์ ข้าพเจ้าจึงจัดสมาจารแห่งมหาอัสดปุรสูตรเข้าไปในปาติโมกข์สังวร และเป็นอันว่ามโนสมาจารแห่ง บาลีนั้น หมายถึงความยินดีในอภัยวัตถุดังกล่าวแล้ว, และมโนสมาจารที่เหลือจากนั้น ได้แก่ อินทริยสังวรศีลบ้าง ปัจจยสันนิสสิตศีลบ้าง.

๓. ปาติโมกข์อันมาในบาลีวินัย.

สิกขาบทเป็นปาติโมกข์อันปรากฏอยู่ในบาลีวินัยปิฎก เป็นสิกขาบทที่ได้ถูกเลือกคัดมา ร้อยกรองจัดลำดับให้เรียบร้อย ตั้งแต่หนักที่สุดไปหาเบาที่สุดเป็นหมวดหมู่กันดี, เมื่อพระองค์ตรัส ต้องไม่ได้ตรัสเป็นลำดับอย่างนี้ เพราะปรากฏว่าตรัสตามแต่เรื่องจะเกิดขึ้นก่อนหรือหลัง คละปนกัน ไปทั้งหนักและเบา. ผู้ประชุมจัดการร้อยกรองลำดับสิกขาบทเหล่านี้ คือที่ประชุมสงฆ์ครั้งทำ สังคายนานั้นเรียกกันว่าพระสังคีติกาจารย์. สิกขาบทที่จัดแล้วนี้ต่างกับสิกขาบทอันมาในบาลีพระสูตร ซึ่งไม่ได้เรียงตามลำดับหนักเบา ตรัสตามทีเห็นสมควรทั้งไม่ได้ระบุชื่ออาบัติไว้ และแถมมีสิกขาบท อันเป็นพวกอาชีวปาริสุทธิศีลติดเนื่องอยู่ด้วยกัน.

^{๕๐} สักกปัณหสูตร มหา. ที. (ไตร. ล. ๑๐ น. ๒๕๘).

ที่จริง ข้าพเจ้าควรกล่าวถึงขบพ อันเป็นปาดิโมกข์ที่มีอยู่ในวินัยอย่างละเอียดทุกขบพไว้ในบพนี้ เพื่อเป็นหนทางศึกษาของผู้ตามรอยพระอรหันต์, แต่ข้าพเจ้าหาทำเช่นนั้นไม่ เพราะขบพส่วนมากเหล่านั้นอยู่นอกทางที่ผู้ตั้งใจเป็นธรรมจริง ๆ จะล่วงได้โดยมาก จะเป็นที่น่ารำคาญแก่ท่านพวกรึ. กล่าวไว้แต่หลักพอเป็นเครื่องกำหนดย่อมนดีกว่า. ถ้ากล่าวโดยละเอียดก็เป็นเรื่องยืดยาวเกินขนาด. อีกประการหนึ่ง สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณ ได้ทรงเรียบเรียงขบพตามแนวนี้ไว้อย่างบริบูรณ์ ชื่อว่า หนังสือวินัยมุข ๑ ผู้ยากทราบรายละเอียดดูเอาจากหนังสือนี้ เป็นการดีกว่าที่จะขมาในที่นี้อีก ให้เป็นการเน้นซ้ำแก่การอธิบายขึ้นต่อ ๆ ไป และเป็น การซ้ำซากเนื่องด้วยวินัยเล่มนี้มีผู้ศึกษากันมาแล้วแทบทุกคน.

ที่จริงขบพทั้งหลาย ถ้าหวังปฏิบัติอย่างเดียวก็ไม่ต้องศึกษามากมายนัก นอกจากจะศึกษาเอาไว้ตอบคำถามที่เข้าชี้ หรือ ไว้แก้ตัวเมื่อทำผิดเท่านั้น. เหตุแต่ว่าขบพแทบทั้งหมด การล่วงย่อมนิเจตนาเป็นใหญ่. เมื่อเป็นผู้หวังปฏิบัติก้าวหน้าจริง ๆ ก็ยากที่จะมีเจตนาในการก้าวล่วงขบพ หรือทำความชั่ว ซึ่งตามธรรมดามนุษย์เราย่อมรู้สึกตะจิตตะขวงได้เองอยู่แล้ว เช่นเดียวกับฆราวาสที่ไม่มีใครทำผิดกฎหมายโดยไม่รู้สึกรู้หา แม้จะไม่ได้เรียนกฎหมายจบเป็นเนติบัณฑิตก็ประมาณได้เองว่าเช่นนั้นต้องเป็นผิดกฎหมายแน่ โดยความตะจิตตะขวงอยากปิดบังเกิดขึ้นมา เพราะธรรมดาฝ่ายสูงตักเตือนให้. พวกหมอความรู้กฎหมายอย่างละเอียดก็เพื่อช่วยจำเลยมากกว่าอย่างอื่น. การเห็นแก่ความสะดวกสบายต่างหาก ทำให้ล้อยหาช่องโหว่ของวินัยอยู่เสมอ แม้ช่องเล็กน้อยก็หาจนพบ เพื่อความสะดวกสบายนั้น จึงทำให้เห็นไปว่า ต้องศึกษาขบพขบขบไปทุกแง่. หรือ มิฉะนั้นก็เพื่อการตอบปัญหาสำหรับประกาศนียบัตร อันมีจุดประสงค์ไปอีกทางหนึ่ง จากการตามรอยพระอรหันต์, พระอรหันต์ชุดแรก ๖๐ องค์ บรรลุพระอรหันต์ได้โดยไม่รู้จักวินัยเหล่านี้เลยแม้แต่ข้อเดียว. ท่านมีหลักกว้าง ๆ ในใจ ซึ่งความชั่วเหล่านี้จะเกิดขึ้นไม่ได้ นอกจากส่วนที่ไม่เกี่ยวกับเจตนา เช่น จีวรวิปาส เป็นต้น, เพราะฉะนั้นการรู้หลักอย่างกว้าง ๆ หรือการไม่เจตนา ก็เป็นเพียงพอที่จะให้ผ่านขั้นศีล บรรลุอันสูงขึ้นไปโดยไม่ต้องสงสัยเลย.

หลักที่กำหนดได้ง่าย ๆ แห่งสิกขาบททั้งหมด คือ หลักที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ^{๕๑} ทรงประมวลไว้ มีแนวดังนี้: -

๑. สิกขาบทพวกที่ทรงวางไว้เพื่อป้องกันไม่ให้คนเหี้ยมโหดจนถึงรับอาชญาแผ่นดินชั้น อุกฤษฏ์ เช่นการลักและฆ่ามนุษย์เป็นต้น

๒. ที่ทรงวางไว้เพื่อป้องกันการหลอกลวงโลกเลียงชีพเช่นอวดอุตริมนุสสธรรม คืออวด มรรคผลเพื่อลาภหรือชื่อเสียงเป็นต้น.

๓. เพื่อป้องกันไม่ให้เป็นคนชั่วร้าย เช่นไม่ให้ด่ากัน ตีกันเป็นต้น.

๔. เพื่อป้องกันความประพฤตินั้นแล้ว เช่นห้ามพูดปดพูดส่อเสียด และห้ามเสพสุราเป็น ต้น.

๕. เพื่อป้องกันความประพฤตินั้นเสีย เช่นห้ามแอบฟังความเป็นต้น.

๖. เพื่อป้องกันชุกชน เช่น ห้ามจีกัน ห้ามเล่นน้ำ ห้ามช้อนของ ๆ กัน เพื่อล้อเล่นเป็น ต้น.

๗. เพื่อรักษาความนิยมตามที่นิยมกันในครั้งนั้น เช่น ห้ามขุดดิน ตัดต้นไม้ เป็นต้น.

๘. เพื่อตรงตามธรรมเนียมของการบวช เช่นห้ามฉันทเวลาวิกาล หรือต้องได้รับพระเคน เสียก่อนเป็นต้น.

เพียงเท่านี้ ก็พอเป็นหลักให้ผู้ตั้งใจปฏิบัติกำหนดได้เองว่าถ้าทำเช่นนี้ ๆ จะเป็นการขัด ต่อสิกขาบททั้งหลาย ซึ่งมีหลักความมุ่งหมายวางไว้ชัดเจนดังนี้หรือไม่. แม้จะเป็นการบิดอูดอย่าง กว้าง ๆ ไปทุกเหลี่ยมทุกตุ ก็ยังดีว่าเป็นคนหลวม หรือทำตนเป็นคนชนิดที่เรียกกันว่า “นกรู้” หรือ “หัวหมอกความ” ซึ่งไม่มีจุดประสงค์ต่อความบริสุทธิ์แท้จริง นอกจากปรารถนและโลกเท่านั้น.

^{๕๑} วินัยมุข เล่ม ๑ หน้า ๑๕.

ความรู้ในเรื่องศีล แม้มีมากจนจบหมด ก็สู้การมีศีลจริง ๆ ๔ ตัวอย่างกว้าง ดังว่ามาแล้วไม่ได้. ส่วนผู้ที่ศึกษาและปฏิบัติได้สะอาดหมดจดบริบูรณ์อย่างกว้าง ๆ จึงสำคัญและฉลาดทันกลียังกว่า, โดยเฉพาะในกรณีอันเรียกค่านเกี่ยวกับการตามรอยพระอรหันต์ ซึ่งไม่เคยทราบถึงสิกขาบทอันหุยมหิมนเหล่านี้เลย.

๔. ปาติโมกข์อันมาในบาลีสถิตตันตปิฎก

ปาติโมกข์ หรือสิกขาบทอันมาในบาลีพระสูตรนั้น ล้วนเป็นพระพุทธานุญาตที่ตรัสเองในกระตูว่าพระองค์เอง หรืออุบลบุตรผู้ประพาศิพรหมจรรย์ ซึ่งแทนที่จะคงเป็นพุทธานุญาตในพระองค์ ย่อมสำรวจปาติโมกข์ถึงพร้อมด้วยศีลเช่นนั้น ๆ, จึงต่างจากสิกขาบทในบาลีวินัยปิฎก ซึ่งแทนที่จะคงเป็นพุทธานุญาตทั้งเรื่อง กลับเป็นคำของพระสังคิตติกาจารย์ผู้ร้อยกรองคัมภีร์นี้ เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว โดยเล่าเรื่องที่เจตจนได้ทรงบัญญัติสิกขาบทว่าดังนั้น ๆ. ท่านเรียงลำดับเป็นพวก ๆ สรุปทำยว่าเป็นสิกขาบทที่สงฆ์ต้องสวดทุกกึ่งเดือน. การบัญญัติสิกขาบทตามแนวในวินัยนั้น ทรงบัญญัติต่อเมื่อเกิดเรื่องเช่นนั้นขึ้นเสียก่อนจึงเป็นเวลานานกว่าจะได้สิกขาบทมีจำนวนเท่าที่เห็นอยู่บัดนี้. ส่วนปาติโมกข์ตามแนวบาลีพระสูตรนี้ แม้จะตรัสล่วงหน้าไปก่อนเกิดเหตุให้ครบทุกอย่างก็ได้ โดยตรัสเป็นแนวกว้าง ๆ ว่า ปาติโมกข์ของภิกษุสงฆ์ในศาสนานี้ต้องเป็นอย่างนี้ จึงไม่ได้ระบุชื่ออาบัติไว้ชัด เป็นแต่บอกว่าไม่ควรทำ ถึงจะไม่เป็นตัววินัยที่ประกาศขึ้นใช้อย่างกฎหมายแต่ก็เป็นหลักวินัยอันกว้างและกำหนดได้ง่ายส่วนหนึ่ง, ทั้งอยู่ในรูปพุทธานุญาตเดิม ไม่มีใครได้เคยแก้ไข ควรคิดอยู่. ส่วนความมุ่งหมายของการห้าม ย่อมตรงกันในทางบาลีวินัยและบาลีพระสูตร.

สิกขาบทตามแนวบาลีพระสูตรนี้มีแนวกำหนดได้จากบาลีสามัญญผลสูตรหรือพรหมชาลสูตร ผู้ปรารธนาจงดูโดยพิสดารในที่นั้น^{๕๒} ณ ที่นี้ จะกล่าวพอเป็นเค้าโครง. ท่านนิยมแบ่งกัน (เพราะพระไตรปิฎกของสยาม) ออกเป็น ๓ พวก คือ จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล^{๕๓} ดังนี้: -

^{๕๒} อูสามัญญผลสูตร ตอนอนุพภาค.

^{๕๓} การที่แบ่งดังนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่ายังไม่เหมาะเจาะนัก แต่ครั้งนั้นจะแสดงความเห็นไว้ในที่นี้ด้วยก็ยังไม่ใช่ออกาส, ในที่นี้จะคงกล่าวไปตามที่ท่านแบ่งไว้ก่อน.

จุดศีล

เว้นจาก: - การฆ่า, การลัก, การเสพเมถุน, การพูดเท็จ, พูดส่อเสียด, พูดคำหยาบ, การดูขบถร้องประโคม, การนั่งนอนบนเสนาสนะที่ไม่สมควร, การรับของไม่ควรรับ, เช่น เงินทอง ทาสชายหญิง สัตว์พาหนะ ที่นา ที่สวน, การเป็นทวด, การน้อโงง และการทำร้าย.

มัชฌิมศีล

กล่าวซ้ำกับจุดศีลโดยมาก แต่กล่าวจำแนกชื่อวัตถุอย่างละเอียดเป็นชนิด ๆ ไป เป็นจำนวนมากมาย เช่นหมวดห้ามการสะสมของไม่สมควรสะสมทุกชนิด, การเล่นคะนองอนาจาร, การคุยด้วยเครื่องดนตรีต่าง ๆ, การทุ่มเถียงกึ่งแย่งเรื่องลัทธิความเห็น ทุกหมวดจำแนกชื่อเรียงอย่าง.

มหาศีล

มหาศีลกล่าวถึงการห้ามเครื่องประดับวิชาวสวณ ได้แก่การทำกิจใช้ของสมณะเป็นหมวด ๆ ไป เช่นเป็นหมอท่านายโชค, หมอท่าพิธิ หมอโรค, หมอแผล, หมอท่านายเสียดสัตว์, หมอดูลักษณะของ, หมอดูลักษณะสัตว์เลี้ยง, หมอท่านายสงคราม, หมอท่านายดินฟ้าอากาศ, หมอบวงสรวง, หมอประกอบยา. ทั้งหมดนี้ มีที่ตรงกับสิกขาบทอันจัดเป็นปาติโมกข์น้อย ตรงกับอภิสมจาร หรืออาชีพ ปาฏิหาริย์ศีลแทบทั้งนั้น. จำแนกชื่ออย่างละเอียดอย่างเดียวกัน.

ตามนัยนี้ จะเห็นได้ว่าสิกขาบทในบาลีพระสูตรนี้ มีเฉพาะที่เป็นตัวศีลอันเป็นเครื่องอุปกรณ์หรือบาทฐานของการฝึกใจ คือ สมาธิอันสูงขึ้นไปที่นั่น, หามิสิกขาบทอันหยาบหยาบหรือเป็นเพียงระเบียบ เช่นสิกขาบทบางพวกในปาติโมกข์แห่งวินัย เช่น สิกขาบทที่เกี่ยวกับนางภิกษุณี, การเก็บรักษา ไข้ ของใช้สอย เช่น บาตรจีวร ลงไปจนถึงอย่างต่ำ เช่น ห้ามไม่ให้จู้กัน ไม่ให้หลอกศีกัน ไม่ให้ซ่อนของ ๆ กันเพื่อล้อเล่น ซึ่งตามธรรมดาของผู้ใคร่ในธรรมแท้ ก็ไม่มีอาการชนิดนี้อยู่เองแล้ว. ผู้ศึกษาควรรู้จักสิกขาบทอันเกี่ยวกับความประพฤติที่สูงขึ้นไป และที่เป็นเพียงระเบียบเครื่องถากถางขูดเกลอย่างหยาบ ๆ ดังที่ว่ามานี้เกิด จะเป็นหนทางให้รู้จักแก่นที่แท้ของปาติโมกข์ยิ่งขึ้น ข้อนี้จะเป็นการเบาอกเบาใจ และรู้สึกว่าการที่ต้องสำรวมระวังอย่างตั้งอกตั้งใจนั้น ไม่มีที่สิกขาบทเพราะตามธรรมดา คนก็ไม่ประพฤติกริยานั้นนี้อยู่เองแล้ว, สิกขาบทพวกนั้น มีไว้สำหรับภิกษุที่หยาบคายซุกซนเกินประมาณดอก. ทำได้เช่นนี้จะเกิดฉันทะในการก้าวหน้าเพื่อการปฏิบัติขั้นสูง

๕. ปาติโมกข์กับวินัยต่างกันอย่างไร ?

เมื่อประสงค์ความกว้าง ๆ คำว่าปาติโมกข์ก็หมายถึงธรรมชั้นละกิเลสทางใจ เช่น พระบาลีโอวาทปาติโมกข์เป็นต้น นี่ฉันใด คำว่าวินัยก็ฉันนั้น.

คำว่า “วินัย” แปลว่านำไปหมดไม่เหลือ, นำไปอย่างวิเศษ, นำไปทำให้พิเศษ หมายถึงเอาความชั่ว. ตามที่รู้และเข้าใจกันโดยมากย่อมมีว่า ปาติโมกข์กับวินัยเป็นอันเดียวกัน คือวินัยก็ได้แก่ศีลของภิกษุ โดยใจความว่าสิกขาบทนั้น เป็นเครื่องนำความชั่วทางกายและวาจาออกเสีย หลักอันนี้ย่อมถูกเฉพาะในชั้นต่ำตามที่รับรู้กันโดยมาก แต่เมื่อจะกล่าวให้สิ้นเชิงแล้ว คำว่า “วินัย” หมายถึงการนำกิเลสออกเสียได้หมดจดสิ้นเชิงด้วย แต่มีค้อยพบคำที่มีความหมายกว้างขวางเช่นนี้บ่อยนัก ยิ่งในสมัยนี้แล้ว แทบจะไม่มีใครพูดว่าวินัยได้แก่การละกิเลสได้หมดจดสิ้นเชิงเลย พระองค์ได้ตรัสคำนี้ไว้ในบาลี สัตตก. อ.^{๕๔} ว่า

“ภิกษุ ท. ! ภิกษุต้องประกอบด้วยธรรม ๗ อย่าง จึงจะชื่อว่าผู้ทรงวินัย. ธรรม ๗ อย่างคืออะไรบ้าง ? ๗ อย่างคือ รู้จักอาบัติ. รู้จักอนาบัติ, รู้จักอาบัติเบา, รู้จักอาบัติหนัก, เป็นผู้มีศีลสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร เห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย ศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย, ได้ฉำฉาทั้งสี่ซึ่งเป็นธรรมอันยิ่งส่วนใจ เป็นเครื่องอยู่สุขในทิฏฐุธรรมโดยง่าย, ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฏฐุธรรมนี้ เพราะหมดอาสวะทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ อย่างนี้แล ชื่อว่าเป็นผู้ “ทรงวินัย”

ถ้ากล่าวโดยหลักนี้ วินัยย่อมสูงกว่าปาติโมกข์ตามที่เราเข้าใจกันทั่วไป. นำมาบรรยายให้สิ้นเชิงในที่นี้ ก็เพื่อประดับความรู้ให้กว้างขวางเท่านั้น.

^{๕๔} ปฐมสูตร วินัยวักค์ สัตต. อ. (ไตร. ล. ๒๓/๑๔๒/๓๒)

๖. ปาติโมกขสังวรเนื่องกับมรรยาทและโคจร

ในบาลีทั้งหลาย เช่นสามัญญผลสูตร เป็นต้น เมื่อกล่าวถึงศีลแล้ว ย่อมกล่าวถึง อภิสมาจารคือมรรยาทและโคจรติดต่อกันไปทุกแห่ง ดังนี้ “...เธอย่อมสำรวมในปาติโมกขสังวร สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและโคจร มีปรกติเห็นภัยในโทษ แม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ใน สิกขาบททั้งหลาย...” โดยนัยนี้เป็นอันว่าอภิสมาจารและโคจร รวมติดอยู่ในขั้นปาติโมกขสังวรนี้ด้วย.

อภิสมาจาร. คือศึกษาเล็กน้อยเป็นจำนวนมาก อันเกี่ยวกับมรรยาทอันภิกษุควร ประพฤติให้ยิ่งขึ้นไป เกี่ยวกับอนามัยบั้ง เครื่องบริขารบั้ง อาหารบั้ง บุคคลบั้ง เรียกว่า อภิสมาจาร หรืออภิสมาจาริกาศึกษา มาในวินัยพวกชั้นธกะ คู่กับสิกขาบทอันเป็นปาติโมกข์ ซึ่ง เรียกว่า อาทิพรหมจาริกาศึกษา หรือวิภังค์. สิกขาบทพวกอภิสมาจาร มีจำนวนมากมายเหลือจะนับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ ได้ทรงรื้อยกรองไว้เป็นหมวดหมู่เรียบริ้อยสะควกแก่ การศึกษาในวินัยมุขเล่ม ๒ ผู้ศึกษาพึงตรวจดูจากที่นั่น. ณ ที่นี้แสดงแต่หัวข้อพอเป็นเครื่องกำหนดคือ:

๑. มรรยาทอันพึงประพฤติให้ถูกต้องในการบริหารร่างกาย.
๒. ” ” ” การใช้และรักษาเครื่องบริขาร.
๓. ” ” ” การอาศัยกันระหว่างผู้ใหญ่ผู้น้อย.
๔. ” ” ” การประพฤติวัตรอันเป็นกิจและธรรมเนียม
๕. ” ” ” การเคารพกันตามลำดับชั้น.
๖. ” ” ” การจำพรรษา.
๗. ” ” ” การอุโบสถกรรม.
๘. ” ” ” การติดต่อกับคฤหัสถ์.

๕.	”	”	”	การบริโภคของต่างชนิด.
๑๐.	”	”	”	การถือสิทธิในสิ่งของ (นานาภินิหาร)
๑๑.	”	”	”	การทำวินัยกรรมเช่นแสดงอาบัติ.
๑๒.	”	”	”	เรื่องเบ็ดเตล็ดเช่นขออารักขา.

สิกขาบทเหล่านี้ ปรับอาบัติทุกกฎแทบทั้งนั้น นอกจากบางอย่างปรับถึงอุลลัจจัย ซึ่งมีน้อยสิกขาบทเต็มที. เป็นสิกขาบทอันพึงประพฤติ เพียงเพื่อไม่ให้หมู่มิสิกขามีมรรยาทเลวไปกว่าชาวบ้าน ในส่วนที่มีการถือตรงกัน เช่นการรักษาเครื่องใช้สอยเป็นต้น, และเพื่อเป็นขนบธรรมเนียมอันประณีตสำหรับสงฆ์เอง จะได้เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน ในส่วนที่แปลกจากที่ชาวบ้านทำกันอยู่, และเป็นสิกขาบทที่หมั่นให้เหมาะสมได้ทุกกาล ผิดกับสิกขาบทอันเรียกว่าปาติโมกข์.

โจร. คือบุคคลและสถานที่อันภิกษุควรไปมาหาสู่ ได้แก่สถานที่ซึ่งไม่นำให้เกิดอันตรายทั้งทางกายเช่นถูกทำร้าย และทางใจ เช่นถูกกิเลสมีราคะเป็นต้นครอบงำ, ตรงกันข้ามกับ **อโจร** คือสถานที่อันภิกษุไม่ควรเที่ยวไป ระบุชื่อไว้ในบาลี ๖ อย่าง คือ หญิงแพศยา หญิงหม้าย สาวเทื่อ ภิกษุณี บัณเฑาะ (คนถูกตอน) และร้านสุรา. ที่เหล่านี้ภิกษุไม่ควรไปหรือเกี่ยวข้อง เว้นไว้แต่มีธุระอันเป็นกิจลักษณะ. แต่แม้ท่านระบุชื่อไว้เพียงหกอย่างก็จริง ถ้าบุคคลหรือสถานที่อันให้เกิดอันตรายได้อย่างเดียวกันแล้ว ถึงจะไม่ได้บัญญัติห้ามไว้ตรงชื่อ ภิกษุควรเว้นสิ้น. พระองค์ทรงกล่าวเปรียบภิกษุผู้เที่ยวไปในอโจรว่า เหมือนโคที่เที่ยวไปในถิ่นแห่งเสือและราชสีห์, แกะขนยาวเข้าไปสู่เชิงนาม, นกบินเข้าไปในจิตลมกรด (เวรัมภา), และเต่าปลาอันเที่ยวไปในเขตที่ตักของชาวประมงเป็นต้น, แม้จะเป็นผู้ประพฤติอย่างอื่นอยู่บ้าง แต่ถ้าเสพอโจรแล้วย่อมรับอันตรายซึ่งบางทีถึงกับฉิบหายจากพหุมจรรัยทีเดียว. และโทษที่ต้องได้รับแน่นอนเสมอก็คือ เป็นที่เกลียดชังของเพื่อนพหุมจรรัยด้วยกัน.

๗. การประชุมทำปาติโมกข์

ข้าพเจ้าเข้าใจว่า การประชุมทำปาติโมกข์ของสงฆ์ในบัดนี้ยังไม่ได้ผลตรงตามความเป็นจริงนัก นอกจากผู้ฟัง ฟังบาลีปาติโมกข์ที่สวดไม่ทัน หรือบางทีก็ไม่ออก (เพราะไม่เคยเรียนบาลี) แล้ว อาการที่กระทำก็ติดจะจัดไปในส่วนพิธี เสียมากกว่าจะได้ผลจริง ๆ. มักจะถือกันว่า ศึกษาวินัยเอาด้วยภาษาไทยเป็นการรู้ไว้ปฏิบัติก็พอแล้ว ส่วนที่ลงอุโบสถเป็นภาษาบาลีเร็วปรือ ก็เพียงเพื่อรักษาธรรมเนียมในการลงปาติโมกข์ไว้เท่านั้น. ตามธรรมดา พระสงฆ์ไม่ได้พูดภาษาบาลีกัน แม้พูดซ้ำ ๆ ก็ยังฟังกันไม่ถูก เพราะไม่ชินหู ใครครวญแล้ว ทำให้คิดไปว่า การสวดก็เหมือนนกแก้วพูด ผู้นั่งฟังก็เหมือนฟังนกแก้วพูด. ไม่ค่อยมีภิกษุใดเคยแสดงโทษเปิดเผยอาบัติของตนขึ้นมา ในขณะที่สวดปาติโมกข์ ดังที่กล่าวไว้ในบาลีเลย. ทั้งนี้เป็นเพราะพระสงฆ์ในบัดนี้ ส่วนมากนิยมแสดงอาบัติเสียก่อนลงปาติโมกข์ให้สิ้นเชิงทุก ๆ ชื่ออาบัติ ถึงสงฆ์บางพวกจะจำแนกชื่ออาบัติแสดง บางพวกไม่จำแนกชื่อ ก็คงได้ผลเท่ากัน เพราะพวกที่จำแนกชื่อ ก็จำแนกไปจนหมดชื่ออาบัติ ทั้งที่บางคราวตนหกลำบากต้องอาบัติครบทุกชื่อที่แสดงนั้นไม่ เป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งว่า จะต้องแสดงอาบัติก่อนลงปาติโมกข์เท่านั้น

ที่จริง การสวดปาติโมกข์ไปที่ละสิกขาบท ก็เพื่อให้ผู้ฟังคอยกำหนดไล่ตามไปในใจที่ละสิกขาบทเหมือนกัน เมื่อถึงอาบัติที่ตนทำล่วงแล้ว ยังไม่ได้แสดงก็จะนึกได้. และมีการแสดงอาบัติท่ามกลางสงฆ์, ถ้าเป็นอาบัติภูฐานคามินี คือ สังฆาติเสส ก็จะได้บอกผิดไปกระทำคืน ตามโอกาสที่ควร. เมื่อมีอาบัติก็จะได้ปัดในศีลวิสุทธิของตนอย่างมากมาย ซึ่งเป็นบาทฐานอย่างสำคัญของจิตวิสุทธิประการหนึ่ง.

แม่พุทธภายิตในบาลี ดิก. อ.^{๕๕} จะกล่าวว่า ไม่มีใครอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม เพราะการล่วงสิกขาบทเล็กน้อยเหล่านี้ก็จริง แต่การสะเพร่าต่อการชำระอาบัติเช่นนี้ จะทำให้กลายเป็นนิสัยปิดอาบัติ หรือเฉย ๆ ต่ออาบัติ ปราศจากโศกตปปะยังขึ้นทุกที ถึงกับปกปิดอาบัติชั่ว

^{๕๕} ธีฎฐสูตร จตุตถวรรค ทุติยปิณฑาสกั ดิก. อ. (ไตร. ล. ๒๐ น. ๒๕๗ บ. ๕๒๖)

หายไปได้โดยง่ายดาย. ในบัดนี้แม้ว่ามีภิกษุมากขึ้น ส่วนการออกจากอาบัติวุฏฐานคามินีอึ่งน้อยลงจนหายาก ระเบียบวุฏฐานคามินีเกือบเป็นหมัน. แต่ก็ดูเหมือนไม่มีใครมีใครเชื่อเหมือนกันว่า ภิกษุในบัดนี้ ล่วงอาบัติชั่วหายวนน้อยกว่าครั้งพุทธกาล. อาบัติชั่วหายวนที่เกี่ยวตนผู้เดียว เช่นสัตตเจตนิกลิกขาบท ปฐมสังฆาทิเสส เป็นต้นนั้น ตามบาลีเล่าถึงว่ามีผู้ต้องกันบ่อย ๆ และประกาศตนเองอย่างโจ่งแจ้งเปิดเผยทั่วไปในหมู่สงฆ์ บัดนี้ดูเหมือนไม่มีใครต้อง หรืออยู่กรรมเพราะสิกขาบทอันเกี่ยวกับตนผู้เดียว และเป็นภายในเช่นสิกขาบทนี้. ถ้าไม่ให้ปรับเอาการทำปาติโมกข์พอเป็นพิธีแล้ว จะให้ปรับเอาอะไรเล่า? ที่ว่าทำพอเป็นพิธี ก็คือไม่ได้อบรมให้เกิดหิริโอตตปปะ ในสันดานอย่างแท้จริงนั่นเอง. เพราะการลงปาติโมกข์บัดนี้ แทบจะกลายเป็นการไปทนนั่งรำคาญ เมื่อหลังในโบสถ์ชั่วโมงหนึ่งไปเสียแล้ว วัดที่ไม่มีกฏแข็งแรงจะมีผู้ไม่ลงประชุมปาติโมกข์เป็นอันมาก เพราะไม่มีใครอยากไป นี่ก็เป็นโทษของการที่ก่อน ๆ มาเคยทำแต่พอเป็นพิธีเหมือนกัน. ครั้งพุทธกาล แม้ภิกษุผู้อยู่ป่าก็ยังอุตสาหมาประชุมปาติโมกข์ ด้วยใจและการกระทำอันเป็นธรรมแท้จริง ซึ่งขอให้เรา, ภิกษุสงฆ์ในบัดนี้ พยายามให้เป็นเช่นนั้นยิ่ง ๆ ขึ้นไปกว่าที่เป็นอยู่ในบัดนี้ เกิด! จะได้ผลที่แท้จริงอันเป็นบันไดขั้นต้นของการก้าวขึ้นสู่รอยพระอรหันต์.

บาลีสั้น ๆ แต่แสดงหลักของการประชุมปาติโมกข์ที่ได้ผลจริงตามพุทธประสงค์นั้น คือบาลี โลกโกมคัลลสถานสูตร^{๕๖} ตอนหนึ่งเป็นภาษิตของพระอานนท์ ว่า:-

“พราหมณ์! ลิกขาบทเป็นปาติโมกข์ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้รู้เห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง ทรงบัญญัติแสดงแล้ว แก่ภิกษุทั้งหลายมีอยู่, พวกเราก็คนที่ตาม, ครั้นถึงวันอุโบสถ, ก็เข้าไปอาศัยเขตบ้านอันหนึ่ง ทั้งหมดประชุมเป็นพวกเดียวกัน. ปาติโมกข์ของภิกษุเป็นไปได้ (คือแสดงได้) เราทั้งหลายก็เชิญภิกษุนั้นให้แสดง. เมื่อเธอกำลังสวดอยู่ อาบัติหรือโทษก้าวล่วงของภิกษุใดมีอยู่ เราทั้งหลายก็ให้ภิกษุนั้นทำเสียตามธรรมตามคำสอน เขาจะเข้าใจว่า ภิกษุทั้งหมดให้ทำก็หา มิได้ ธรรมต่างหากที่บังคับให้เขาทำ.” ดังนี้.

การปาติโมกข์เช่นนี้ เป็นการปกครองสงฆ์ให้เป็นไปโดยสามัคคีธรรม ราบรื่นหมดจด สะอาดแท้, ทั้งอบรมให้เป็นผู้มีปกติเห็นเป็นภัย แม้ในโทษเล็กน้อยเนื่องจากเห็นแก่ธรรมเป็นใหญ่ ด้วย.

^{๕๖} โลกโกมคัลลสถานสูตร เทวทหวัคค์. อุปริ. ม. (๓๑๔/๘๕/๑๐๕)

๒. สัจธรรมคืออะไร ?

คำว่าสัจธรรม แปลตามพจนานุกรมว่าทั้งหมด ถือเอาความได้แก่การปิด, กั้น, อุด, ระวัง. ไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้นในตน เรียกสั้น ๆ ว่า “การสำรวม” จะแยกอธิบายในที่นี้เป็นสองประเภทคือการสำรวมโดยทั่วไป และสำรวมเฉพาะปาติโมกข์ซึ่งกล่าวถึงในขั้นนี้.

๑. การสำรวมทั่วไป.

ในบาลี กล่าวการสำรวมไว้โดยหลักต่าง ๆ กัน ส่วนมากกล่าวตามหลักทวารทั้งหก อันเป็นทางนำมาและเกิดขึ้นแห่งความชั่วภายในใจ ได้แก่ตาหูจมูกลิ้นกายและใจเอง ท่านจึงสอนให้ระวังประตู ๖ แห่งนี้ เรียกว่า สำรวมอินทริย์, การสำรวมชนิดนี้เรียกว่า อินทริยสังวร จัดเป็นศีลประเภทหนึ่งต่อลำดับจากปาติโมกข์สังวรศีล, เป็นอันว่าไม่ต้องพรรณนาในที่นี้ จะไว้กล่าวในขั้นต่อไปคือขั้นที่สี่อันเป็นขั้นแห่งศีลนั้นโดยตรง.

ในบาลีอีกบางแห่ง ตรัสย่นทวารอันบุคคลพึงสำรวมเพียง ๓ คือ กาย วาจา ใจ ดังตัวอย่างพุทธภาษิตว่า:^{๕๗} “การสำรวมด้วยกาย เป็นการดี, การสำรวมด้วยวาจา เป็นการดี, การสำรวมด้วยใจ เป็นการดี, การสำรวมได้ทุกแห่ง เป็นการดี, ผู้มีความละเอียดรอบคอบสำรวมได้ทุกแห่ง เราเรียกว่าผู้รักษาตัวได้.”

อีกชนิดหนึ่ง ท่านกล่าวการสำรวมไว้อย่างกว้างโดยอาศัยธรรมอันเป็นเครื่องสำรมนั่นเองเป็นหลัก เรียกว่าสัจธรรม ๕ อย่าง คือ: -

๑. ศีลสังวร สำรวมด้วยศีล. ได้แก่การสำรวมแห่งปาติโมกข์สังวรศีลนั่นเอง จะไว้กล่าวในประเภทหลังของตอนนี้.

^{๕๗} อังปภสสูตร สกถ. ส. (ไตร, ส. ๑๕/๑๐๖/๓๓๕).

๒. สติสังวร สรรวมด้วยสติ. ได้แก่การมีสติคอยระวังรักษาทวารทั้งหกหรือสามดังกล่าวข้างต้น. สติเป็นเครื่องปิดกั้นความชั่วได้ดี ดังอนุรุทธภายิตที่กล่าวว่า “นักวิปัสสนา พึงทำสติปัญญาอันสูงสุด ให้เป็นเหมือนเครื่องกั้นที่ทวารทั้งหก แล้วฆ่ากิเลสอันเข้าไปข้องติดอยู่ที่ขายนั่นเสีย.” แม้พระผู้มีพระภาคเอง ก็ทรงตรัสไว้ว่า “ภิกษุ ท.! ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่เถิด, นี่เป็นอนุศาสนิของเรา แก่พวกเธอทั้งหลาย.” และ “ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้มาติเป็นนายประตุ ย่อมละกุศลและทำกุศลให้เจริญได้ ย่อมละสิ่งมีโทษ และทำสิ่งปราศจากโทษให้เจริญได้ ย่อมบริหารตนให้หมดจดได้.”^{๕๘} ถ้ากล่าวสั้น ๆ ก็คือ การรู้สีกตัวทันทั่วทั้งที่ ย่อมป้องกันโทษหรือความชั่วได้.

๓. ญาณสังวร สรรวมด้วยญาณคือความรู้. ผู้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า ปัจจยสันนิสติดศีลหรือการเสพปัจจัยสี่โดยปราศจากโทษ อันภิกษุจะสรรรวมได้ด้วยสังวรนี้, และขงหมายความกว้างไปถึงปัญญาเครื่องกำจัดเครื่องกำจัดกิเลสและความชั่วเหล่านี้. พระพุทธรายิตที่ทรงตอบอชิตมาณว่า “กระแสด (คือกิเลส) เหล่านั้น บุคคลจะปิดเสียได้ด้วยปัญญา.”^{๕๙} นี้ ก็คือญาณสังวรนั่นเอง. กล่าวสั้น ๆ ว่า ความฉลาดรู้เท่าถึงการณ์ ย่อมป้องกันโทษหรือความชั่วได้.

๔. ขันติสังวร สรรวมด้วยขันติคือความอดทน. การอดทนต่อความเหน็ดเหนื่อย, ความหนาวร้อน, และวาจาอันแสลงหูได้ ย่อมปิดกั้นความชั่วอันจะเกิดขึ้นภายใน หรือปรากฏออกมาถึงภายนอก หรือบางทีถึงกับกำจัดให้หมดไป. ขาดความอดทนเมื่อใด ก็เป็นการเปิดช่องให้ความชั่วเกิดขึ้นเมื่อนั้น. ภิกษุผู้ไม่อดทนต่อความเจ็บ อาจฆ่าขุ่นเป็นต้น เมื่อใดก็ได้, ไม่อดทนต่อความโกรธ อาจฆ่าเพื่อนฝูงกันเมื่อใดก็ได้, ลูกอาจฆ่าบิดามารดาของตนเพราะความโกรธได้. ขณะเมื่อสติหรือความรู้ยังเกิดขึ้นไม่ทันกาล ควรมีการอดทนไว้ก่อน, บางครั้งความชั่วหมดโอกาสโดยลำพังขันติไม่ต้องเดือดร้อนถึงสติหรือญาณก็มี, บางครั้งสติหรือญาณต้องเกิดก่อนขันติก็มี จึงเป็นอันว่า ขันติหรือการทนอดกลั้นไว้ก่อนให้ทันทั่วทั้งที่ ย่อมป้องกันโทษหรือความชั่วได้.

๕. วิริยสังวร สรรวมด้วยความเพียร. เป็นการเหมาะที่สุด ที่ท่านจัดสังวรข้อนี้ไว้เป็นข้อสุดท้าย เพราะเป็นการสรรรวมที่ยืดยาวสม่ำเสมอตลอดเวลาไม่ขาดระยะ อย่างที่เรียกว่าตั้งหน้าทำงานกว่าจะถึงที่สุด. ในบาลีทั้งหลายเรียกการละอกุศลวิตก และการระวังไม่ให้อกุศลวิตกเกิดขึ้นว่า “วิริยะ” เป็นวิริยะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์โดยตรง, จะหมายมาถึงความชั่วทางกายวาจาอันเป็นส่วนศีลด้วยก็ได้โดยอ้อม

^{๕๘} มหาวาร. ส (ไตร. ล. ๑๕/๑๕๑/๖๗๔).

วิริยะทั่วไป รู้ได้โดยบาลี^{๕๕} ที่ตรัสว่า “ภิกษุ ท. ! ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมปลุก
 จันทะย่อมพยายามย่อมปรารถนาความเพียร ย่อมประคับประคองตั้งไว้ซึ่งจิต (ในการกระทำ) - เพื่อการ
 ไม่บังเกิดแห่งสิ่งอันเป็นอกุศลลามก ซึ่งยังไม่บังเกิดขึ้น ๑, - เพื่อการละสิ่งอันเป็นอกุศลลามก อัน
 บังเกิดขึ้นแล้ว ๑, - เพื่อการบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเป็นกุศล อันยังไม่บังเกิดขึ้น ๑, - เพื่อความตั้งมั่น
 ความไม่เลอะเลือน ความเจริญโดยยิ่ง ความไพบูรณ์ ความงอกงาม แห่งธรรมเป็นกุศล อันบังเกิดขึ้น
 แล้ว ๑. ภิกษุ ท. ! (ธรรมสี่อย่าง) นี้ เราเรียกว่าความเพียรโดยชอบ.”

ผู้ศึกษาใคร่ครวญถึงธรรมสี่อย่างนี้ให้ซาบซึ้ง ก็ย่อทราบได้เองว่า จะเป็นเครื่องกีดกัน
 ความชั่วของผู้ปฏิบัติได้เพียงไร, และนอกจากกีดกันความชั่วแล้ว จะเป็นการปลุกฝังความดีด้วย. ที่
 จริกการสำรวมด้วยความเพียรคือการตั้งหน้า ปิดอุดความชั่ว โดยไม่เปิดช่องให้มันเกิดขึ้นแม้แต่น้อย.
 บาลีบางแห่งตรัสเรียกอาการแห่งความเพียร ว่าเป็นความไม่ประมาท ส่วนหนึ่งด้วย.

ตามที่กล่าวมานี้เป็นการแยกกล่าวเฉพาะข้อ ซึ่งหมายความว่าเพียงข้อเดียว ก็สามารถ
 ปิดกั้นความชั่วส่วนนั้น ๆ โดยเฉพาะได้ แต่ถ้าจะกล่าวให้เนื่องกัน ก็ต้องใช้ทั้งห้าข้อในเรื่อง
 เดียวกันเนื่องกัน อันอาจมีได้ในบางคราวแล้ว ย่อมกล่าวให้เนื่องกันได้ดังนี้ว่า ชั้นแรกตั้งใจสำรวม
 ด้วยการเว้น อันเรียกว่าศีลสังวร, แต่ต้องอาศัยสติสังวรควบคุมให้เว้นอยู่เสมอ หรือรู้สึกตัวในเมื่อคิด
 จะไม่เว้น, แต่ถ้าพึงสติอย่างเดียวอาจควบคุมไม่ตรงทางนัก จึงควรมีความรู้จักผิชอบ อันเรียกว่า
 ญาณสังวรเข้าประจำอยู่ด้วย, ถ้าเกิดการยากลำบากในการสำรวม ก็เป็นหน้าที่ของขันติสังวรจะต้อง
 อดทน, ถ้าจะต้องตั้งหน้าทำไปนาน ๆ วิริยสังวรย่อมรับภาระอันนี้. ถ้าถือตามแนวที่เนื่องกันดังนี้
 ปาติโมกขสังวรก็อาศัยสังวรครบห้าอย่าง. แม้ข้อปฏิบัติอย่างอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน.

๒. การสำรวมเฉพาะปาติโมกข์

ดังกล่าวมาแล้วว่า สำรวมปาติโมกข์นั้น คือศีลสังวร อันเป็นข้อต้นแห่งสังวรห้าอย่าง.
 ในที่นี้ ข้าพเจ้าอยากถือเอาหลักของท่านผู้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่กล่าวว่า “เจตนาอันเป็นเครื่องจ

^{๕๕} มหาสติปัฏฐานสูตร มหา. ที. (ปิต. ถ. ๑๐/๓๔๘/๒๕๕).

เว้นเป็นศีล.” เพราะเมื่อถือตามนัยนี้ ก็เป็นอันว่าศีลสังวรคือ การสำรวมด้วยเจตนาเป็นเครื่องเว้นนั่นเอง เป็นการเข้าใจได้ง่ายไม่ต้องการคำอธิบาย และชัดเจนเหมือนสังวรสี่อย่างข้างปลาย.

เจตนาเป็นเครื่องเว้น ตามสิกขาบทอันเป็นปาติโมกข์ ย่อมคอยตักเตือนใจภิกษุไม่ให้ล่วงสิกขาบทนั้น ๆ. อาการที่เธอไม่ก้าวล่วงสิกขาบทนั้น ๆ คำร่างกาย วาจา ให้สะอาดหมดจดเฉยอยู่ได้ด้วยการคอยควบคุมนั้นแหละคือ การสำรวมในปาติโมกข์. ซึ่งสำเร็จได้ด้วยศีลสังวรหรือการสำรวมด้วยการเว้น. กล่าวสั้น ๆ ว่า การละเว้น นั้นเป็นการสำรวมชนิดที่ใคร ๆ ก็เห็นได้เองอยู่แล้วว่า เป็นเครื่องปิดกั้นความชั่วไปได้อย่างไรและเพียงไร.

๓. ศีลคืออะไร ?

ภายใต้กรณีที่ปาติโมกข์สังวรก็เป็นศีลข้อหนึ่ง เช่นเดียวกับศีลอีกสามหมวด จึงควรอธิบายใจความของคำว่าศีลเสียในที่นี้ด้วย, เมื่อถึงนิเทศแห่งศีลอีกสามหมวด คือ อินทริยสังวร อาชีวปาริสุทธิ และปัจฉยสันนิสสิตศีลในข้อต่อไป จะไม่ต้องอธิบายอีก ให้ถือเอาใจความในอรรถของคำว่า “ศีล” อย่างเดียวกันกับในที่นี้. จะอธิบายเป็นข้อ ๆ ไป ตามแนวที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคตอนศีลนิเทศ.

๑. อะไรเป็นตัวศีล ?

คำตอบของท่านพระสารีบุตรในคัมภีร์ปฎิสัมภิทามิว่า เจตนาคิดงดเว้นในการล่วงสิกขาบทนั้น เป็นตัวศีล. หรือเจตสิกอันได้แก่ความรู้สึกภายในใจ ในการงดเว้นนั้น ๆ เป็นตัวศีล. หรือความรู้สึกอันไม่ติดต่อกับวัตถุที่ตนจะล่วงก็เป็นตัวศีล. และหรือการไม่ก้าวล่วงของบุคคลที่สมาทานสิกขาบทแล้วนั้นแล เป็นตัวศีล.^{๖๐}

^{๖๐} วิสุทธิมรรค ศีลนิเทศ ภาค ๑.

๒. ที่เรียกว่า คีล เพราะเนื้อความว่าอะไร ?

อธิบายว่า^{๖๐} เพราะอรรถคือเนื้อความว่า ปรกติ กล่าวคือความสงบ ไม่วุ่นวายของกาย และวาจานั้นเอง จึงได้เรียกว่าคีล, อาจารย์บางหมู่อธิบายอรรถแห่งคีลกว้างออกไปอีกว่า เป็นของ สูงสุด. เป็นเจือต้น, เป็นของเยือกเย็น, เป็นของควรเสพ จึงได้ชื่อว่า คีล ดังนี้ ก็มี.

๓. อะไรเป็นลักษณะเครื่องให้สังเกตของคีล ?

ตอบว่า คีลแม้จะมีหลายประเภทด้วยกัน แต่มีความปรกติเป็นลักษณะเสมอกันหมดทุก ประเภท. เปรียบเหมือนรูปต่าง ๆ แม้แปลกกันโดยสีหรือสัณฐาน ก็มีการเห็นได้ด้วยตาเป็นลักษณะ เสมอกันหมดฉะนั้น.

๔. อะไรเป็นรสของคีล ?

ความรู้สึกที่ทำลายการทูลเสียได้ และความหมดจดจากโทษเป็นรสของคีล. คำว่ารส แปลว่า วิสัยเป็นที่น่ายินดี เช่นความหวานเป็นรสของน้ำตาลเหมือนกัน.

๕. อะไรเป็นเครื่องปรากฏ หรือเครื่องหมายของคีล ?

ความสะอาดที่ทวารคือกายวาจานั้นแหละ เป็นเครื่องหมายหรือธงชัยของคีล, เช่นเดียวกับควันขึ้นจากที่ใด เป็นเครื่องหมายให้รู้ได้ว่ามีไฟหรือความร้อนอยู่ที่นั้น

๖. อะไรเป็นฐานที่ตั้งอาศัยของคีล ?

^{๖๐} อธิบายต่อไปนี้ กล่าวตามแนวอธิบายของผู้จนวิสุทธรค.

หิริ และ โอตตปปะ เป็นฐานรากที่ตั้งของศีล คู่จเดียวกับพื้นแผ่นดินเป็นที่ตั้งอาศัยของหมู่ไม้ทั่วไป. ขาดรากฐานกล่าวคือหิริโอตตปปะแล้ว ศีลไม่อาจเกิดหรือตั้งอยู่ได้ เช่นเดียวกับปีกเสาในอากาศ.

๗ .ศีลมีอะไรเป็นอานิสงส์ ?

ตรัสแก่พระอานนท์ว่า “ดูก่อน อานนท์ ! ศีลที่ภิกษุประพฤติดีแล้ว มีการไม่ต้องเดือดร้อนเป็นผล เป็นอานิสงส์.” และตรัสแก่กหบดีว่า “กหบดี ! ผู้มีสติเต็มที่ย่อมได้โภคะกองใหญ่ กล่าวคือความไม่ประมาทอันเป็นของมีคุณอย่างยอดเยี่ยม, ผู้มีศีลเต็มที่ย่อมมีเกียรติอันรุ่งกระฉ่อนไป, ผู้มีศีลเต็มที่ย่อมมองอาจแก่กล้า ในที่ประชุมกษัตริย์ หรือพราหมณ์ หรือคหบดี หรือสมณะ, ผู้มีศีลเต็มที่ย่อมตายมีสติไม่หลงฟั่นเฟือน, ผู้มีศีลเต็มที่ย่อมไปแล้วย่อมไปสู่สุคติ.” และตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุปรารถนาให้ตนเป็นที่รัก ที่ชอบใจ ที่เคารพยกย่องนับถือ ของเพื่อนพรหมจารีด้วยกันแล้ว ภิกษุนั้นพึงทำให้บริบูรณ์เต็มทีในศีลทั้งหลายเถิด.”

นอกจากนี้ ยังมีที่ตรัสไว้อีกเป็นอันมาก เช่นคนไปสู่สวรรค์ได้เพราะศีล, ไปสู่ความดับไม่เหลือ ได้เพราะศีล, ศีลนำสุขมาตราบเท่าชรา, เป็นต้น. พระพุทธโฆษาจารย์ผู้รื้อยกรองคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้ประมวลอานิสงส์แห่งศีลประพันธ์ไว้เป็นกาพย์ ความว่า: -

กุลบุตรในศาสนานี้เว้นศีลเสียแล้วย่อมไม่มีที่พึ่ง. ก็ศีลนั้นใครจะกล่าวกำหนดปริมาณแห่งอานิสงส์ได้ (ว่ามีเท่านั้นเท่านั้น) น้ำในแม่น้ำคงคา, ยมุนา, สรรภู, สัสสวดี, นินนคา, อจิรวดี, มหิ เหล่านี้ ไม่สามารถพอกมลทินสัตว์ในโลกได้. แม่น้ำคือศีลเท่านั้น ที่สามารถพอกมลทินของสัตว์ทั้งหลาย. พายุฝนก็ไม่สามารถชะล้างมลทินได้, แก่นจันทน์ก็ไม่ได้, แก้วมุกดา, แก้วมณี, รัศมีอันนิ่มนวลของพระจันทร์ ก็ไม่ได้.

ศีลที่บุคคลรักษาดีแล้ว เป็นของประเสริฐ เย็นที่สุด นี้เท่านั้น ที่จะระงับความร้อนของปวงสัตว์ในโลกได้, ซึ่งความเย็นอย่างอื่นจะให้รังับมิได้เลย. กลิ่นอื่นอันเสมอด้วยกลิ่นศีล หาที่ไหนได้, เพราะกลิ่นศีลย่อมฟุ้งไปได้ทั้งตามลมและทวนลมทุกเวลา.

บันไดอันสัจจะป็นขึ้นไปสู่สวรรค์อย่างอื่น อันเสมอด้วยศีลนั้น หากที่
ไหนได้. ศีลเป็นประตูพระนิพพาน. พระราชาผู้ประดับด้วยแก้วมุกดา
และแก้วมณี ก็ไม่งามเสมอด้วยนักพรตผู้ประดับด้วยศีล.

ศีลย่อมบำบัดการติเตียนตนเองเสียได้ ด้วยประการทั้งปวง. ทำชื่อเสียง
และความแจ่มใสให้เกิดแก่เขาผู้มีศีลได้ทุกขณะ. ศีลเป็นรากฐานของคุณ
ความดีทั้งหลายอื่น. ศีลเป็นเครื่องทอนกำลังของความชั่ว. ปราชญ์พึงรู้
ถ้อยแถลงอานิสงส์แห่งศีลดังนี้เถิด.”

๘. ศีลมีกี่อย่าง ?

ตอบได้หลายชนิด. จะว่ามีอย่างเดียวกันก็ได้, ๒ อย่าง, ๓ อย่าง, ๔ อย่าง, ๕ อย่างก็ได้,
จะกล่าวแต่ใจความพอเป็นแนวคิด.

ถ้ากล่าวโดยลักษณะหรืออาการแล้ว ศีลทั้งหมดมีอย่างเดียวกันเท่านั้น คือศีลมี ปรกคิภาพ
เป็นลักษณะ

ถ้าจะแบ่งศีลออกเป็นสองอย่างแล้ว ก็ยังได้หลายคู่ คือ -

ศีลอันเป็นสิกขาบทส่วนที่ทรงบัญญัติว่า ต้องประพฤติ ต้องทำเช่นนั้นเช่นนี้เรียกว่า จา
ริตตศีล อย่าง ๑, และศีลอันเป็นสิกขาบท ที่ทรงบัญญัติว่า อย่าทำอย่างนั้นอย่างนี้ เรียกว่า วาโรตตศีล
อย่าง ๑.

ศีลอันเป็นหลักสำคัญในเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ เรียก อาทิพรหมจริย
กศีล ๑, และศีลเป็นเครื่องประพฤติละเอียดยุติขั้นไปอีก เรียกอาภิสมาจาริกศีล ๑.

ศีลที่ประพาศด้วยหวังว่า จักได้เป็นเทพผู้เฝ้าอ้อมด้วยกาม, หรือด้วยความเห็นว่า เราจักเป็นผู้วิเศษได้ด้วยศีลนี้ เป็นศีลที่ตัดหาและทูลงเข้าไปอาศัยแล้ว เรียกว่า นิสสิตศีล ๑, ส่วนโลกุตตรศีลหรือโลกียศีล แต่ตรงกันข้ามกับที่กล่าวมา เรียกว่า อนิสสิตศีล ๑.

ศีลที่ประพาศจำกัดเวลาเท่านั้นวัน เท่านั้นเดือนแล้วเลิกเรียกกาลปริยัตศีล ๑, ที่ไม่จำกัดเวลา รักษาจนถึงลมหายใจครั้งสุดท้าย เรียกอาปณโกฏิกศีล.

ศีลที่สมาทานแล้วขาดทำลายลง เพราะเหตุผู้รักษาเห็นแก่ลาภ, ยศ, ญาติ, อวัยวะ, ชีวิต, เรียก สปริยัตศีล ๑, ที่ไม่แต่ทำลายแม้จะเสียชีวิตก็ยอม เรียกอปริยัตศีล.

ศีลของบุญชน เรียกโลกียศีล ๑, ศีลของพระอริยเจ้า เรียกโลกุตตรศีล ๑.

ถ้าจะแยกศีลออกเป็นสามอย่าง ก็ได้ต่าง ๆ กัน เช่น: -

ศีลเลว,	ศีลพอบานกลาง,	ศีลประณีต,
ศีลที่รักษาปรารถตนเอง,	ศีลรักษาปรารถโลก,	ศีลรักษาปรารถธรรม,
ศีลที่ถูกกิเลสอุปคัล,	ศีลไม่ถูกกิเลสอุปคัล,	ศีลที่สงบรำงับแล้ว,
ศีลที่หมดจดสะอาด,	ศีลที่เศร้าหมอง,	ศีลที่ยังลั้งเล,
ศีลของพระเสขะ,	ศีลของพระอเสขะ,	ศีลไม่ใช่ของเสขะและอเสขะ,

เหล่านี้ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า เราจะแบ่งศีลออกเป็นก็อย่างก็ได้, ผู้ศึกษาปรารถนาจะเทียบเคียงแล้วแบ่งออกไปอย่างไรอีกก็ได้.

๕. อะไรเป็นเครื่องเศร้าหมองของศีล ?

อภุชกรรมมีลาภเป็นต้นและเมถุนสังโยค ๗ อย่าง เป็นเครื่องเศร้าหมองของศีล.

อย่างแรก อธิบายว่าอภุชกรรมมีลาภเป็นต้น ครอบงำใจของภิกษุใดแล้ว เธอก็ถึงศีลวิบัติ ชื่อว่ามี ศีลขาด เพราะลวงลิกขาบทข้อต้นและข้อปลาย ข้อใดข้อหนึ่ง, ชื่อว่ามี ศีลทะลุ

เพราะลวงลึกลับท้อกลาง ๆ, ชื่อว่ามี ศิลพร้อย เพราะขาดแห่งละลึกลับท้อหลาย ๆ แห่ง, ชื่อว่ามี ศิลต่าง เพราะขาดเป็นหมู่ ๆ หมู่ละหลายลึกลับท้อ และหลายหมู่.

อย่างหลัง 'ได้แก่ศิลปินที่ผู้รักษายังมีความรักใคร่อาลัยในกามคุณอยู่' ^{๖๒} 'ที่ตรัสไว้ว่า: -

(๑) พรหมณ์ สมณะหรือพรหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญญาตัวเป็นพรหมจารี ไม่เสพเมถุนกับมาตุคามก็จริง แต่เขายังมีใจยินดีในการลูบไล้ การประคบ การช่วยอาบน้ำให้ และการนวดของมาตุคาม เขอยินดีปลื้มใจในการบำเรอนั้น. พรหมณ์ ! ชื่อนี้เรากล่าวว่าพรหมจรรย์เป็นท่อนทะเลต่างพร้อย. ผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ประกอบด้วยเมถุนสังโยค ไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ ฯลฯ ไปได้เลย.

(๒) อย่างอื่นอีกน่ะ พรหมณ์ ! สมณะหรือพรหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญญาตัวเป็นพรหมจารี ไม่เสพเมถุนกับมาตุคามก็จริง และทั้งไม่มีความยินดีในการลูบไล้ การประคบ การช่วยอาบน้ำให้ และการนวดของมาตุคาม, แต่เขายังพุดชกชี้ เล่นหัว สัพยอกกับมาตุคาม แล้วปลื้มใจ ด้วยการชกชี้ นั้น. พรหมณ์ ! ชื่อนี้เรากล่าวว่า พรหมจรรย์เป็นท่อน ทะลุ ต่าง พร้อย. ผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ประกอบด้วยเมถุนสังโยค ไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ ฯลฯ ไปได้เลย.

(๓) อย่างอื่นอีกน่ะ พรหมณ์ ! สมณะหรือพรหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญญาตัวเป็นพรหมจารี ไม่เสพเมถุนกับมาตุคามก็จริง และทั้งไม่ยินดีในการลูบไล้ (เป็นต้น) ของมาตุคาม และไม่พุดชกชี้เล่นหัวกับมาตุคาม, แต่ยังชอบฟังจ้องดูตามาตุคามด้วยตาตน แล้วปลื้มใจด้วยการสบตานั่น. พรหมณ์ ! ชื่อนี้เรากล่าวว่าพรหมจรรย์เป็นท่อน ทะลุ ต่าง พร้อย. ผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะไปได้.

(๔) อย่างอื่นอีกน่ะ พรหมณ์ ! สมณะหรือพรหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญญาตัวเป็นพรหมจารี ไม่เสพเมถุนกับมาตุคามก็จริง และทั้งไม่ยินดีในการลูบไล้ (เป็นต้น) ของมาตุคาม และไม่พุดชกชี้เล่นหัวกับมาตุคาม และไม่สบตากับมาตุคามก็จริง. แต่ครั้งได้ฟังเสียงมาตุคามที่หัวเราะอยู่ก็ดี พุดก็ดี ขับร้องก็ดี ร้องไห้ก็ดี นอกฝาก็ตาม นอกกำแพงก็ตาม เขอปลื้มใจในเสียงนั้น.

^{๖๒} สัตตมสูตร มหาอัฏฐวรรค ปฐมปิณฑาสกั สัต. อ (โคธ. ส. ๒๓/๕๖/๔๗)

พราหมณ์ ! ข้อนี้เรากล่าวว่าพรหมจรรย์เป็นท่อน ทะลุ ต่างพร้อย. ผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ไม่พ้นจากชาติ ชรามรณะไปได้.

(๕) อย่างอื่นอีกน๊ะ พราหมณ์ !ฯลฯ.....(ไม่ทำถึงอย่างทีกล่าวนั้น) ...แต่ยังตามนึกคิดถึงความเก่า ที่ตนเคยหัวเราะ พุดเล่นกับมาตุคามแล้ว ปลื้มใจในการคิดนั้น. พราหมณ์ ! ข้อนี้เรากล่าวว่าพรหมจรรย์เป็นท่อน ทะลุ ต่างพร้อย. ผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ไม่พ้นจากชาติ ชรามรณะไปได้.

(๖) อย่างอื่นอีกน๊ะ พราหมณ์ !ฯลฯ.....(ไม่ทำถึงอย่างทีกล่าวนั้น) ...แต่ครั้งได้เห็นคหบดี หรือบุตรของคหบดีผู้่อ้มเอิบเพียงพร้อมด้วยกามคุณ มีผู้บำเรออยู่ ก็นึกชอบใจในการบำเรอนั้นบ้าง. พราหมณ์ ! ข้อนี้เรากล่าวว่าพรหมจรรย์เป็นท่อน ทะลุ ต่างพร้อย. ผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ไม่พ้นจากชาติ ชรามรณะไปได้.

(๗) อย่างอื่นอีกน๊ะ พราหมณ์ !ฯลฯ.....(ไม่ทำถึงอย่างทีกล่าวนั้น) ...แต่เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ตั้งความปรารถนาจะเป็นจอมเทวดาหรือเทวดาบางองค์ โดยมั่นใจว่าเราจะได้เป็นด้วยศิววัตรหรือคบะพรหมจรรย์อันนี้ แล้วเธอก็ปลื้มใจด้วยศิวหรือวัตรนั้น. พราหมณ์ ! ข้อนี้เรากล่าวว่าพรหมจรรย์เป็นท่อน ทะลุ ต่างพร้อย. ผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ไม่พ้นจากชาติ ชรามรณะไปได้.”

ทั้งสองประเภทนี้เป็นความเศร้าหมองของศีล.

๑๐. อะไรเป็นความสะอาดหมดจดของศีล ?

ความไม่แตกทำลาย, การกระทำคืนอาบัติที่ต้องแล้ว, ความไม่มีเมถุนสังโยค ๓ ประการ, และความไม่มีโทษอื่น ๆ เช่น ความโกรธและความลบหลู่คุณ เป็นต้น ทั้ง ๔ อย่างนี้เป็นความสะอาดหมดจดของศีล.

๑๑. ศีลวิบัติมีโทษอย่างไรบ้าง ?

กล่าวตามบาลีวิสุทธิมรรคว่า “คนทุศีลยอมไม่เป็นที่ชอบใจของเทวดาและมนุษย์. เพราะเป็นคนทุศีล และเพื่อนพรหมจรรย์ด้วยกันตักเตือนไม่ได้ จะเป็นผู้ถึงทุกข์ในเมื่อถูกติเตียน, แม้เมื่อผู้มีศีลลงนามเขายกข่องตน ก็รู้สึกเดือดร้อน (เพราะตนหาศีลไม่), และเพราะความเป็นผู้ทุศีลนั้น จะเป็นผู้มีวิพพกรรมกระด้างเหมือนแผ่นผ่านปอ. อนึ่ง ผู้ที่เอาเยี่ยงคนทุศีลก็พลอยรับทุกข์ด้วยสิ้นกาลนาน เพราะฉะนั้นเขาจึงเชื่อว่าเป็นผู้ปายทุกข์ (ให้แก่เพื่อนฝูง) รับโทษกรรมของทายกเหล่าใด ก็ไม่ เป็นผลใหญ่แก่ทายกเหล่านั้น เหตุนี้จึงเป็นคนมีราคาน้อย สะสางยากเหมือนหลุมคูที่หมักหมม แรมปี เป็นผู้หมดท่าทั้งสองฝ่าย เหมือนคุ่นไฟ (ที่เผาศพไหม้ดำทั้งสองข้าง ไม่มีที่สำหรับจับโดยไม่ให้เปื้อนมือ), แม้เธอปฏิบัติญาความเป็นภิกษุอยู่ ก็หาเป็นภิกษุไม่ เช่นเดียวกับพาที่เดินตามหลังฝูง โค, เป็นผู้สะทสะท้านเสมอ เช่นเดียวกับคนที่ก่อเวรไว้รอบตัว, เป็นผู้ที่ใคร ๆ ไม่ควรอยู่ร่วมด้วย เหมือนซากศพของผู้ที่ตายแล้ว, แม้เธอจะประกอบด้วยคุณมีความรู้เป็นต้น ก็ไม่ควรเป็นที่ ลักการะบูชาของเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย เหมือนไฟเผาศพในป่าช้า ไม่ควรเป็นที่บำเรอของ พราหมณ์ผู้บูชาไฟ, เธอเป็นผู้ไม่ควรเพื่อบรรลुकุณวิเศษ เหมือนคนตาบอดอากัฟต่อการเห็นรูปฉะนั้น , และเป็นผู้หมดหวังในพระสัทธรรม เช่นเดียวกับลูกคนจันทาลหมดหวังในราชบัลลังก์, แม้จะ สำคัญว่าตัวมีสุข ก็จัดว่าถึงทุกข์ เพราะยังมีส่วนแห่งความทุกข์ดังภิกษุที่กล่าวถึงในบาลีอัคคิขัน โปรม สุตร.”

ในบาลีอัคคิขัน โปรม สุตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงถึงภิกษุผู้ทุศีล รับโทษกรรมของ ทายกซึ่งไม่เป็นการประเสริฐเลย มีใจความว่า ยอมตายหรือรับทุกข์เจียนตาย เพราะนอนกอดกองไฟ เสียดีกว่าทุศีล ยอมให้เขาเอาเชือกขนสัตว์พันแข้งชักไปมา ให้มันบาดจนถึงเชื้อในกระดูก ดีกว่าทุศีล แล้วยังยินดีต่อการอภิวาทของมหาชน, ยอมให้เขาแทงด้วยหอกที่หว่างอก ยังดีกว่าทุศีล แล้วยังยินดี ต่อการไหว้กราบของมหาชน. ยอมให้เขาเอาแผ่นเหล็กแดงโชนนาบที่ตัว ยังดีกว่าทุศีลแล้วห่มจีวร แล้วบริโภคน้ำของชาวเมือง, ยอมนั่งนอนบนเตียงคั่งเหล็กที่ร้อนแดงโชน ดีกว่าทุศีลแล้วใช้ สอยเตียงตั้งที่มหาชนถวาย, ยอมให้เขาจับห้อยหัวลงต้มในหม้อโลหะร้อนโชน ดีกว่าทุศีล แล้วอยู่ ในวิหารที่มีผู้มีสัทธาสร้างถวาย. [บาลีอัคคิขัน โปรม สุตรนี้ คณะธรรมทานเคยนำลงในหนังสือพิมพ์พุทธ สาสนาเล่ม ๑ ปีที่ ๑ ภาคไตรปิฎกแปล หน้า ๕, ผู้ปรารธนาทราบพิสดารจงดูในที่นั้น.]

เมื่อท่านผู้รจนาคัมภีร์วิสุทธิธรรมรคได้พรรณนาโทษของคนทุศีล และอ้างบาลีอัคคิขันโธ ปมสูตรมสาธกแล้ว ได้ยื่นความในบาลีพระสูตรนี้เข้าเป็นใจความสั้น ๆ ๑๐ ข้อ ผูกเป็นคาถาสืบไปว่า:-

- (๑) คนที่มีศีลแตกทำลาย ยังละกามสุขที่มีผลเผ็ดร้อนทนยากยิ่งกว่าทุกข์อันเกิดจากการนั่งกอดนอนกอดคองไฟไม่ได้ มันจะมีความสุขมาแต่ไหน ?
- (๒) คนมีศีลวิบัติ จะต้องมีส่วนแห่งทุกข์อันเกิดจากการถูด้วยเชือกขนทรายอันเหนียว ดังถาจะชื่อว่ามิสุขอันเกิดแต่ความยินดีในการอภิวัตของมหาชน.
- (๓) คนไร้ศีลหรือจะชื่อว่ามีความสุขอันเกิดแต่การยินดีต่อการประณมมือไหว้ของผู้มี สัทธา เพราะจะเป็นเหตุแห่งทุกข์ ยิ่งกว่าทุกข์เกิดแต่การแทงด้วยหอกที่หว่างอก เสียอีก.
- (๔) คนไม่สำรวม หรือจะชื่อว่ามิสุขเกิดแต่การใช้จิวอันเป็นเหตุให้ถูก نابด้วยแผ่น เหล็กอันร้อนโพลงในนรก ซึ่งตนจะต้องเสวยสิ้นกาลนาน.
- (๕) คนไม่มีศีล แม้ว่าก่อนข้าวจะเป็นของอร่อย ก็เปรียบเหมือนยาพิษอันแรงกล้า เพราะมันเป็นเหตุให้กลืนก้อนเหล็กอันร้อนแดงนั้นนานนัก.
- (๖) คนปราศจากศีล จะนั่งนอนบนเตียงและตั้ง ก็คือการนั่งนอนบนเตียงและตั้งอันลุก โชน อันเป็นทุกข์เบียดเบียนตน, แม้จะสำคัญว่าเป็นสุข แต่มันก็เป็นความทุกข์ เหลือเชิญ.
- (๗) คนทุศีล จะยินดีนั่งนอนในวิหารที่เขาถวายเป็นด้วยสัทธาอย่างไรได้ ? เพราะที่แท้ เป็นเหมือนตัวเองนั่งนอนอยู่ภายในหม้อเหล็กอันร้อนโชนทั่วแล้ว.
- (๘) พระผู้พระภาคอันชาวโลกนับถือทั่วแล้ว ได้ตรัสตำหนิคนทุศีลว่ามีมรยาท สกปรก นึกแล้วกินแห่งตัวเองได้ภายในรกชัฏ เป็นคนบ้ากามลามกเมาใน. ทุด ! ทุด!! ชีวิตของเขาผู้ไม่มีปัญญา หุ้มห่อร่างกายด้วยเครื่องหมายของสมณะ ก็ไม่ เป็นสมณะ ดีแต่จะทำตัวเองให้ถูกเขากำจัด ให้ถูกเขาขุดอยู่เสมอ.
- (๙) ส่วนบุคคลผู้มีศีลในโลกนี้ ย่อมเว้นห่างกับคนทุศีลเช่นเดียวกับคนรักสะอาดเว้น ห่างไกลจากคูถและซากศพฉะนั้น. ชีวิตของคนทุศีลจะมีประโยชน์อะไร เพราะ

ไม่พ้นจากภัยทั้งหลาย แต่พ้นจากการบรรลุสุข, ปิศประตุสวรรคตเสียแล้ว รังแต่
จะจมลงสู่อบาย.

(๑๐) ใครอื่นที่ไหนดนอ จะเป็นที่น่าสงสารแก่ผู้มีความกรุณาเท่ากับคนทุศีล เพราะ
ความที่เขาเป็นคนทุศีลนั้นแล. ฯ

ทั้งหมดนี้ เป็นโทยแห่งศีลวิบัติ.

๑๒. ศีลสมบัติมีอันใดอย่างไร ?

กล่าวตามคำของท่านรจนาบาลีวิสุทธิมรรคสืบไปว่า ผู้มีศีลบริบูรณ์ย่อมได้รับอานิสงส์
แห่งศีล ตรงกันข้ามกับโทย ๑๐ ข้อ ที่กล่าวมาแล้ว และยังมีอานิสงส์อื่น ๆ อีก คือ:-

“ศีลของภิกษุใดหมดสนิมดีแล้ว การบวชของเขานั้นจักว่ามีผล. ภัยเช่นการดิเตียนตน
เป็นต้น ย่อมไม่กระทบกระทั่งภายในใจของเขอผู้มีศีลบริสุทธิ เช่นเดียวกับความมืดไม่อาจ
กระทบกระทั่งแสงอาทิตย์

ภิกษุขงดงามในป่าคือพรหมจรรย์ ก็เพราะถึงพร้อมด้วยศีลเหมือนพระจันทร์งามใน
ท่ามกลางดาว ก็เพราะรัศมีโชติช่วง. เพียงแต่กลิ่นกายของผู้มีศีล ก็ยังทำปราโมทย์ให้แก่เทวดา
ทั้งหลายแล้ว จะป่วยกล่าวไปใยถึงกลิ่นศีลแห่งเล่า. กลิ่นศีลย่อมครอบงำกลิ่นคันธชาติทั้งปวง ฟุ้ง
ตระหลบไปในทิศทั้งหลาย.

สักการะน้อย ๆ ที่ทำยกทำแล้วในผู้มีศีล กลับมีผลใหญ่, เพราะผู้มีศีลย่อมเป็นภษณะ
ควรรองรับสักการะ. อาสวะในภษณีย่อมเบียดเบียนผู้มีศีลไม่ได้ ผู้มีศีลย่อมขุครากเหง้าของทุกข์อัน
จะมาในข้างหน้า.

สมบัติใดในมนุษย์และทวยเทพ สมบัตินั้น ถ้าผู้มีศีลปรารถนา ก็ไม่เป็นของได้ด้วย
ยาก. อนึ่งสมบัติคือพระนิพพานใดอันเยือกเย็นแสนจะเย็น, ใจของผู้มีศีลเต็มเปี่ยม ย่อมแล่นไปสู่
พระนิพพานนั้น.

ศีลเป็นรากเหง้าแห่งสรรพสมบัติ, บัณฑิตทราบชัดด้วยประการดังนี้แล้ว พึงกอบโกย
 อาณิสงส์อันเคลื่อนกล่นด้วยวิธีต่าง ๆ เกิด^{๖๓}. ๗

๔. ข้อความเบ็ดเตล็ด

เกี่ยวกับปาติโมกข์สังวร

เมื่อได้พรรณนาแยกออกเป็นคำ ๆ ไปแล้ว จะได้ประมวลกล่าวเข้าด้วยกันทั้งสาม
 อย่างเป็นการสรุป, รวมทั้งข้อความเบ็ดเตล็ด ที่ยังไม่ได้อธิบายในตอนที่แล้วมา.

๑. ความหมายแห่งคำนี้.

คำว่าปาติโมกข์ เป็นชื่อแห่งธรรมเป็นเครื่องพ้นจากความชั่วพวกหนึ่ง, คำว่าสังวร
 เป็นชื่อแห่งอาการ อันได้แก่การมีสติคอยควบคุมระวังไว้ในกิจอันเป็นหน้าที่ ๆ คนจะต้องระวัง, ศีล
 เป็นชื่อแห่งข้อปฏิบัติขันธ์กายและวาจา หรือใจแต่บางส่วนโดยอ้อม, รวมทั้งสามคำ แปลได้เป็น
 ใจความว่า ความปรกตีสุขอันเกิดแต่การสำรวมตามพระปาติโมกข์. เป็นบันไดขั้นแรกของผู้ตามรอย
 พระอรหันต์จะต้องก้าวขึ้นไป.

๒. การนิยมในหลักพระอริยวินัย

การนิยมตามหลักแห่งปาติโมกข์สังวรศีลอันจัดเป็นอริยวินัยในพุทธศาสนา ย่อม
 ตรงกันข้ามกับความนิยมของบุคคลผู้ครองเรือน ตรงกันข้ามโดยหลักที่ต่างกัน หมกอยู่ในกาม และ
 พราดจากกาม. พระองค์จึงตรัสไว้ในปัญจมสูตร^{๖๔} ดิก. อ. ว่า “ภิกษุ ท. ! ในอริยวินัยนี้ ถือว่า

^{๖๓} วิสุทติมรรค ก. ๑ น. ๗๒

^{๖๔} ปัญจมสูตร สัมโพธิวรรค ทศยปัญญาสร์ ดิก. อ. (ไตร. ส. ๒๐/๓๓๕/๕๔๖)

การขับเพลงย่อมเป็นเหมือนการร้องไห้ การพ้อรำเป็นอาการของคนบ้า, การหัวเราะ (จนถึงกับแสดงไรฟัน) เป็นอาการของเด็ก. ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้น เธอทั้งหลายพึงกำจัดตัดรากการขับเพลง การพ้อรำเสีย, ควรยืมแยมพอประมาณต่อสัตบุรุษผู้บั้นทิ้งในธรรมทั้งหลาย.” บาลีนี้เป็นหลักอันหนึ่งอันแสดงว่าอริยวินัยตรงกันข้ามจากโลกนิยม. และหลักข้อนี้หมายถึงทั่วไปในอาการอย่างอื่นซึ่งเป็นไปทำนองเดียวกัน แม้พระองค์ไม่ทรงบัญญัติเจาะจงไว้.

๓. การสำรวมปาติโมกข์อันเนื่องกับการบริโภคมของภิกษุ.

พระองค์ตรัสไว้ว่า^{๖๕} ว่า ภิกษุทุศีล บริโภคมก่อนเหล็กร้อนแดง ยังดีกว่าบริโภคมก่อนข้าวของชาวบ้าน ซึ่งไม่เป็นการประเสริฐเสียเลย. ในอัฐกถา ตติยสูตร เอก. อ^{๖๖} กล่าวเปรียบเทียบไว้อย่างชัดเจนดังนี้ว่า:-

การกินที่เป็นการขโมย	คือ การบริโภคมของภิกษุทุศีล.
การกินเป็นหนี้สินติดตัว	คือ การบริโภคมของภิกษุที่ไม่พิจารณาเสียก่อน.
การกินอย่างมรดก	คือ การบริโภคมของพระเสขบุคคล.
การกินอย่างเป็นเจ้าของแท้	คือ การบริโภคมของพระอรหันต์.

หมายความว่า ภิกษุที่ทุศีลต้องปิดบังความชั่วไว้รับอาหารฉัน, ภิกษุแม้มีศีล แต่ไม่พิจารณาก่อนจนเสียความเป็นผู้รู้ประมาณและความยินดีในรสครอบงำ ทำให้เกิดผลแก่ทายกน้อย ไม่คุ้มกับอาหารที่ฉัน, ส่วนอริยบุคคล ๗ ข้างต้น คือโสดาปัตติมรรคผลจนถึงอรหัตตมรรค ท่านฉันโดยรับมรดกจากพระพุทธเจ้า, ส่วนพระอรหันต์ทรงคุณความดีเหนือสิ่งทั้งปวง การฉันจึงเหมือนกับเจ้าของเอง, ซึ่งจะเลือกฉันอย่างใดก็ได้ ไม่เป็นการขโมยไม่เป็นหนี้สินและไม่ต้องอ้างเป็นมรดก. การฉัน, ศีล, และผู้ฉัน เนื่องกันอย่างนี้.

๔. ปาติโมกข์สังวรศีลในฐานะเป็นธรรมผู้ปกครองสงฆ์.

^{๖๕} นิขวรรค ๓. ๗ (ไตร. ล. ๒๕/๕๖/๓๒).

^{๖๖} อัฐกถาตติยสูตร วรรค ๖ เอกธรรมาทิ เอก. อ. มโน. ๑,๗๔

ในตอนใกล้ปรินิพพานตรัสไว้ว่า ธรรมวินัยที่บัญญัติแสดงไว้แล้ว จักอยู่เป็นครูในกาลที่พระองค์ล่วงลับไป.^{๖๗} และในบาลีโคปกโมกคัลลสถานสูตร^{๖๘} ก็มีอานันท์ทนายคิดเป็นใจความอย่างเดียวกัน บาลีนี้เล่าถึงวัสสการพราหมณ์ถามท่านพระอานันท์ถึงชื่อว่า ใครเป็นที่พึ่งพำนักของภิกษุสงฆ์ ในเมื่อพระผู้พระภาคปรินิพพานไปแล้ว. ท่านพระอานันท์อ้างเอาธรรม คือสิกขาบทอันเป็นปาติโมกข์ (โดยเฉพาะ) ว่าธรรมเป็นเครื่องบริหารสงฆ์. สงฆ์แสดงปาติโมกข์ทุกกึ่งเดือน. ธรรมคือปาติโมกข์มีสงฆ์เป็นผู้ถือ บังคับให้ผู้มีโทษคิดตัวทำคืนโทษนั้น ๆ เสีย แต่ถือว่ามีชู้บุคคลหรือสงฆ์บังคับ ธรรมต่างหากบังคับและถือธรรมนี้เป็นเหมือนผู้ปกครองสงฆ์. แง่แห่งอานิสงส์ส่วนนี้กระมังที่นักวินัยมักจะเหมาเอาแต่เพียงว่า วินัยเป็นเครื่องควบคุมหมู่ให้เรียบร้อย เหมือนด้ายร้อยดอกไม้ไม่มีให้กระจัดกระจาย ซึ่งที่แท้วินัยเป็นการปกครองที่ทรงประทานให้ธรรมเป็นใหญ่แทนบุคคลเป็นใหญ่มากกว่า. ปาติโมกข์ย่อมตั้งอยู่ในฐานะ เป็นสังฆธรรมบัญญัติส่วนหนึ่ง เช่นเดียวกับรัฐธรรมบัญญัติในการปกครอง แบบประชาธิปไตยเหมือนกัน.

๕. การต้องอาบัติคืออะไร ?

การล่วงปาติโมกข์สังวรศีลข้อใดข้อหนึ่ง เรียกว่าต้องอาบัติ. ผู้ที่ต้องอาบัติชนิดที่แก้ไขได้ คืออาบัติที่อาจทำคืนให้หมดโทษได้ด้วยการอยู่กรรม และการเปิดเผยความผิดของตนที่เรียกว่าแสดงอาบัตินั้น ยังมีหวังบรรลุคุณความดีในเพศภิกษุเป็นลำดับไป แม้พระอรหันต์ก็ยังต้องอาบัตินั้นที่ตรัสไว้ในบาลี ดิก. อ.^{๖๙} ว่า “ภิกษุ ท. ! ภิกษุในศาสนานี้เป็นผู้ทำเต็มที่ในส่วนศีล แต่ทำพอประมาณในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา (คือเป็นโสดาและสกทาคามี) ก็มี, ที่เป็นผู้ทำเต็มที่ในศีลและสมาธิ แต่ทำพอประมาณปัญญา (คือเป็นอนาคามี) ก็มี, ที่ทำเต็มที่ทั้งในศีล ทั้งในสมาธิ ทั้งในปัญญา (คือเป็นอรหันต์) ก็มี. เธอเหล่านั้น ย่อมล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้าง. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่าไม่มีใครกล่าวว่าเป็นคนอาภัพ (คือไม่อาจบรรลุโลกุตตรธรรม) เพราะเหตุล่วงสิกขาบทเหล่านี้. แต่เธอเป็นผู้มีศีลยังยืนมั่นคง ในสิกขาบทอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ อันสมควรแก่พรหมจรรย์ สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายเหล่านั้น...”

^{๖๗} มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ไตร. ส. ๑๐ น. ๑๑๘ บ. ๑๔๑

^{๖๘} โคปกโมกคัลลสถานสูตร เทวมหารก อุปร. มัช. (ไตร. ส. ๑๔/๘๕/๑๐๕)

^{๖๙} ญัฐสูตร วรค ปิณฑาสกั ๒ ดิก. อ. (ไตร. ส. ๒๐/๒๕๓/๕๒๖)

เมื่อพระอริยบุคคลที่ต้องอาบัติ จึงเป็นอันเชื่อได้ว่า ภิกษุปุถุชนต้องอาบัติก็มีหวังทำคืน ออกจากอาบัติแล้วปฏิบัติก้าวหน้าขึ้นไปจนถึงสุดได้ นอกจากจะต้องอาบัติอันเป็นมูลเหตุแห่งเพศเช่น ปาราชิก ซึ่งท่านว่าต้องออกมาบรรลุได้ด้วยเพศฆราวาส จึงเป็นอันว่า อาบัติที่ภิกษุต้องแล้ว เธอพึง ทำคืนเสีย หรือถ้าต้องอาบัติเป็นมูลเหตุ ก็ปฏิญญาตนเป็นฆราวาสเสีย ทำเช่นนี้ จะพ้นจากโทษนั้น และบรรลุขึ้นไปได้โดยลำดับอีก. หลักที่ว่าต้องปาราชิกแล้วสึกออกมาบรรลุโลกุตตรธรรมได้ด้วยเพศ ฆราวาสอีกนั้น ยังไม่เคยพบในบาลี เห็นมีแต่อรรถกถา เช่น อรรถกถาจุฬาราสีสังฆาสูตร เอก. อ.^{๑๐} เป็นต้น.

อรรถกถาอริยสิกขาบทกล่าวว่ “ธรรมที่ทำอันตรายแก่สวรรค์และนิพพาน เรียกว่า อัตรายิกกรรม มี ๕ อย่าง คือ กรรม กิเลส วิลาภ อุบาท และอาณาวีติกกมะ,อาบัติที่ภิกษุแก่ลง ต้อง เรียกว่า อาณาวีติกกมะ. อาบัตินั้นจะทำอันตรายเพียงชั่วเวลาที่ภิกษุต้องปาราชิกแล้ว ยังปกปิด ปฏิญญาตนเป็นภิกษุอยู่ หรือชั่วเวลาที่ภิกษุต้องกรอุบาติแล้ว ยังไม่ได้อยู่กรรม, หรือภิกษุต้องอาบัติ เบา ๆ แล้ว ยังไม่ได้แสดงอาบัตินั้นเสียเท่านั้น, พ้นจากนั้นไม่ทำอันตรายเลย.” เป็นอันว่า ต้อง อาบัติแล้วแสดงเสียโดยระเบียบวิธีนั้น ๆ ก็พ้นโทษ ท่านจึงกลบ่าวไว้ว่าปาติโมกขสังวรศีลนี้ เป็น เทศนาสุทธิ คือหมอดจดได้ด้วยการแสดง, แม้การต้องปาราชิกแล้วบอกคืนสิกขาสิกไปเสีย ก็ถือว่าเป็นการแสดงเหมือนกัน เป็นแต่จะกลับมาบวชอีกไม่ได้เท่านั้น. แม้การอยู่กรรมในอาบัติสังฆาภิเสศ ก็รวมเรียกว่าการแสดง แต่เป็นการแสดงคนละอย่าง, ปาติโมกขสังวรศีลจึงเป็นเทศนาสุทธิแท้, เนื้อความตอนนี้ กล่าวไว้ในอรรถกถารูปยสิกขาบท.

สำหรับอรรถกถาจุฬาราสีสังฆาสูตรนั้น กล่าวว่ “....ภิกษุผู้ต้องปาราชิกแล้ว ละเพศ ภิกษุเสีย อยู่ในเพศสามเณร รัทธาศิลิษาให้บริบูรณ์ ขวนขวายในภาวนา บางพวกก็ยังเป็นโสดาบัน สหาคามี อนาคามี บางพวกเกิดในเทวโลก ...”^{๑๑} ซึ่งหมายความว่า บรรลุโลกุตตรธรรมนั่นเอง. โลกุตตรธรรมนั้น บรรลุขั้นต้นเช่นโสดาบันแล้ว ก็เป็นแน่นอนว่าต้องบรรลุขั้นสุดคืออรหันต์, จึง เป็นอันว่า อาบัตินั้นคือโทษที่ยังไม่ได้แสดง เท่านั้น.

^{๑๐} มโนรถปฐณี ภาค ๑ หน้า ๑๑

^{๑๑} ผู้ปรารถนาอุทิศตน จงอุทิศขันโธปมสูตร ในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ภาคไตรปิฎก แผล ปี ๒๔๗๖ หน้า ๕ และภาคความรู้ทั่วไปปี เดียวกัน หน้า ๑๐๑.

ผู้มีอาบัติติดตัว สิ้นชีพลง คติเขารู้ได้โดยพุทธภายิต^{๗๒} ว่า “ภิกษุ ท. ! เรากล่าว นรกรบ้าง กำเนิดเจริญบ้าง ว่าเป็นคติของภิกษุผู้ทุศีล.”

๖. ประโยชน์แห่งปาติโมกขสังวรที่สะอาดหมดจด.

บาลีทุติยสูตร^{๗๓} กล่าวอานิสงส์ของการสำรวมในปาติโมกข์โดยความเป็นเหตุแห่งการ รับรู้ในมรรคพรหมจรรย์ว่า “ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้มีศีลสำรวมในปาติโมกขสังวร สมบูรณ์ด้วย มรรยาทและโคจร มีปรกติเห็นเป็นภัยในโทษ แม้มีประมาธน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัยประการที่ ๔ ที่เป็นไปพร้อมเพื่อได้วิปัสสนาปัญญา อัน เป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ ที่ยังไม่เคยได้ และเพื่อความไพบลึงอกงามเต็มรอบโดยยิ่ง แห่ง วิปัสสนาปัญญาที่ได้แล้ว.”

ในบาลีทุติยสูตร อฎฺฐ. อ.^{๗๔} กล่าวปาติโมกขสังวรว่าเป็นธรรมอันหนึ่งในบรรดาธรรม ๘ อย่าง ซึ่งทำให้เป็นอาหุเนยบุคคล ปาหุเนยบุคคล ทักขิณียบุคคล อัญชลิกรณียบุคคล และเป็นบุญเขตของโลกอย่างไม่อื่นยิ่งกว่า.

ในบาลีทุติยสูตร อฎฺฐ. อ.^{๗๕} กล่าวถึงภิกษุผู้สำรวมในปาติโมกข์ว่าเป็นผู้ประกอบด้วย องค์อันหนึ่งในองค์แปด ซึ่งทำให้เป็นผู้ควรได้รับมอบจากสงฆ์ ให้เป็นผู้สอนนางภิกษุณีได้ ซึ่งเป็น เกียรติยศอันสูงอย่างหนึ่ง.

ในบาลีปฐมสูตร นว. อ.^{๗๖} ตรัสว่า การสำรวมปาติโมกข์เป็นอุปนิสัยข้อหนึ่ง แห่ง อุปนิสัย ๕ ข้อ แห่งธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้. ทรงสั่งสอนให้ภิกษุจำไว้ตอบแก่พวกเดียรฉัตร อื่นทั้งหลาย.

^{๗๒} สัตตมสูตร วรค ปิณฑาสก ๑ ทุก. อ. ไตร. ล. ๒๐/๓๓/๒๓๓

^{๗๓} ทุติยสูตร ปฐมวรรค อฎฺฐ. อ. ไตร. ล. ๒๓/๑๕๓/๕๒.

^{๗๔} ตติยสูตร มหาวรรค อฎฺฐ. อ. ไตร. ล. ๒๓/๑๕๓/๑๐๓.

^{๗๕} ทุติยสูตร สันถานวรรค อฎฺฐ. อ. ไตร. ล. ๒๓/๒๘๓/๑๔๒.

^{๗๖} ปฐมสูตร สัมโพชวรรค นว. อ. ไตร. ล. ๒๓/๓๖๓/๒๐๕.

ในบาลิตตยสูตร นว. อ.^{๑๓} ตรัสว่า การที่ภิกษุมีศีลสำรวมในปาติโมกข์ เป็นธรรมข้อหนึ่งในธรรม ๕ ข้อ อันเป็นไปเพื่อความแสรบ แห้งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก่.

พระอุปเสนวังคันตบุตรกล่าวว่า “พระโยคี (คือผู้ที่ประกอบความเพียรเพื่อถอนตนขึ้นจากทุกข์) ทำศีลเป็นจอมเครื่องปกปิดใจเป็นผู้อันโทษไม่เป็ยกเปื้อนได้ เธอข่อมพ้นภัย (เหมือนตัวปลวกพ้นภัยเพราะจอมปลวก) ฉะนั้น.”

เหล่านี้สาธกมาพอเป็นตัวอย่าง, ยังมีอานิสงส์อีกหลายประเภท แต่ที่สำคัญ ก็คือเป็นบันไดแห่งการบรรลุโลกุตตรธรรม หรือนิพพาน นอกนั้นเป็นอานิสงส์พิเศษ โดยเป็นความอยู่สุข, ไปทั่วโลก, มีชื่อเสียง, อาจหาญในสมาคม, ไม่หลงตายเป็นต้น ที่แปลกและเป็นเชิงปาฏิหาริย์ก็มี เช่นในอัฐธกถาสัพพาสวสูตร เล่าเรื่องพระปรธานิยเถระไว้ว่า ท่านถูกงูพิษกัดขณะนั่งฟังเทศน์ ท่านระลึกถึงศีลตั้งแต่วันอุปสมบทมา เกิดปีติว่าบริสุทธิ์ดี, ด้วยจิตศุบาทอันนั้นพิษงูได้ถอยกลับและหายสนิท ดังนี้เป็นต้น. ผู้ที่ทูลศรัทธาหมองหลอกลวง ข่อมว่างเปล่าผ่านจากอานิสงส์เหล่านี้.

๗. พระพุทธประสงค์ที่ทรงฝากไว้แก่ภิกษุสงฆ์.

พระพุทธประสงค์ซึ่งทรงหวังอยู่เนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ อันเกี่ยวเนื่องโดยเฉพาะกับปาติโมกข์สังวรนี้ รู้ได้โดยบาลินวมสูตร อัญ. อ.^{๑๔} ตอนหนึ่ง ซึ่งตรัสแก่อสุรินทร ชื่อปหาราทะว่า “ดูก่อน ปหาราทะ ! น้ำในมหาสมุทรข่อมตั้งอยู่ตามธรรมดา ไม่ล้นฝั่งแห่งสมุทรฉันใด สาวกทั้งหลายของเรา แม้เพราะเหตุจะต้องเสียชีวิต, ก็ไม่ก้ำวล่วงลิกขาบทอันเราบัญญัติไว้แล้วแก่สาวกทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน.” ผู้ที่สนองพระพุทธประสงค์ส่วนนี้ได้เท่านั้น จึงจะนับว่าเป็นพุทธบุตรที่แท้จริงได้ผู้หนึ่ง เพราะเมื่อคิดดูให้ดีแล้ว มีพรหมจรรย์ส่วนนี้เท่านั้น ที่ทำให้ภิกษุทั้งหลายมีเพศต่างจากฆราวาส มีภูมิสูงกว่าฆราวาส.

^{๑๓} ตตยสูตร วรคเดยวกัน

^{๑๔} นวมสูตร มหาวรรค อัญ. อ. ไตร. ล. ๒๓/๒๐๓/๑๐๕.

ข้าพเจ้าขอจบบทนี้ลงด้วยภายิตของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ทรงแสดงว่า^{๑๕} “....เพราะเหตุนี้ กิษุकरประพุดิตนเป็นคนซื่อตรง ให้สมเป็นที่วางพระหฤทัยของพระศาสดา. กิริยาที่ประพุดิตให้เสียความวางใจของท่าน ย่อมเลวทรามไม่สมควรแก่สมณะเลย.” ดังนี้.

จบบทที่ ๓

^{๑๕} วินัยมุข เล่ม ๑ หน้า ๑๘.

๔

อินทรียสังวรศีล

การตำรวมอินทรีย

ภิกษุทั้งหลาย ! นั้นโคนไม้ ! นั่นที่สกัด !
เธอทั้งหลายจงบำเพ็ญ ! เธอทั้งหลายอย่าเป็น
ผู้ประมาท ! เธอทั้งหลายอย่าเป็นผู้ต้องร้อน
ใจในภายหลัง !

[สัตตก. อ. และอื่น ๆ อีกมากแห่ง.]

บทที่ ๔

อินทรียสังวรศีล - การสำรวมอินทรีย

บาลีที่เป็นอุทเทสในบทนี้ ดังนี้ :-

“ภิกษุ ท. ! กิจที่พวกเธอต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีกนั่นคืออะไร ? คือการสำเหนียกให้ได้ ว่า เราจักเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรียทั้งหลาย, ได้เห็นรูปด้วยตา... ฟังเสียงด้วยหู... ดมกลิ่นด้วยจมูก... ลิ้มรสด้วยลิ้น... รับสัมผัสด้วยกาย... รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว จักไม่ถือเอาโดยนิमित จักไม่ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ, บาบอกุศลคืออกิขณาและโทมนัส มักไหลไปตามบุคคลเพราะไม่สำรวมอินทรียใดเป็นเหตุ เราจักปฏิบัติเพื่อปิดกั้นอินทรียเหล่านั้นไว้, จักทำการรักษาสำรวมอินทรียทั้งหลาย.”

[มหาอัสสปุสฺตร ม. ม. ถ. ๑๒ น. ๔๕๕ บ. ๔๖๕]

นิทเทส

ความย่อในบทนี้ : อินทรียสังวรศีล เป็นปาริสุทธีศีลข้อที่สองแห่งจตุปาริสุทธีศีล. อินทรียสังวร คือการสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หกอย่างไว้ ด้วยหวังว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และความรู้สึกนึกคิดขึ้นเองในใจ อย่างทำความรักใคร่พอใจยินดี หรือความโกรธเคือง หงุดหงิดขื่นร้าย ให้เกิดขึ้นในใจของตนได้. ข้อปฏิบัตินี้มีที่มาในบาลีทั่วไป มากเหลือจะประมวล, เฉพาะในที่นี้ ยกมาจากบาลีมหาอัสสปุสฺตร ซึ่งเป็นหลักแห่งการตามรอยพระอรหันต์ ดังปรากฏอยู่ในตอนนุพภาคนั้นแล้ว.

ต่อไปนี้จะได้บรรยายเรื่องราวการตามรอยพระอรหันต์ในขั้นนี้ โดยเก็บคำอธิบายจาก บาลีและอรรถกถาต่าง ๆ ตลอดจนจนถึงปกรณ์พิเศษอื่น ๆ เช่น วิสุทธิมรรค เป็นต้น มารวบรวมกันเข้า. เนื้อความในบทนี้มีหัวข้อคือ:-

๑. อินทรียสังวรศีล คืออะไร ? (มี ๕ กระพู่)
๒. เบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับอินทรียสังวรศีล. (มี ๘ กระพู่)

การพรรณนาความตามลำดับหัวข้อกระทู้ มีดังต่อไปนี้:-

๑. อินทรีย์สังวรศีลคืออะไร ?

๑. อินทรีย์สังวร จำเป็นแก่การตามรอยพระอรหันต์อย่างไร ?

เพื่อให้เกิดฉันทะในการตามรอยพระอรหันต์ยิ่งขึ้นสืบไป จึงได้ยกปัญหาข้อนี้มากล่าวก่อน ทั้ง ๆ ที่จริง ควรกล่าวตอนอานิสงส์.

เมื่อจะต้องตอบปัญหาข้อนี้ ก็จำเป็นต้องย้อนไปหาข้อความในจิตตูปบาทกัณฑ์อีกแต่ย่อ ๆ ว่า “กุลบุตร ผู้ประสงค์จะตามรอยพระอรหันต์ พึงชำระศีลทั้งสิ้น กล่าวคือ ปาติโมกขสังวรศีล อินทรีย์สังวรศีล อาชีวาปาริสุทธิศีล และปัจฉยสันนิสสิตศีล ตั้งแต่ต้น, ให้เป็นผู้ตั้งอยู่เฉพาะในศีลอันบริสุทธิ์ด้วยดีแล้ว จึงตัดปถิโพธ ๑๐ อย่าง... ฯลฯ” ดังนี้^{๘๐}

ใจความข้างบนนี้ย่อมแสดงว่า การสำรวมอินทรีย์เป็นกิจจำเป็นในเบื้องต้นแห่งการตามรอยพระอรหันต์ ต่อเนื่องจากการสำรวมในปาติโมกข์ ปาติโมกข์เป็นเครื่องสำรวมกายวาจา หรือมรรยาท อันเป็นส่วนหยาบและภายนอกโดยตรง ส่วนอินทรีย์สังวรนี้เป็นศีลที่ละเอียดสูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ทั้งนามธรรมคือใจ ก็ถูกสำรวมในศีลชั้นนี้ด้วยแล้ว. แม่วนั้นควรจะเป็นขั้นสมาธิก็ตาม

ในการปฏิบัติธรรม, ถ้าขาดอินทรีย์สังวรแล้ว ปาติโมกขสังวรที่ตั้งอยู่ได้ยากนัก ไม่ต้องกล่าวถึงการจะก้าวไปข้างหน้า. เมื่อไม่มีการสำรวมอินทรีย์ ปาติโมกข์ก็ทำลายแล้วทำลายเล่าอยู่นั่นเอง ก้าวไปไม่ได้ เหตุนั้น จึงตรัสไว้ใน ทส. อ. ว่า “ภิกษุ ท. ! อะไรเป็นอาหารของทุจริต ๓ อย่าง? คำตอบคือ การไม่สำรวมอินทรีย์”^{๘๑} หมายความว่า ถ้าไม่มีการสำรวมอินทรีย์ ทุจริตทางกายวาจาใจก็เกิดขึ้นและเจริญอกงาม. การตามรอยพระอรหันต์ ต้องมีการก้าวหน้าซึ่งเต็มไปด้วยความบริสุทธิ์ ทุก ๆ ฝีก้าว จึงต้องทำให้หมดจดสะอาดเป็นลำดับไป.

^{๘๐} ถ้าประสงค์ดูรายละเอียด ดูในบทที่ ๓

^{๘๑} ปฐมสูตร ขมการรค ทส. อ. ไตร. ล. ๒๔/๑๒๑/๖๑.

ผู้อ่านจะสังเกตได้จากบาลีที่เป็นอุทเทสข้างต้นว่า ในที่นั้นมีคำว่า “...กิจที่พวกเธอต้องทำให้ยิ่งขึ้นไป...” นี่เป็นพระดำรัสที่ทรงเตือนกระตุ้นให้ก้าวต่อไปอีก เพราะศีลเหล่านี้เป็นเพียงขั้นต้นดังพระบาลีอีกแห่งหนึ่ง^{๘๒} ว่า “บรรดาธรรมทั้งสิ้นของภิกษุผู้มีปัญญาในสาสนานี้ ธรรมคือการสำรวมอินทรีย์ ความสันโดษ การสำรวมในปาติโมกข์, จัดเป็นเบื้องต้น.”

ผู้ตามรอยพระอรหันต์ จะต้องก้าวผ่านขั้นอินทรีย์สังวรนี้ไป โดยหลีกเลี่ยงทำแต่ย่อ ๆ หย่อน ๆ ไม่ได้เลย.

๒. อินทรีย์ คืออะไร ?

การตามรอยพระอรหันต์ขั้นนี้ มีชื่อว่า อินทรีย์สังวรศีล. สังวรคืออะไร, ศีลคืออะไร, สองปัญหานี้ได้อธิบายแล้วในบทที่ ๓ ทั้งในที่นั้นได้กล่าวว่า จักไม่กล่าวอธิบายเฉพาะสองคำนี้อีก. ในที่นี้จึงยังคงอยู่แต่ปัญหาว่า อินทรีย์ คืออะไร ?

คำว่าอินทรีย์ แปลว่าอะไร ? แปลว่าวัตถุหรือเพชรธรรม, เรื่องราวที่เป็นใหญ่, เป็นจอม, เป็นอิสระ.^{๘๓} เฉพาะในที่นี้ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รวมหกอย่าง. สำหรับทั่วไปในที่อื่น ๆ ได้แก่สัทธาวิริยะเป็นต้น (ในอินทรีย์ห้า) ก็มี, ได้แก่เพศหญิง เพศชาย ความเป็นพระอรหันต์เป็นต้น (ในอินทรีย์สิบสอง) ก็มี. ทั้งนี้มีหลักว่า วัตถุที่สำคัญเป็นจอมแห่งวัตถุพวกเดียวกัน หรือสำคัญในหน้าที่แผนกหนึ่ง ๆ ได้แล้ว ย่อมเรียกว่าอินทรีย์ได้ทั้งนั้น, เช่น นกอินทรีย์ เป็นจอมแห่งนกเป็นต้น.

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นใหญ่อย่างไร ? อายตนะมีตาเป็นต้นเหล่านี้ ส่วนหนึ่ง ๆ ล้วนเป็นอิสระเต็มทีแผนกหนึ่ง คือในการเห็นรูป ย่อมสิทธิ์ขาดอยู่ที่ตา การฟังเสียง อยู่ที่หูเป็นต้น. จะเกิดผลดี หรือความฉิบหายร้ายแรงขึ้นในแผนกนี้ ก็เพราะการกระทำของอวัยวะอันนี้. หรือจะ

^{๘๒} ภิกขุวรรค ธรรมบท, ใดร. ส. ๒๕/๖๖/๓๕.

^{๘๓} สุจิ : สภาพใดย่อมเป็นจอม คือย่อมกระทำซึ่งความเป็นอิสระอย่างยิ่งขาด สภาพนั้นชื่อว่าอินทะ. ลิงก็คือเพชรธรรมของอินทะนั้น ชื่ออินทรีย์ะ อิช ปัจจัย

กล่าวอีกปริยายหนึ่งว่า ทั้ง ๖ อย่างนี้ เป็นเหมือนคนสำคัญหากคนที่ต้องควบคุมระวัง เพราะถ้าไม่นำผลดีที่สุดมา ก็จะนำผลร้ายที่สุดมา ถ้าไม่เป็นพระอรหันต์ ก็จะเป็นจอมโจรที่ร้ายกาจ ดังนี้ได้. เพราะเป็นวัตถุสำคัญอันจะยกขึ้นเป็นเลิศได้ส่วนหนึ่ง ๆ อวัยวะเหล่านี้จึงจะได้ชื่อว่าอินทรีย์หรือ “คนสำคัญ”.

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในที่นี้ได้แก่อะไร ? ในที่นี้ประสงค์เอาอวัยวะที่ได้ชื่ออย่างนั้น ๆ พร้อมทั้งประสาทและวิญญาณอันมีหน้าที่ประจำอยู่กับอายตนะนั้น ๆ. ตา ก็หมายเอาอวัยวะที่เรียกว่า ลูกตา พร้อมด้วยประสาทอันเป็นสายส่งข่าวมาตามสายนั้นด้วย. หู จมูก ลิ้น กาย ก็มีอธิบายเช่นเดียวกัน. ส่วนใจนั้นคือศูนย์กลางหรือที่รวมรับอารมณ์ต่าง ๆ ครั้นรับไว้แล้วก็จะปรุงเป็นเรื่องใหม่หรือความคิดนึกใหม่ขึ้น. ใจในที่นี้ได้แก่สมองส่วนที่คิดนึกได้ ที่อาจปรุงแต่งเรื่องราวขึ้นสำหรับตนเอง แล้วยินดีหรือยินร้ายได้โดยไม่ต้องอาศัยตาหูในขณะนั้นเลย. เช่นคนที่นึกปรุงแต่งเรื่องที่กำหนดเพลินใจเอาเองว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น ๆ จะมีรสอย่างนั้น ๆ แล้วก็ยินดี, หรือถ้าใครกระทบมาอย่างนั้นก็จะกระทบตอบอย่างนี้ ๆ แล้วก็หงุดหงิดยินร้ายโดยไม่มีใครติดต่อด้วยเลย เป็นต้น.

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้งหกอย่างในที่นี้ ถ้ากล่าวให้เฉพาะก็ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณนั่นเอง. เป็นธรรมชาติของภาษาทุกภาษาย่อมมีคำบัญญัติพวกหนึ่งตั้งขึ้นเฉพาะเรื่องราวหนึ่ง ๆ เป็นคำสั้น ๆ หรือเหมือนกับคำอื่น ๆ แต่มีความหมายแตกต่างกันกว้างแคบกว่ากัน อันเรียกว่าคำบัญญัติเฉพาะ.

ตา หู เป็นต้นนี้ เรียกเต็มทีอีกอย่างหนึ่งว่า จักขุนทรีย์ = อินทรีย์ คือ ตา. โสทินทรีย์ = อินทรีย์ คือ หู. ฆานินทรีย์ = อินทรีย์ คือ จมูก ดังนี้ก็มี. มองหยาบ ๆ แล้วน่าจะเข้าใจว่า ควรจัดให้เป็นอินทรีย์แต่อย่างเดียว คือใจ ก็พอ. นอกนั้นให้เป็นผู้ส่งข่าวหรือกองแยก, เพราะทุกอย่างต้องไปที่ใจ. แต่การที่ท่านไม่จัดตั้งว่านี้ ก็เพราะที่สำหรับรับอารมณ์ หรือที่เรียกว่า “ทวาร” นั้นมีถึงหกแห่ง. ใจก็เป็นทวารแห่งหนึ่ง ที่อาจรับอารมณ์อันใจด้วยกันปรุงคิดเอาเองของคนคิดสมบัติบ้าหรือนอนฝัน อันจะเห็นได้ชัดเจน, เหตุนั้น จึงได้จัดเป็นอินทรีย์ทั้งหกส่วน ตามจำนวนแห่งทวารอันเป็นทางเกิดของความยินดียินร้าย.

ทวารคืออะไร ? คือวัตถุแห่งอวัยวะที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเอง.^{๘๔} แต่หมายเอาส่วนที่เป็นวัตถุ ซึ่งเรียกว่าส่วนรูปธรรมเป็นใหญ่, ไม่นับรวมวิญญาณที่ประจำอวัยวะนั้น แต่เป็นส่วนนามธรรมเข้าด้วย. คำว่า ทวาร, แปลกันตามธรรมดาว่าประตู เป็นที่รับเข้าหรือถ่ายออก แห่งสิ่งต่างๆ. ประตูคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เช่นเดียวกับประตูบ้านเรือน. กายเปรียบเหมือน เรือน, อารมณ์ต่างๆ เหมือนคนเข้าออก, ใจแผนกหนึ่ง (ไม่ใช่ทั้งหมด) เป็นเหมือนเจ้าบ้าน. คำเปรียบของเรื่องนี้ อันจะพบได้ในปกรณ์บาลีต่างๆ มีว่า จอมปลวกมีช่องหกช่อง สำหรับพญาเหี้ยเข้า ออก. นี่คือนั้นนั่นเอง.

เราจะระวังแต่ห้าแห่งภายนอกคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย นั้นยังไม่พอ ต้องระวังทวาร ภายในคือใจด้วย. ทวารหรือประตูจึงได้มีถึงหกด้วยเหตุนี้.

ในภาคบาลี คำว่า “ทวาร” นี้ แปลตามศัพท์ว่า สถานที่อันบุคคลพึงเฝ้า, พึงระวัง, พึงรักษา,^{๘๕} อธิบายว่า ที่ใดถ้าไม่มีการระวังรักษาแล้ว ย่อมเกิดอันตรายขึ้น ที่นั่นชื่อว่า ทวาร คือที่ อันบุคคลพึงเฝ้ารักษา ประตูเรือนตามธรรมดาของมนุษย์ ต้องระวังรักษาอันใด ประตูคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันเป็นประตูแห่งอรรถภาพ หรือกายนกร ก็จะเป็นสิ่งที่ต้องระวังรักษา อันนั้น. มิฉะนั้นจะได้รับอันตรายร้ายแรงยิ่งกว่าการเปลือยต่อประตูเรือนธรรมดา. ผู้ตามรอยพระอรหันต์ต้อง รักษาประตูนี้ ซึ่งลึกซึ้งกว่าประตูเรือน เพื่อใจจะได้หลุดพ้นปลอดภัยจากโจรกล่าวคือกิเลส และ อนุสัยทั้งหลาย.

๓. การคุ้มครองอินทรีย์ในทวารทั้งหลายนั้น คือการกระทำอย่างไร ?

^{๘๔} สำหรับใจได้แก่สมอง ไม่ใช่ใจที่สติโลหิต

^{๘๕} ทวาร - สวรรณ, ธาตุปทีปิกา

พระอนุรุทธมหาเถระ กล่าวว่า “ผู้บำเพ็ญความพ้นทุกข์ พึงทำการกำหนดสติอันสูงสุด ให้เป็นเหมือนตาข่ายที่ทวารทั้งหก แล้วฆ่าบรรดากิเลสอันเข้าไปติดที่ตาข่ายนั้นเสีย.” นี่เป็นรอย ๑ แห่งแห่งพระอรหันต์องค์นี้.

พระมหากัจจายนเถระ กล่าวว่า “ตาที่ดี ก็จึงเป็นเหมือนตาบอด, หูที่ได้ยินก็จึงเป็นเหมือนหูหนวก, ลิ้นยังติดอยู่ที่จึงเป็นเหมือนใบ้, ยังมีแรงก็จึงเป็นเหมือนคนสิ้นแรง, ครั้นเรื่องราวต่าง ๆ เกิดขึ้นก็จึงนอนเสียให้เหมือนกะตายแล้ว.”^{๘๖} นี่ก็อีกรอยหนึ่งแห่งพระอรหันต์ เป็นรอยซึ่งมีความหมายกว้างขวางที่สุด เพราะไม่เป็นเพียงการสำรวจ ตา หู จมูก ลิ้น กาย อย่างเดียว ยังเป็นการปิดตันทางของความทุกข์ทั้งปวงเสียอย่างแน่นหนาด้วย.

พระองค์เอง. ตรัสแก่พระราหุลพุทธชิโนรสว่า “ราหุล ! เจ้าจงเจริญภาวนาให้เหมือนไฟ. เมื่อเจ้าเจริญภาวนาเหมือนไฟ ผัสสะที่น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจเกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่สามารถครอบงำจิตของเจ้าได้.”^{๘๗} ทรงหมายความว่าในที่นี้ว่า ไฟไม่ยินดียินร้ายต่ออะไรหมด. สิ่งที่เขานำมาสูมเป็นเชื้อ จะดีไม่ดี สะอาดสกปรก เหมือนหอมอย่างไรก็ตาม ย่อมไหม้ได้สิ้นโดยอาการที่เหมือนกัน. เมื่อคนเรากำหนดจิตได้เช่นนี้ ผัสสะทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เป็นของหมดฤทธิ์.

ในบาลีอื่นอีก ได้ตรัสแก่พระพาหิยทารุจิระ^{๘๘} ว่า “พาหิย ! เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เมื่อเราเห็นรูป ก็จักสักว่าเห็น เมื่อได้ฟังเสียงก็จักสักว่าฟัง เมื่อได้ดมกลิ่น...ได้มรส...รับสัมผัส ก็จักสักว่าดม,,ได้,,สัมผัส, และเมื่อรู้ธรรมารมณ์ ก็จักสักว่ารู้ดังนี้. พาหิย ! เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล. ก็เมื่อใด เธอเห็นรูปแล้วสักว่าเห็น ฯลฯ เป็นต้น เมื่อนั้น “เธอ” จักไม่มี เมื่อใด “เธอ” ไม่มี เมื่อนั้นเธอก็ไม่ปรากฏในโลกนี้ หรือโลกอื่น หรือในระวางแห่งโลกทั้งสอง: นั่นแหละคือที่สุดแห่งทุกข์ละ.”

พระดำรัสข้างบนนี้ไม่เพียงแต่ทรงแสดงการสำรวจอินทรีย์อย่างเดียว ได้ทรงแสดงอานิสงส์อย่างสูงสุดไว้ด้วย, ทั้งเป็นหลักชี้ให้เห็นว่า การสำรวจอินทรีย์นั้น ไม่ใช่มีแต่อย่างต่ำซึ่งเป็นขั้นศีล อาจมีสูงขึ้นไปจนถึงขั้นบรรลุอรหัตผล. ถ้าผู้ใดสำรวจอินทรีย์ชนิดเกิดญาณวิเศษมองเห็น

^{๘๖} เถรคาถา ขุททกนิกาย. (ไตร. ล. ๒๖/๓๔๒/๓๖๖)

^{๘๗} มหาจุฬารามโลกวาตสูตร ม.ม. ล. ๑๒/๑๓๕/๑๔๒.

^{๘๘} ทสมสูตร โพธิวารค อุทาน ล. ๒๕/๘๓/๔๕.

เป็นวิปัสสนา ถึงกับเห็นความเป็นอนัตตาของสิ่งทุกอย่างทั้งที่เป็นภายนอกและภายใน จนอนัตตานุ-
 ปัสสนาญาณเกิดขึ้นแล้ว ผู้นั้นจะบรรลุถึงที่สุดแห่งทุกข์ ได้แก่นิพพาน. ข้อนี้หมายความว่า ไม่ใช่
 เพียงแต่การเห็นรูปแล้วเฉยได้อย่างเดียว ซึ่งเป็นเพียงอินทรีย์สังวรศีล แต่ในขณะที่เฉยนั้นแหละ
 หมายถึงการเพ่งความเป็นธาตุ ความเป็นของว่างเปล่า ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์
 ตลอดจนถึงผัสสะ และเวทนาทุกชนิดที่อาศัยรูป เป็นต้น เกิดขึ้น, จนเกิดวิมุตติขึ้นดังกล่าวแล้ว. คำว่า
 “เธอ” ไม่มีก็เพราะเห็นสิ่งทั้งหลายเป็นของไม่ใช่สัตว์ บุคคลตัวตนเราเขาแน่นอน การเห็นเช่นนี้
 สามารถทำลายกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหาให้หมดไปได้ จึงไม่ต้องเกิดในโลกไหน ๆ อีกต่อไป.

พระพุทธโฆษาจารย์ แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคไม่ได้กล่าวอธิบายกิริยาสำรวมไว้ว่าเป็นเช่น
 ไรโดยตรง แต่ได้ยกเอาเรื่องราวที่เป็นตัวอย่างของผู้ประพฤตินทรีย์สังวรมากกล่าวไว้. เรื่องนั้นว่า: -

พระจิตตคุตตะเถระ อาศัยอยู่ในถ้ำกุฎกชกะหกสิบปีมาแล้ว ยังไม่เคยเหลียวไปเห็น
 ภาพมหาภิเนษกรรมของพระพุทธเจ้าเจ็ดพระองค์ ที่เขาเขียนไว้ในถ้ำนั้น จนเมื่อภิกษุพวกหนึ่ง มา
 เทียวได้เห็นแล้วถามขึ้นถึงเรื่องนี้ ท่านตอบว่ายังไม่ได้เห็นเลย. ท่านไม่เคยเงยหน้าดูอะไรเลย, รู้ได้ว่า
 เวลาล่วงไปครบปีหนึ่ง ก็เพราะเห็นเกสรดอกกะถินร่วงลงตามประตูถ้ำคราวหนึ่ง. มีพระราชานิมนต์
 ไปรับอาหารในพระราชวัง ท่านปฏิเสธ จนพระราชาดังทรงอุบายห้ามทวารกตม้น้ำนมโดยประจำตรา
 ที่นมหญิงแม่ลูกอ่อนหมดทั้งนคร. พระเถระต้องรับนิมนต์และไปเพื่อเห็นแก่ชีวิตเล็ก ๆ เมื่อ
 พระราชาและพระเทวีถวายทานแล้ว ส่งท่านกลับ ท่านกล่าวอนุโมทนาแต่เพียงว่า มหาราช จงสำเร็จ
 เถิด, เท่านั้น พวกภิกษุถามท่านว่า ทำไมไม่กล่าวเพื่อพระราชินีด้วย ท่านตอบว่า ไม่ได้ทำความรู้สึก
 ว่าพระราชาหรือพระราชินี เพียงแต่กำหนดว่าพระราชาเท่านั้น เพราะไม่เคยเงยดูว่าใครเป็นใครในที่
 นั้น ๆ.

ส่วนกิริยาที่เรียกว่าไม่สำรวมอินทรีย์นั้น พระพุทธโฆษาจารย์ได้กล่าวบรรยายลักษณะ
 ไว้อย่างละเอียดและลึกซึ้งโดยวิธีปรมัตถ์. ท่านคงมุ่งหมายให้ผู้ศีกษากลับใจความให้ตรงกันข้าม.
 แล้วทราบกิริยาที่เรียกว่าสำรวมเอาโดยตนเอง. คำที่ท่านกล่าวไว้โดยปรมัตถ์เป็นใจความค่อนข้างยาว
 ยืดยาว มีใจความว่า: -

^{๘๘}“การสำรวมหรือไม่สำรมนั้น ไม่ใช่อยู่ว่าถูกตาหรือหู เป็นต้น ตามธรรมดา. แต่จะมีได้ต่อเมื่อเกิดการคุมสติหรือเปลอสติในขณะที่รูปมากระทบตา เป็นต้น ต่างหาก. เรื่องเป็นลำดับดังนี้คือ เมื่อรูปมาสู่คลองจักขุภวังคจิตเป็นไปสองขณะดับไปแล้ว จึงเกิดจิตอันทำหน้าที่ยึดเอาอารมณ์นั้น. ครั้นจิตนั้นดับไปแล้ว จึงเกิดจิตที่เรียกว่า จักขุวิญญาณ, แล้วจึงเกิดจิตที่รับรู้อารมณ์, จิตที่พิจารณาอารมณ์, จิตที่เสวยอารมณ์จนรู้รส, ต่างทำหน้าที่ทยอยกันจนเสร็จและดับไปแล้ว ก็ยังไม่ใช่ออกาสแห่งการสำรวมหรือไม่สำรวม. แต่ตอนนี้ไป ในขณะที่แห่งขวนจิตที่เล่นไปเพราะได้รู้รสอารมณ์แล้วนั้นแหละ หากมีความคิดที่ล่วงศีล, การเปลอสติ, ความไม่รู้เท่า, ความไม่อดทน, หรือความเกียคร้าน เกิดขึ้นแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง นั้นแหละคือ การไม่สำรวมอินทรีย์.”

“เมื่อในขณะที่แห่งขวนจิตไม่มีการสำรวมอินทรีย์แล้ว ขณะจิตอื่น ๆ ที่เกิดมาแล้วข้างต้นทุก ๆ ตอน ก็พลอยเชื่อว่าไม่สำรวมไปด้วยกันทั้งหมด ตลอดมาถึงถูกตาก็พลอยเชื่อว่าไม่ได้สำรวมไปด้วย. เปรียบเหมือนเมื่อประตูเมือง (ครั้งโบราณ) ไม่ได้ปิด แม้ชาวบ้านปิดประตูบ้านเรือนยุ่งฉาง พวกโจรก็คงเข้ามาได้ เชื่อว่าไม่ปลอดภัยไปทั้งเมือง.^{๘๙} แต่เมื่อได้ปิดประตูเมืองแล้ว ประตูอื่น ๆ ภายในเมืองแม้ไม่ได้ปิด ก็ย่อมไม่มีอันตราย. โดยเปรียบเทียบ : ในขณะที่แห่งขวนจิตขณะเดียวเท่านั้น ถ้าเกิดความรู้สึกเช่นความทุกข์เป็นต้นขึ้นแล้ว ขณะจิตอื่นตลอดออกมาถึงทวารทุก ๆ อย่าง ก็พลอยเชื่อว่าไม่สำรวมไปด้วย. ถ้าเกิดความรู้สึก เช่นวิรติแห่งศีลขึ้นในขณะที่แห่งขวนจิตแล้ว ทุกอย่างก็เป็นอันว่าได้สำรวมแล้วด้วย. ทั้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีนัยอย่างเดียวกันหมด.”

โดยอธิบายนี้ เราจะเห็นได้ว่า ท่านประสงค์เอาการควบคุมอินทรีย์ คือใจที่ประจำทวารหนึ่ง ๆ แต่ท่านกล่าวเป็นโวหารธรรมดาว่า สำรวมตา สำรวมหู สำรวมจมูก เป็นต้น แทนที่จะกล่าวว่าการสำรวมอินทรีย์ คือตา หรือสำรวมอินทรีย์ที่ทวารคือถูกตา. ถ้าในอุเทศที่ว่าคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายก็คือ การที่จะได้ชื่อว่าคุ้มครองทวารแล้ว ก็โดยรักษาอินทรีย์ทั้งหลายไว้ได้นั่นเอง.

กล่าวโดยอีกปริยายหนึ่ง, ตามหลักที่ข้าพเจ้ายึดเป็นเครื่องฝึกฝนตัวเองเกี่ยวกับการสำรวมอินทรีย์นั้น, การฝึกไม่ใช่เพียงแต่สำรวมต่อเมื่อกระทบกับอารมณ์โดยเฉพาะหน้าอย่างเดียว

^{๘๘} ถ้าเหล่านี้ ท่านใช้ศัพท์อภิธรรมล้วน, เห็นว่าจะได้ผลน้อยและทำให้ผู้อ่านบางคนเลอะเลือน ข้าพเจ้าจึงเปลี่ยนศัพท์ให้เป็นคำธรรมดาเสีย, คงไว้แต่เนื้อความ.

^{๘๙} ตามธรรมดา โจรอยู่นอกเมือง.

ควรมีอุบายในการหลบเลี่ยงไม่ให้พบ “อารมณ์ชั่วฉีก” นั้น ๆ ด้วย ถ้าเห็นว่าควรหลบ. และถ้าเมื่อได้กระทบเสียแล้วต้องเอาชนะให้ได้เสมอไป. วิธีนี้เป็นการฝึกที่ได้รับผลพร้อมคราวเดียวกันไปในตัว.

วิธีแรก ที่เรียกว่าหลบนั้น ยึดหลักที่ตรัสสอนให้ปฏิบัติต่อสตรีกะพระอนันท์ว่า “การไม่พบเห็น หรือไม่คู่ เป็นการดี, ถ้าจำเป็นจะต้องคู่ ก็อย่าพูดด้วย, ถ้าจำต้องพูดด้วย ให้คุณสติล่วงหน้าไว้.” ข้อนี้คือ ถ้าไม่จำเป็นหรือเห็นว่า จะเอาชนะอารมณ์นั้น ๆ ไม่ได้แล้ว ให้พยายามหลบหนีอารมณ์นั้นเสียดีกว่า. การเข้าหน้ากับอารมณ์ร้ายทั้งที่อาจหลบได้นั้น เป็นการประมาทและเสี่ยงอันตรายโดยไร้ประโยชน์สำหรับผู้ที่กำลังปฏิบัติอยู่ ยังไม่ถึงที่สุดและเป็นการคลุกคลีวุ่นวายสำหรับผู้ปฏิบัติถึงที่สุดแล้ว. จิตเป็นธรรมชาติที่ถลันถอยได้ง่าย จึงไม่ควรปล่อยให้เป็นโอกาสบ่อย ๆ ควรป้องกันไว้ก่อนดีกว่าการแก้ภายหลัง ซึ่งมักจะแก้ไม่ทัน หรือเป็นการสายไปเสียแล้วเสมอ. มีบรรพชิตเป็นอันมากทั้งยุคนี้และยุคโน้น ปรากฏว่าได้ถึงความวิบัติเพราะความดูหมิ่นต่อการป้องกันไว้ก่อนนี้เอง. อารมณ์เหล่านั้น บางชนิดแรก ๆ พบกัน ไม่เป็นของร้ายแรง แต่เมื่อเสวนากันบ่อย ๆ เข้า ก็กลายเป็นแรงร้าย พอได้ขณะหรือช่องเหมาะยังใจไม่ทันชั่วเวลาเล็กน้อยเท่านั้น ก็กลายเป็นอันตรายร้ายแรงถึงที่สุดขึ้น. เหตุนั้น การหลบซึ่งเป็นการป้องกันจึงดีกว่าการแก้. เมื่อไม่จำเป็น ก็ไม่ควรคบหากับอารมณ์ที่อาจเป็นอันตรายเลย. ควรยึดพระพุทธภาษิตที่ตรัสว่า “ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย” ไว้ให้มั่น.

วิธีหลัง คือการเอาชนะอินทรีย์หรืออารมณ์นั้น ได้แก่การฝึกในวิธีการข่มทรมานอินทรีย์ให้เตรียมพร้อมอยู่เสมอ เช่น หัดโดยนัยที่เรียกกันโวหารโลกว่า “นับสิบเสียก่อน” หัดเอาชนะตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่ทุก ๆ วันให้เคยตัวไปตั้งแต่อารมณ์เล็กน้อยไปหาอารมณ์ใหญ่โต ก็จะไม่รู้สึกลำบากแต่ประการใด. และข้อสำคัญ คือเมื่อแพ้แก่อารมณ์คือยินดียินร้ายลงไปแล้ว ต้องพยายามเอาชนะกลับคืนให้ได้. สติเป็นสิ่งสำคัญในการนี้. ถ้าขาดการระลึกหรือรู้สึกตัวแล้ว เป็นสำเร็จไม่ได้เลย. เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติควรฝึกสติพร้อมกันไปกับการข่มจิตทรมานอินทรีย์เสมอ.

ยังมีกรฝึก ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อย่างหนึ่งอย่างใด พร้อมกันไปด้วยกับใจ อย่างตรง ๆ ง่าย ๆ อีกวิธีหนึ่ง ซึ่งได้ผลดีและไม่ต้องมีการศึกษาอะไรมากมายเลย, วิธีนี้ใคร ๆ ก็ทำการฝึกได้ทุกเมื่อ แล้วแต่อินทรีย์ส่วนไหนมักเป็นผู้ก่อเหตุในวันหนึ่ง ๆ ประจำทุก ๆ วัน สำหรับผู้นั้น

วิธีนั้น ได้แก่การลงโทษทรมานใจโดยตรงไปตรงมา เฉพาะหน้าสิ่งที่มันอยาก จนคืนรณกระสับกระส่าย. เช่นเมื่ออาหารชนิดที่ถูกปากมาวางอยู่เฉพาะหน้า ถ้าความพอใจคืนรณยังไม่

ระงับ ก็ยังไม่รับประทาน จะพิจารณาโดยความเป็นธาตุเป็นปฏิภูม เช่นเดียวกับอาหารอื่น ๆ ที่ตนไม่ชอบเป็นต้น จนความอยากระงับเป็นปรกติเสียก่อน จึงลงมือรับประทาน. ในส่วนรูปหรือเสียงเป็นต้น ก็ใช้วิธีเดียวกัน. จงพยายามหาวิธีที่ลงโทษใจอันดิ้นรนให้หนัก ๆ และบ่อย ๆ ก็จะเป็นปรกติไปเอง. ทั้งชี้ว่าจะต้องทำไปทุกอย่างทุกสิ่งของก็หาไม่ เมื่อฝึกได้สักอย่างแล้ว อย่างอื่นที่คล้ายกันก็พลอยทำได้โดยไม่ต้องฝึก.

เฉพาะบรรพชิต ตัวอย่างเช่น เมื่อรู้สึกสวายนพอใจในสี่จีวรของตน ก็จงนำไปข้อมด้วยฝู้นแดง หรือข้อมโดยวิธีที่ใจจะไม่รู้สึกว่าสวยได้อีกต่อไป จนภายหลังอย่างไรหน ๆ ก็ไม่รู้สึกว่าสวยไปเสียหมด. ถ้าเคยเป็นนักเลงดนตรี หรือชอบดนตรี รู้ว่ารับนิมนต์ไปในที่นั้นแล้ว จะได้ฟังดนตรีฝีมือเยี่ยม จะได้กลิ่นและรสที่เคียดใจ ถ้าความรู้สึกอันนี้ยังไม่ระงับ ก็อย่ารับนิมนต์, หรือถ้าเกิดเมื่อรับเสียแล้ว ก็จงให้ผู้อื่นไปแทน และบอกความรู้สึกของตน โดยไม่ต้องกระดากอายแต่อย่างใด ในไม่ช้าก็จะหมดความรู้สึกชนิดนั้น. รวมความว่า จะเอาชนะล่วงหน้าเสียก่อนทุกอย่าง ถ้าไม่ชนะก็จะทรมานจนชนะให้ได้.

การที่เมื่อรู้สึกว่า อาหารนี้อร่อย ก็เอาน้ำเจือ. รู้สึกโกรธชง ก็ทนยุงกัดจนหายโกรธ, จี๊เกียจก็ทำมันเรือยจนหายจี๊เกียจ ฯลฯ เหล่านี้แม้จะทำได้โดยยากและดูจะโหดโผนไปบ้าง ก็ได้ผลดีเกินคาดหมาย. แต่ว่าเป็นสิ่งที่ต้องปรากฏแก่ตน คือ ตนได้ทำลงไปด้วยตนเองจริง ๆ จึงจะรู้จัก, จะศึกษาความรู้สึกอันนี้เอาด้วยคำบอกเล่าหรือหนังสือหรือการคาดคะเนเทียบเคียงนั้นไม่ได้. ทุกอย่างต้องทำด้วยมานะอดทนแรงกล้ายิ่งขึ้นทุกที ในที่สุดจะกลายเป็นผู้ไม่หวั่นไหวเหมือนศิลาแท่งที่บได้จริง ๆ.

๔. การไม่ถือโดยนิमित และอนุพยัญชนะ ได้แก่อะไรเช่นไร ?

คำ ๒ คำนี้ ในปกรณ์ทั้งหลาย ได้อธิบายไว้อย่างย่อ ๆ ทุกปกรณ์. เข้าใจว่าคงเป็นคำที่เข้าใจกันได้ง่าย ๆ ในยุคนั้น หรือในภาษาครั้งนั้น. ได้ความจากอธิบายของท่านแต่ย่อ ๆ ว่า ถือโดยนิमित คือรวบถือ, ถือโดยอนุพยัญชนะ คือแยกถือเป็นส่วน ๆ. อย่างแรกท่านให้คำเปรียบว่า

ราวถือเหมือนอาการสุขของจระเข้, อย่างหลังยังไม่พบคำเปรียบ แต่คงเหมือนกับการตอดกัดเป็นส่วน ๆ ของปลาตัวเล็ก ๆ กระจ่าง. จากหลักที่ท่านอธิบายไว้อย่างสั้น ๆ นั้น เราอาจขยายออกได้ ดังนี้คือ :-

๑. เมื่อได้เห็นรูปอันชั่วยวน ก็ให้มีสติควบคุมตนให้เพ่งมองไปในทางเห็นเป็นของว่าง, ประกอบด้วยธาตุ, เป็นปฏิภูม, แต่ฉาบทาถูบไล้ไว้ด้วยผิวที่ลวงตาที่ภายนอก. และให้มองซึ่งถึงความไม่เที่ยงแปรปรวน, ความทนทรมาณ, ความไม่มีแก่นสารซึ่งซ่อนอยู่ในรูปนั้น. ให้เห็นสักว่ารูป ไม่ทำในใจว่ามนุษย์หญิงชาย เด็กผู้ใหญ่ สาวหนุ่ม ฯลฯ เป็นต้น, นี้เรียกว่า ไม่ยึดถือโดยนิमित. และไม่เพ่งเฉพาะส่วน ๆ ว่า ตา หู จมูก แก้ม คาง มือเท้า ฯลฯ งามไม่งาม เป็นต้น, นี้เรียกว่าไม่ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ. ถ้าจะต้องคบหาสมาคมติดต่อกับรูปนั้น ๆ ตามหน้าที่ของมนุษย์ทั่วไป ก็คุมใจให้กำหนดอยู่แต่ฐานะหรือหน้าที่ ไม่ให้เลยไปยึดถือเอานิमित หรืออนุพยัญชนะนั้น ทั้งฝ่ายที่ชั่วยวนและฝ่ายชั่วโทษะ. ทำได้เช่นนี้ ชื่อว่าเป็นผู้สำรวมตาได้เป็นอย่างดี เป็นผู้ชนะรูป. คนชนิดนี้แทนที่จะหลงรูป กลับพบความจริงแห่งรูปทุก ๆ ชนิดที่ประสบ.

๒. เมื่อได้ฟังเสียงอันชั่วยวนหรือชั่วโทษะ ก็มีวิธีอย่างเดียวกัน. ไม่ถือโดยนิमित คือไม่ผูกใจว่าเสียงหญิง, เสียงชาย, ฯลฯ เสียงปี เสียงฆ้อง เป็นต้น. ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะ คือไม่ทำการกำหนดเป็น เสียงโกรธ เสียงรัก เสียงชม หรือเสียงกระทบเสียดสีแตกดัน, ฯลฯ เสียงทุ้ม เสียงเอก เป็นต้น. ซ้ำยังพิจารณาเห็นกระทั่งอวัยวะหรือวัตถุส่วนที่ทำให้เกิดเสียง และธรรมชาติของเสียงนั้น ๆ โดยความเป็นธาตุเป็นของว่าง โดยนัยเดียวกับการเห็นรูป มีความรู้สึกแต่เพียงว่า เสียงดังขึ้น ! เสียงดังอยู่ ! เสียงเงียบไปแล้ว ! เท่านั้น. เช่นนี้ชื่อว่าสำรวมอินทรีย์คือ หู ไว้ได้, เป็นผู้ชนะเสียง, รู้สึกเสียงลึกซึ่งถึงความจริง.

๓. เมื่อได้ดมกลิ่น, ไม่ถือว่าโดยนิมิตว่า กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น กลิ่นจืด กลิ่นเน่า ฯลฯ เป็นต้น, และไม่ยึดถือโดยอนุพยัญชนะ คือ คิดค้นสืบไปว่า เป็นกลิ่นผู้ชาย กลิ่นผู้หญิง กลิ่นผู้น้ำอบ กลิ่นเนื้อ กลิ่นดอกไม้ ฯลฯ เป็นต้น. แต่จะเพ่งในใจถึงที่เกิด, ความชั่วยวน, ความน่าเกลียด ฯลฯ ของกลิ่นนั้น ๆ แล้วเฉยได้ เพราะเห็นความไม่ใช่ตัวตนอันจะพึงยึดถือของกลิ่น. เช่นนี้เรียกว่าผู้สำรวมจมูกไว้ได้ เป็นผู้ชนะกลิ่น. พึงเข้าใจว่า การชอบใจเพราะหอม หรือ เกลียดเพราะเหม็นนั้น เป็นการแพ้เท่ากัน, ต้องเฉยได้ทั้งสองอย่างจึงจะชื่อว่าชนะ.

๔. เมื่อได้ลิ้มรส ไม่ถือว่ารสของคาว, ของหวาน, เปรี๊ยะ, เค็ม, ขม, ฯลฯ. และไม่ถือโดยอนุพยัญชนะว่า รสพริก รสเกลือ รสน้ำตาล ฯลฯ รสกลมกล่อม รสกร่อยชา รสขี้ด เพราะสิ่งนั้นมากไป สิ่งนี้น้อยไป หรือมีสิ่งที่ไม่ต้องการเจือลงไป เป็นต้น ตลอดจนถึงการกำหนดว่า รสนี้

ปรุงโดยคนนั้นคนนี้ หรือคนครัวชั้นนั้นชั้นนี้ เป็นต้น, เป็นผู้ทำความสำคัญแต่เพียงว่า รส แล้วบริโภค พอสมควรแก่ประมาณเพื่อยังอัตตภาพให้เป็นไปได้, ไม่มีความพอใจหรือขุนใจแต่ประการใดเลย ทำลินให้เป็นเหมือนไม้ประสาธ.

๕. เมื่อได้รับสัมผัสทางกาย ก็ไม่ถือโดยนิमित ว่าสัมผัสนี้ อ่อน, แข็ง, นุ่มนวล ฯลฯ เป็นต้น, ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะว่า เป็นสัมผัสของหญิง ของชาย ฯลฯ ของฟูก, ฟาก, เป็นต้น. กำหนดเพียงว่า กระทบสัมผัสเท่านั้น ไม่ซาบซ่าเพราะพอใจ หรือเร่าร้อนเพราะไม่พอใจ, นี้ชื่อว่า ณะสัมผัสทางกายซึ่งเรียกว่าโณฏฐัพพะ.

๖. เมื่อธรรมารมณ์เกิดกับใจ : ไม่ถือเอาโดยนิमितคือไม่ทำความรู้สึกว่าเป็นเรื่องโสภ เรื่องรัก เรื่องเพิลิดเพิลิน เรื่องน่ากลัว ฯลฯ เป็นต้น ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะว่า เกิดแต่ผู้หนึ่งผู้นี้ สิ่งนั้นสิ่งนี้ ตอนนั้นดี ตอนนั้นไม่ดี อันจะทำให้เกิดความพอใจและไม่พอใจ โดยไร้ประโยชน์, แต่จะพิจารณาให้เห็นความกลับกลอกแปรปรวนเป็นธรรมดาของเวทนา สุข ทุกข์ ฯลฯ นั้น ๆ อยู่เสมอ. นี้เป็นการชนะธรรมารมณ์.

วิธีทั้งหมดนี้พึงเข้าใจว่า ไม่ได้ทำให้เฉยเป็นคนวิกลจริต หรือเสียกิจการงานไปแต่อย่างใดเลย, คงมีความรู้สึกในการดำเนินกิจการต่าง ๆ ได้ตามปกติ ไม่มีผิดพลาดเสียหาย เพราะทำด้วยความสงบหนักแน่นเยือกเย็นและมีสติสมบูรณ์ ไม่ได้ทำ – พุด – คิด – ด้วยใจอันกำหนดหลงไหล หรือเดือดแค้นเป็นไฟ อันเป็นลักษณะของผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ต่างหาก.

๕. อภิชณาและโทมนัสคืออะไร ?

“อภิชณา” แปลตามศัพท์ว่า ความเพ่งเฉพาะ,^{๕๐} ได้แก่ เพ่งด้วยความอยากได้ในสิ่งที่ตนเห็นแล้วเป็นต้น. เรียกสั้น ๆ ในภาษาไทยว่า “ความพอใจ.”

“โทมนัส” แปลตามศัพท์ว่า ความมีใจชั่ว, ได้แก่ความโกรธแค้น เพราะเกลียดสิ่งนั้น ๆ ที่ตนเห็นแล้วเป็นต้น. เรียกสั้น ๆ ในที่นี้ว่า “ความไม่พอใจ.”

^{๕๐} สภาพใดเพ่งสมบัติของผู้อื่นเฉพาะหน้า สภาพนั้นชื่อว่า อภิชณา, อภิ บทหน้า เณ ชาติในความคิด. อ ปัจจัย -- สฺจ, ๒๑๔.

เมื่อรวมเข้าทั้งสองอย่างเป็นอภิขุมาโทมนนุส ก็แปลได้สั้น ๆ ว่า ความพอใจและไม่พอใจ ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า ความยินดียินร้าย.

ทั้งสองอย่างนี้ เป็นอกุศลธรรมอันลามก เพราะทำความชั่วทุก ๆ ประการ ให้เกิดแก่ผู้ไม่สำรวมอินทรีย์นั้น ๆ เมื่อคนเราข่มความอยากไว้ไม่อยู่ ก็ลุอำนาจแก่ความอยาก อันเป็นเหตุให้ทำกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต เพื่อได้สิ่งที่ตนอยากนั้นทันทีที่โอกาสอำนวย, หรือพยายามอยู่จนกว่าโอกาสจะอำนวย ส่วนโทมนัส หรือความโกรธแค้น ยินร้ายก็ทำนองเดียวกัน. อาจทำให้ฆ่าได้ กระทั่งมารดาของตนเป็นต้น จึงได้นามว่า อกุศลอันลามก, เป็นมูลเหตุให้ทำอกุศลอันลามกอย่างอื่นต่อไป.

อภิขุมาและโทมนัส หรืออกุศลอันมีมูลมาจากอภิขุมาและโทมนัส ย่อมหลังไหลไปสู่ผู้ที่ไม่สำรวมอินทรีย์อยู่เสมอ ทั้งในขณะนั้นและขณะต่อไป จึงทรงสอนให้สำรวมอินทรีย์ ถ้ามีขณะนั้นเวลาวันหนึ่ง ๆ ในชีวิต จะเต็มไปด้วยความยินดียินร้าย ซึ่งเป็นเครื่องเผาลนให้เราร้อนอยู่เสมอ.

ตั้งแต่ต้นมาจนถึงที่นี่ เป็นการอธิบายภายในข้อปัญหาว่า “อินทรีย์สังวรศีลคืออะไร” ตามแนวแห่งบาลีที่ยกเป็นอุทเทสโดยเฉพาะ จัดเป็นหัวข้อที่ ๑ ของบทนี้. แม้ว่าจะมีคำที่ต้องอธิบายเกี่ยวกับอินทรีย์สังวรอีก ก็จะตั้งเป็นหัวข้ออีกหมวดหนึ่ง เพื่อมิให้กระทบกับการอธิบาย ซึ่งมีลำดับตามแนวความแห่งบาลีอันยกขึ้นเป็นอุทเทส. หากจะมีเนื้อความบางตอนที่อาจรวมเข้าได้ในหมวดนี้ แต่ข้าพเจ้ายกไว้ในหมวดหลังบ้าง ก็ขอให้เข้าใจว่าเป็นข้อความพิเศษ. และเป็นข้อความที่เห็นว่า ถ้าได้ยกไปไว้ในตอนหลังเป็นเรื่อง ๆ ไป จะสะดวกแก่การกำหนดจดจำสำหรับท่านผู้อ่านยิ่งกว่า. เนื้อความเหล่านั้น รวมเรียกว่า เรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับอินทรีย์สังวรศีล, มีเป็นข้อ ๆ อย่างเดียวกัน.

๒. เบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับอินทรีย์สังวรศีล.

๑. การสำรวมอินทรีย์ชนิดยอดเยี่ยม อันเป็นวินัยของพระอริยะ

ในวินัยแห่งพระอริยะ ย่อมมีการเจริญอิทธิยให้สงบประณีตอย่างยิ่ง ดังพระพุทธ
 ภาษิตที่ตรัสแก่พระอานนท์ ดังนี้.^{๕๒} :-

“อานนท์ ! การเจริญอิทธิยอย่างยอดเยี่ยมในวินัยแห่งพระอริยะเป็นอย่างไร ?
 อานนท์ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะได้เห็นรูป, ย่อมบังเกิดความพอใจ ความไม่พอใจ และทั้ง
 ความพอใจความไม่พอใจขึ้น. เธอรู้ชัดว่า ความพอใจเป็นต้นเหล่านี้ เป็นของที่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็น
 ของหยาบ อาศัยกันและกันเกิดขึ้นเสมอ, ส่วนความวางใจเฉย เป็นของรำจับ เป็นของประณีต. เมื่อ
 รู้ชัดดังนี้แล้ว ความพอใจ ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจที่เกิดขึ้นแก่เธอย่อมดับไปโดยไม่
 เหลือ ความวางใจเฉยดำรงอยู่แทนที่. ความพอใจเป็นต้นของเธอดับไป, ความใจเฉยดำรงอยู่,
 โดยง่ายและเร็ว เหมือนกับหลับตาแล้วกลับลืมตาขึ้น.^{๕๓}

อานนท์ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะได้ฟังเสียงด้วยหู, ย่อมบังเกิดความพอใจ
 ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจขึ้น. เธอรู้ชัดว่า ฯลฯ^{๕๔} ความวางใจเฉยเป็นของรำจับ
 เป็นของประณีต. เมื่อเธอรู้ชัดดังนี้แล้ว ฯลฯ, ความพอใจเป็นต้นของเธอดับไป. ความวางใจเฉยเกิดขึ้น
 แทน, โดยเร็วและง่าย เหมือนการตบมือของคนมีเรียวแรง.

อานนท์ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะได้ดมกลิ่นด้วยจมูก, ย่อมบังเกิดความพอใจ
 ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจขึ้น. เธอรู้ชัดว่า ฯลฯ ความวางใจเฉยเป็นของรำจับ เป็น
 ของประณีต. เมื่อเธอรู้ชัดดังนี้แล้ว ฯลฯ, ความพอใจของเธอเป็นต้นดับไป ความวางใจเฉยเกิดขึ้น
 แทน, โดยเร็วและง่ายเหมือนการตกของหยาดน้ำเมื่อใบบัวเอียงเพียงเล็กน้อย.

อานนท์ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะได้ลิ้มรสด้วยลิ้น, ย่อมบังเกิดความพอใจ
 ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจขึ้น. เธอรู้ชัดว่า ฯลฯ ความวางใจเฉยเป็นของรำจับ เป็น
 ของประณีต. เมื่อเธอรู้ชัดดังนี้แล้ว ฯลฯ, ความพอใจเป็นต้นของเธอดับไป ความวางใจเฉยเกิดขึ้น
 แทน โดยเร็วและง่ายเหมือนมีเรียวแรงขยบรวมน้ำลายมาที่ปลายนิ้วได้ทีแล้วก็ถ่มเสีย.

^{๕๒} อินทริยภาวนาสูตร อุปริ. ม. ไตร. ล. ๒๔/๕๔๒/๘๕๖.

^{๕๓} คำแปลตอนนี้ เป็นสำนวนไทยแท้ เพราะสำนวนบาลีตอนนี้เข้าใจยากสำหรับผู้ไม่คุ้น.

^{๕๔} ที่ละ ฯลฯ ไว้เช่นนี้ หมายความว่า เหมือนกับข้างต้น, ให้เติมเอาเองได้, จะเขียนให้เต็มก็ไม่จำเป็นแลมากจนเบื่อกแก่ผู้อ่าน.

อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะได้รับสัมผัสทางกายด้วยกาย, ย่อมบังเกิดความพอใจ ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจขึ้น. เธอรู้ชัดว่า ฯลฯ ความวางใจเฉยเป็นของรำจับ เป็นของประณีต. เมื่อเธอรู้ชัดดังนี้แล้ว ฯลฯ, ความพอใจเป็นต้นของเธอก็ดับไป ความวางใจเฉยเกิดขึ้นแทน โดยเร็วและง่าย เหมือนคนมีเรียวแรงคู่แขนเข้าแล้วเหยียดออก.

อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะได้รู้ธรรมารมณด้วยใจ, ย่อมบังเกิดความพอใจ ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจขึ้น. เธอรู้ชัดว่า ฯลฯ ความวางใจเฉยเป็นของรำจับ เป็นของประณีต. เมื่อเธอรู้ชัดดังนี้แล้ว ฯลฯ, ความพอใจเป็นต้นของเธอก็ดับไป ความวางใจเฉยเกิดขึ้นแทน, โดยเร็วและง่าย เหมือนหยดน้ำสองสามหยด อันบุคคลหยอดลงไปในกะทะที่ร้อนจัดอยู่ตลอดวัน, ได้เหือดแห้งไป.

อานนท์! นี้แล เป็นการเจริญอินทรีย์อย่างยอดเยี่ยม ในวินัยแห่งพระอริยะ.”

พระบาลีนี้แสดงให้เห็นได้บางอย่างว่า พระอริยะเสขบุคคลฝึกกับบุรุษนเพียงไร. ปัญญาของท่านเหล่านี้แหลมหรือคมกล้าพอที่จะทำลายยินดี ยินร้ายให้หายไปโดยเร็วที่สุด. ส่วนบุรุษนที่ยัง “หนา” มาก กว่าจจะรู้สึกตัวก็ลู่อ่านใจแก่ความยินดียินร้ายนั้น แล้วทำความชั่วอย่างอื่น ๆ อีกมากมาย โดยมาก.

ส่วนพระอรหันต์ คือพระอริยะชนิดอเสขะนั้น ไม่มีการยินดียินร้าย หรือต้องทำการข่มอินทรีย์อีกเลย.

๒. ปฏิปทาของพระเสขะ คือการรังเกียจต่อความพอใจในรูปเป็นต้น

ปฏิบัติส่วนใจ ตามปรกติของพระเสขะนั้น คือการสะอิดสะเอียนต่อความพอใจหรือไม่พอใจอันเกิดขึ้นเพราะการเห็นรูปเป็นต้น, ดังพระพุทธภาษิตในสูตรเดียวกันนี้ ซึ่งมีอยู่สืบไปว่า :

“อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะได้เห็นรูปด้วยตา, หรือฟังเสียงด้วยหู, ดมกลิ่นด้วยจมูก, ลิ้มรสด้วยลิ้น, รับสัมผัสทางกายด้วยกาย, รู้ธรรมารมณด้วยใจ, ย่อมเกิดความพอใจ

ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจขึ้น. เรอนั้นย่อมรู้สึกอึดอัด เบื่อหน่าย เกือบขัดต่อความพอใจเป็นต้น อันบังเกิดขึ้นแล้วนั้น.

อานนท์! นี้แล เป็นปฏิปทาของพระเสขะ.”

จะสังเกตได้จากบาลีนี้อีกว่า ตามปกติของบุคคลเรา เมื่อเกิดความพอใจแล้วก็สบายใจ ไม่เคยขัดต่อความรู้สึกพอใจในรูปแบบต้นนั้น ๆ, แต่พระอริยเสขะ จะรู้สึกสบายไม่อึดอัดใจก็ต่อเมื่อใจวางเฉย ซึ่งมีใจความพอใจหรือไม่พอใจ. เมื่อเห็นความแปลกกันอย่างชัดเจนดังนี้ ก็เป็นอันว่าได้พบรอยแห่งพระอรหันต์อีกส่วนหนึ่ง. เราผู้ปรารถนาตามรอย จึงควรฝึกใจให้มีธรรมชาติความวางเฉยสงบเงียบ ไม่ใช้รักความพอใจเพลินใจในเมื่อได้สิ่งที่ตนอยากนั้นเลย.

๓. อินทรีย์ที่ฝึกจนอยู่ในอำนาจแล้ว มีลักษณะอย่างไร ?

อินทรีย์มีตาหูเป็นต้น เมื่อฝึกอยู่ในอำนาจของผู้ฝึกแล้ว ย่อมอ่อนโยนตามความปรารถนาของบุคคลผู้เป็นเจ้าของทุก ๆ อย่าง. เมื่อเจ้าของให้เฉยก็เฉย เพื่อความเป็นสุขของเจ้าของ เมื่อเจ้าของต้องการให้รู้สึกไปอย่างอื่นในฝ่ายที่เป็นกุศล ก็เป็นไปตามปรารถนา, เช่นจะให้รู้สึกในอาหารที่จี๊ดซัดที่สุด ว่าอร่อยที่สุด เพื่อเกิดความสันโดษในอาหารนั้นก็ได้, จะให้เกิดความรู้สึกว่า จี๊ดซัด ไม่เป็นรส, เป็นของปฏิกุล ในอาหารที่อร่อยและเขาจัดมาอย่างประณีตก็ได้, ฯลฯ เห็นเสนาสนะกลางคืน เป็นเสนาสนะมีความสุขเท่าปราสาทชั้นเลิศก็ได้. เหล่านี้ ถ้าเราสังเกตให้ดีแล้ว จะเห็นความสุขเกิดแต่ความสำรวมอินทรีย์อย่างไม่น้อย. มนุษย์เราต้องทนทุกข์ทรมานใจ ก็เพราะบังคับอินทรีย์ไม่ได้ตามปรารถนา หรือแทนที่จะบังคับอินทรีย์ ก็กลับเป็นฝ่ายที่ถูกอินทรีย์บังคับไป เป็นบ่าวของอินทรีย์จนตลอดชีวิตของบุคคล. การบังคับได้นั้นแหละ เป็นเครื่องหมายแห่งการชนะอินทรีย์. พระองค์ตรัสลักษณะของอินทรีย์ที่ถูกอบรมแล้วไว้ดังนี้ :

“อานนท์! อินทรีย์ที่อบรมเจริญแล้วอย่างประเสริฐนั้นเป็นอย่างไร ? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, ได้เห็นรูปด้วยตา ฯลฯ เป็นต้น, ความพอใจ ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ. ถ้าเมื่อเธอปรารถนา จะให้ตนเองรู้สึกในสิ่งอันปฏิกุล ว่าไม่ปฏิกุลก็ยอมได้. จะให้รู้สึกในสิ่งอันปฏิกุลและสิ่งไม่ปฏิกุล ว่าไม่ปฏิกุล ก็ยอมได้. จะให้รู้สึกในสิ่งอันไม่ปฏิกุล และสิ่งอันปฏิกุล ว่าเป็นสิ่งปฏิกุล ดังนี้ก็ยอมได้. หากจะหวังสืบไปว่า เราพึงเว้นสิ่งปฏิกุลและไม่ปฏิกุลทั้งสองอย่างเสีย แล้วเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะเพ่งอยู่ ดังนี้ ก็ยอมได้.

อานนท์ ! นี่แล คือ อินทรีย์ที่อบรมเจริญแล้วอย่างประเสริฐ.”

๔. ความเข้าใจผิดของบางคนในเรื่อง การอบรมอินทรีย์

บางคนเข้าใจเอาอย่างง่าย ๆ ว่าการไม่เห็นรูป ไม่ได้ยินเสียงเป็นต้น ก็เป็นการอบรมอินทรีย์ด้วย. เรื่องนี้เคยมีแล้วตั้งแต่ครั้งพระองค์เอง

ที่สวนไผ่ จังหวัดชังคละ, อุตตรมาณพลูกศิษย์ของปาราสิริยพราหมณ์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถูกพระองค์ตรัสถามว่า ปาราสิริยพราหมณ์ สอนการอบรมอินทรีย์แก่สาวกของตนเหมือนกันหรือ, ถ้าสอน สอนอย่างไร.

“พระโคตม ! ปาราสิริยพราหมณ์สอนอินทรีย์ภวานาแก่สาวกของตนว่า บุคคลไม่เห็นรูปด้วยตา ไม่ฟังเสียงด้วยหู ดังนี้เป็นต้น.” เขาทูลตอบ.

“อุตตระ ! ถ้าเช่นนั้น คนตาบอด ก็ชื่อว่าผู้อบรมอินทรีย์ คนหูหนวกก็ชื่อว่าผู้อบรมอินทรีย์ ตามคำของปาราสิริยพราหมณ์ด้วยซิ, เพราะคนตาบอดก็ไม่เห็นรูปด้วยตา, คนหูหนวกก็ไม่ได้ฟังเสียงด้วยหู ?” ทรงถามอีก.

ในที่สุดอุตตรมาณพ ก็ชบเขาก้มหน้า ไม่มีคำตอบ.^{๕๕} เราจะเห็นได้ว่า การอบรมอินทรีย์คือการฝึกการทรมานโดยแท้ ไม่ใช่การไม่กระทบกันเลย. แต่วิธีฝึกข่มนั้น คงมีทั้งการหลบเลี่ยงในเมื่ออาจจะแพ้, การระวังไม่ให้แพ้, และการเอาชนะคืนเมื่อได้แพ้ไปแล้ว. ทั้งนี้สุดแต่อินทรีย์นั้นแก่อ่อนหยابประณีตแล้วเพียงไร. แม้ภายิตแห่งพระมหากัจจายนะข้างคั่นเหมือนกัน จะได้หมายเอาว่าไม่รับอารมณ์เสียเลยก็หาไม่ แต่เป็นการรับแล้วชนะคือเฉยอยู่ได้.

^{๕๕} บาลีอินทรีย์ภวานาสูตฺร ตอนปรารภเหตี ไตร. ล. ๑๓/๕๔๑/๘๕๔.

มีความเข้าใจผิดอีกอย่างหนึ่งซึ่งร้ายมาก, ได้แก่ความเห็นผิดว่า ถ้าไม่ให้ยินดีในร้ายในรูปเป็นต้นแล้ว เมื่อเห็นรูปเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อความเลื่อมใส เช่นเห็นพระกายของพระพุทธเจ้า หรือรูปเป็นที่ตั้งแห่งความสงบเช่น นิมิตแห่งสมาธิเป็นต้น จะมีเปล้าจากประโยชน์ไปหรือถ้ามิให้ยินดี, และเมื่อเห็นรูปอันตรายปรากฏเฉพาะ เช่นสัตว์ร้าย เป็นต้น จะมีต้องได้รับอันตรายหรือ ถ้ามิให้ยินดีร้าย.

คำตอบ : ข้อนี้ ปรากฏอยู่ในบาลีอุทเทสข้างต้นแล้วว่าหมายความว่าเฉพาะที่เมื่อไม่สำรวจแล้ว บำปอกุศลคืออกุศลและโทมนัสท่วมทับเอาต่างหาก. เราคง ดูรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ฯลฯ ที่เป็นประโยชน์ธรรมดา. ข้อนี้รู้ด้วยบาลีสักกปัญหาสูตร.^{๕๖} เป็นการสนทนาระหว่างพระพุทธองค์กับท้าวสักกะ :

“พระองค์ผู้ปราศจากทุกข์! ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อสำรวจอินทรีย์?” ท้าวสักกะทูลถาม,

“ดูก่อนจอมเทพ! เรากล่าวว่า รูปที่เห็นได้ด้วยตา เสียงที่ฟังได้ด้วยหู กลิ่นที่ดมได้ด้วยจมูก รสที่ลิ้มได้ด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่กระทบได้ด้วยกาย และธรรมที่รู้ได้ด้วยใจนั้น ๆ ควรเสพก็มี ไม่ควรเสพก็มี.” นี้ ตรัสตอบพอเป็นเงาให้ท้าวสักกะรู้เอง.

“ข้าแต่พระองค์! ถ้ากระนั้น ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความนั้นแล้ว. เข้าใจอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลเสพกับรูปอันเห็นได้ด้วยตาเป็นต้น ชนิดใดแล้ว อกุศลเจริญขึ้น ส่วนกุศลกลับเสื่อมไป, รูปชนิดนั้น บุคคลไม่ควรเสพ. และเมื่อบุคคลเสพกับรูปอันเห็นได้ด้วยตา เป็นต้น ชนิดใดแล้ว อกุศลเสื่อมไป แต่กุศลเจริญขึ้น, รูปชนิดนั้น บุคคลควรเสพ ดังนี้. ฯลฯ, ข้าพระองค์ทราบเนื้อความที่พระองค์กล่าวโดยพิสดาร หมดความสงสัยเคลือบแคลงแล้วอย่างนี้แล.”

ในอรรถกถา^{๕๗} แห่งพระบาลีนี้อธิบายสืบต่อไปว่า “คำว่ารูปชนิดนั้นไม่ควรเสพ เป็นต้นนั้น, เป็นคำกล่าวโดยย่อ. คำโดยพิสดารคือ : เมื่อได้เห็นรูปอันใด กิเลส่นราคะ เป็นต้น ได้เกิดขึ้น รูปนั้นไม่ควรเสพ คือไม่ฟังแลดู. แต่รูปใดเมื่อบุคคลเห็นอยู่ อสุภสังขยาปรากฏขึ้น หรือความเลื่อมใสเกิดขึ้น หรือได้สังขยาอย่างอื่น ๆ เช่นสังขยาว่าไม่เที่ยง เป็นต้น, รูปนั้นควรเสพ เสียง

^{๕๖} สักกปัญหาสูตร มหา. ที. ๑๐/๓๑๖/๒๕๕.

^{๕๗} สักกปัญหาสูตรวิภังษา สุมังคลวิลาสินี ภ. ๒ น. ๔๔๕.

ใดแม้จะวิจิตรด้วยอักษรและพยัญชนะ (คือทั้งไพเราะทั้งมีใจความถูกต้อง?) แต่เมื่อฟังอยู่ รากะเป็นต้น เกิดขึ้น เสียงนั้นไม่ควรเสพ, เสียงใด อาศัยอรรถ อาศัยธรรม แม้เป็นเพลงขับของนางทาสีตักน้ำเมื่อฟังอยู่ ความเลื่อมใสเกิดขึ้น หรือนิพพิทาญาณดำรงอยู่ เสียงนั้นควรเสพ. เมื่อเขาคมกลิ่นใดอยู่ รากะเป็นต้น เกิดขึ้น กลิ่นชนิดนั้นไม่ควรเสพ. เมื่อเขาคมกลิ่นใดอยู่ ย่อมได้สัญญาเช่น อสุกสัญญา เป็นต้น กลิ่นนั้นควรเสพ. เมื่อเขาลืมรสใด รากะเป็นต้น เกิดขึ้น รสเช่นนั้นไม่ควรเสพ. เมื่อเขาลืมรสใดอยู่ ความสำคัญว่าปฏิภูลในอาหารก็เกิด และอาจเพื่อก้าวลงสู่อริยมุขโดยอาศัยกำลังกายเกิดแต่การลืมรสนั้น เหมือนการลืมของสิวสามเณรผู้เป็นหลานของพระมหาสิวเถระ, หรือเมื่อบริโภคอยู่นั่นเอง ก็เล็ดลื่นไป ๆ รสชนิดนี้ควรเสพ. เมื่อบุคคลสัมผัสโณภูฏัพพะอันใดอยู่ รากะเป็นต้น เกิดขึ้น โณภูฏัพพะชนิดนั้นไม่ควรเสพ. ส่วนโณภูฏัพพะชนิดใด เมื่อบุคคลสัมผัสอยู่ การลื่นไปแห่งอาสวะย่อมมี เช่นการสัมผัสของพระเถระทั้งหลายมีพระสารีบุตร เป็นต้น, และความเพียรก็เป็นอันว่าได้ประคับประคองด้วยดี และสัตว์ผู้เกิดภายหลังก็เป็นอันว่าได้รับอนุเคราะห์จากท่านโดยถือเอาท่านเป็นตัวอย่าง : โณภูฏัพพะชนิดนั้นควรเสพ.

ที่ได้สดับมา : พระสารีบุตรเถระ ไม่เหยียดหลังบนเตียง (ไม่นอนเตียง) ๓๐ ปี, พระมหาโมคคัลลานะก็ ๓๐ ปี, พระมหากัสสปะเถระ ๑๒๐ ปี, พระอนุรุทธเถระ ๕๕ ปี, พระภัททิยเถระ ๓๐ ปี, พระโสมเถระ ๑๘ ปี, พระรัฏฐपालเถระ ๑๒ ปี, พระอานันทเถระ ๑๕ ปี, พระราหุลเถระ ๑๒ ปี, พระพากุลเถระ ๘๐ ปี, พระนาฬิกเถระ ไม่เหยียดหลังบนเตียงเลยจนกระทั่งวันปรินิพพาน.

เมื่อบุคคลประกอบอยู่ซึ่งธรรมารมณอันรู้ได้ด้วยมโนวิญญาณ รากะเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นหรืออกุศลอื่น ๆ เช่นอกิขมาเป็นต้นเกิดขึ้นว่า ทรัพย์และอุปกรรมของผู้อื่น ฟังมาเป็นทรัพย์อุปกรรมของเรา ดังนี้เป็นต้น, ธรรมารมณชนิดนี้ไม่ควรเสพ. ส่วนธรรมารมณเหล่าใด ที่เป็นไปด้วยอำนาจเมตตา เป็นต้นว่า ‘ขอสัตว์ทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่มีเวรเกิด’ ดังนี้ ของพระเถระทั้ง ๓ รูป, ธรรมารมณชนิดนั้นควรเสพ.

ที่ได้สดับมา : ในวันจะเข้าพรรษา พระเถระ ๓ รูป ทำกติกากันว่า จะไม่ตริตริกในอกุศลทั้งหลายมีกามวิตกเป็นต้น. ครั้นถึงวันออกพรรษาแล้ว พระเถระผู้แก่ถามพระเถระผู้หนุ่มว่า ในไตรมาสนี้ เธอได้ยอมให้จิตแล่นไปแล้วในที่มิใช่เขตเท่าไร? รูปที่หนึ่งตอบว่า ‘กระผมไม่ได้ยอมให้จิตแล่นออกไปนอกบริเวณรั้วเลย.’ รูปที่สอง ตอบว่า ‘กระผมไม่ได้ยอมให้จิตแล่นออกไปนอก

กฏีที่อยู่อาศัยเลย.’ เมื่อพระเถระหนุ่มถามท่านบ้าง ท่านตอบว่า ‘แน่เธอ, ฉันไม่ได้ยอมให้จิตแล่นออกไปภายนอกขั้นที่ห้าในร่างกายของฉันเลย.’ เสียงแสดงความยินดีดังขึ้นพร้อมกันว่า ‘ท่านขอรับได้ทำสิ่งใดที่ใครทำได้ยาก.’ ธรรมารมณ์ชนิดนี้ควรเสพ.

ข้างบนนี้เป็นอัญญาถา สักกปัญหสูตร. เราจะสังเกตได้ชัดเจนว่า อารมณ์อย่างไร ควรหลบหนี อย่างไม่ควรเสพคบ. การอบรมอินทรีย์ในพุทธศาสนานั้น สรุปได้ว่า ถ้าเป็นอารมณ์ที่เกี่ยวแก่กุศล ควรเสพด้วยอารมณ์นั้น, ถ้าเป็นไปเพื่ออกุศล ควรหนีหรือควรสำรวจไม่ให้ยินดียินร้ายอย่างใดอย่างหนึ่ง. ทั้งสองวิธีนี้จะสำเร็จได้ ด้วยความมีสติรู้สึกตนทันทั่วที่เสมอ.

แต่ถ้าเราสามารถ, จากอารมณ์ที่เป็นข้าศึกนั่นเอง เราอาจถือเอาอนิมิตที่เกี่ยวแก่กุศลได้ เนื่องจากการข่มอินทรีย์ไว้อยู่ในอำนาจ. พระพุทธโฆษาจารย์เล่าเรื่องพระมหาติสสเถระไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ท่านมหาติสสเถระเดินทางสวนทางกับหญิงรูปงามและประดับเต็มที่แล้วนางหนึ่ง ขณะออกบิณฑบาต. หญิงนั้นเห็นท่านเป็นของน่าขัน เลยหัวเราะร่วน. ท่านสงสัยว่าจะเป็นเหตุสำคัญอะไร เหลือบไปดู เห็นซิ่นพื้นของหญิงนั้น แต่สัญชาตญาณของท่านพื้นตัวไปถึงอสุกนิมิต ร่างหญิงนั้นจึงปรากฏเป็นร่างกระดูกไปทั้งร่าง, ท่านได้บรรลุพระอรหัตผลในขณะนั่นเอง. ท่านเดินต่อไปสวนทางกับสามีของหญิงที่ตามหา เขาถามท่านว่า เห็นผู้หญิงเดินมาบ้างหรือ ท่านตอบตามความรู้สึกจริงใจว่า “เปล่า. เห็นแต่ร่างกระดูกเคลื่อนไปตามทาง ไม่ได้สังเกตเป็นชายหรือหญิง.” พระโหราณาจารย์ผู้เรื่องของท่านเข้าใจให้สั้น ๆ เป็นคาถาปรากฏอยู่ว่า :-

“เหตุที่เห็นกระดูกพื้นของหญิงนั้น พระเถระระลึกได้ถึงอสุกนิมิต ร่างกระดูกที่เคยฝึกไว้ด้วยอำนาจสัญญาในอดีต, ขณะยืนอยู่ ณ ที่นั่นเอง ได้บรรลุความเป็นพระอรหันต์แล้ว.”

เรื่องนี้เป็นตัวอย่างของเหตุผลที่ทำให้เกิดหลักขึ้นได้ว่า “ดีอาจกลายเป็นร้าย-ร้ายอาจกลายเป็นดี” ได้เท่า ๆ กัน, แล้วแต่ผู้นั้นจะมีการสำรวจอินทรีย์ไว้ได้หรือไม่นั่นเอง.

๕. ธรรมอื่นที่ช่วยเหลือแก่การสำรวจอินทรีย์.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค, พระพุทธโฆษาจารย์กล่าวว่า “ปาติโมกขสังวร สำเร็จได้ด้วย สัทธานันโด อินทรีย์สังวรก็สำเร็จได้ด้วย สติ ฉะนั้น.” อธิบายว่า เมื่อสติเป็นเหมือนนายประดุจ

ประจำอยู่ที่ทวารมีตาเป็นต้นแล้ว โทษทั้งหลายมีอภิขมาเป็นต้น ย่อไม่ได้ช่องที่จะเกิดเลย. หากขาดสติ ก็เป็นช่องแห่งอกุศลเหล่านั้น.

ผู้แต่งคัมภีร์มังคลัตถปิณี กล่าวไว้ในตอนวินยถาว่า “อินทริยสังวรศีลนี้ พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ‘สัรวสุทธิ’ ก็จะเป็นปฏิบัติที่สะอาดหมดจดได้ ก็ด้วยความตั้งใจสำรวมมันคงว่า ‘เราจักไม่ทำอย่างนี้อีก.’ อธิบายว่าการเฝ้าระวังอยู่เสมอ เป็นเครื่องชำระศีลนี้ให้บริสุทธิ์. แต่เราจะเห็นได้ว่า หลักนี้กว้างเกินไป เพราะศีลข้อไหน ๆ ก็สะอาดหมดจดได้ด้วยการสำรวมนี้ทั้งนั้น.

ส่วนพระองค์เองตรัสว่า^{๕๘} “ภิกษุ ท. ! เมื่อหิริและโอตตปะปะไม่มีอินทริยสังวรของผู้ นั้น ก็ชื่อว่าขาดอุปนิสัย, : ภิกษุ ท. ! เมื่อหิริและโอตตปะปะมีอยู่ อินทริยสังวรของผู้ นั้น ก็ชื่อว่าถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย...” อธิบายว่า ความเกลียดบาปและกลัวบาป มีอยู่ในใจของผู้ใด เมื่อผู้นั้นกระทบอารมณ์มีรูปเป็นต้น ก็จะเป็นผู้สำรวมตนได้ เพราะอำนาจหิริและโอตตปะปะอันเป็นธรรมชาติฝ่ายสูงประจำอยู่ในใจนั้น. และการที่ท่านกล่าวไว้ในบางแห่งว่า สำรวมอินทริยได้เพราะสติเป็นต้น ก็ยอมไม่ขัดกันเลย เพราะเป็นคนละตอน และช่วยกันคนละหน้าที่, เช่นสติระลึกได้ทันทั่วทั้ง หิริและโอตตปะปะบังคับซ้ำให้ดำเนินกิจการไปแต่ในทางที่ถูกต้องเปี่ยมธรรมแท้ เป็นต้น. หากขาดหิริโอตตปะปะ แม้จะระลึกได้ ก็อาจดำเนินไปในฝ่ายเสีย เพราะไม่กลัวบาป, เพราะเหตุนี้ จึงมีพุทธภาษิตในที่อื่น ซึ่งกล่าวถึงธรรมอันช่วยเหลือการสำรวมอินทริยอีกว่า ภิกษุ ท. ! เรากล่าวอินทริยสังวรว่าเป็นธรรมมีอาหาร, ไม่ใช่ไม่มีอาหาร. อะไรเป็นอาหารของอินทริยสังวร ? คำตอบคือ สติ และสัมปชัญญะ^{๕๙}.....” อธิบายว่า : สติ คือ การรำลึกได้ทันทั่วทั้ง สัมปชัญญะ คือ การควบคุมความระลึกได้นั้นไว้ให้เป็นไปสม่าเสมอ คือรู้สึกตัวอยู่เสมอ. เป็นอาหาร คือ เป็นเครื่องบำรุงให้การสำรวมอินทริยเป็นไปได้. ขาดอาหารนี้ก็ต้องเลิกล้มไป เหมือนคนเราขาดอาหาร ร่างกายก็แตกดับ.

๖. อานิสงส์ของการสำรวมอินทริย.

^{๕๘} บสตีปฐมสูตร มหาวรรค สท. อ. ๒๓/๑๐๐/๖๒.

^{๕๙} บาลีปฐมสูตร ขมกวรรค ทส. อ. ๑. ๒๔/๑๒๓/๖๑.

พระอุปเสนวังคันตบุตรกล่าวว่า “ผู้บำเพ็ญพรต ทำเครื่องมุงเครื่องบังให้แกลใจด้วยศีลสังวร เป็นผู้มัวใจอันกิเลสไม่เปียกได้แล้ว เธอยอมหลุดพ้นจากภัย กล่าวคือ ทุกข์.” อธิบาย : ควรเข้าใจว่า ในที่นี้ท่านหมายถึงเมื่ออินทริยสังวรบริบูรณ์เต็มที่แล้ว ก็เกิดธรรมอื่นส่งต่อกันเป็นลำดับจนถึงวิมุตติ. ถ้าจะไม่หมายเช่นนี้ คำว่า ‘ทุกข์’ ในที่นี้ ก็จำกัดความเพียงที่จะเกิดเพราะไม่มีการสำรวมอินทริย์.

พระองค์เองตรัสไว้ในที่ต่าง ๆ กันดังนี้ : “จิตของผู้ใดตั้งมั่นไม่หวั่นไหวเหมือนแท่งศิลา ไม่กำหนดในสิ่งชั่วกำหนด. ไม่ขัดเคืองในสิ่งชั่วความขัดเคือง, ความทุกข์จะมาถูกต้องคนผู้อบรมจิตได้อย่างนี้ แต่ไหนเล่า.”^{๑๐๐}

“ทวารทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันภิกษุใดรักษาดีแล้ว เธอจะเป็นผู้รู้ประมาณในอาหาร สำรวมดีแล้วในอินทริย์ทั้งหลาย ประสบสุขทั้งทางกายและทางใจ เธอเป็นผู้ที่มีร่างกายไฟทุกข์และไฟกิเลสไหม้ไม่ได้ อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ย่อมอยู่เป็นสุข.”^{๑๐๑}

“ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า วิชชาและวิมุตติเป็นธรรมมีอาหาร, ไม่ใช่ไม่มีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหาร ? คำตอบคือ โภชนงค์เจ็ด.

- เรากล่าว โภชนงค์เจ็ด เป็นธรรมมีอาหาร ไม่ใช่ไม่มีอาหาร : อะไรเล่าเป็นอาหาร ? คำตอบคือ สติปัญฐานสี่.
- เรากล่าว สติปัญฐานสี่ เป็นธรรมมีอาหาร ไม่ใช่ไม่มีอาหาร : อะไรเล่าเป็นอาหาร ? คำตอบคือ สุจริตสาม.
- เรากล่าว สุจริตสาม เป็นธรรมมีอาหาร ไม่ใช่ไม่มีอาหาร : อะไรเล่าเป็นอาหาร ? คำตอบคือ อินทริยสังวร,..... ฯลฯ.

ภิกษุ ท. ! เมื่อการคบเสพกับคนดี บริบูรณ์เต็มที่แล้ว : การฟังสังฆธรรมก็เต็มที, เมื่อการฟังสังฆธรรมเต็มที่แล้ว : สัทธาที่เต็มที, เมื่อสัทธาเต็มที่แล้ว : โยนิโสมนสิการก็เต็มที, เมื่อ

^{๑๐๐} จตุตถสูตร เมฆิยวรรค อ. พ. ถ. ๒๕/๑๓๓/๕๖.

^{๑๐๑} ทุคยสูตร ปฐมวรรค อิติ พ. ถ. ๒๕/๒๔๘/๒๐๗.

โยนิโสมนสิการเต็มที่แล้ว : สติสัมปชัญญะก็เต็มที่, เมื่อสติสัมปชัญญะเต็มที่ : อินทริยสังวรก็เต็มที่ , เมื่อ อินทริยสังวร เต็มที่แล้ว : สุจริตสามก็เต็มที่, เมื่อสุจริตสามเต็มที่ : สติปัญญาสี่ก็เต็มที่, เมื่อสติสัมปชัญญะเต็มที่ : โภชนงค์เจ็ดก็เต็มที่, เมื่อโภชนงค์เจ็ดเต็มที่แล้ว : วิชาและวิมุติเต็มที่ : อาหารแห่งวิชาและวิมุติ^{๑๐๒} ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้, เต็มรอบได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนเมื่อฝนเม็ดหยาดตกหนักบนยอดเขาไม่สร้างชา น้ำนั้นไหลลงมาตามทีลุ่ม ทำซอกเขาและแอ่งน้ำให้เต็ม แล้วก็ยังบึงใหญ่ให้เต็ม แล้วยังแม่น้ำน้อยแม่น้ำใหญ่ให้เต็ม. แม่น้ำใหญ่เต็มแล้ว ก็ทำมหาสมุทรสาครให้เต็ม ฉะนั้น : ธรรมทั้งหลายก็ (ส่งกันเป็นลำดับแล้ว) ทำวิชาและวิมุติให้เต็มฉนั้น^{๑๐๓} - นี่เป็นอันอับหนึ่ง อันแสดงให้เห็นอนุภาพแห่งอินทริยสังวร. พระบาลีอื่น ๆ ที่คล้ายกันและสูงยิ่งขึ้นไปเป็นลำดับก็มีอีกหลายอย่างที่มา เช่น :-

ภิกษุ ท. ! เมื่อ อินทริยสังวร มีอยู่ สัตก็ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย, เมื่อมีศีลอยู่ สัมมาสมาธิ ก็ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย, เมื่อสัมมาสมาธิมีอยู่ ขณุตถญาณทัศนะก็ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย, เมื่อขณุตถญาณทัศนะมีอยู่ นิพพิทาวีระกะ ก็ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย, เมื่อนิพพิทาวีระกะมีอยู่ วิมุติญาณทัศนะก็ถึงพร้อม. ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนต้นไม้ เมื่อสมบูรณ์ด้วยกิ่งและใบแล้ว สะเก็ดเปลือกนอกก็บริบูรณ์ เปลือกชั้นในก็บริบูรณ์ กะพี้ก็บริบูรณ์ แก่นก็บริบูรณ์ด้วย : ฉะนั้นใด เมื่อ อินทริยสังวรมีอยู่ (ที่ส่งให้บริบูรณ์กันเป็นลำดับ ๆ จนถึง) วิมุติญาณทัศนะก็บริบูรณ์ ฉนั้นเหมือนกัน.^{๑๐๓} นี่เป็นเครื่องแสดงอันชัดเจนว่า อินทริยสังวร (ซึ่งในที่นี้ไม่เรียกชื่อรวมว่า ศีล โดยแยกออกต่างหาก ให้คำว่า ศีล ลงหมายถึงปาติโมกข์อย่างเดียว) ส่งให้เกิดศีล ศีลนี้ ถ้าของบรรพชิตที่เป็นภิกษุ ก็หมายถึงปาติโมกข์, ของสามเณร ก็สิกขาบทสิบ, ของอุบาสกอุบาสิกา ก็คือ อุโบสถศีลหรือเบญจศีล แล้วแต่ชั้นของเพศ. เมื่อศีลเต็มที่ มองไม่เห็นความสาปรค่างพร้อยด้วยตนเองแล้ว ใจก็ปีติปราโมทย์ ก่อให้เกิดสมาธิโดยง่ายดาย, สมาธิเต็มที่เรียกว่า สัมมาสมาธิแล้ว ก็เกิดความรู้เห็นในสังขารทุกอย่างตามที่เป็นอย่างจริง, การเห็นตามเป็นจริง ก็เห็นสภาวะธรรมคาของสังขารนั้น ๆ โดยเฉพาะคือ ความเกิดขึ้น – แปรอยู่ – ดับไป ไม่มีระวางหยุด ในสังสารวัฏฏ์นี้ ไม่มีใครบังคับให้แปลกไปได้ตามที่ตนต้องการ เรียกว่ามันเป็นอนัตตานั้นเอง. เมื่อเกิดขณุตถญาณทัศนะดังนี้แล้ว ก็เกิดนิพพิทาวีระกะ คือความเบื่อหน่าย และคลายความรักความกำหนัดในสังขารทั้งปวง ทั้งที่เป็นวิญญานกะและอวิญญานกสังขาร. เมื่อหน่ายและคลายกำหนด

^{๑๐๒} ปฐมสูตร ขมกวรรค ทส. อ. ไตร. ล. ๒๔/๑๒๐/๖๐.

^{๑๐๓} บาลีอัฐมสูตร ธรรมกวรรค จค. อ. ไตร. ล. ๒๒/๔๐๑/๓๒๑.

แล้ว จิตก็เป็นอิสระ หลุดพ้นไปจากความยึดมั่นถือมั่นในสังขารนั้น ๆ และเกิดญาณความรู้เห็นว่า หลุดพ้นขึ้นภายในใจตน เป็นผู้จบกิจในชีวิต คือกิจที่จะต้องทำเพื่อความผาสุกใจอีกต่อไปนั้น ไม่มียิ่งไปกว่านี้อีกแล้ว.

พระบาลีที่แสดงถึงการรู้จักอินทรีย์ทั้งหกนี้ อย่างสูงขึ้นไปกว่าการสำรวมชั้นธรรมดา คือชั้นสูง เช่นตามที่ตรัสแก่พระพาหิยทวารุจิระ เป็นต้นนั้น มีดังนี้ :-

“ภิกษุ ท. ! เหล่านี้คืออินทรีย์หกอย่าง. หกอย่างได้แก่ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานิ นทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์. ภิกษุ ท. ! เมื่อใดอริยสาวกรู้จักชัดตามเป็นจริง ซึ่งเหตุ เป็นเครื่องให้เกิด. ซึ่งความดับไป, ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษคือความเลวทรามและซึ่งอุบายเป็นเครื่อง ออกไปพ้นแห่งอินทรีย์ทั้งหกอย่างเหล่านี้แล้ว เรากล่าวว่า อริยสาวกผู้นี้เป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำ เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ มีการตรัสรู้เป็นเบื้องต้น.

“ภิกษุ ท. ! เมื่อใดภิกษุ รู้จักชัดตามเป็นจริง ซึ่งเหตุเป็นเครื่องให้เกิด ซึ่งความดับไป ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษคือความเลวทรามและซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกไปให้พ้น แห่งอินทรีย์ทั้งหกอย่าง เหล่านี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่น, เรากล่าวว่า ภิกษุนี้เป็นพระอรหันต์จีณาสพ อยู่จบ พรหมจรรย์ กระทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้วปลงของหนักได้แล้ว บรรลุถึงแล้วโดยลำดับซึ่งประโยชน์ ของตนเอง ลีนสัญโญชน์เครื่องนำไปสู่ภพ หลุดพ้นพิเศษแล้วเพราะรู้โดยชอบ.”^{๑๐๔}

พระบาลีนี้ เป็นพระคำรัสย่อ แต่เราจะพบความพิสดารได้จากพระบาลีอื่นสืบไป คือ พระบาลีว่า “ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่เห็นอยู่ ซึ่งตา ซึ่งรูป ซึ่งจักขุวิญญาณ ซึ่งจักขุสัมผัส และ เวทนาอันเกิดจากจักขุสัมผัสอันเป็นสุขทุกข์ และไม่ใช้ทุกข์ไม่ใช้สุข ตามความเป็นจริงแล้วย่อมไม่ คิดใจใน ตา รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส และจักขุสัมผัสสชาเวทนา^{๑๐๕} แม้แต่อย่างใด, เมื่อไม่คิด ใจ ไม่ผูกใจ ไม่หลงไหลไปตามแต่มีปรกติพิจารณาเห็นโทษของสิ่งนั้น ๆ อยู่, ลำดับนั้นความยึดถือ ในขั้นทั้งห้าก็เสื่อมถอยคลายสิ้น ตัณหาคือความอยาก อันระคนด้วยความเพิลิดเพิบินและความ กำหนดรัก ซึ่งมีปรกติเพิลินเฉพาะต่ออารมณ์นั้น ๆ ของบุคคลนั้น ก็เสื่อมถอยคลายสิ้น, ต่อนั้นไป ความกระวนกระวายทางกายก็เสื่อมถอย ความกระวนกระวายทางจิตก็เสื่อมถอย, ความร้อนรุมทาง

^{๑๐๔} ฉพนทริยวรรค มหาวาร. สํ ไตร. ล. ๑๕ น. ๒๗๑ บ. ๕๐๒.

^{๑๐๕} ในบาลีกล่าวเรียงอย่างไรไปตามลำดับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หกหมวด ๆ ละ ๕ อย่าง ในที่นี้รวมกล่าวเพราะคำซ้ำกันทั้งนั้น.

กายก็เสื่อมถอย ความร้อนรุ่มทางจิตก็เสื่อมถอย, ความร้อนกลุ่มทางกายก็เสื่อมหาย ความร้อนกลุ่มทางจิตก็เสื่อมหาย. เขาได้เสวยสุขทั้งทางกายและทางใจ. ทิฐุชองเขาผู้เป็นแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นสัมมาทิฐุ, ความดำริของคนชนิดนี้ ย่อมเป็นสัมมาสังกัโป, ความเพียรของบุคคลชนิดนี้ ย่อมเป็นสัมมาวาจาโม, ความระลึกของบุคคลชนิดนี้ ย่อมเป็นสัมมาสติ, สมาธิของบุคคลชนิดนี้ ย่อมเป็นสัมมาสมาธิ. กายกรรม วชิกรรม และอาชีวะของเขาย่อมบริสุทธิ์ดีแล้วตั้งแต่แรก, อริยอัฏฐังคิกรรมรรคของเขา ย่อมถึงความเต็มที่ในการเจริญ ด้วยอาการอย่างนี้. เมื่อเขาทำอริยอัฏฐังคิกรรมรรคให้เจริญอยู่อย่างนี้ สติปัญญาอันสัมบูรณ์...อทิธบาทลี...อินทริยห้า...พะละห้า...โพชนงค์เจ็ด ย่อมบริบูรณ์สิ้น. ธรรมสองอย่างของเขาคือนสมถะและวิปัสณา ก็เป็นคู่กันแน่นแฟ้น...^{๑๐๖}

เมื่อโพธิปักขิยธรรมสามสิบเจ็ดประการเต็มได้ เต็มที่แล้ว ก็เป็นอันว่าทุกอย่างบริบูรณ์ถึงที่สุด. และนี่ก็เป็นอนุภาพส่วนหนึ่งของอินทริยสังวร.

ขอสรุปอานิสงส์ แห่งการสำรวมอินทริย ด้วยพระบาลีพุทธภาษิตสั้น ๆ ว่า

“การสำรวมทางกาย เป็นความดี, การสำรวมทางวาจา เป็นความดี, การสำรวมทางใจ เป็นความดี, การสำรวมทุกอย่าง เป็นความดี. ผู้สำรวมได้ทุกอย่าง เป็นผู้มีความละเอียดต่อบาป เราเรียกเขาว่า ผู้รักษาตัวรอด.” (ธ. พุ.)

ตามที่กล่าวอานิสงส์มาทั้งหมดนี้ อาจทำให้บางท่านถามว่า บำเพ็ญแต่อินทริยสังวร ก็ดูเหมือนจะพอแล้ว หรือไม่เห็นจำเป็นต้องบำเพ็ญอะไรอีกมิใช่หรือ? ขอตอบว่า : ใช่ก็ได้, ไม่ใช่ก็ได้. ข้อนี้หมายความว่า ถ้าท่านเห็นตรงตามเป็นจริงว่า ธรรมเช่นอินทริยสังวรนี้ เมื่อผู้หวังประโยชน์อย่างยอด บำเพ็ญด้วยความมีหิริและสัจจะก็ย่อมก้าวหน้าขึ้นไปเองตามลำดับเพราะปณิธานเดิมมีอยู่ในใจ, และเหมือนกันทุกชั้นธรรม. แต่ถึงกระนั้นก็คงผ่านไปตามลำดับและจะแบ่งแยกให้สังเกตและศึกษาง่าย ๆ สักก็ขึ้นก็ได้. ผู้บำเพ็ญคงมีความมุ่งหมายเบื้องปลายอยู่ที่ “ที่สุดแห่งทุกข์” ก็แล้วกัน.

^{๑๐๖} บาลีสหพจนวินัยกสูตร อปปริ. ไตร. ถ. ๑๔/๕๒๓/๘๒๘.

แต่สำหรับผู้ไม่ปรารถนาจะทำเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ด้วยความตั้งใจจริง ก็ย่อมเห็นเป็นอย่างอื่น คือเห็นชนิดที่ตรงกับความประสงค์ของตัวเฉไปแต่ในทางเหลวไหล เห็นแต่ความสะดวกสบายเท่านั้น นั่นเอง.

๗. โทษของการไม่สำรวมอินทรีย์

โทษของการไม่ประพฤติอินทรีย์สังวร ฟังรู้โดยนัยอันตรงข้ามกับอนิสงส์ที่กล่าวมาแล้วทุก ๆ อย่าง และโดยเฉพาะสำหรับบาลีปฐมสูตร ทส. อ๋, บาลี อัญญมสูตร จก. อ๋., และบาลีสพยตนวิภังคสูตร อุปริ. ม. นั้น มีโทษที่ทรงแสดงโดยนัยตรงข้าม พร้อมทั้งอุปมาโดยนัยตรงข้าม ด้วยกันอย่างเต็มที่ทั้งสิ้น. ผู้ศึกษาพึงกำหนดให้เห็นโทษอันชัดเจนโดยปฏิปกขนัยในที่ส่วนหนึ่งก่อน ต่อآنจะได้กล่าวเฉพาะที่ทรงแสดงไว้ แปรลดออกไปจากข้างต้นอีกคือ:-

จิตของผู้นั้นจะไม่มีโอกาสสงบสุข จะถูกอินทรีย์หนึ่ง ๆ ต่างจุดกระชากไปในอำนาจของตน ๆ ข้างนั้นที่ข้างนี้ที่อยู่จนตลอดเวลา : โดยเปรียบเทียบคล้ายลูกบอลที่นักกีฬาแย่งกันอยู่อย่างไม่รู้หยุด และหากอินทรีย์ใดได้อารมณ์มีกำลังแรงกล้ากว่า ก็ส่งไปสู่อารมณ์นั้นมาก ดังพระบาลี^{๑๑๗} ว่า:

“ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ไม่สำรวมนั้นเป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในที่นี้ เห็นรูปด้วยตา^{๑๑๘} ...ฟังเสียงด้วยหู...ดมกลิ่นด้วยจมูก...ลิ้มรสด้วยลิ้น...สัมผัสโผฏฐัพพะด้วยกาย...รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ก็สยบอยู่ในอารมณ์ที่น่ารัก เคียดแค้นในอารมณ์อันไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ดำรงกายคตาสติไว้ มีจิตเลือนลอย ไม่รู้ตามเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุติ และปัญญาวิมุติ อันอาจนำไปบาปอกุศลที่เกิดแล้วแก่เขา นั้น คับไปโดยสิ้นเชิง.

^{๑๑๗} ทสมสูตร อาสิวิสววรรค สพ. สั ไตร. ล. ๑๘/๒๔๖-๒๔๘/๓๔๗-๓๕๐

^{๑๑๘} ในบาลี ว่าแยกทีละอย่างแต่เข้ากันทั้งหกอย่าง, จึงรวมกันเสียในที่นี้.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษจับสัตว์หกชนิด อันมีที่อยู่อาศัยต่างกัน มีที่เกี่ยวหากินต่างกัน มาผูกด้วยเชือกอันมั่นคง : คือเขาจับงูมาผูกด้วยเชือกเหนียวเส้นหนึ่ง จับจระเข้, จับนก, จับสุนัขบ้าน, จับสุนัขจิ้งจอก และจับลิงมาผูกด้วยเส้นหนึ่ง ๆ แล้วผู้เข้าด้วยกันเป็นปมในท่ามกลางปล่อยแล้ว. ภิกษุ ท. ! ครั้งนั้นสัตว์เหล่านั้นหกชนิดมีที่อาศัยและที่เกี่ยวต่าง ๆ กัน ก็ยื้อแย่งจุดดิ้งกัน เพื่อจะไปสู่ที่อาศัยที่เกี่ยวของตน ๆ : งู จะเข้าจอมปลวก, จระเข้จะลงน้ำ, นกจะบินขึ้นไปในอากาศ, สุนัขจะเข้าบ้าน, สุนัขจิ้งจอกก็จะไปป่าช้า, และลิงก็จะไปป่า. ครั้นเหนื่อยล้ากันทั้งหกสัตว์แล้ว สัตว์ใดมีกำลังกว่า สัตว์นอกนั้นก็ต้องถูกลากติดตามไปตามอำนาจของสัตว์นั้น : นี้เป็นฉันทไค, ภิกษุ ท. ! ภิกษุใดไม่อบรมกายคตาสติ ไม่เจริญให้มาก ตา ก็จะถูกลากเอาภิกษุนั้นไปในรูปที่น่าพอใจ รูปไม่น่าพอใจก็เป็นของปฏิญกุล, หู ก็จะถูกลากเอาภิกษุนั้นไปหาเสียงที่น่าฟัง เสียงที่ไม่น่าฟังก็กลายเป็นปฏิญกุลไป, จมูก ก็จะถูกลากเอาภิกษุนั้น ไปสู่กลิ่นที่น่าสูดดม กลิ่นไม่น่าสูดดม ก็เป็นปฏิญกุลไป, ลิ้น ก็จะถูกลากเอาภิกษุนั้นไปในรสที่พอใจ รสที่ไม่พอใจ ย่อมเป็นปฏิญกุล, กาย ก็จะถูกลากเอาภิกษุนั้นไปในสัมผัสที่เอิบอาบใจ สัมผัสที่ไม่เอิบอาบใจ ก็เป็นสิ่งปฏิญกุล, และใจ ก็จะถูกลากเอาภิกษุนั้นไปในธรรมารมณ์ที่ถูกต้อง ธรรมารมณ์ที่ไม่ถูกต้อง ก็เป็นปฏิญกุล, ก็ฉันทนั้น.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ไม่มีความสำรวมเป็นอย่างนี้แล.”

ต่อจากนี้ ก็ทรงแสดงภิกษุผู้สำรวมโดยนัยอันตรงกันข้ามและทรงเปรียบเทียบสัตว์หกชนิด ถูกมัดรวมกันแล้ว นำไปผูกไว้กับเสาเขื่อน หรือเสาหลักอีกต่อหนึ่ง สัตว์ตัวใดดิ้งจนหมดกำลังแล้ว ก็นั่งเฝ้าอยู่ข้างเสานั้นเอง เช่นเดียวกับอินทรีมีตา เป็นต้น นั้น ๆ ถูกภิกษุผู้สำรวมจับมัดไว้กับหลัก กล่าวคือกายคตาสติเมื่อตั้งมั่นจนหมดฤทธิ์แล้ว ก็ดับหายไปนในกายคตาสติ ฉะนั้น.

การไม่สำรวมอินทรีในบ้าน ได้ทรงแสดงไว้ในบาลีต่าง ๆ เป็นอันมากเป็นพิเศษ เพราะการเข้าบ้านย่อมมีอันตรายมากสำหรับภิกษุนั้นเอง, และทั้งเป็นการจำเป็นที่ภิกษุจะต้องเข้าบ้านทุกวัน คือไปบิณฑบาต จึงทรงกำชับในเรื่องนี้เป็นอย่างมาก. พระบาลี^{๑๐๕} แห่งหนึ่งว่า :-

“ภิกษุ ท. ! เรื่องนี้มีมาแล้วแต่ก่อน : แมวตัวหนึ่งหุ่่มอยู่ที่ข้างกองหยากเยื่อมูลฝอย ด้วยหวังว่า หนูตัวอ่อน ๆ ออกมาหากินแล้ว ก็จักจับกินเสียในที่นั้น. ลำดับนั้น หนูหุ่่มตัวหนึ่งออกหากิน แมวนั้นก็เข้าตะครุบเอาพลัน แล้วรีบขยอกกลืน หนูหุ่่มตัวนั้นได้กัดไล่และสายรัดใส่ของแมวนั้น. แมวพวกนี้บางตัวก็ตาย บางตัวก็เจียนตาย : นี้เป็นฉันทไค, ภิกษุ ท. ! ภิกษุบางรูปใน

^{๑๐๕} บาลีทสมสูตร โอปัมมสยุดด์ นิทาน. ส. ไคร. ส. ๑๖/๓๑๕/๖๘๑.

ที่นี้ครองจิวรือบาตรในเวลาเช้า เข้าไปบิณฑบาตในบ้าน หรือนิคมเป็นผู้ไม่รักษากาย ไม่รักษาวาจา ไม่รักษาจิต, ไม่ดำรงจิต ไม่สำรวมอินทรีย์ไว้ด้วยดี เธอเห็นมาตุคามในที่บิณฑบาตนั้น นุ่งห่มหลุด ๆ หลวม ๆ เพราะเหตุที่ได้เห็นนั้น รากะยอมเสียดแทงจิตของเธอ. เธอนั้นถูกรากะเสียดแทงจิตแล้ว ที่ตายไปก็มี ที่ได้ทุกข์เจียนตายก็มี.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด บอกคืนสิกขาเวียนกลับมาเป็นคนในเพศต่ำ อาการนั้น ชื่อว่า ‘ตาย’ ในวินัยพระอรหิยะ, อาบัติที่ทำให้เศร้าหมอง ต้องอยู่กรรมเป็นอย่างใด ผู้ที่ต้องอาบัตินั้น ชื่อว่า ‘รับทุกข์เจียนตาย’ ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้น พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จักเป็นผู้รักษากาย วาจาใจ ดำรงสติไว้ สำรวมอินทรีย์ด้วยดี แล้วจึงเข้าไปเพื่อบิณฑบาตในบ้านหรือนิคม ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! พวกเธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.”

เมื่อกล่าวทั่วไป ทั้งในบ้าน หรือในป่า, ในที่ไหน ๆ แล้ว จะสรุปโทษแห่งความไม่สำรวมได้ด้วยพระบาลีว่า :

“ทวาร ท. คือตา หู จมูก กาย ใจ เหล่านี้ ของภิกษุใด ไม่ได้รักษาแล้ว เธอจะเป็นผู้ไม่รู้ประมาณในอาหาร ไม่สำรวมอินทรีย์ ท., ได้ประสบทุกข์ทั้งกายและทางใจ. ภิกษุเช่นนี้ จะมีกายอันถูกไฟทุกข์ลนเผาอยู่ อันไฟกิเลสเผาเผาอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ย่อมอยู่เป็นทุกข์.”^{๑๑๑}

ส่วนอนิสงส์ในที่นี้ ก็พึงทราบได้ด้วยการศึกษาเนื้อความให้ตรงกันข้ามอย่างเดียวกัน.

ตัวอย่างความเสียหายของผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ หรือสำรวมไม่ทันกาลนั้น มีอยู่ปรกณ์ทั้งหลายเป็นอันมาก : มีกล่าวถึงครั้งพุทธกาลและครั้งก่อนโน้นมาแล้ว. จะนำมากล่าวไว้ในที่นี้บ้าง เพื่อเป็นคติ :

พระวังสีสเถระ เมื่อยังไม่เป็นพระอรหันต์ บวชได้ใหม่ ๆ เทียบบิณฑบาตพบสตรีคนหนึ่งเข้า รากะเกิดขึ้นเสียดแทงจิต ต้องเข้าไปขอความช่วยเหลือจากพระอานนท์ :

^{๑๑๑} ปฐมสูตร ปฐมวรรค ทุก. อิติ. พุ. ไตร. ล. ๒๕/๒๔๗/๒๐๖.

“กามราคะแผดเผาภายในของข้าพเจ้า จิตของข้าพเจ้าถูกไฟไหม้เสียแล้ว. อุบายอย่างใด เป็นเครื่องดับได้ดี, ข้าแต่ท่านผู้โคตมโคตร!^{๑๑๑} ขอท่านจงบอก เพื่อความเอ็นดูแก่ ข้าพเจ้าเถิด.” - ท่านขอร้องกะท่านพระอานนท์.

“เพราะยึดมั่นนิมิตนั้นไว้ด้วยสัญญา, จิตของท่านจึงเดือดพล่าน. ท่านจงเว้นนิมิตที่ท่าน เห็นว่างาม และชวนกำหนดนั้นเสียเถิด. จงอบรมจิตในอารมณ์ที่ไม่งามให้แน่นแฟ้นเป็น หนึ่ง, จงมองให้เห็นสังขารทั้งปวง เป็นของผู้อื่น – เป็นทุกข์ – เป็นอนัตตา. จงดัดความ กำหนดอันหยาบใหญ่เสียแล้วอย่าฟุ้งขึ้นอีก.” - นี่เป็นคำเตือนสติของพระอานนท์.

อัญญาถาหาริตชาตค นวกนิบาต เล่าไว้เรื่องหนึ่ง ดังนี้ : หาริตดาบส ฉันในพระราชวัง แห่งพระเจ้าพาราณสี ๑๒ ปีมาแล้ว. ถึงสมัยที่พระราชาก็จะไปปราบกบฏชายแดน จึงสั่งพระเทวี ให้เอาใจใส่บำรุงดาบสแทนพระองค์. วันหนึ่ง พระดาบสมาช้า พระเทวีประทับนอนรออยู่ พอได้ยินเสียงแผ่นปอกรอง (อันเป็นผ้านุ่งของดาบส) อังมาในอากาศตามเคย ก็รีบเสด็จลุกขึ้นเพื่อต้อนรับ, เฉพาะวันนั้นทรงภูษาเนื้อเกลี้ยง เมื่อลุกโดยลุกลน ผ้าทรงนุ่งได้หลุดลงในขณะที่พระดาบสเหาะมาถึง. พระดาบสประสพวิสภาคารมณ์โดยกระทันหัน ไม่ทันสำรวจอินทรีย์แต่อย่างใด ตกอยู่ใต้ อำนาจกิเลสประคองสติไว้ไม่ได้ ก็เสพอสังขารกับพระเทวี หมดกำลังฉาน ต้องเดินกลับ เพราะเหาะไม่ได้อีก. แม้กระนั้น ก็ยังแพ้อำนาจวิสภาคารมณ์ กระทำอย่างนั้นอีกทุกวัน จนชานครรัฐทั่ว และรู้ไปถึงพระราชาในแดนไกล.

เรื่องนี้ แสดงอำนาจแรงร้ายของวิสภาคารมณ์ และโทษของการสำรวจอินทรีย์ไม่ได้, ดูเถิด ฉันอาหารของท่านถึง ๑๒ ปี ก็ไม่อาจรู้สึกและข่มไว้ได้. ผู้ไม่ประมาทจึงควรรู้สึกตัวไว้ล่วงหน้า เสมอ.

อัญญาถาโลมกัสสปะชาตค เล่าเรื่องโพธิสัตว์เป็นดาบส ชื่อโลมกัสสปะ บำเพ็ญทานมี ตบะแก่กล้ามาก, พระเจ้าพาราณสีถูกท้าวสักกะแนะนำให้เอานางจันทดิราชธิดาไปล่อลวงพระดาบส มาประกอบพิธีบูชาภูษณ์ เพื่อจะได้เป็นเอกราชาทั่วชมพูทวีป. พระราชาส่งสัหยาตย์กับราชธิดาไปเพื่อทำการนี้. พระมหาสัตว์ตะลึงในรูปโฉมของพระราชาธิดา ปราศจากอินทรีย์สังวรและ หิริโอตตปปะ มีจิตปฏิพัทธ์ฟุ้งดู เสื่อมจากโนในขณะนั้นเอง. สัหยาตย์เห็นเป็นโอกาสก็เข้า

^{๑๑๑} พระอานนท์เป็นโคตมโคตร คือโคตรเดียวกับพระผู้มีพระภาค เรื่องนี้ นำมาจาก สิลนิตเสวีสุทิมรรค.

พรายขึ้นว่า พระราชาจักพระราชทานธิดานี้ ถ้าหากพระดาบสจักไปช่วยประกอบการบุญชาญญ์. อำนาจระคะดำฤชณา พระดาบสก็มาสู่กรุงพาราณสี ทั้งผมเชิงอันเป็นเครื่องหมายแห่งดาบส พร้อมกับ อำมาตย์ และปราชญ์มือการบุญชาญญ์. ชาวเมืองเห็นแล้วสังเวชใจ ปรับความสังเวชแก่กันกล่าว กันว่า

“พระจันทร์พระอาทิตย์นับกันว่าฤทธิกล้า, สมณพราหมณ์ก็นับกันว่ากำลังพรต, ฟัง สมุทรรก็นับกันว่ากำลังด้านทานคลื่น : แต่ว่าสตรียังมีกำลังยิ่งกว่านั้น. คุณหญิงนางจันทว ดิยังดึงเอาตัวพระโสมกัศปดาบสผู้มีกำลังฉานกล้าแข็ง ข่มอินทรีไว้อยู่ มาประกอบ พิธีบุญชาญญ์ให้แก่ราชบิดาของตนได้.”

ขณะที่พระดาบสโพธิสัตว์นั้น เจือดาบเพื่อเชือดคอช้าง ที่เขามัดเตรียมไว้แล้ว ช้างเห็น ก็ร้องเพราะสะอึกกลัวต่อความตาย. ช้าง ม้า โค อื่น ๆ ก็ร้องขึ้น มหาชนก็ร้องขึ้น ทำความสลัดใจ ให้เกิดแก่พระดาบส ในขณะนั่นเอง. สำนักได้ถึงชฎา เธอสลัดใจว่า กรรมเลวอย่างยิ่ง, จึง ประมวลหิริโอดตัมปะและกลีณนิमितเป็นต้น ทำมานให้เกิดขึ้นในบัดนั้น นั่งคู่ขาสมาธิท่ามกลาง อากาศ แสดงธรรมแก่พระราชา ให้รู้หรือหลุมขุญญ์ ให้พระราชทานอภัยชีวิตแก่ชีวิตสัตว์ทั้งหลาย แล้วกลับไปสู่ป่าหิมพานต์ ตามเดิม :

เรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์แห่งการข่มอินทรีไว้ไม่ได้ทันทั่วทั้ง, จนเกือบเสียหายอย่าง ร้ายแรง แต่อาศัยเคยฝึกฝนไว้ จึงระลึกได้ภายหลัง, แม้กระนั้นก็เป็นที่น่าตำหนิของมหาชนทั่วไป. พระพุทธองค์ทรงทราบเหตุนี้ดี จึงตรัสสอนให้อบรมทำให้มากให้นานในกายคตาสติเป็นต้น เพื่อผู้ นั้นจักไม่พลีขลุ่ยปลั่งไปได้ง่าย ๆ เหมือนเรื่องตัวอย่างเหล่านี้.

๘. การทรงกำชับในเรื่องนี้.

จากพระพุทธดำรัสต่าง ๆ ซึ่งเมื่อเราประมวลเข้าด้วยกันแล้วจะเห็นได้ว่า พระองค์ทรง หวังเป็นอย่างมาก ในการที่ภิกษุจะพึงทำตนให้ปลอดภัย อันเกิดแต่การไม่สำรวมอินทรี. ตามที่ กล่าวมาแล้วแต่ต้น ก็เป็นเครื่องรับรองพออยู่แล้ว แต่เราอาจเห็นได้ยิ่งขึ้นไปอีก โดยมีพระราชดำรัส กำชับไม่ให้ ยินร้าย แม้แก่บุคคลภายนอกแม้แก่บุคคลภายนอก ผู้มาติเตียนพระพุทธ - พระธรรม - พระสงฆ์ เฉพาะหน้าเราผู้พุทธบริษัทเต็มไปด้วยความภักดีในพระรัตนตรัย, และไม่ให้ ยินดี ในเมื่อ เขาสรรเสริญพระรัตนตรัยต่อหน้าตน, แต่จะชี้แจงให้เขาเข้าใจในพระรัตนตรัย ซึ่งเขายังเข้าใจผิดอยู่

หรือรับสมอ้างในเมื่อเขากล่าวด้วยความเข้าใจถูกต้องพระรัตนตรัยก็ได้. ขอแต่อย่าให้ยินดียินดีร้ายเท่านั้น. พระดำรัสปรากฏอยู่ในบาลีพรหมชาลสูตรตอนต้น ๆ.^{๑๑๒}

ในบรรดารูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสทั้งหลาย, ที่ทรงกำชับเป็นอย่างมาก ก็คือรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสของผู้หญิง, - สำหรับผู้ชาย คือภิกษุเป็นต้น, และรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสของผู้ชาย, - สำหรับผู้หญิง คือภิกษุณีเป็นต้น. ดังพระบาลีว่า ภิกษุ ท. ! เราไม่เห็นอารมณ์อะไรอื่น ที่จะจับใจบุรุษติดแน่นเหมือน รูป...เสียง...กลิ่น...รส...สัมผัส ของสตรี.” และ “ภิกษุ ท. ! เราไม่เห็นอารมณ์อะไรอื่น ที่จะจับใจสตรีติดแน่นเหมือน รูป...เสียง...กลิ่น...รส...สัมผัส ของบุรุษ”^{๑๑๓}

ทรงกำชับอีกว่า ไม่มีอะไรอื่นที่ควรสำรวจระวังยิ่งไปกว่าจิตของตน ๆ ดังพระบาลี^{๑๑๔} ว่า “ภิกษุ ท. ! เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างเดียว ที่ถ้าไม่สำรวจแล้ว จะนำไปเพื่อความฉิบหายอย่างใหญ่หลวงเหมือนจิตนี้.”

และพุทธภาษิต^{๑๑๕} ว่า ภิกษุ ท. ! อินทรีย์คือดวงตา ถูกแทงด้วยซีเหล็กอันร้อนจัดเป็นเปลวลูกโชนเสียยังดีกว่า : การถือเอาโดยนิमित และโดยอนุพยัญชนะในรูปอันเห็นด้วยตา นั้นไม่ดีเลย.

อินทรีย์คือหู ถูกกระชากด้วยขอเหล็กอันร้อนจัดเป็นเปลวลูกโชนเสียยังดีกว่า : การถือเอาโดยนิमितและอนุพยัญชนะ ในเสียงอันฟังด้วยหู นั้นไม่ดีเลย.

อินทรีย์คือจมูก ถูกคว้านภายในด้วยมีดคม อันร้อนจัดเป็นเปลวลูกโชนเสียยังดีกว่า : การถือเอาโดยนิमितและอนุพยัญชนะ ในกลิ่นอันดมด้วยจมูก นั้นไม่ดีเลย.

อินทรีย์คือลิ้น ถูกตัดด้วยมีดโกนคมกล้า ร้อนจัดเป็นเปลวลูกโชนเสียยังดีกว่า : การถือเอาโดยนิमितและอนุพยัญชนะ ในรสอันรู้ได้ด้วยลิ้น นั้นไม่ดีเลย.

อินทรีย์คือกาย ถูกแทงด้วยหอกอันคม ร้อนจัดเป็นเปลวลูกโชนเสียยังดีกว่า : การถือเอาโดยนิमितและอนุพยัญชนะ ในโภกฐัพพะอันรู้สึกรู้ได้ด้วยกาย นั้นไม่ดีเลย.

^{๑๑๒} พรหมชาลสูตร สී. ที. ล. ๕/๓/๑.

^{๑๑๓} เอก. อ. ไตร. ล. ๒๐/๑/๒.

^{๑๑๔} เอก. อ. ไตร. ล. ๒๐/๘/๓๘.

^{๑๑๕} บาลีอาทิตตปริยายสูตร สฬายตน. สී. ไตร. ล. ๑๕/๒๑๐/๓๐๓.

ภิกษุ ท. ! จิตอันกำหนดแล้ว ด้วยความยินดีในการถือโดยนิमित และโดยอนุ
 พหุขณะก็ดี กำลังตั้งอยู่ ถ้าแหละบุคคลตายลงในขณะนั้นไซ้ร้ คติที่เขาจะพึงไป มีอยู่สองอย่าง คือ
 นรก หรือกำเนิดเดรัจฉาน. ข้อนี้เป็นฐานะที่แน่นอน. เหตุนี้ การนอนหลับเสียยังดีกว่า แม้เราจะ
 กล่าวว่าเป็นความหมั่น, ไร้ผล, หลงไหล, สำหรับผู้ที่มีชีวิตอยู่, เพราะการตื่นแต่เต็มไป
 ด้วยวิตกอันเลวทราม อาจทำลายสงฆ์เสียได้ (เป็นต้น) นั้นไม่ดีเลย.

การสำรวมจิตหรืออินทรีย์นี้ บางคราวยอมแล้วแต่เพศหรือเวลา เป็นต้น บ้าง
 เหมือนกัน : สำหรับบุรุษนธรรมดา อันตรายร้ายแรงในเรื่องนี้ก็คืออันตรายระหว่างเพศ แม้จะเป็น
 อันตรายที่เจียบ ๆ ก็นำความเสียหายอย่างใหญ่หลวงมาเจียบ ๆ เท่ากัน. ส่วนในเพศเดียวกัน ไม่ผู้จะ
 มีอันตรายในส่วนยินดี, นอกจากส่วนยินดีร้าย.

สำหรับเวลา, บางคราวจิตใจเยือกเย็นอยู่ ก็สำรวมได้ง่าย แต่บางคราวใจไม่เป็น
 เช่นนั้น จึงไม่ควรประมาทว่าเคยสำรวมได้มาครั้งหนึ่ง ไม่ต้องกวัดขันน้ก, จะเสียที. เป็นอันว่าทาง
 ดีที่สุดที่จะทำตัวเองให้เยือกเย็นปราศจากไฟ และก้าวขึ้นสู่คุณความดีในเบื้องสูงอันตนจะบรรลุขึ้นไป
 ได้โดยลำดับแล้ว ควรสำรวมเต็มที่ ในที่ทุกสถาน ในเวลาทุกกาล และระลึกถึงพระพุทธรคำรัสที่ทรง
 กำชับอยู่เสมอ พร้อมทั้งทำความเคารพต่อพระคำรัสนั้นอย่างหนักแน่นมั่นคง.

ข้าพเจ้าขอจบบทนี้ลงด้วยพระบาลี^{๑๑๖} ว่า “ภิกษุ ท. ! เรื่องนานมาแล้วแต่ก่อน : เต่า
 ตัวหนึ่งเที่ยวหากินตามริมแม่น้ำ ในตอนเย็น. สุนัขจึงจอกตัวหนึ่ง ก็เที่ยวหากินตามริมแม่น้ำในตอน
 เย็น. ภิกษุ ท. ! เต่าได้เห็นแล้วซึ่งสุนัขจึงจอกเที่ยวหากินอยู่ เดินเข้ามาแต่ไกล จึงหอด้วยวะ ท. มี
 ศิริษะเป็นที่ห้า เข้าในกระดองของตน เป็นผู้ขวนขวายน้อย นิ่งอยู่. สุนัขจึงจอกก็เห็นเต่าที่เที่ยวหา
 กินนั้นแต่ไกลเหมือนกัน ได้ตรงเข้าไปที่เต่าแล้วคอยชองอยู่ว่า เมื่อใดเต่าจักโผล่อ้วยวะส่วนใดส่วน
 หนึ่งออก ในบรรดาอ้วยวะทั้งหลายมีศิริษะเป็นที่ห้าแล้ว จักกัดที่อ้วยวะนั้นแล้วและคร่าออกมากิน
 เสีย. ภิกษุ ท. ! ตลอดเวลาที่เต่าไม่โผล่อออกมา สุนัขจึงจอกไม่ได้โอกาสเลย, แล้วก็หลีกไป : นี้
 ฉันทใด –

ภิกษุ ท. ! มารผู้ลามก ก็คอยชองต่อพวกเธอทั้งหลาย ติดต่อไม่ขาดระยะอยู่
 เหมือนกันว่า ถ้าอย่างไรเราคงได้ชอง ไม่ทางตา ก็ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางใจ.

^{๑๑๖} บาลีคดียสูตร อาสิวิสววรรค สฟา. ส. โตร. ถ. ๑๘/๒๒๒/๓๒๐.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น พวกเธอทั้งหลาย จึงเป็นผู้กุมครองทวารในอินทรีทั้งหลาย : ได้เห็นรูปด้วยตา ได้ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น สัมผัสโผฏฐัพพะด้วยกาย หรือรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว จงอย่าถือเอาโดยนิमित จงอย่าถือเอาโดยอนุพยัญชนะ. อกุศลลามกคือ อภิขมาและโทมนัส จะพึงไหลไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมจักขุอินทรี (เป็นต้น) เพราะอินทรีเหล่าใดเป็นเหตุ เธอทั้งหลายจงปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุอินทรี (เป็นต้น) นั้น จงรักษาอินทรี จงถึงทั่วซึ่งความสำรวมในอินทรี ท.

ภิกษุ ท.! ในกาลใด พวกเธอเป็นผู้กุมครองทวารในอินทรี ท. ในกาลนั้น มารผู้ลามก จักไม่ได้ช่องและหลีกไป เหมือนสุนัขจึงจอกไม่ได้ช่องจากเต่าเหมือนกัน.”

“เต่าหอด้วยะไว้ในกระดองมันใด ภิกษุพึงตั้งมโนวิตกไว้ในกระดองกล่าวคืออารมณ์แห่งกัมมัฏฐานอันนั้น, เป็นผู้ที่ค้นหาและทิวฐิไม่อิงอาศัยได้, ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่กล่าวร้ายต่อใคร ๆ, คับสนิทแล้ว” ดังนี้.

จบบทที่ ๔

๕

อาชีพปาริสุทธิ

ความบริสุทธิ์

แห่งอาชีพะ

บทที่ ๕

อาชีพปาริสูทธิ - ความบริสุทธิ์แห่งอาชีพะ

พระบาลีที่เป็นอุทเทสในบทนี้ ดังนี้ :-

ภิกษุ ท.! กิจที่พวกเธอต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีกนั่นคืออะไร? คือพวกเธอจงสำเหนียกตนให้ได้ว่า ‘อาชีพะของเราบริสุทธิ์แล้ว หงายได้แล้ว เปิดเผยได้ หาช่องทะลุมิได้ เป็นอันตำรวมดีแล้ว’ ดังนี้.”

[มหาอัสดรปุรสูตร มุ. ม. ไตร. ถ. ๑๒ น. ๔๕๘ บ. ๔๖๔]

นิเทศ

ใจความย่อของบทนี้ : อาชีพปาริสูทธิศีล เป็นปาริสูทธิศีลข้อที่สาม แห่งปาริสูทธิศีลทั้งสี่. อาชีพปาริสูทธิศีล แปลว่า **ศีลกล่าวคือความสะอาดหมดจดแห่งอาชีพะ.** อาชีพะในที่นี้ หมายถึงวิธีที่จะได้จัญปัจจยมาบริโภคของภิกษุ. ส่วนวิธีบริโภคด้วยคืออย่างไรนั้น ท่านจัดเป็นศีลอีกข้อหนึ่ง เรียกว่าปัจจยสันนิสสิตศีล หรือปัจจยเวกขณศีล ซึ่งจะได้บรรยายเป็นลำดับต่อไปในบทที่หก. ปัจจยสี่คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่รวมทั้งเครื่องใช้สอยและยาแก้โรค, เป็นสิ่งที่ภิกษุจะต้องแสวงหาให้ถูกต้องตามบัญญัติ ซึ่งสมควรแก่สมณภาพ. เมื่อแสวงหาไม่ควรถือเป็นการนอกรีตของสมณะไป แม้จะถูกต้องตามวิธีที่ชาวโลกเขาแสวงกัน ก็ชื่อว่าเสียอาชีพะ เป็นอาชีพะวิบัติ หรือไม่มีอาชีพปาริสูทธิศีล. ส่วนที่แสวงหามาได้ แม้โดยทางสมควร แต่บริโภคโดยวิธีที่ไม่สมควร ถึงจะไม่เสียอาชีพปาริสูทธิศีล ก็ยังขาดในส่วนปัจจยเวกขณศีล. ข้อว่าการแสวงอย่างไรสมควร อย่างไรไม่สมควรนั้น จะได้เก็บเนื้อความในพระคัมภีร์ต่าง ๆ มารวมกันเข้าเป็นคำอธิบาย พร้อมทั้งแสดงข้อสังเกตและสันนิษฐานในที่บางแห่ง, แบ่งเป็นหัวข้อใหญ่ ๆ คือ :-

๑.อาชีพปาริสูทธิศีล คืออะไร (มี ๓ กระทำ)

๒.เรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับอาชีพปาริสูทธิศีล (มี ๘ กระทำ)

การอธิบายก็จะได้พรรณนาไปตามลำดับหัวข้อ และกระทู้ ดังต่อไปนี้

๑. อาชีพปาริสุทธิศีลคืออะไร ?

๑. ศัพท์อาชีพปาริสุทธิศีล หมายความว่าไหน ?

โดยตัวพยัญชนะ : อาชีพ = การดำรงชีวิตให้เป็นอยู่ได้. ปาริสุทธิ = การชำระอย่างหมดจด. ศีล = ภาวะแห่งความเป็นอยู่อย่างสงบ, ประกติ. รวมทั้ง ๓ ศัพท์ จึงได้ความว่า ประกติกากล่าวคือความชำระสะสาง การดำรงชีวิตของตน ให้เป็นอยู่ได้อย่างสะอาดหมดจด. (คำว่าศีลนี้ แม้จะแปลว่าประกติกภาพ ก็หมายถึงแต่ที่เป็นไปทางกายและวาจาโดยเฉพาะ. หมายถึงทางใจแต่โดยปริยาย, และคำนี้อธิบายไว้แล้วอย่างละเอียดในบทที่ ๓ ข้างต้น จักไม่กล่าวซ้ำในที่นี้อีก.)

โดยเนื้อความ : “การงดเว้นจากการประพฤติมิจอาชีพที่กระทำด้วยวิธีอันเลวทรามต่าง ๆ เช่นการโกหก การพริ้วไฟโร การพูดหวานล่อม การยอมตัวให้ใช้สอย การต่อลาภด้วยลาภ ของภิกษุทุศีลล่วงสิกขาบทเพราะเห็นแก่อาชีพของตน นี้ชื่อว่า อาชีพปาริสุทธิศีล.”^{๑๑๖} ดังนี้.

โดยเครื่องสังเกตอย่างอื่น : ความตั้งใจดีสำรวม ไม่ยอมบริโภควัตถุที่ได้มาไม่ชอบธรรม เป็นลักษณะภาพของศีลข้อนี้. ความที่ภิกษุพยายามเป็นอย่างยิ่งอยู่เสมอ ในการระวังไม่ให้การแสวงของตนนอกริตจากความเป็นสมณะ เป็นปวัตติภาพของศีลข้อนี้. ความที่ภิกษุบริโภคสิ่งของนั้น ๆ อยู่ได้อย่างสนิทใจ ไม่ต้องรู้สึกขะเขย่งว่าบริโภคของที่ได้มาอย่างสกปรก นี่เป็นคุณภาพของศีลนี้. และความสุขสงบระหว่างคนทั้งสองฝ่าย คือทายกก็ไม่ถูกล่อลวงโดยภิกษุโกง และภิกษุก็อิ่มใจตัวเองบริโภควัตถุนั้น ๆ ได้ นี่เป็นปรากฏภาพ (คือเครื่องแสดงว่าสิ่งนี้มีอยู่ในที่นี้) ของศีลนี้. ความได้อาหารบำรุงกายสมประสงค์และได้ปีติปราโมทย์บำรุงใจ อุดหนุนกำลังสมาธิของภิกษุผู้สำรวมในศีลนี้ นี่เป็นอานิสงส์ของศีลข้อนี้.

^{๑๑๖} วิสุทธิมรรค ศีลนိเทศ. ก. ๑ น. ๑๕.

๒. อาชีพที่ไม่บริสุทธิ์ เป็นอย่างไร ?

เพื่อให้ชัดเจนยิ่งขึ้น, ควรกล่าวลักษณะอันตรงข้ามคือมิจณาอาชีพะเสียก่อน, ด้วยว่าเมื่อการแสวงนั้น ๆ ไม่เป็นมิจณาอาชีพะไปได้แล้ว ก็ย่อมเป็นสัมมาอาชีพะอยู่นั่นเอง. ภิกษุ ท. ! อริยสาวกในศาสนา นี้ ละมิจณาอาชีพะเสียแล้ว ก็ดำรงชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีพะ นี้เราเรียกว่าสัมมาอาชีพะ^{๑๘๘} ดังนี้. นี่เป็นพุทธภาษิตที่รับรอง.

มิจณาอาชีพะหรืออาชีพะที่ไม่บริสุทธิ์นั้น เป็นเพราะแสวงหาด้วยการล่อหลอกอย่างหนึ่ง, และถ่วงละเมิดพระบัญญัติโดยตรงอย่างหนึ่ง, ของที่ได้มานั้นเลยกลายเป็นของไม่ควรบริโภคไป. จักกล่าวประเภทแรกก่อน.

๑. การแสวงหาด้วยการล่อหลอก นี้ พระอรรถกถาจารย์^{๑๘๙} แสดงไว้โดยชื่อว่า กุหนากการหลอกหลวง, ลปนา – พุคพิริพีไร, เนมิตตีกตา – พุคหว่านล้อม, นิปเปสิกตา – พุคทำทายให้เจ็บใจ, นิชชีสนตา – หากำไรโดยอ้อม. อธิบายพอเป็นข้อสังเกต ดังต่อไปนี้

กุหนา^{๑๙๐} - การหลอกหลวง, ท่านแสดงอุทาหรณ์ ๓ อย่าง คือ ทายกแจ้งความประสงค์จะถวายจีวร และภิกษุนั้นก็ต้องการ แต่แก้แล้วปฏิเสธไม่รับ ให้ทายกเข้าใจว่าตนมีสันโดษ มักน้อยเป็นต้น, ล้อโดยประการที่ทายกหลงไหลไปว่า “แห่ม ท่านรูปนี้น่าสรรเสริญ ไม่ยอมรับอะไร ๆ เป็นภิกษุมิธรรมสูง. พวกเราจะได้บุญมากมายทีเดียว ถ้าหากว่าท่านจะยอมรับอะไร ๆ ของพวกเราสักสิ่งหนึ่ง.” จึงเสาะหาสิ่งของมีจีวร เป็นต้น ชนิดที่ประณีตที่สุด ไปคะยั้นคะยอถวาย. เธอแก้แล้วทำเป็นเสียไม่ได้ บอกว่ารับหวังอนุเคราะห์ให้ทายกได้บุญอย่างเดียวเท่านั้น. เมื่อทายกหลงไหลเต็มที่แล้ว ก็เอารับของคนนั้นบ้างคนนี้บ้าง ที่แตกตื่นมาถวาย ได้ตั้งเล่มเกวียน. ท่านองนี่อย่างหนึ่ง.

อีกอย่างหนึ่ง, หาเสศพูดอ้อมค้อม โดยวิธีที่จะให้เข้าใจว่าคุณวิเศษสูงสุดมีในตน, จะพูดตรง ๆ กลัวเขาเกลียด และต้องอาบัติปาราชิก จึงเลียงพูดโดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุที่มีท่าทาง, พิวิพรรณ ฯลฯ เช่นนี้เช่นนั้น เป็นพระอรหันต์ จนเขาถวายลาภให้เนื่อง ๆ.

^{๑๘๘} มหาสติปัฏฐานสูตร มห. ที. ๑๐/๓๔๘/๒๕๕.

^{๑๘๙} จากวิสุทธิมรรค สีนทิเทศ.

^{๑๙๐} กุหนา อ่านว่า กุหะนา

และอีกอย่างหนึ่ง ฉาบไล้ความเคร่งไว้ภายนอก กินอยู่ นั่ง นอน ยืน เดิน ดู เหลียว ด้วยอาการที่โลกนิยมกันว่า เคร่งอย่างยอด. ไม่พวอะไรหมด ก็มีทายกผู้ใคร่บุญมาถวายลาภสักการะ เนื่องแน่น ทั้ง ๓ อย่างนี้ เรียกว่า กุหนา - การหลอกลวง.

ลปนา - พุดพิรพีไร. ได้แก่พุดประจบและเลียบเคียง. ท่านแสดงตัวอย่างไว้ว่า เมื่อเห็นทายกมาที่วัด ก็ชิงทักเสียก่อนว่า เห็นจะมานิมนต์พระกระมัง ถ้าเช่นนั้นอาตมาจะเป็นหัวหน้าพาภิกษุไปให้. อีกอย่างหนึ่ง พยายามแนะนำตนเองว่า พระราชา และอมาคย์ชื่อนั้นชื่อนี้ เลื่อมใสในตน เช่นนั้นเช่นนี้. การพุดขยอ เอาอกเอาใจ ประจบคหบดี กลัวว่าทายกจะเหินห่างไปเสียก็นับรวมเข้าในเรื่องนี้. ภิกษุเห็นเขาถ้ออ้อยเดินมา ถามว่าเอามาแต่ไหน? “เอามาแต่ไรโน้น.” เห็นจะอร่อยดี? “ลองจะรู้หรือรับ.” ก็เสวว่า ภิกษุจะพุดว่า ‘จงให้แก่ฉัน’ ไม่เหมาะไม่ใช่หรือ เขาก็ถวาย.

ภิกษุสองรูปเข้าไปใกล้เรือนหญิงคนหนึ่ง นั่งแล้วแสวงคุยกันให้หญิงนั้นได้ยิน โดยรูปหนึ่งถามรูปหนึ่งตอบ แม่คนนั้นลูกใคร? “ลูกอุปัฏฐายิกาของพวกเรา. มารดาของเธอนั้น ไม่ถวายเปรียงเลย^{๑๒๐} ย่อมจัดหานะถวายพระเสมอ แม่คนนี่คงอย่างเดียวกันเป็นแน่.” นี่ก็เป็นลักษณะของลปนา. นอกจากนี้ยังหมายถึงการพุดหวานให้เขารัก โดยไม่ต้องคำนึงถึงความจริง พระธรรมและฐานานุกรม การพุดเหมือนแกงถั่ว (คือมีความจริงน้อย, เหมือนแกงถั่วซึ่งเขานิยมกันว่า อย่าให้ทันสุกมากอร่อยดี) และการประจบด้วยการอุ้มทารกให้เป็นทีชอบใจของสกุล ก็นับรวมอยู่ในข้อนี้ด้วย, ทั้งนี้ก็เพราะเห็นแก่อาชีพะของตน.

เนมิตติกตา - พุดหวานล่อม, หมายถึงกายกรรมวจีกรรมที่อ้อมค้อม เพื่อล่อใจให้ทายกถวายของ เพราะขอตรง ๆ ย่อมเก้อเงิน (สำหรับภิกษุมีสีกี่ยังผิดวินัย) จึงแสดงนิมิตหรือโอกาสให้รู้ ท่านแสดงอุทาหรณ์ไว้ว่า ภิกษุเห็นเขาเลี้ยงลูกโค ซึ่งแม่ของมันถูกพราไปปรیدنมอยู่ แสร้งถามว่า นี่ลูกโคนมหรือลูกโคเปรียง? เมื่อเขาตอบว่า ลูกโคนมขอรับ, ก็เสพุดไปอีกว่า ฉันคิดว่าไม่ใช่โคนมดอก ถ้าหากเป็นโคนมจริง พวกเราคงได้ดื่มมนมกันบ้างแล้ว. ในที่สุดเขาถวายนม เพราะนึกสนุกขึ้นมา หรือเพื่อซื้อความรำคาญ หรือเพื่อแสดงว่าตนไม่ได้เป็นคนใจแคบ แต่ไม่ใช่ให้ด้วยสัทธาแท้.

อีกเรื่องหนึ่ง ท่านแสดงไว้ด้วยการพุดล่อมไปล่อมมาจนได้ของที่ต้องการ ว่าภิกษุรูปหนึ่งต้องการจะฉัน เข้าไปสู่ตระกูล ๆ หนึ่ง นั่งอยู่ในบริเวณบ้าน. หญิงแม่บ้านเห็นแล้ว แต่ไม่

^{๑๒๐} เนยใสตีแพง อร่อยว่าเปรียง.

อยากจะทำถวาย แกล้งพูดว่าข้าวสารไม่มี จะไปหาข้าวสาร, แล้วไหลไปเสียที่บ้านเพื่อนบ้าน, ภิกษุ นั้นถลันขึ้นไปบนเรือน พบอ้อยที่ซอกประตูฟิงอยู่ ก้อนน้ำอ้อยอยู่ภาชนะ ปลาเค็มแขวนอยู่ในกระจาด ข้าวสารเต็มหม้อ เปรียงเต็มกระออม, แล้วก็ออกมา นั่งรออยู่อย่างเดิม. หญิงนั้นกะว่า ภิกษุคงไปจาก บ้านตนแล้วก็กลับมา ภิกษุ นั้นรีบเหยงออกไปทันที่ว่า วันนี้อการที่พวกภิกษาจารย์เห็นจะไม่สำเร็จ เพราะ ฉนั้นเห็นนิมิตไม่ดีเสียแล้ว.

“เห็นอะไร, เจ้าข้า” หญิงนั้นถาม. ภิกษุ นั้นตอบว่า ฉนั้นเห็นงูชูศีรษะเหมือนลำอ้อยอยู่ที่ ประตูจะกัดฉนั้น ๆ คิดจะประหารมัน เหลียวไปคว้าหาก้อนหิน ได้เป็นก้อนน้ำอ้อยในภาชนะก็ขว้าง เข้าไป มันแผ่พังพานแบนกว้างเป็นแผ่นปลาในกระเช้า เมื่อมันจกก้อนหินนั้น ฉนั้นเห็นเขี้ยวมันขาว เหมือนเมล็ดข้าวสารในหม้อ และมันพ่นน้ำลายพิษออกมาเหมือนเปรียงในกระออม. หญิงแม่บ้าน เห็นว่า ไม่อาจลวงภิกษุ นี้ได้แล้ว ก็จัดถวายตามต้องการ. นี้แสดงให้เห็นว่าเข้าใจพูดไม่ให้โทษแต่ ขบขัน และเมื่อชาวบ้านกลัวจะถูกรังแกด้วยพระ ก็จัดให้ตามขัดไม่ได้.

นิปเปสิกา - ปลุกคำพูดทำทายเป็นเจ็บใจ, เป็นคำพูดที่ฉลาด, เพราะพูดให้เจ็บใจ แต่ไม่ใช่โทษเลย, เช่นพูดว่า “ฉนั้นพบภิกษุหลายรูปที่สวนทางกับฉนั้นไป พูดว่า ชาวบ้านตำบลนี้ทั้ง ตำบลใหญ่ ไม่มีใครสัทธาเลย พระมาทั้งร้อยก็ทั้งร้อยกลับเปล่า.” ชาวบ้านบางคนเจ็บใจจะแก้คำนั้น ก็จัดถวาย. แม้จะถวายอย่างแตกต้น, สำหรับภิกษุไม่ละอายเช่นนี้ย่อมรับเสมอ. ท่านแสดงคำพูดของ ภิกษุ นิเปสิกาไว้พอเป็นตัวอย่างต่าง ๆ กันว่า “นี่หรือชีวิตของผู้หว่านพืชในนาบุญ ที่แท้เป็นคนกิน พืช.” “พ่อคนนี้จะได้ชื่อว่า เป็นทายอย่างไรกันหนอ พูดแต่ว่า ไม่มี ๆ กับภิกษุทุก ๆ รูปเป็นนิจ,” “บ้านโน้นให้เพราะกลัวถูกตีเตียน จงให้ด้วยสัทธาจริง ๆ เกิด.” หลักของคำพูดประเภทนี้ คือข่มขี้ ใจให้เจ็บใจ จนเขาให้เพราะน้อยใจ. โดยตรงก็คือขั้วโทษอย่างฉลาดนั่นเอง. พูดแต่เพียงว่า “บ้าน โน้นปิดประตูเสมอ” ทุกคราวที่ผ่านหน้าบ้านพอให้เขาได้ยินโดยวิธีวิธีหนึ่ง ก็อาจทำทายเป็นให้ เพราะเจ็บใจได้. และที่ทำนี้ก็เพราะเห็นแก่อาชีพของตน.

นิชิตินตา - แลกเปลี่ยนหากำไร, ได้แก่ขบวนการอย่างนี้ที่นี้แล้วนำไปให้แก่อีกคน หนึ่ง ที่อื่น เพื่อได้สิ่งอื่น แล้วนำสิ่งนั้นไปให้ผู้อื่น และได้สิ่งอื่นอีกต่อหนึ่ง เรื่องไป จนได้ของที่ดีกว่า แพงกว่าสิ่งแรก เป็นการต่อแลกด้วยแลก ท่านแสดงอุทาหรณ์ไว้ว่า ภิกษุ ได้ข้าวสุกในที่นี้แล้ว นำไปให้เด็กในสกุลอื่นที่กำลังต้องการ และตนก็ได้ชิริยา (ข้าวต้มต้มด้วยน้ำนม) ซึ่งในขณะนั้นเด็ก ไม่ต้องการมาเป็นต้น. แม้ว่าอาการชนิดนี้ในสมัยนี้เราอาจไม่พบเห็นก็จริง แต่จะได้เห็นอาการอื่น ๆ ซึ่งเป็นไปทำนองเดียวกันนี้อย่างลับ ๆ กระทำกันอยู่ เช่นขอข้าวจากชวานาไปแลกเปลี่ยนจากชวาน้ำ ขอบปลาจากชวาน้ำมาแลกข้าวจากชวานาเช่นนี้ ย่อมได้มากกว่าที่ขายเป็นเงินซื้อ เพราะเป็ฯธรรมดาที่

ความต้องการปลาของชาวนามิมากกว่าต้องการข้าวเป็นต้น และยังเห็นแก่ผ้าเหลืองเป็นพิเศษอีกส่วนหนึ่งด้วย. แม่นี่ก็ทำเพราะเหตุแห่งอาชีวะ.

นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้ ถ้าเป็นการล่อวงหรือกลอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งใช้เป็นเครื่องแสวงลาภมาบริโภคนแล้ว ก็เป็นมิจฉาอาชีวะประเภทล่อหลอกสิน.

๒. การแสวงลวงละเมิดพระพุทธรูปบุญดี. นี่แล้วแต่พระบุญญ์ดีมีอยู่อย่างไร การบุญดีในเรื่องนี้ทรงอาศัยหลักว่า ไม่นิยมทำกันในหมู่นักบวชทั่วไปข้าง, เป็นโทษทางบ้านเมืองข้าง เป็นของต่ำทรามข้าง งามข้าง ฯลฯ. อย่างสูงมีโทษถึงปาราชิก (อวดอุตตริมนุสสธรรมเท็จ), เป็นลำดับมาจนถึงทุกกฎ, คงจะได้ระบุให้ชัด ในตอนว่าด้วยเบ็ดเตล็ด.

โดยทั่วๆ ไปในเรื่องนี้ ที่พระสาวกถือกันอย่างเคร่งครัดก็คือเครื่องานวิชา, เวชกรรม, วิญญูติ, และการรับใช้ฆราวาส. อธิบายดังต่อไปนี้ :

เครื่องานวิชา

เครื่องานวิชา คือ วิชาที่ถือกันว่า นอกจริตและต่ำเกินกว่าที่ภิกษุสาวกขบถจะพึงกระทำลงไปได้, เป็นเครื่องมือหากินของคนที่มีเล่ห์เหลี่ยม และควรจะเป็นฆราวาสโดยเฉพาะ, สำหรับบรรพชิต ผู้ปฏิบัติตนเป็นคนสูง – คนรู้ – คนหวังมรรคผลนิพพานนั้น ไม่พึงแต่ต้องข้องแวะแม้แต่ประการใด. คุณว่าคนรักสะอาด ขอบไม่แต่ต้องดูถนอมใครก็ถนอม. เครื่องานวิชา มีรายละเอียดอย่างไร ทราบได้ว่าพุทธภาษิต^{๑๒๒} ในบาลีสามัญญผลสูตร โดยเนื้อความว่า :

“สมณะหรือพรหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ท่ายกวางด้วยสัตว์แล้วยังประกอบมิจฉาอาชีวะ เพราะทำเครื่องานวิชาเห็นปานนี้คือ ทายลักษณะในร่างกายข้าง ทายนิมิตลางดีลางร้ายข้าง ทายอุปปาตะถือของตกข้าง ทายอสันนิบาต ทำนายฝัน ทายชะตา ทายผ้าหนูกัด ทำพิธีโหมเพลิง ทำพิธีเบิกแวงเวียนเทียน ทำพิธีซัดโปรยเกลบร่าและข้าวสาร ทำพิธีจองเปรียง ทำพิธีจุดไฟบูชา ทำพิธีเสกเป่า พิธีพลีด้วยโลหิตข้าง เป็นหมอคู่วัยระวางกาย หมอคูภูมิที่ตั้งบ้านเรือน คุณลักษณะไร่นา เป็นหมอปลูกเสก เป็นหมอผี หมอทำยันต์กันบ้านเรือน คุณลักษณะไร่นา เป็นหมอ

^{๑๒๒} สามัญญผลสูตร ส. ที. คุณลักษณะในคณนุพภาคของเรื่องนี้ ที่ว่าด้วยบาลีที่ใช้เป็นหลัก ๓ สูตร.

ปลุกเสก เป็นหมอผี หมอทำยันต์กันบ้านเรือน หมอจุม หมอดับพิษ หมอแมลงป่อง หมอหนูกัด หมอทานเสียนกเสียงกา หมอทายอายุ หมอกันลูกศร (กันปืน) หมอดูรอยสัตว์. ส่วนภิกษุในศาสนา นี้ เธอเว้นขาดจากการประกอบมิจาชีพ เพราะทำเครื่องานเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโกชนะที่ทายกเขาถวายด้วยสัทธา แล้ว ยังประกอบมิจาชีพเพราะทำเครื่องานวิชาเห็นปานนี้ อยู่ คือ ทายลักษณะแก้วมณี (หมอดูเพชร) ทายลักษณะไม้เท้า ทายลักษณะผ้า ลักษณะสาตรา ลักษณะดาบ – ลูก - ศร - อาวุธ. ทายลักษณะหญิง – ชาย – เด็กหญิง – เด็กชาย ทาส – ทาสี. ทายลักษณะช้าง ม้า กระบือ โคอุสุภ โคนแพะ แกะ ไก่ นกกระทา เขี้ย สัตว์ชื่อกัณณิกา เต่า เนื้อ บ้าง. ส่วนภิกษุในศาสนา นี้ เธองดขาดจากมิจาชีพเพราะทำเครื่องานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโกชนะที่ทายกเขาถวายด้วยสัทธา แล้ว ยังประกอบมิจาชีพทำเครื่องานวิชาเห็นปานนี้ อยู่ คือ ดูฤกษ์ยามตราทัพให้แก่พระราชว่า ‘วันนั้นควรยก วันนั้นไม่ควรยก, พระราชาภายในจักรุก พระราชาภายนอกจักถอย, พระราชาภายในจักรุก พระราชาภายในจักถอย, ราชอาณาจักรในจักรุก พระราชาภายในจักแพ้, ราชอาณาจักรในจักรแพ้, องค์กรนี้จักแพ้ องค์กรนี้จักชนะบ้าง,’ ส่วนภิกษุในศาสนา นี้ เธองดขาดจากมิจาชีพเพราะทำเครื่องานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโกชนะที่ทายกเขาถวายด้วยสัทธา แล้ว ยังประกอบมิจาชีพทำเครื่องานวิชาเห็นปานนี้ อยู่ คือ ทำนายจันทรคราส สุริยคราส นักษัตรคราส ทำนายดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดาวพระเคราะห์ ว่าจักเดินถูกทางบ้าง ผิดทางบ้าง, ทำนายว่าจักมีอุกกาบาต สุมเพลิง แผ่นดินไหว ฟ้าร้องบ้าง, ทำนายการขึ้น การตก การหมอง การแผ้ว ของดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาว จะมีผลเป็นอย่างนั้น ๆ ดังนี้บ้าง, ส่วนภิกษุในศาสนา นี้ เธองดขาดจากมิจาชีพ ทำเครื่องานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโกชนะที่ทายกเขาถวายด้วยสัทธา แล้ว ยังประกอบมิจาชีพทำเครื่องานวิชาเห็นปานนี้ อยู่ คือ ทำนายว่า จักมีฝนดีบ้าง จักมีฝนแล้งบ้าง อาหารหาง่าย อาหารหายาก จักมีความสุข จักมีความทุกข์ จักมีโรค จักไม่มีโรคบ้าง ทำนายการนับคะแนน คิดเลข ประมวลญแต่งกาพย์กลอน สอนตำราว่าด้วยเรื่องทางโลก ดังนี้บ้าง, ส่วนภิกษุในศาสนา นี้ เธองดขาดจากมิจาชีพทำเครื่องานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ท่ายกเขาถวายเป็นด้วยสัตธาแล้ว ยังประกอบมิจฉาชีพทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนี้อยู่ คือ ดูฤกษ์อวาทะ ดูฤกษ์วิวาหะ ดูฤกษ์ทำการผูกมิตร ดูฤกษ์ทำการแตกร้าง ดูฤกษ์ทำการเก็บทรัพย์ ดูฤกษ์ทำการจ่ายทรัพย์ (ลงทุน) ดูโชคดี โชคร้ายบ้าง ให้ยาบำรุงครรภ์บ้าง ร่ายมนต์ผูกยึด ปิดอุดบ้าง. ร่ายมนต์สลัด ร่ายมนต์กั้นเสียง เป็นมอเชญผิถามบ้าง เชิญเจ้าเข้าหญิงถามบ้าง ถามเทวดาบ้าง ทำพิธีบวงสรวงพระอาทิตย์ บวงสรวงมหาพรหม ร่ายมนต์ฝนไฟ ร่ายมนต์เรียกขวัญให้บ้าง. ส่วนภิกษุในศาสนานี้ เองดขาดจากมิจฉาชีพทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

“อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ถันโภชนะที่ท่ายกเขาถวายเป็นด้วยสัตธาแล้ว ยังประกอบมิจฉาชีพทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนี้อยู่ คือ บนขอลาผลต่อเทวดา ทำการบวงสรวงแก่นขน สอนมนต์กันผีกันบ้านเรือน ทำกะเทยให้เป็นชาย ทำชายให้เป็นกะเทย ทำพิธีปลุกเรื้อน ทำการบวงสรวงในที่ปลุกเรื้อน พ่นน้ำมนต์บูชาเพลิงให้บ้าง.....”

เวชกรรม^{๑๒๓}

การเป็นหมอรักษาวาเมือง โดยหวังอะไรตอบแทนของภิกษุนั้น ทั้งในบาติและอัฐฐกถาได้ติเตียนไว้อย่างสาหัสเสียเทเสีย. มีข้อยกเว้นให้ทำเฉพาะแก่คนที่ควรทำ เช่น บิดามารดา เป็นต้น ซึ่งจะกล่าวในลำดับ. ภิกษุที่เป็นลัทธินั้น ไม่ยอมบริโภคน้ำจืดที่ได้มาโดยเวชกรรมเป็นเหตุ, นิยมเห็นเป็นการรับจ้าง. เมื่อจะเพ่งถึงการบริโภคน้ำจืดเครื่องกัณฑ์เทศน์ ซึ่งดู ๆ ก็คล้ายกับรับจ้างเหมือนกันนั้น จะเห็นได้ว่า การสอนธรรมเป็นหน้าที่โดยตรงของนักบวช เมื่อเขาถวายเป็นด้วยความเลื่อมใสก็บริโภคน้ำจืดเป็นเครื่องบูชา. ส่วนเวชกรรมเป็นเรื่องนอกทางของภิกษุ. เมื่อไม่ใช่หน้าที่ ก็ไม่มีความชำนาญ อันจะเป็นเหตุให้คนเป็นอันตราย เพราะความรู้อย่างงู ๆ ปลา ๆ ของตน ทั้งเป็นเหตุให้หมดเวลาและห่างเหินต่อการปฏิบัติไตรสิกขาและการศึกษาเล่าเรียน เป็นที่ดูหมิ่นของนักบวชประเภทอื่นที่เป็นคู่แข่งกัน โดยเฉพาะ ในสมัยพุทธกาล เพราะนิยมกันอยู่แล้วทุกฝ่ายว่า เวชกรรมเป็นกิจที่ต่ำเกินกว่าที่บรรพชิตผู้เป็นอนาคาริกจะพึงทำได้. และอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นเหตุสำคัญคือเป็นทางให้ทอดตนลงเป็นคนรับใช้ของตระกูลโดยทางเวชกรรม รับเป็นหมอประจำสกุล คล้ายทนายความประจำบ้านเสียทีเดียว. แต่เรื่องนี้ไม่หมายถึงการช่วยเหลือคนป่วยอย่างเล็ก ๆ น้อย ๆ ตาม

^{๑๒๓} เวชกรรมนี้ ในบาลีกถาธรรมอยู่ในพวกเครื่องงานวิชา, แต่ในบทนี้แยกออกกล่าวทีละพวกเพื่อให้เห็นชัด อาศัยที่มีการกระทำและเลศนัยอย่างอื่นต่างกัน เช่นเครื่องงานวิชาทั่วไปนั้น ไม่มีข้อยกเว้นให้ทำเลย, ส่วนเวชกรรมอนุญาตให้ทำได้แก่คนที่สมควรทำให้.

วิสัยที่แม่นมนุษย์ชาวบ้านธรรมดาช่วยกัน ในเมื่อเกิดใครเจ็บใครป่วยเป็นอะไรขึ้นในที่ข้างเคียงตน, เช่นเดินไปพบคนเป็นลมล้มนอนอยู่ เมื่อมียาประจำตัว ก็แบ่งให้และแก้ไขไปตามควร.

เรื่องเวชกรรมที่ทำไปอย่างสาธารณะนี้ ครั้งพุทธกาล แม้จะเป็นสิ่งที่พระสาวก ประณามกันอย่างมาก แต่ในบัดนี้ได้พลาดลง จนมีการกระทำกันโดยมาก โดยพุ่งไปในแง่ที่ว่า เป็นเครื่องจูงคนเข้านับถือศาสนา หรือสนิทสนมกับศาสนายิ่งขึ้น ถ้าหากว่าทางพุทธจักรจะหมั่นเข็มมุ่ง หมายมาช่วยเหลือทางอาณาจักรให้มากที่สุด และมีความรู้ช่วยได้จริงในสมัยที่ประเทศชาติยังมีแพทย์ไม่พอใช้ ก็ดูไม่มีโทษอะไร, ในเมื่อทำไปด้วยเมตตาและความบริสุทธิ์ใจ. แต่สำหรับผู้หวังการ ก้าวหน้า ในการตามรอยพระอรหันต์ ก็ควรตัดเครื่องรุงรังใจอันนี้เสีย. และเมื่อกล่าวให้ซึ่งภิกษุก็มี หน้าที่แพทย์อยู่แล้วในตัว แต่เป็นแพทย์รักษาโรคฝ่ายใจ คือโรคกิเลส, โรคมีดมนต่อการครองชีพ อย่างสงบเยือกเย็น ฯลฯ. แพทย์ธรรมดาเป็นแพทย์ในส่วนกายหรือรูปธรรม, ภิกษุผู้สำเร็จการปฏิบัติ ธรรมมาพอสมควรแล้ว เป็นแพทย์ในส่วนใจหรือนามธรรม คู่กัน ถ้าร่วมมือแบ่งกันทำคงบริสุทธิ์ สะอาดไม่ก้าวก่ายกันทั้งสองฝ่าย. ควรพยายามจนเราอาจวางหลักได้ว่า เมื่อใครเจ็บป่วยทางนามธรรม แล้ว ควรได้รับการรักษาอย่างถูกต้อง และหายได้จริงโดยพระภิกษุในพระพุทธศาสนาจนคนป่วยทาง รูป หรือทางกาย ป่วยลงอย่างใด ส่งไปยังโรงพยาบาลที่กระทำการโดยเจ้าหน้าที่แพทย์แผนปัจจุบัน ย่อมหายได้แน่ฉันใดก็ฉันนั้นเถิด. คงคิดว่าที่จะสับสนกัน และก่อเรื่องอันเศร้าหมองโดยเปิดช่องทาง ให้มีการกระทบกระทั่งแก่เกียรติของคำว่า “พระพุทธสาวก”, และทั้งอาชีพของพระภิกษุก็จะบริสุทธิ์ สะอาด จนตัวเองก็เคารพตัวเองได้ยิ่งขึ้นไป.

ในต่อไปนี้จะได้อีกกล่าวถึงบุคคลที่ภิกษุทำเวชกรรมให้ได้ ไม่มีโทษ, ถ้าหากว่าตนมีความรู้ในการทำ. บุคคลนั้นมีอยู่ ๒๕ ชนิด แบ่งเป็นสามประเภทคือ :-

(ก) คน ๑๐ ชนิด. ได้แก่ เพื่อนสหธรรมิก ๕ คนเตรียมตัวบวช, ไวยาวัจกร, มารดา, และบิดาของตน รวมเป็น ๑๐, (สหธรรมิก ๕ คือ เพื่อนภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี). ประเภทนี้ออนุญาตผ่อนผันให้มากที่สุด คือ ถ้าเครื่องยาของเขาไม่มี ภิกษุเอาของตนออกทำให้ได้ ถ้าของตนไม่มี อนุญาตให้เที่ยวขอจากผู้อื่นมาทำให้ก็ได้ ถ้ายังไม่ได้ อนุญาตให้ขอกระทั่งคนที่ไม่ได้ ปรวณาไว้.

(ข) ญาติ ๑๐ พวก. ได้แก่ พี่ชาย, น้องชาย, พี่หญิง, น้องหญิง, น้องหญิงของบิดา มารดา, พี่หญิงของบิดามารดา, น้องชายของบิดามารดา, พี่ชายของบิดามารดา, ลูกพี่ลูกน้องทางบิดา ลูกพี่ลูกน้องทางมารดา. ทั้ง ๑๐ จำพวกนี้ไม่ผ่อนผันให้มากที่สุดเหมือนประเภท, คือ ให้เอาเครื่องยาของ

เขาทำให้, ถ้าของเขาไม่มี ฟังให้ยืมของคนทำเมื่อเขาใช้คืนให้ฟังรับ, แต่ถ้าไม่ใช่ก็ไม่ฟังทวง. เพราะญาติเป็นผู้ควรสังเคราะห์. ส่วนเขยหรือสะใภ้มิใช่ญาติ ท่านแนะว่า ฟังทำให้ญาติแล้วเขาให้กัน ต่อหนึ่ง. แต่ดูเหมือนจะต้องเป็นการแก่งทำอยู่สักหน่อย.

(ค) คน ๕ จำพวก. ได้แก่คนป่วยที่ซัดเซเข้าไปถึงวัด หรือคนเดินทางมา, โจร, คนรบแพ้หนีมา, อิศรชน (ผู้มีอำนาจ), และคนถูกญาติพี่น้องจับได้. รวม ๕ พวกนี้ ภิกษุฟังเอาของๆ คนทำให้ได้ แต่อย่าฟังหวังการตอบแทนแม้แต่ประการใด. การที่อนุญาตให้ทำแก่โจร คนรบแพ้ อิศรชน นั้น เพราะถ้าทำให้พวกเหล่านี้โกรธ ย่อมอย่ายิพระศาสนา ส่วนอีกสองพวกนั้นเพราะความ น่าสงสาร หรือมนุษยธรรมบังคับ.

ส่วนคนนอกนี้ ไม่ได้อนุญาตไว้ ต้องพิจารณาดูให้สมควรและไม่ฟังทำแก่คนไม่ควร ทำ อันมีข้อสังเกตว่า เมื่อทำเข้าแล้วเป็นการทำลายเกียรติของสมณสากยบุตรดิษฐ์. พระพุทธภายิตใน เรื่องเวชกรรมนี้มีดังต่อไปนี้ :

“สมณพราหมณ์บางพวก ล้นโภชนะที่ทายกลววยด้วยสัทธาแล้วยังประกอบมิจลา อาชีวะ ทำเครื่องงานวิชาเห็นปานนี้อยู่คือ เป็นหมอผี หมองู หมอดับพิษ หมอสัตว์กัดต่อย..., หมอ ประกอบยาให้สำรอก ประกอบยาประจุ ประกอบยาถ่ายโทษ ประกอบยาแก้ปวดศีรษะ หุงน้ำมัน หยอดหู ทำยาหยอดตา ประกอบยานัตถุ์ ประกอบยาให้กัด ยาให้สมาน เป็นหมอป้ายยาตา หมอ ผ่าตัดบาดแผล หมอกุมาร. ส่วนภิกษุในศาสนานี้ เรืองดเค็ดขาดจากมิจลาชีพ ทำเครื่องงานเห็นปาน นั้นเสีย. แม้ที่นี่ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่งๆ”^{๑๒๔} ดังนี้.

วิญญูติ

วิญญูติ คือออกปากขอ ต่อบุคคลไม่ควรขอ, เวลาที่ไม่ควรขอ, และวัตถุที่ไม่ควรขอ.

การออกปากขอตรง ๆ มิใช่ธรรมเนียมของสมณะ นิยมให้ขอด้วยกายเข้าไปยื่นแสดง อาการ เช่นภิกษุออกบิณฑบาต. ถ้าจะบอกก็บอกได้เพียงความต้องการ หรือเล่าเรื่อง ซึ่งไม่ใช่คำขอ ตรง ๆ, เหตุผลอันแท้จริงในเรื่องนี้มีเป็นอย่างไร ท่านมิได้แสดงไว้ชัดแต่พอจะสังเกตได้จากหลัก ธรรมคาเช่น การออกปากขอตรง ๆ นั้น ถ้าเขายินดีให้ก็ดีไป, ถ้าเขาไม่ยินดีให้ ก็ต้องจำใจให้ หรือแสดงอาการ โกรธ หรือมิฉะนั้นทำให้เขาต้องเป็นคนทนละอายว่าเป็นคนตระหนี่ในขณะนั้น. นัก

^{๑๒๔} สามัญญผลสูตร ตอนมหาศีล. ที. ที. ๘/๘๒/๑๒๐.

ขอที่มีกิเลสหายาบ รู้เรื่องนี้ดี จึงด้านหน้าขอ ทายกก็จำใจให้ หรือซื้อความรำคาญ พระอริยเจ้าท่านทราบเรื่องนี้ดีเหมือนกัน จึงมีขนบธรรมเนียมไม่ออกปากขอตรง ๆ เพียงแต่แสดงว่าเป็นผู้มีกำลัง ต้องการความช่วยเหลือเท่านั้น ใครจะช่วยก็ได้ไม่ช่วยก็ได้. และสำหรับท่านผู้เช่นนี้ จะได้ฉันทหรือมิได้ฉันทก็เท่ากันในส่วนน้ำใจ, จึงไม่มีอะไรมาทำให้ท่านต้องออกปากขอ, ซึ่งบางคราวทำผู้อื่นให้เดือดร้อน.

บุคคล ซึ่งตามธรรมดาไม่ควรขอนั้นได้แก่กฤหัสถ์ทั่วไปที่มีโชญาติ มิใช่คนปวาราณา. ญาติหมายถึงญาติแท้ ไม่หมายถึงเขย, สะใภ้. กำหนดไว้เจ็ดชั้นเอาตนเองเป็นศูนย์กลาง สูงขึ้นทางบน ๓ ชั้น คือ ชั้นบิดา-ตา-ตาทวด. และต่ำลงไปทางล่าง ๓ ชั้น คือ ชั้นลูก-หลาน-เหลน. นี้เรียกว่า ญาติอันอยู่ในกรอบวงของการขอ. ส่วนผู้มีโชญาติต้องการเป็นผู้ที่เขาปวาราณาไว้จึงขอได้. ปวาราณาคือเขานุญาตไว้ว่าต้องการอะไรให้บอก. ถ้าปวารณากลาง ๆ ไม่จำกัดสิ่งของ ขอได้ทุกอย่างที่สมควรแก่สมณะ, ถ้าเขามีได้จำกัดระยะเวลา การปวารณานั้นหมดอายุเพียงสี่เดือน (โดยพระวินัย). เว้นแต่เขาบ่งชัดลงไปว่า ปวารณาเป็นนิจ. เพื่อนสหธรรมิกด้วยกัน, ญาติ, คนปวารณา, ขอได้ทุกเมื่อ

เวลาธรรมดา ขอกจากบุคคลธรรมดาไม่ได้, แต่เวลาพิเศษขอได้ เรียกว่าเวลาที่ควรขอเป็นพิเศษ เช่นเวลาเจ็บไข้, โจรปล้นจีวร, หรือความจำเป็นอันแท้จริงอย่างอื่น. แต่ถึงกระนั้น ก็นิยมให้ขอเพียงที่จำเป็นก่อนเท่านั้น. เช่นถูกโจรปล้นเอาจีวรไปหมดจากตัว ฟังขอเพียงผ้าถุง (สบง) กับผ้าห่ม (จีวร) เท่านั้น. ส่วนสังฆาฏิ (ผ้าคลุมซ้อน) ยังไม่ยอมให้ขอ. ไขว่ขอกับญาติหรือคนปวารณาหรือแสวงเอาโดยทางอื่นซึ่งสมควรกว่า

สิ่งที่ควรขอนั้น ได้แก่วัตถุที่สมควรแก่สมณะซึ่งเป็นผู้ต้องยินดีตามมีตามได้ และอาศัยท่านผู้อื่นเป็นอยู่. เพราะฉะนั้นเมื่อขอจะต้องขอสั่งของชั้นธรรมดา เท่าที่พอบริโภคนิสัยได้. จึงมีพระบัญญัติ ห้ามมิให้ขอโภชนะชั้นประณีต นอกจากจำเป็นเช่นป่วยไข้, ปรับผู้ขอถึงอาบัติปาจิตติย์. ในของอื่นก็มีแนวอย่างเดียวกัน เพราะภิกษุผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสาร ย่อมไม่มีความรู้สึกว่าเป็นในของประณีตสวยงาม. ต้อการของที่เพียงแต่อาจยังอึดทนภาพให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น. ผู้หวังตามรอยพระอรหันต์ ไม่ควรมาฆ่าเวลาให้หมดเปลืองไปด้วยความรู้สึก และควรพยายามในวัตถุชั้นประณีตสวยงามเลย.

การรับใช้ตระกูล

กุลทุสนะ หรือการประทุษร้ายตระกูล เป็นชื่อของการรับใช้ตระกูล. ตระกูลหมายถึงครอบครัวของฆราวาส. รับใช้ด้วยกิจนอกเรื่องของสมณะ เช่นเป็นสื่อของชายหญิง, เลี้ยงลูก, รักรักษาโรค, รัฝปากของ, ทำสิ่งของให้, ปลูกต้นไม้ดอกไม้ให้เป็นประจำ เป็นต้น. การทำเช่นนี้ที่ท่านเรียกว่าเป็นการประทุษร้ายเขานั้น หมายความว่าทำลายความเชื่อ ความเลื่อมใส ในพระรัตนตรัยของเขาเหล่านั้นให้หมดไป. เขาไม่นับถือว่าเป็นพระ แล้วยังเหยียดหยามให้ต่ำ อย่างดีก็เป็นเพียงเพื่อนหรือเพื่อนอย่างเลว ๆ คนหนึ่งเท่านั้น เพราะเป็นคนประจบเขาहालक, ไม่ใช่เขาถวายในฐานะเป็นทักษิณชยบุคคล. ตระกูลนั้น ๆ เมื่อเลื้อจากสัทธาและปสาทะ ก็ว่างเปล่าจากบุญ, เรียกว่าได้รับความเสียหายในทางธรรม จึงเรียกการทำอย่างนี้ว่าการประทุษร้ายตระกูล. ภิกษุที่ประทุษร้ายตระกูลหรือเป็นกุลทุสนะนั้น แทนที่จะให้ตระกูลกราบไหว้ กลายเป็นกราบไหว้ตระกูลเสียเอง. การที่ทำตัวเองให้ต่ำถึงเพียงนี้ เป็นที่รังเกียจขยะแขยงมากในหมู่เพื่อสธรรมิกด้วยกัน. บาลีหลายแห่งแสดงว่าครั้งพุทธกาลนั้น ผู้ที่ทำเช่นนี้ถือกันว่าเป็นการเลวทรามอย่างยิ่ง, เพราะนอกจากอาชีพะของตนวิบัติ แลกลาญแล้ว ยังทำให้เกียรติยศของภิกษุสงฆ์เลื่อมทราม เป็นที่ดูหมิ่นของคนทั่วไปอย่างมากด้วย.

ส่วนการรับใช้อันถูกธรรมและเหมาะสมกับสมณภาพนั้น ท่านอนุญาตให้ทำ และไม่เป็นมิจฉาชีพ, เช่นการจัดแจงให้คนได้บวช การนิมนต์พระให้ และการช่วยเหลือร่วมมือ ในกิจทางพระศาสนาอย่างอื่น ๆ ซึ่งมีหลักว่าการทำนั้นบริสุทธิ์สะอาดและไม่เป็นการประจบประแจงแต่อย่างใด.

ผู้ประทุษร้ายตระกูล จะตามรอยพระอรหันต์ไปมิได้เลย เพราะกำลังเป็น “ทาสน้ำเงิน” ของตระกูลอยู่โดยน้ำใจ, ไม่มีอิสระของตัวเอง และไม่มีอาชีพะอันสะอาดอันเป็นอุปกรณ์ของใจอันสะอาด หรือความเคารพนับถือตัวเองได้, เนื่องจากต้องอาบัติหุยมหิมอยู่ทุกอิริยาบถที่เคลื่อนไหวและทุก ๆ คำที่บริโภคน.

การแสวงเครื่องเลี้ยงชีพอันไม่สมควรทั้ง ๔ ประเภทนี้ ท่านเรียกว่า อนสนา การแสวงหาไม่สมแก่เพศผู้ทรงไว้ซึ่งผ้าข้อมผ้าอันเป็นธงชัย (คือเครื่องหมาย) แห่งพระอริยเจ้า ผู้สะอาดหมดจดโดยประการทั้งปวง. จัดเป็นฝ่ายมิจฉาชีพ.

๓. อาชีวะที่บริสุทธิ์เป็นอย่างไร ?

เมื่อมาถึงปัญหาว่า สัมมาอาชีวะคืออะไรดังนี้ เราจะได้คำตอบแต่ที่ต่าง ๆ กันคือ :

กัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๒๕} กล่าววิเคราะห์ศัพท์ไว้ว่า “คนเราได้อาศัยพฤติกรรมอันใด จึงมีชีวิตเป็นอยู่ได้, พฤติกรรมอันนั้นชื่อว่า อาชีพ, ได้แก่การพยายามหาวัตถุที่ตั้งอาศัยของชีวิต. ความสะอาดหมดจดชื่อว่า ความบริสุทธิ์. ความบริสุทธิ์แห่งพฤติกรรมหรือความพยายามนั้น ๆ ชื่อว่า อาชีพบริสุทธิ์ : ความบริสุทธิ์แห่งอาชีพ.”

และกล่าวอย่างขยายเนื้อความไว้อีกส่วนหนึ่ง^{๑๒๖} โดยเฉพาะสำหรับภิกษุว่า “อินทริยสังวรศีล^{๑๒๗} นั้น ภิกษุอาจบำเพ็ญให้เต็มที่ได้ด้วยสติ จันใด, อาชีพบริสุทธิ์ศีลนี้ ภิกษุอาจบำเพ็ญให้เต็มที่ได้ด้วยความพยายาม จันนั้น. ภิกษุผู้มีความพยายามที่ตนปรารถนาไว้อย่างถูกต้อง ย่อมละมิจฉาชีพเสียแล้วว่าเริงบันเทิงอยู่ได้แน่แท้. ภิกษุพึงบำเพ็ญอาชีพบริสุทธิ์นี้ให้เต็มที่ ด้วยการแสวงหาอันถูกต้อง คือละเว้นปัจจัยอันเกิดจากการกระทำที่ไม่บริสุทธิ์ ให้เด็ดขาดเหมือนละอสรพิษ - ละเสียได้ด้วยการเลิกเสพเฉพาะปัจจัยที่บังเกิดขึ้นบริสุทธิ์อย่างเดียว สำหรับภิกษุผู้มิได้ถือชุดงค์นั้น, ปัจจัยที่เกิดขึ้นหรือได้มาจากสงฆ์หรือคณะภิกษุ และที่เกิดขึ้นจากสำนักคฤหัสถ์ผู้เลื่อมใสในคุณธรรมของเธอ มีการแสดงธรรม เป็นต้น เหล่านี้ชื่อว่า ปัจจัยที่เกิดขึ้น **บริสุทธิ์**. ส่วนที่เกิดจากการประพฤติวัตรมีเที่ยวบิณฑบาตได้มานั้น ชื่อว่า **บริสุทธิ์อย่างยิ่ง** ที่เดียว. ส่วนสำหรับภิกษุผู้ถือชุดงค์นั้น ปัจจัยที่เกิดขึ้นจากการบิณฑบาต หรือเป็นมาโดยสมควรแก่ปฏิปทาของชุดงค์อย่างอื่น ๆ ชื่อว่า **ปัจจัย บริสุทธิ์**.” ดังนี้.

พระบาลีมหาอัสดสปุสฺตร^{๑๒๘} กล่าวว่า “อาชีวะของเราบริสุทธิ์แล้ว หงายได้แล้ว เปิดเผยได้ หาช่องทะลุมิได้ เป็นสิ่งที่เราสำรวจดีแล้ว” ดังนี้ หมายเอาความบริสุทธิ์อย่างยิ่ง จนเมื่อตนเองใคร่ครวญค้นหาเพื่อติเตียนตัวเอง ก็ไม่พบความเศร้าหมอง, ไม่ต้องกล่าวถึงคนภายนอกผู้อื่น

^{๑๒๕} วิสุทธิมรรค สีนีเทศ ภาค ๑/๓๗.

^{๑๒๖} วิสุทธิมรรค สีนีเทศ ภาค ๑/๔๕.

^{๑๒๗} บรรยายไว้แล้วเป็นบทที่ ๔ ของเรื่องนี้.

^{๑๒๘} บาลีที่ใช้เป็นอุทเทสของบทนี้. มหาอัสดสปุสฺตร มุ ม. ๑๒/๔๕๘.

ซึ่งเขามองเห็นได้ เพียงทางกายวาจา ไม่ทราบถึงใจ. ความบริสุทธิ์ ทำให้มั่นใจ กล้าหาญถึงอาจเปิดเผย หรือหงายให้ใครคู่ก็ได้ หมายความว่าทำให้ผู้สำเร็จเจโตปริยญาณ หรือมีตาทิพย์ สอดส่องตรวจค้นดูหรือพิสูจน์กันทางหลักวิชา และเหตุผลอย่างใด ๆ ก็ไม่พบความเศร้าหมอง.

อัฐกถาของพระบาลี^{๑๒๕} กล่าวขยายออกไปอีกอย่างหนึ่งว่า “ภิกษุดำรงชีพอยู่ด้วยเวชกรรม, อนสนา, วิญญติ ชื่อว่ามีอาชีวะไม่บริสุทธิ์ ก็แต่ว่า สิ่งเหล่านี้ ได้ทรงผูกเป็นสิกขาบทห้ามไว้แล้ว. ส่วนในพระสูตรนี้ (มหาอัสดสปุสฺตร) กล่าวหมายเอา การขุดเกลตาอย่างย้ง ไม่กล่าวหมายถึงสิ่งเหล่านั้น. ชื่อว่าภิกษุผู้ทำสันนิธิบริโภกก็ตาม, เห็นยอดสะเดา เป็นต้น แล้วกล่าวว่า ‘พวกสามเณร! ฉันยอดสะเดากันซิ,’ สามเณรรู้ว่า พระเถระอยากฉันก็จัดถวายดังนี้ก็ตาม, หรือกล่าวกับภิกษุหนุ่มหรือสามเณรว่า ‘พวกเธอจงดื่มปานะกันซิ’ สามเณรรู้จักจัดถวายก็ตาม เมื่อเธอบริโภกสิ่งเหล่านั้น อาชีวะก็ชื่อว่าไม่บริสุทธิ์.” ต่อตรงกันข้ามจึงบริสุทธิ์ ดังนี้. ในเรื่องนี้ เราจะเห็นได้ว่าเพ็งถึงความบริสุทธิ์หมดจดถึงขั้นสูงอย่างแท้จริง. หมายความว่าผู้ถือประเภทนี้ ไม่ยอมปริปากเนื่องด้วยการบริโภกเป็นพิเศษแต่อย่างใด, จะรับมาบริโภกเฉพาะปัจจัย ซึ่งเป็นมาเองตามธรรมดา สูดแล้วแต่อะไรจะมาถึงเข้า, หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ไม่เคยนึกถึงเรื่องการกินการบริโภก รู้สึกว่าไม่ใช่เกิดเพื่อบริโภก แต่เกิดมาเพื่อพยายามศึกษาให้พบที่สุดแห่งความทุกข์เท่านั้น, สักว่าเป็นอาหารแล้วก็บริโภกได้ ดีเลวอย่างไรไม่เป็นประมาณ จึงไม่มีการคิดนึกที่จะบริโภกแปลก ๆ หรือจุก ๆ จิบ ๆ, หรือคิดจะสะสมไว้.

โดยนัยอันกล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ เราจะเห็นได้ว่า อาชีวะบริสุทธิ์นั้น มีทั้งประเภทธรรมดา และประเภทที่เป็นการขุดเกลตาอย่างสูงสุดดังกล่าวมาแล้วในอัฐกถาแห่งมหาอัสดสปุสฺตรนั้น. ถ้าผู้ปฏิบัติพึงถือเอาให้เต็มที่ที่ตนจะสามารถทำได้ถึงขีดอย่างย้งแล้ว อาชีวะนั้นก็ถึงความนับได้ว่าเปิดเผยได้ หงายได้ ไม่ต่าง ไม่พรัอย ไม่ทะลุเป็นช่อง ดังกล่าวในบาลีอุทเทสข้างต้น.

^{๑๒๕} อัฐกถามหาอัสดสปุสฺตร ม. ม. ปัญจสุทนี ก. ๒ น. ๔๒๖.

๒. เรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับอาชีวะปาริสุธศีล.

๑. ข้อลี้ลับของอาชีวะปาริสุธศีล ซึ่งแฝงอยู่ในปาฏิโมกขสังวรศีล

การสำรวจตามสิกขาบทในพระปาติโมกข์ เรียกว่าปาติโมกขสังวรศีล จัดเป็นศีลประเภทหนึ่งต่างหากจากอาชีวะปาริสุธศีลก็จริง แต่ว่ามีอาชีวะปาริสุธศีลแฝงอยู่ในสิกขาบทนั้น ๆ บางสิกขาบท. ต้นนิทานของสิกขาบทใดส่อให้เห็นว่า ผู้ประพฤติกว้างทำลงไป เพราะอาศัยอาชีวะของตนเป็นต้นเหตุสิกขาบทนั้น ก็มีอาชีวะปาริสุธศีลแฝงอยู่แนบอยู่โดยตรงก็มีโดยอ้อมก็มี. เพราะฉะนั้นผู้ศึกษาพึงทราบและทำความเข้าใจไว้เสียแต่ต้น กันความพินเฟือ. เมื่อกล่าววาทปาติโมกขสังวรศีลดังนี้ ย่อมหมายถึงสิกขาบททุกข้อในพระปาติโมกข์และเนื่องถึงกัน, และเมื่อกล่าววาทอาชีวะปาริสุธศีลนี้ ย่อมหมายถึงเรื่องอันเกี่ยวกับอาชีวะโดยเฉพาะ ทั้งที่มีในพระปาติโมกข์และนอกพระปาติโมกข์ ตลอดถึงที่เป็นหลักธรรมอันมีมาในพระบาลีสสูตรต่าง ๆ ด้วย. ต่อไปนี้จะชี้อาชีวะปาริสุธศีลที่แฝงอยู่ในปาติโมกข์ พอเป็นเครื่องสังเกตและเทียบเคียง.

ที่เห็นได้ชัด ๆ และง่ายคือ อวดอุตตริมนุสสธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ, รับเป็นนายหน้าชักสื่อหญิงชาย, ประทุษร้ายสกุล, ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งเราจะเห็นได้ชัดจากเรื่องนั้น ๆ แล้วว่า แสวงหาเครื่องเลี้ยงชีพไม่เป็นธรรม.

ส่วนที่เห็นได้ยากต้องพิจารณาจึงเห็น เช่นขอวัดอุสรรภาระมากมายมาทำกุฏิใหญ่ ๆ เกินกว่าประมาณ, ขอโภชนะที่ประณีตเกินกว่าสมณสาธูป จากผู้ที่ไม่ควรขอ, น้อมลากสงฆ์มาเพื่อตน ฯลฯ เหล่านี้เป็นตัวอย่าง. แม้การทำสันนิธิในที่บางแห่ง ท่านก็จัดเป็นอาชีวะที่เสรำหมอง ซึ่งจะกล่าวในข้อหลัง ๆ.

ยิ่งถ้ากล่าวจะใคร่ครวญซึ่งลงไปถึงต้นนิทานที่เกิดขึ้น เป็นเหตุให้ทรงบัญญัติสิกขาบทแล้ว จะยิ่งเห็นว่ายิ่งมากขึ้นไปอีก และเห็นว่า อาชีวะนี้ก็มีอนุภาพมากอยู่เหมือนกัน ในการที่ทำให้คนพาลประพฤติกกรรมอันลามก, เช่นในข้อโจทภิกษุอื่นด้วยอาบัติปาราชิกไม่มีมูล ซึ่งพระเมตติยะและพระภุมมชกะ แต่งนางเมตติยานิภิกษุณีให้โจทท่านพระทัพพมัลลบุตรก็เนื่องจากอาชีวะเหมือนกันคืออาชีวะของตนฝืดเคืองก็โกรธาเรื่องกำจัดผู้อื่น. แม้เรื่องสังฆเภท ซึ่งพระเทวทัตต์ทำแก่พระผู้มีพระภาค และที่พระโกกาลิกะ และพระกฏโมรก พลอบส่งเสริมไปด้วย ตามเรื่องแห่งสิกขาบทที่ ๑๐-๑๑ แห่งสังฆาทิเสสสิกขาบทนั้น ก็มีมูลมาจากอาชีวะเหมือนกัน. พอจะเห็นได้ว่า อาชีวะก็เป็น

ต้นเหตุที่ใหญ่โตอย่างหนึ่ง อันจะพึงสังวรหรือควบคุมไว้ให้เต็มที่ และการที่ท่านแยกออกมาบัญญัติ เป็นศีลอีกประเภทหนึ่งอย่างเด่นชัดนั้น นับว่าเป็นการกระทำที่เหมาะสมและเป็นความฉลาดอย่างยิ่ง เพราะทำให้เป็นผลดีแก่การศึกษา และปฏิบัติในเรื่องที่สำคัญอันนี้ได้อย่างทั่วถึงจนตลอดภัย.

๒. ข้ออาบัติที่เกี่ยวกับอาชีวะโดยตรง ๖ สิกขาบท.

สิกขาบทในและนอกพระปาติโมกข์ ทั้งของภิกษุและภิกษุณีที่บัญญัติปรารภอาชีวะ เป็นเหตุนี้ มีอยู่ ๖ สิกขาบทคือ อวคตุดตริมนุสสรธรรมที่ไม่มีในคน เพราะเห็นแก่อาชีวะ ต้อง อาบัติปาราชิก. ชักสือให้ชายหญิงเป็นคู่เมีย แม้ที่สุดแต่ช่วยเป็นธุระให้หญิงเพศยากับชายผู้ซื้อ ประเวณีได้สำเร็จความใคร่ต่อกัน ต้องอาบัติสังฆาติเสสนี้ก็เพราะเห็นแก่อาชีวะ (อยากให้เขาชอบ ตน). ภิกษุแต่ละศพบุดกับเจ้าของผู้สร้างกุฎิว่า ภิกษุรูปใดอยู่ในวิหารของท่าน ภิกษุนั้นเป็นพระ อรหันต์ ตลอดเวลาที่กล่าวขึ้นเช่นนี้ ต้องอาบัติตุลัจฉัย นี้ก็เพราะเหตุเห็นแก่อาชีวะ. (อาบัติข้อนี้ นอกพระปาติโมกข์) ภิกษุไม่ใช่ขอโภชนะประณีตจากคนธรรมดาไม่ใช่ญาติไม่ใช่ปวารณามาฉันเอง เป็นอาบัติปาจิตตีย์, ถ้าเป็นภิกษุณีต้องอาบัติปาฏิเทสนียะ. ถ้าขอโภชนะไม่ประณีตคือตาม ธรรมดา ต้องทุกกฎ. (การขอยกขอกออกปากขอตรง ๆ).

เหล่านี้ เมื่อภิกษุกระทำลงไปแล้ว แม้ยังไม่ได้บริโภครู้ก็เป็นอาบัติ และเสียไปในส่วน ปาติโมกข์สังวรศีล เมื่อบริโภครู้แล้ว ย่อมเสียไปในส่วนอาชีวะปาริสุทธิศีลอีกส่วนหนึ่ง. เราจะเห็น ได้ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติให้มีอาชีวะของภิกษุ กว้างไปกระทั่งถึงการขอด้วยอาการไม่ สมควร, และจากบุคคลไม่สมควร. ผู้ใดถือได้ ผู้นั้นจะมีการบริโภครู้ที่บริสุทธิสะอาดสูงสุดเพียงไร, นานูชาเพียงไร, คิดดูก็เห็นได้.

๓. สามเณรกับอาชีวะปาริสุทธิศีล.

ตามวินัยนิคม สามเณรไม่ต้องถือสิกขาบทอย่างเดียวกับภิกษุ แต่ถึงกระนั้นยังคงถือ สิกขาบทของภิกษุเฉพาะที่เกี่ยวกับมรรยาทอันดีงาม เช่น เสด็จวัตร. และเมื่อล่วง ก็ไม่เรียกว่าต้อง อาบัติอย่างภิกษุ. แต่สำหรับอาชีวะศีลโดยตรงเช่นนั้น สามเณรน่าจะถือได้เท่าที่ภิกษุถือ คือถือในฐานะ ชำระอาชีวะให้หมดจดเป็นส่วนหนึ่งของการตามรอยพระอรหันต์ มิใช่ถือให้เป็นปาฏิโมกข์สังวรซึ่ง เป็นศีลของภิกษุโดยตรง, เพราะเหตุว่าอาชีวะที่สะอาดนั้น แม้แต่ฤหัสถ์ทั่วไปก็ยังถือโดยธรรมเนียม.

สามเณรคือหน่ออ่อนของสมณะ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า จะเจริญเติบโตขึ้นเป็นภิกษุ จึงควรถือเท่าที่เพศของตนจะอำนวยให้ถือได้ที่สุดเพียงไร. การที่ภิกษุสงฆ์จะมีสามเณรไว้ในฐานะเป็นคนใช้หรือเครื่องมือป้องกันมิจลาอาชีวะ อันจะมาถึงตนนั้น ดูไม่เป็นการงดงามนัก ทั้งเป็นการเอาเปรียบผู้ที่ตนเรียกสหธรรมิก (ผู้ประพฤตินิยมร่วมกัน) เกินงามไปสักหน่อย, และเปิดโอกาสให้สามเณรเป็นอยู่อย่างหละหลวมได้ง่ายเข้า.

เมื่อสังเกตดูจากพระบาลีส่วนมาก จะเห็นว่าในยุคพุทธกาล สามเณร ก็มีอาชีวะทำนองเดียวกับภิกษุ คือเที่ยวภิกขาจารฉันอย่างเดียวกัน เร่วอนไปด้วยกัน. แต่ต่อมาถึงปูนอรธกถา จะเห็นว่าสามเณรค่อย ๆ กลายเป็นผู้คอยให้ความสะดวกแก่ภิกษุในการขบฉันไป ยิ่งในปูนหลัง ๆ มา นี้ ดูเหมือนจะกลายเป็นแม่ครัวเอาเสียทีเดียว. ถ้าจะหมუნกลับให้สามเณรมีฐานะดีขึ้นในส่วนนี้ เสมอในครั้งก่อนโน้นแล้ว ก็จัดเป็นความเจริญรุ่งเรืองของพระศาสนาในส่วนปฏิบัติธรรม ได้อีกมุมหนึ่ง, และทั้งภิกษุก็จะงดการขบฉันอย่างพิถีพิถันได้เป็นส่วนมากด้วย.

จริงอยู่ อาจมีเหตุผลในทำนองที่ว่า การสะสมไว้ฉัน, การพรากพืชคาม ภูตคามมาฉัน, การปรุงอาหารฉันเอง ฯลฯ เหล่านี้ สามเณรควรทำเพื่อตนเองและภิกษุได้ดี, ในเมื่อถือตามพระปาฏิโมกข์และศีลของเณร. แต่เราอาจนึกต่อไปว่า ถ้าสามเณรถือสูงขึ้นไปได้แล้ว จะมีเป็นความดงามหรือการก้าวหน้าของเชดดอกหรือ. แม้พระบัญญัติจะได้เปิดโอกาสให้สามเณรทำได้ในสิ่งที่กล่าวมาแล้วก็จริง แต่มิได้มีบัญญัติห้ามว่าสามเณรอย่าพึงทำให้ดีขึ้นไปกว่านั้น. เมื่อสามเณรก็อาจบรรลุพระอรหันต์ได้ และที่เป็นพระอรหันต์ก็มีอยู่ จึงไม่ควรตัดสิทธิ์ที่สามเณรจะมีโอกาสทำให้อิ่งขึ้นไปในข้อที่ควรทำ. ถ้าจะแบ่งชั้นวรรณะให้สามเณรตั้งอยู่ในฐานะเป็นคนใช้คนครัวแล้ว ก็เท่ากับกักสามเณรไว้นั่นเอง หรือมิฉะนั้นสามเณรที่เป็นพระอรหันต์ อาจต้องเป็นแม่ครัวอีกตำแหน่งหนึ่งด้วยก็ได้. เราจึงควรเอาใจใส่ในฐานะของสามเณรให้มากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในบัดนี้, ไม่ควรเห็นแก่ปากแก่ท้อง กักสามเณรไว้จากการก้าวหน้ามาเป็นคนให้ความสะดวกแก่ภิกษุมากนัก.

๔. ความเคร่งครัดของพระมหาเถระในเรื่องนี้.

พระสารีบุตร เป็นมหาเถระที่สูงสุดในบรรดามหาเถระทั้งปวงในครั้งพุทธกาล. ท่านถือเคร่งในเรื่องนี้ กระทั่งถึงสิ่งที่ได้มาโดยคนอื่นไปหามาโดยอาการอันไม่สุ้งงามด้วย ดังจะทราบได้

จากเรื่องของท่าน.^{๑๓๐} ในคราวที่ท่านป่วยโรคลมจุกเสียด ซึ่งท่านเคยหายด้วยการฉันท้าวจีรปายาส มีผู้บอกความนี้แก่ชาวบ้าน^{๑๓๑} เขาจัดทำฝักมาถวายกับพระสารีบุตรเป็นพิเศษ ท่านไม่ยอมฉันท้าวจีรปายาสให้เขา ทั้งและด้วยความที่ท่านปีติ ในความบริสุทธิ์เด็ดขาดของตนเอง โรคได้สงบในทันทีนั้น ท่านยังได้กล่าวอุทานว่า :-

“ปายาสเกิดจากจิวญัตติ หากว่าเราฉันท้าวจีรปายาสไป ปราชญ์ก็จะติเตียนเราได้ เพราะเหตุแห่งอาชีพ. ถึงแม้ว่าไส้ของเราจะไหลออกมากองอยู่ (เพราะโรคหรือความหิว) ก็ตาม เราไม่ยอมทำลายอาชีพแม้จะต้องตาย. เรายินดีต่อตัวเราเอง ในการเว้นอนสนา^{๑๓๒} เสียได้. เออ, ก็คนอย่างเราหรือจะประพฤติดอนสนาที่พระพุทธองค์ทรงเกลียด.”

พระมหากัสสปเถระ ก็เป็นพระมหาเถระตัวอย่างของเรื่องนี้ จนถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกย่องสรรเสริญให้ปรากฏในที่ชุมนุมสงฆ์ว่า “ภิกษุ ท. ! กัสสปนี้ เป็นผู้ยินดีด้วยบิณฑบาตตามแต่จะมีจะได้, และกล่าวสรรเสริญความเป็นคนยินดีด้วยบิณฑบาตเช่นนั้น. เธอไม่ทำการแสวงหาอันไม่ประเสริฐ อันไม่สมควร เพราะความอยากได้อาหาร. เมื่อบิณฑบาตไม่ได้เลย ก็ไม่สะดุ้งใจ, เมื่อบิณฑบาตได้มา ก็ไม่ยินดี ไม่มัวเมา ไม่ติตรส แต่เป็นผู้บริโภครู้สึกต่อโทษของความมัวเมา เธอมีปัญญาสลัดโทษนั้น ๆ ออกเสียได้ แล้วบริโภครอยู่.”^{๑๓๓}

พระอุปเสนวังคันทบุตร ก็อีกรูปหนึ่ง ซึ่งได้กล่าวไว้อย่างน่าจับใจว่า.

“แม้ว่าไส้ของข้าพเจ้าจะขาดออกมาพันพ่าน อยู่ภายนอก (เพราะความหิว) ก็ตามที่ข้าพเจ้าเป็น ไม่ทำการแสวงหาอันไม่สมแก่สมณภาพ, ไม่ยอมทำลายอาชีวะอย่างเด็ดขาด.”^{๑๓๔} ดังนี้

^{๑๓๐} วิสุทธิมรรค สิลนิกเทศ ภ. ๒ น. ๕๒.

^{๑๓๑} ตามท้องเรื่องว่าเทวดาเข้าไปบังคับทวยหาให้จัดทำถวาย.

^{๑๓๒} อนสนา การแสวงได้มาโดยอาการอันไม่ควรแก่เพศของคน.

^{๑๓๓} กัสสปสังยุตต์ นิทานุ. ตี. ๑๖/๒๒๕/๔๖๒.

^{๑๓๔} มิตินทปัญญา ตอนอุปมาปัญญา น. ๔๗๗ (ฉบับบาลี)

และอีกเรื่องหนึ่ง คือ พระมหาคิสาเถระ ผู้หวังรักษาอาชีพะให้บริสุทธิ์อย่างยิ่ง แม้ต้องอดอาหารมานานแล้ว ก็ไม่ยอมให้ใจอ่อนน้อมไปในอนาสนา อย่าว่าถึงจะทำการขอด้วยวาจา หรือแสวงไม่สมควรอย่างอื่น ๆ เช่นหิบบลวยมาฉนเองเป็นต้น. เรื่องของท่านเล่ากันว่า^{๑๓๕} ท่านเดินทางอดอาหารและเหน็ดเหนื่อยมาตลอดทาง หมดแรงลึมนอนอยู่ ณ โคนมะม่วงมีผลตก หล่นเกลื่อนกลาดต้นหนึ่ง ท่านไม่เคยคิดจะหิบบมาฉน เพราะผิดวิธีของสมณะ จนกระทั่งมีอุบาสกคนหนึ่งมาพบเข้า ท่านก็ยังไม่เอ่ยปากขอร้อง. อุบาสกได้สังเกตเห็นความอดโรยกระวนกระวายของพระเถระเอง จึงขำมะม่วงทำปนะถวาย. พอพระเถระมีความสดชื่นบ้าง ก็ยกพระเถระขึ้นหลัง แยกไปส่งถึงที่อยู่. พระเถระสำเนียงคนว่า “ผู้นี้เป็นบิดาของเราที่ไม่ใช่ เป็นมารดาที่ไม่ใช่ พวกพ้องที่ไม่ใช่ แต่ที่เขาพยายามในเราถึงเพียงนี้ ก็เพราะความที่เราเป็นผู้มีศีล.” ท่านเกิดปีติปราโมทย์ในศีลของตน จิตสงบเป็นสมาธิ เจริญวิปัสณา เห็นแจ้งธรรมทั้งปวง บรรลุคุณวิเศษชั้นสูง บนหลังอุบาสกนั้น.

๕. ความเคร่งครัดในเรื่องนี้ของบัณฑิตในกาลก่อน

นักบวชแม้ในครั้งพุทธกาล นอกพระพุทธศาสนาก็ยังถือกันอย่างเคร่งครัดในเรื่องมิจาชีพ เกี่ยวกับด้วยการขอตรง ๆ จนถึงกับพระผู้มีพระภาคทรงนำมาตราเป็นเนตติแก่ภิกษุในยุคของพระองค์ก็มี เช่น พรหมทัตตชาดก^{๑๓๖} และอัญญาเสนาชาดก^{๑๓๗} ดังจะสาธกมาพอเป็นอุทาหรณ์.

พรหมทัตตชาดก : พระดาบสโพรสิสัตว์รับอาราธนาของพระเจ้าปัญจาลราช อยู่จำพรรษาในพระราชอุทยาน. ครั้นสิ้นฤดูฝนแล้ว ประสงค์จะกลับไปหิมพานต์ คิดว่าควรจะได้รองเท้าขึ้นเดียวคู่หนึ่ง กับร่มใบไม้คันหนึ่ง เพราะทางกันดารมาก, ใครจะขอจากพระราชา แต่มาคิดว่าถ้าพระราชาจะบอกปิด ราชเสวกก็จะไต่ยื่นเป็นที่อับอาย จึงขอโอกาสเพื่อพูดในที่ลับคน, ครั้นพระราชาประทานโอกาสแล้ว ลับคิดไปว่า ถ้าพระราชาไม่อาจประทาน หรือไม่ประทาน ก็จะแตกกันโดยน้ำใจ จึงทูลว่า รอไว้วันอื่น อาตมาภาพขอตกลงใจในเรื่องนี้ใหม่ดังนี้ทุก ๆ ครั้ง จนล่วงมาถึง ๑๒ ฤดูฝน พระราชาประหลาดใจมาก ทรงคะยั้นคะยอถามหนักเข้า ก็ทูลสิ่งที่ประสงค์, และแถลงเหตุที่ขอในที่ลับว่า :-

^{๑๓๕} ฎีกาวิสุทธิธรรมรด ตอนแก้ศีลนิกเทศ.

^{๑๓๖} พรหมทัตตชาดก ฎีกุฑุสกวรรค จตุก. ขา. ภาค ๔/๓๒๕.

^{๑๓๗} อัญญาเสนาชาดก ฎุกุฑุสกวรรค สัต. ขา. ภาค ๕/๑๖๓.

“ข้าแต่เจ้าพรหมทัตต์! ผู้ออกปากขอ ย่อมได้ผลสองอย่าง คือได้หรือไม่ได้. การขอ ย่อมมีอย่างนี้เป็นธรรมดา. นักปราชญ์เรียกการขอว่าการร้องบอกขอ และเรียกการ ปฏิเสธคำขอว่าการร้องบอกปิด. อาตมาคิดว่า ชาวปัญญาละอย่าพึงเห็นอาตมาภาพบอก ขอ และพระองค์บอกปิดเลย, จึงขอโอกาสทูลในที่ลับ.”

“ข้าแต่ท่านผู้ลดยาบเสียได้แล้ว! ข้าพเจ้าขอถวายโค ๑๐๐๐ ตัวพร้อมพ่อฝูงแก่ท่าน. อารยชนได้ฟังถ้อยคำอันประคบด้วยธรรมของท่านแล้ว ไฉนจะไม่พึงถวายแก่ท่านผู้ อารยชนเล่า” พระราชาตอบ.

เมื่อพระโพธิสัตว์ไม่ยอมรับสิ่งอื่นนอกจากรองเท้ากับร่มแล้ว ก็ประทานให้ตามความ ปราบปราม, และโพธิสัตว์ก็กลับสู่ป่าหิมพานต์.

เรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคนำมาตรัสเล่าแก่ภิกษุชาวเมืองอาฬวีผู้ขอจัด จนชาวบ้านอด หนาระอาใจ เห็นวิวแดง ๆ มาแต่ไกล ก็ชวนตัว คิดว่าพระจะมาขออะไรกะตัวอีก.

อัญญิเสนชาตก : พระอัญญิเสนโพธิสัตว์เป็นดาบส อาศัยอยู่ในอุทยานของพระเจ้า พาราณสี. เป็นผู้ที่พระราชาทรงปวารณาไว้โดยประการทั้งปวง กระทั่งถึงจะแบ่งส่วนราชสมบัติก็ได้ ถ้าต้องการ แต่ท่านไม่เคยออกปากขอสิ่งใดเลย ทั้งที่ยาจกฉวยกอื่น ๆ ขอพระราชทานสิ่งนั้นสิ่งนี้ กันอยู่อย่างไม่ขาดสาย. พระราชาทรงสนเท่ห์เป็นอันมากมานานแล้ว จึงตรัสถามถึงเหตุผลที่ไม่ขอ, ท่านทูลว่า :-

“ผู้ขอย่อมไม่เป็นที่รักที่พอใจ ของผู้ถูกขอ. ผู้ถูกเขาขอแล้วไม่ให้ ก็ไม่เป็นที่รักที่ พื่อใจของผู้ขอ. อาตมาภาพจึงไม่ทูลขอ ด้วยคิดว่า อาตมาภาพอย่างต้องตะจิตตะขวง มีใจเหินห่างพระองค์เสียเลย ดังนี้.”

พระราชาทรงแย้งพร้อมกับขอร้องว่า :

“พระคุณเจ้าอัญญิเสนะ! สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติธรรม ต้องอาศัยภิกขาจารเลี้ยงชีวิต. เมื่อถึงกาลควรขอก็ไม่ขอครั้งนี้ ชื่อว่าทำให้ทายกเสื่อมจากบุญ และตนเองก็ไม่ได้เลี้ยงชีพ โดยผาสุก. ส่วนสมณพราหมณ์ผู้ขอในกาลที่ควรขอ ย่อมชื่อว่าทำให้ทายกได้ประสบ บุญ และตนเองก็ได้เลี้ยงชีพเป็นผาสุก. อะไรเล่า ทำให้พระคุณเจ้ามากล่าวว่าเราอย่าง ต้องตะจิตตะขวงห่างเหินกันเสียเลย ? แท้จริงผู้มีปัญญาเห็นผลของการบริจาคทาน ย่อมไม่โกรธเลย, กลับยินดีเสียอีกในเมื่อถูกขอ. ก็ผู้ประพฤติพรหมจรรย์เช่นพระผู้เป็น

เจ้าเช่นนี้ ย่อมเป็นที่รักพอใจของข้าพเจ้ายิ่งนัก, พระคุณเจ้าอย่างเกรงใจเลย จงขอเถิด, แม้ราชสมบัติข้าพเจ้าก็สละถวายได้.”

พระโพธิสัตว์ทูลอีกว่า :

“บรรพชิตผู้มีความรอบรู้ ย่อมไม่ออกปากขอ. ทายกที่ฉลาดก็ย่อมทราบอยู่เองแล้วว่า ปฏิภาหคต้องการอะไรในเวลาเจ็บไข้หรือเวลาสบาย. พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่ออกปากขอ นอกจากจะยืมนั่งอยู่ด้วยอาการของภิกขาจารเท่านั้น ไม่แสดงวิการทางกายหรือ วาจา อย่างใดอีก. นี่เป็นอาการของพระอริยเจ้า ทั้งหลาย.”

พระราชาทูลถวายโคนมสำหรับประจำองค์โพธิสัตว์ ๑๐๐๐ ตัว. ท่านปฏิเสธ และดำรงชีพอยู่ตามวิสัยดาบส จนอุผลสำเร็จตามประสงค์. แม้ชาดกเรื่องนี้ ที่พระผู้พระภาคทรงนำมาตรัสเล่า ก็เพราะปรารภภิกษุชาวเมืองอาฬวีผู้ขอจัดเหมือนกัน.

ส่วนอาชีวะที่ไม่สะอาดหมดจด เพราะทำการบริโภคนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงนำคันธราชดาบมาแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ปรารภภิกษุผู้เป็นบริวารของพระปิลินทวัจฉะ พากันสะสมขนและน้ำอ้อยเป็นต้นไว้ฉนั้น, เพื่อให้เห็นว่า แม้แต่ภิกษุชาวพุทธกาล ถือเพียงศีลห้า เป็นดาบส ก็ไม่ทำการสะสมของกิน. เรื่องนั้นดังต่อไปนี้.

คันธราชดาบ เป็นพระราชชาติที่เมื่อหน้าราชสมบัติแล้วสละออกผนวช. พระเจ้าวิเทหราชได้ยืมข่าวเพื่อนผนวช ก็สละราชสมบัติออกผนวชตาม ได้พบกัน และอาศัยอยู่ด้วยกันเป็นผาสุกในป่าหิมพานต์. พระคันธราชดาบส เคยเล่าให้พระวิเทหดาบสฟังถึงมูลเหตุที่ท่านออกผนวชว่า เพราะได้เห็นจันทรคราสเป็นนิมิตสะกิดใจเกิดความสังเวชว่า พระจันทร์วันเพ็ญ ยังต้องมีดมัวเพราะราหู (เงาโลก) ทับนั่นใด พรองค์เองก็มีจิตเศร้าหมองงุ่นมัว เพราะราชการะทับถมนั้นนั้น เปื่อหน้าที่จะต้องให้โอวาทสั่งสอนในการปกครองประชาชนตลอดทั้งแคว้น จึงผนวชเสีย.

ในกาลต่อมาพระดาบสทั้งสองเข้าสู่หมู่บ้าน ไปบิณฑบาตบางวันได้อาหารไม่มีเกลือ บางวันมีเกลือ. พระวิเทหดาบส จึงเก็บเกลือในวันที่มีมาก เหลือฉนั้นไว้ใช้วันที่ไม่ได้เกลือโดยซ่อนไว้. ครั้งถึงวันที่บิณฑบาตไม่ได้เกลือ ก็นำออกมาแบ่งให้พระคันธราชดาบสบ้าง, เมื่อพระคันธราชดาบสถามถึงที่มาแห่งเกลือ ก็ตอบตามตรง. พระคันธราชดาบสจึงตักเตือนอย่างรุนแรงว่า :-

“ท่านวิเทหะ ! ท่านผู้สละแว่นแคว้นถึงหมื่นหกพันตำบลอันมั่งคั่งสมบูรณ์ และสละคลังสมบัติ มีคลังทอง คลังเงิน คลังแก้วมณี เป็นต้น เป็นอันมาก ปลีกตนออกมาได้แล้ว, บัดนี้ทำไมยังจะมาคิดการสะสมสิ่งของ สักว่าเมื่อเกิดแล้ว ด้วยเล่า?”

“ข้าแต่อาจารย์ ! ท่านเล่า ผู้สละแว่นแคว้นคันธาระ อันมั่งคั่งไพบุลย์ออกมา เพราะคิดหลักจากการที่ต้องสั่งสอนประชาชนทั้งแคว้น, ก็ทำไมบัดนี้ ท่านต้องมาว่ากล่าวตักเตือนข้าพเจ้าผู้หนึ่งอีกเล่า?”

ท่านวิเทหะดาบสทนต่อคำตักเตือนอันรุนแรงมิได้ก็โกรธและกล่าวตอบดังนี้, แต่เมื่อได้โต้ตอบไปกันไปมา ก็ยอมจำนนต่อเหตุผลของพระคันธารดาบส และยอมอยู่ใต้โอวาทอย่างศิษย์กับอาจารย์กลับไปสู่ป่าหิมพานต์ บำเพ็ญพรตลูถึงที่สุดแห่งความมุ่งหมายของการออกบวชเป็นดาบสได้เช่นเดียวกับพระคันธารดาบสผู้นำ.

นักบวชนั้น ตามธรรมเนียมถือกันว่า ต้องไม่ทำการสังฆเพราะการสังฆเป็นอาการของชาวบ้าน เมื่อบริโภคของที่สะสมไว้ ก็เป็นการดำรงชีพอย่างชาวบ้านไป การมีชีวิตอยู่ได้ด้วยอาการเช่นนี้ ชื่อว่าอาชีวะไม่บริสุทธิ์แท้ ทั้งเป็นเหตุให้กังวล ต้องแบ่งแรงงานของจิตใจจากการภาวนามาใช้ระวังรักษาสິงนี้บ้าง ทำให้หน้าที่โดยตรงบกพร่องไป นักบวชหรืออนาคาริกบุคคล จึงไม่สะสม จนกลายเป็นขนบธรรมเนียมของนักบวชมาตั้งแต่สมัยตีกดาบรพ, ปรากฏอยู่ในเรื่องราวต่าง ๆ เป็นอันมาก.

ตามที่ชักมาแสดงพอเป็นตัวอย่างนี้ ชักมาเฉพาะที่เป็นอาชีวะชั้นประณีต เช่น การไม่ออกปากขอ แม้เขาปวารณา ไม่ทำการสะสม แม้เกลือนิดเดียว เป็นต้น. ส่วนชาดกที่กล่าวถึงนักบวชโกงอย่างจริง ๆ จัง ๆ เช่น ชลิตหลวงเหี้ย เป็นต้นนั้น ทราบกันโดยมากแล้วจึงไม่ยกมากล่าว.

๖. อาชีวะที่ถือตั้งเกินขีดไป

พระบาลีมหาสิหนาทสูตร^{๑๓๘} และอัฐกถา^{๑๓๙} ของพระบาลีนี้ ได้กล่าวถึงความ เป็นไปบางอย่างของอัญญุเตยริถ์^{๑๔๐} อันเกี่ยวกับอาชีวะไว้ ส่วนแต่แสดงให้เห็นว่าตั้งเกินไป จน

^{๑๓๘} มหาสิหนาทสูตร สีหนาทวรรค ม. ม. ๑๒/๑๕๕/๑๗๗.

เป็นส่วนสุดท้ายข้างตึง. และพระผู้มีพระภาคของเรา ก็เคยลองประพาศดิวัตรเช่นกล่าวนั้นมาแล้ว จึงไม่ทรงบัญญัติเป็นสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลายเพราะเกินไปนั่นเอง. ในที่นี้จะนำมาแสดงพอเป็นอุทาหรณ์, แนวความคิด.

อัญญเดียรฉัตรบางพวก ไม่รับอาหารที่เขาปรุงเจาจนตนเพราะรังเกียจว่า มิใช่อาหารอันเป็นไปตามธรรมดา, ไม่รับอาหารที่เขาทำเครื่องใช้ภาชนะกระทบกันในเวลาถวาย โดยรังเกียจว่า ความทุกข์หรือความกระทบกระทั่งเกิดแก่ภิกษุนั้น ๆ เพราะตนเป็นเหตุ (เนื่องจากพวกนี้ถือว่าทุกอย่างมีชีวิตและความรู้สึก เป็นแต่หยาบหรือประณีตกว่ากันเท่านั้น), ไม่รับอาหารของคนที่มีบริโศกกันอยู่สองคนถูกมาถวายคนหนึ่ง เพราะทำให้อีกคนหนึ่งไม่พอใจได้ เช่นต้องคอยเป็นต้น, ไม่รับอาหารจากหญิงมีครรภ์ หญิงที่บุตรยังกำลังกินนมอยู่ เพราะทำให้เด็กในครรภ์ลำบาก เมื่อแม่ลูกเดินมาและเด็กที่กินนมจะร้องไห้, ไม่รับอาหารที่หญิงผู้กำลังไปด้วยนรุษถวาย เพราะไม่ชอบใจแก่นรุษ, ไม่รับอาหารที่สุนัขคอยเฝ้าอยู่ เพราะสุนัขก็อยากได้เหมือนกัน และดูเหมือนแย่งสุนัข หรือทำความไม่พอใจให้เกิดแก่สุนัข, ไม่รับอาหารที่เห็นแมลงวันบินออกมาก่อน เนื่องจากถูกไล่ หรือรบกวน เมื่อเจ้าของหยิบอาหารซึ่งแมลงวันเกาะกินอยู่ก่อนนั้นมาถวาย. เมื่ออาการนั้น ๆ น่ารังเกียจใจตัวเอง ก็ถือว่าอาชีวะนั้นไม่บริสุทธิ์ แต่เราจะเห็นได้ว่านี่ย่อมตึงเกินไป.

๗. สรุปหลักของเรื่องนี้ จากตัวอย่างทั่วไป

จากตัวอย่างทั้งหมด คือทั้งบาลี อฎฐกถา ฎีกา ทั้งในพุทธกาลและนอกพุทธกาล เราจะสรุปเป็นหลักสำหรับจำไว้อย่างง่าย ๆ ได้ว่าอาชีวะปาริสุทธินั้น มีเป็นสองประเภท คือประเภทธรรมดา และประเภทที่เป็นการชุกเกลอย่างยิ่ง.

ประเภทธรรมดา : ประเภทนี้นิยมว่าต้องถือกันทั่วไป ในฐานะเป็นบัญญัติที่บังคับให้ถือโดยตรง. แบ่งเป็นสองพวก คือพวกที่เป็นมิจฉาชีพ เพราะเป็นการล่อลวงโดยอ้อมหรือพิธีพิธีไรจนได้มาบริโภค, และไม่ได้บัญญัติห้ามไว้เป็นสิกขาบทโดยตรงพวกหนึ่ง, และพวกที่พระผู้พระภาคเจ้าบัญญัติห้าม ตั้งเป็นสิกขาบทขึ้นไว้ทั้งในและนอกพระปาติโมกข์อีกพวกหนึ่ง.

^{๑๓๕} มหาสีหนาทสูตรตวินณนา ปปัญจสุตฺตนิ ก. ๒ น. ๕๘.

^{๑๔๐} อัญญเดียรฉัตร คือศัพท์อื่นนอกจากถักริของพระองค์.

ประเภทที่พูดเกลอย่างยิ่ง : ประเภทนี้หนักไปทางหลักกรรมมากกว่าหลักวินัยหรือศีล ดั่งมีตัวอย่างกล่าวไว้แล้วในอัฐกถาแห่งพระบาลีมหาอัสสปุสฺตร ที่ข้าพเจ้ายกมาตั้งไว้ ในตอนที่มิ กระทั่งว่า “อาชีวะที่บริสุทธิ์เป็นอย่างไร” ข้างต้นนั้นแล้ว, แต่ต้องไม่ถือเคร่งเกินไป จนเป็นการถือ อย่างอัญญเคียรถีย์.

เรื่องเช่นเรื่องฉันทนขอดสะเดา และดื่มน้ำปานะในอุทธารณนั้น ตามธรรมดานักศึกษา ไม่ค่อยได้ทราบหรือคิดกันว่า ท่านจัดเป็นมิจจาชีพด้วย แต่ถ้าพิเคราะห์ดูอย่างถี่ถ้วนแล้วจะเห็นว่า เป็นได้ และเป็นประเภทพูดเกลอย่างยิ่งจริงดังท่านกล่าว และเมื่อเป็นเช่นนี้ น่าจะขยายกว้างออกไป อีกว่า ถึงแม้การบริโภคโภชนะที่รู้ยู่ว่าทายนามถวายเป็น ด้วยความป้อยอให้รักใคร่สนิทสนม, หรือ ด้วยความหลงบุญเมาสวรรค์ จนเป็นญาณวิปยุตต์นำสงสารสังเวช ไม่ประกอบด้วยธรรมแท้, ก็ควร อยู่ในประเภทมิจจาชีพ ชนิดที่เป็นการถืออย่างพูดเกลอย่างยิ่งเหมือนกัน, ถ้ารับและบริโภคลงไป.

๘. อนิสงส์แห่งอาชีวะปาริสุทธิศีล

เมื่อภิกษุประพฤติเต็มทีในอาชีวะปาริสุทธิศีล ตามนัยอันกล่าวมาแล้ว ผลน่าชื่นใจย่อม หลั่งไหลออกมาจากการประพฤตินั้น เป็นคุณประโยชน์แก่ตนเองบ้าง ผู้อื่นบ้างและแก่พระศาสนา บ้าง.

สำหรับตัวเธอเอง นั้น เมื่อค้นหาความเศร้าหมองไม่พบก็ปราโมทย์และปีติ, เมื่อปีติ จิตย่อมสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ, เมื่อเป็นสมาธิ ก็เกิดปัญญารัฐธรรมทั้งหลายตามที่เป็นจริง ถึงที่สุดก็ บรรลุวิมุตติเป็นพระอรหันต์ คุณดั่งเรื่องของพระมหาตีสสเถระที่กล่าวมาแล้ว. ถ้าหากยังไม่อาจบรรลุ ถึงที่สุด ก็ยังเป็นการทำตามรอยพระอริยเจ้าที่ก้าวหน้าไปได้ มีสัจจะต่อตัวเองและผู้อื่น มีคุณธรรมใน ตนพอที่จะเป็นตัวอย่างแก่เพื่อนสหธรรมิก และพอที่จะทำให้ตนเองเป็นผู้สมกับนามอันมีเกียรติของตนว่า สมณสากยบุตรดิษฐ์ ดังนี้. แม้ตนเองก็ดิเคียนตนไม่ได้ ผู้อื่นก็ไม่ได้ เทวดา มาร พรหม ก็ ไม่ได้ จึงเป็นผู้มีความกล้าหาญมีความเกษมร่าเริง เขือกเย็นอยู่อย่างสงบเจียม และบริสุทธิ์แท้.

สำหรับผู้อื่น คือชาวโลกไม่ถูกล่อลวง ไม่เบียดหนายำราญ ได้เห็นสมณะผู้กล้าหาญ ทำตนเป็นตัวอย่างในการอดทน เพื่อรักษาอาชีพให้สะอาดหมดจด แม้จะต้องเสียชีวิตก็ยอมได้. ความเชื่อถือตัวของชาวโลก ย่อมเกิดขึ้นและน้อมไปโดยนัยว่า เมื่อพระผู้เป็นเจ้าอาจสละชีวิต เพราะรักษาอาชีวะปาริสุทธิศีลได้ แล้วไหนพวกเราจะไม่อาจสละได้บ้างเล่า, และเมื่อพระผู้เป็นเจ้า

พยายามรักษาอยู่อย่างกวัดข้น ก็ไม่เคยปรากฏว่าต้องเสียชีวิตไปแม้แต่รูปเดียว แม้เราก็ต้องทำได้อย่างเดียวกันเป็นแน่. เมื่อเป็นเช่นนี้ ชาวโลกก็อาจยกตนให้ขึ้นสูงจากการประกอบกรรมอันเป็นบาป เพราะอาชีวะเป็นต้นเหตุ ได้ยิ่งขึ้น.

สำหรับพระศาสนา นั้น จะเป็นทางนำมาซึ่งความเคารพนับถือจากประชาชนทั่วไป, ประชาชนที่เลื่อมใสศาสนาอื่น ๆ อยู่, และจากนักบวชในศาสนาอื่น ถึงกับจงมาสู่ศาสนานี้ได้. คุณคงเรื่องของพระสารีบุตรกับนางสุจิมุขีปริพาชกา อันข้าพเจ้าจะได้จบการพรรณานี้ด้วยความของบทนี้ลงด้วยเรื่องของท่าน^{๑๔๑} ดังต่อไปนี้ :-

“ข้าแต่สมณะ ! ทำไมท่านจึงนั่งก้มหน้าฉัน ? - นี่เป็นคำที่นางปริพาชกาถามท่าน ในขณะที่ท่านนั่งฉันภัตตาหารอยู่ ณ ริมผาแห่งหนึ่ง.

“น้องหญิง ! เราไม่ได้นั่งก้มหน้าฉันดอก.”

“ถ้าเช่นนั้น ท่านแหงนหน้าฉันหรือ ?”

“เราไม่ได้แหงนหน้าฉัน”

“ถ้าเช่นนั้น ท่านส่ายหน้าฉันละครมั้ง ?”

“เรามีได้ส่ายหน้าฉัน.”

“ถ้าเช่นนั้น ท่านกลอกหน้า^{๑๔๒} ฉันหรือ ?”

“เรามีได้กลอกหน้าฉันเลย.”

“ถ้าเช่นนั้น ท่านฉันอย่างไรเล่า ?”

“ดูก่อนน้องหญิง สมณพราหมณ์ใด เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ คือเดรัจฉานวิชาทางหมอดูที่คิด เรากล่าวพวกนั้น ก้มหน้าฉัน. พวกใดหมอดูดาวฤกษ์ เรากล่าวว่าพวกนั้น แหงนหน้าฉัน. พวกใดยอมรับใช้คฤหัสถ์ไปในที่นั้น ๆ เรากล่าวว่าพวกนั้น ส่ายหน้าฉัน. และพวกใดเป็น

^{๑๔๑} สุจิมุขีสสูตร ขันธ. ตี. ๑๗/๒๕๕/๕๑๗.

^{๑๔๒} กลอกหน้าคือ เอียงไปเอียงมา (หูจกบ่า), ส่ายหน้าคือ เหลียวไปมารอบ ๆ.

หมอคู่ลักษณะของอวัยวะในร่างกาย เรากล่าวว่าพวกนั้น กลอกหน้าฉัน. ส่วนเราเอง ไม่เลี้ยงชีวิต ด้วยมิถุนาชีพ หรือเครื่องวิชาเห็นปานนั้นเลย. เรายอมแสวงหาอาหารโดยอุกกรรมแล้วฉัน จึงไม่ กล่าวว่ กัมหน้าฉัน แหงนหน้าฉัน สายหน้าฉัน กลอกหน้าฉัน.”

“ท่านทั้งหลาย ! เหล่าสมณสากยบุตรดี ย่อมฉันอาหารซึ่งได้มาโดยธรรม, ฉัน อาหารที่ไม่มีโทษ. ขอเชิญท่านทั้งหลายถวายบิณฑบาตแก่สมณสากยบุตรดีทั้งหลายเถิด. นี่เป็นคำที่ นางสุจิมุขีปริพพาชกา เทียวโฆษณาตามถนน ตามตรอก ในหมู่บ้าน ภายหลังจากที่ได้ฟังคำตอบอย่าง น่าจับใจ ของท่านพระสารีบุตรแล้ว.

จบ ตามรอยพระอรหันต์